

Василь ГРЕЩУК, Валентина ГРЕЩУК

ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ТЕКСТІ ТА СЛОВНИКУ

Василь ГРЕЩУК, Валентина ГРЕЩУК

**ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО
В ТЕКСТІ ТА СЛОВНИКУ**

НБ ІНУС

803791

Івано-Франківськ
Місто НВ
2015

81.216-5

УДК 81'28:81'374:82

ББК 81.05 (4 Укр)

Г 81

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 30.12.2014 року).

Відповідальний редактор – Василь Грещук, доктор філологічних наук, професор.

Рецензенти:

Василь Німчук – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут української мови НАН України).

Мар'ян Скаб – доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича)

Г 81 Василь Грещук, Валентина Грещук.

Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 372 с.

ISBN 978-966-428-388-2

У монографії розглянуто функції діалектизмів у художньому тексті, виявлено типологію зв'язків територіальних діалектів і художньої мови, яка ґрунтується на специфіці використання діалектних одиниць у мові художньої літератури, висвітлено особливості вживання різнорівневих діалектизмів у белетристичних текстах періоду становлення літературної мови та в сучасних текстах, охарактеризовано репрезентативні групи гуцульської діалектної лексики в художній літературі та коломийках. Подано концепцію та принципи укладання словника "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові", опрацювання у ньому семантики діалектного слова, фраземіки, онімної лексики.

Для мовознавців, викладачів, аспірантів та вчителів.

УДК 81'28:81'374:82

ББК 81.05 (4 Укр)

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

803791

Грещук, 2015
Вал. Грещук, 2015
ISBN 978-966-428-388-2

ПЕРЕДМОВА

Проблема діалектного слова в художньому тексті та словнику з огляду на її багатогранність та розмаїття аспектів висвітлення вимагає не однієї монографії. У цій книзі заторкнuto лише деякі питання використання діалектизмів у художній мові та їх лексикографічного опрацювання.

Аналізу діалектного слова в конкретних художніх текстах передують студії теоретичного спрямування, у яких автори монографії окреслили функції діалектизмів у літературному творі та запропонували типологію зв'язків територіальних діалектів і мови художньої літератури, що ґрунтується на специфіці використання діалектних одиниць у белетристичному тексті.

Мова Шевченкових поетичних текстів слугувала своєрідним еталоном у процесі становлення й розвитку української літературної мови, однак ця мова органічно теж пов'язана з говірками Звенигородщини, краю, де народився поет і опановував дар поетичного слова крізь призму рідного йому місцевого слова, діалектного в своїй основі. Якою мірою, наскільки діалектна лексика Звенигородщини та прилеглих до неї теренів знайшла відбиття в поетичних текстах Кобзаря, що з неї стало надбанням літературного стандарту, а що залишилось і сьогодні діалектним, – стало предметом дослідження в праці.

Діалектні риси різних мовно-територіальних утворень знайшли відображення в українській художній мові, однак найбільш заманіфестованими в ній виявились передовсім говірки південно-західних діалектів, а з-поміж них – гуцульські, тому основна увага зосереджена на характеристиці гуцульських, а також надністрянських та покутських діалектних рис у мові української художньої літератури. Проза класиків української літератури – Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича – попри належність їх до "Покутської трійці" позначена своєрідністю

й неповторністю з погляду не тільки літературознавчо-естетичного, а й з мовного, в тому числі й у використанні місцевих діалектів у мовній практиці кожного з письменників, чому присвячено один із підрозділів.

Використання діалектних мовних одиниць у текстах періоду становлення літературної мови, її неусталеності помітно відрізняється від часу, коли вона уже сформована. Простежити, які діалектні риси із наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківського суміжжя, місця народження й зростання Антона Кобилянського, засвідчено в мові його перекладу українською мовою Євангелія від Луки, одного з перших українськомовних перекладів, покликана окрема розвідка.

У питаннях взаємодії мови української художньої літератури і гуцульського діалекту важливо з'ясувати, які його, передовсім лексичні одиниці, освоєно художньою мовою, які семантичні групи гуцульської діалектної лексики виявилися найбільш репрезентативними в художніх цілях. Це вимагало лінгвістичного аналізу низки художніх текстів гуцульської тематики. Їх вибір зумовила неоднорідність гуцульських говірок, наявність, попри тотожність основного масиву гуцульського діалектного лексикону, певних лексичних розбіжностей у гуцульських говірках Галичини, Буковини й Закарпаття, які стосуються номінації культурнозначущих для гуцулів реалій. Так, 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді' на згаданих теренах має назви відповідно *кулеша*, *мамалига* і *токан*, що ілюструють проаналізовані тексти. У монографії галицькі лексичні гуцулізми в художній мові репрезентують прозові тексти Степана Пушика, Романа Федорова та Володимира Гжицького, буковинські – Романа Андріяшика, а закарпатські – Василя Сичевського.

Одним із завдань, яке стояло перед авторами, було також виявити тенденції вживання гуцульських діалектних рис у мові української художньої літератури початку ХХІ ст., встановити тяглість традицій та інновацій у використанні діалекту в художній мові, вказати не лише на позитивний бік цього явища, а й на недоліки, які можуть його супроводжувати.

Наддністрянські діалектні риси в мові художньої літератури засвідчено в значно меншій кількості текстів, ніж гуцульські, дослі-

дження їх перебуває на початковому етапі, тому його необхідно інтенсифікувати. У монографії розглянуто особливості використання наддністрянських діалектних різнорівневих одиниць у новелах та оповіданнях Богдана Голода.

Своєрідним доповненням до відомих студій про покутський діалект у мовній практиці Василя Стефаника, в тому числі й одного з авторів монографії, є дослідження мовної особистості новеліста в його епістолярії, яка певною мірою виявляється й через аналіз діалектного субстрату.

Друга частина монографії присвячена діалектному слову в словнику. Тут здійснено аналітичний огляд словникового опрацювання південно-західних діалектів української мови, однак основну увагу зосереджено на теоретичних і прикладних питаннях створення словника "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові", над чим зараз працює колектив науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Висвітлено засади формування картотеки, концепцію та принципи укладання словника, опрацювання у ньому семантики діалектного слова, фраземіки, онімної лексики, заакцентовано увагу на ролі словника у пізнанні культури гуцулів.

ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Одним із важливих завдань сучасної україністики є проблема взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів, оскільки вона дає змогу глибше з'ясувати формування й розвиток літературної мови, роль місцевих говорів у її становленні, субстратну основу її фонетики, лексичного складу й граматики, особливості її нормалізації і кодифікації. Цікавий і надійний матеріал щодо вивчення взаємодії літературної мови й діалектів заховає мова української художньої літератури, у якій із самого початку її формування діалектний компонент більшою чи меншою мірою присутній і значущий. Мова белетристики виступає середовищем, у якому здійснюється безпосереднє контактування діалектної і літературної форм мови. “Художній текст, у межах якого контактують літературний і діалектний варіанти мови, виступає як статична й постійна величина, здатна в однаковому вигляді влитися в мовний досвід великої кількості носіїв даної мови. Статус такого тексту підтримується авторитетом, властивим друкованому слову взагалі і художній літературі зокрема. Тому діалектизми в художньому тексті не викликають однозначно негативну оцінку. Їх писемна фіксація сприяє зосередженню уваги на них, а з цього випливає потреба зрозуміти діалектизм, осмислити мотиви його включення в текст. Як наслідок, діалектизми входять у мовну свідомість читачів – носіїв літературної мови”¹.

Причини використання діалектних одиниць у художньому тексті бувають різними. На початку становлення української літературної мови, коли “українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять”², діалектні одиниці потрапляли в художню мову не задля її стилізації під певний говір, імітації мови реальних прототипів героїв літературного твору з відповідною стилістичною функцією, а внаслідок недостатнього вироблення літературнонор-

мативного стандарту та орієнтацією на народно-розмовне мовлення як основу створення літературної мови. Значна частина діалектних елементів із говірок місця народження й проживання письменника мимоволі вживалися як у авторській мові, так і мові персонажів його творів як звичайні мовні одиниці, що надаються для творення художніх текстів. Однак із часом, коли словник і граMATика літературної мови достатньою мірою були розроблені, використання діалектного різновиду мови в художньому тексті стає виразним чинником текстотворення, одним із важливих стилістичних прийомів досягнення художніх цілей.

Проблема введення в мову художнього тексту більшої чи меншої кількості діалектних одиниць належить до різноаспектних. Важливим для мовознавства є з'ясування наявності діалектних рис тих чи інших говорів у художніх текстах, зокрема які з мовно-територіальних утворень найбільше заманіфестовано в художній мові, які – меншою, а які взагалі незначною мірою. Із цього погляду потрібні системні обстеження творів української художньої літератури, виявлення й характеристика діалектних рис у мові художніх текстів, визначення ступеня насиченості ними окремо авторської мови і окремо мов персонажів, урахування при цьому стану розвитку літературної мови на час творення тексту та обґрунтування цілеспрямованості або мимовільності введення в мовну канву твору діалектних елементів.

Однак уже за попередніми спостереженнями можна стверджувати, що на використання того чи іншого діалекту в художній літературі, що корелює із дослідженням цього питання в мовознавстві, впливає передовсім колоритність діалекту і етнографічна самотність його носія, етнографічної групи. Наскільки досліджено вживання різнорівневих рис того чи іншого діалекту в художній мові зазвичай визначається мистецьким іменем, талантом творця художнього тексту: що більш відомий письменник, тим більша увага дослідників до мови його текстів, у тому числі з погляду вживання у ній територіальних говорів.

У ділянці вивчення взаємодії літературної мови, мови художньої літератури і місцевих діалектів, передовсім південно-західних, є уже серйозні напрацювання, зокрема й монографічні. Як засвідчують здійснені дослідження, найбільш затребуваним для художніх

¹ *Калнынь Л. Э.* Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка // *Вопросы языкознания.* – 1998. – № 6. – С. 59.

² *Франко І. Я.* Михайло П[етрович] Старицький // *І. Я. Франко Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – С. 275.*

цілей виявився гуцульський діалект, риси якого тією чи іншою мірою відбиті в мові творів більше ста українських та ряду польських письменників. Охарактеризовано фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні риси говорів у багатьох художніх текстах¹. Із урахуванням ступеня насиченості діалектними рисами мови художнього тексту, їх різновидів, особливостей використання в мові літературного твору виявлено типологію взаємодії діалектів і літературної мови в художній мові².

Інший аспект проблеми пов'язаний із художніми функціями діалектних одиниць у белетристичному тексті. Природу естетичності введеного в художній текст діалектного матеріалу свого часу відзначив ще Я. Мукаржовський: “Слова, що надходять із сленгу, *діалектів* (виділення наше – В. Г.) (...) нерідко запозичаються завдяки своїй новизні і незвичайності, отже, через потребу в актуалізації, за якої значну роль завжди відіграє естетична оцінка”³. Діалектні

¹ *Грецук Василь*. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – С. 3–10; *Грецук Василь*. Взаємодія української літературної мови і південно-західних діалектів: мова новел Василя Стефаника // Українознавчі студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 3–13; *Грецук Василь, Грецук Валентина*. Лемківський говір у трилогії Д. Бедзика “Украдені гори” // Рідне слово в етнокультурному вимірі: Матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: Посвіт, 2007. – С. 58–65; *Грецук Василь, Грецук Валентина*. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2010. – 309 с.; *Грецук Василь*. Мовний феномен новел Марка Черемшини // Українознавчі студії. – 2002–2003. – № 4–5. – С. 3–14; *Жилко Ф. Т.* Мова новел Марка Черемшини // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 4. – С. 20–31; *Кисілевський Кость*. Надпрутьський говір Стефаникових персонажів: Матеріали до словника // Українське мовознавство в останній добі. – Рим, 1973. – С. 153–189; *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова. – К.: Радянська школа. – 1960. – 276 с.; *Матвіяк І. Г.* Діалектна основа мови в творах Івана Франка // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 11–16; *Матвіяк І. Г.* Діалектна основа мови в творах Лесі Українки // Культура слова. – 2001. – Вип. 59. – С. 11–14; *Петличний І. З.* Лише діалект чи літературна мова і діалект? // Питання українського мовознавства. – Львів, 1962. – Кн. 5. – С. 130–140; *Станівський М.* Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов: [наукові записки Чернівецького державного університету: серія філологічних наук]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – Т. 42. – Кн. II. – С. 62–86.

² *Грецук Василь*. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків // Матеріали VI Міжнародного з'їзду українців. Мовознавство: зб. наук. статей. – К.: Донецьк. – 2008. – Кн. 5. – С. 429–440.

³ *Мукаржовський Я.* Літературний язык і поэтический язык // Пражский лингвистический кружок: сборник статей. – М.: Прогресс, 1967. – С. 420.

одиниці у структурі художнього тексту виконують важливі функції, основними з яких є такі.

Номінативно-пізнавальна, яка виявляється в тому, що діалектні лексеми номінують сегменти позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників. Водночас семантика діалектної лексеми, заховуючи відомості про певний квант матеріальної чи духовної культури етнографічної групи, не лінгвалізована нормативною мовою, знайомить реципієнта тексту з новою інформацією, закладеною в значенні діалектизму.

Ця функція особливо увиразнюється, якщо предметом художнього зображення є сегмент матеріальної культури діалектоносіїв, властивий не всьому етносу, а лише його частині. Це може бути виробнича діяльність людей, зумовлена особливими природними умовами їх проживання. Так, випасання великої рогатої худоби, коней, овець поширено по всій Україні, однак гірська місцевість в Карпатах, відсутність великих пасовищ в гірських селах і наявність полонин у горах спричинились до формування у горян цілої культури відгінного пастухування. Літературна мова не має в своєму розпорядженні однослівних номінативних одиниць на позначення певних “квантів” цієї культури, до яких міг би вдатись письменник, тоді загальномовну функцію номінації реалій позамовної дійсності виконують діалектні лексеми, пор.: “Увійшли до *стаї*. *Ватаг* дістав з полиці мішечок із *бринзою* й посипав її до *путини* з молоком. Потім весь час обертав велику *путину* біля вогню, аби молоко було рівномірно літепле. Починався незримий процес.

Під впливом тепла й мікробів “ринзи” на очах робиться диво дивне: молоко “*ловитси*”. Поволі, але безперестанно виділяється сир, а те, що зостається, перестає бути молоком, а стає *керлибою*.

Чимдалі все більше й більше виділяється сиру, аж нарешті *ватаг*, помітивши, що процес закінчився, перестає обертати *путиню*. Зоставляє її на деякий час у спокої, і сам відпочиває.

Далі бере *ботелев* – такий дірявий кружок з ручкою, і бовтає ним у *путині*. Це робить процес інтенсивнішим, і сир відділяється вже цілковито. Але він плаває у масі – треба відлучити його від *керлиби*. Для того *ватаг* засукує рукави й починає надавлювати сир униз. Давить довго, виловлюючи найменші шматочки, аж поки весь сир не зіб'ється в одну масу.

Бере цідило – шматочок полотна – вибирає туди сир і дає стікати. А *керлибу* з путини виливає в *дзерівний котел*, доливає туди малу коновку молока і вішає на *кужбі* над ватрою. – Се вна ту буде *боїти*, й з неї віваритси *вурда*.

– *Вурда* – це той же сир, але такий, що виділяється вже тільки під впливом тепла. Це гірший гатунок. Вурду складає ватаг у друге цідило. Сироватка з-під вурди – це вже останній продукт. Називається *жентиця*” (Г. Хоткевич, Довбуш).

Виділені діалектні слова *ватаг* ‘той, хто переробляє молоко на полонині’, *бринза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’, *путина* ‘дерев’яна діжка (вгорі розширена)’, *ловитси* ‘зсідається, гусне, утворюючи згустки (про молоко)’, *керлиба* ‘відходи від переробки молока на сир, з яких виготовляють вурду’, *ботелев* ‘дірявий кружок з ручкою для збивання молока, гусянки’, *дзерівний котел* ‘котел для відігрівання сиру’, *кужба* ‘залізний або дерев’яний гак, прикріплений до берфела, на який вішають котел над вогнищем’, *боїти* ‘упривати, заходити до готовності повільно, на легкому вогні’, *вурда* ‘сир гіршої якості з вторинної переробки молока’ не лише номінують певні етапи, зняття й продукти переробки молока в полонині, а й містять інформацію, яка дає змогу через дискретні компоненти культури відгінного пастухування, вербалізовані діалектними лексемами, та безпосередній опис процесу переробки молока пізнати цю культуру.

Експресивна функція діалектних одиниць, цілеспрямовано вжитих у художньому тексті, ґрунтується на опозиції, протиставленні діалектного слова, позанормативного до слів літературної мови в тексті одного літературного твору. “Діалектне слово в літературному творі вносить в текст особливу експресію, враження свіжості, небанальності. Багато діалектних слів самі собою здаються дуже виразними, що в більшості випадків відповідає дійсності. Така виразність діалектної лексики базується на відношенні її в тексті до лексики літературної, експресивний заряд кожного діалектизму кваліфікується на тлі літературної лексики і розцінюється з погляду останньої”¹. Отже, експресивність діалектизму в структурі тексту

¹ *Оссовецкий И. А.* Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х годов // Вопросы языка современной русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С. 331.

зростає з його незвичності, “асистемності” щодо стандарту літературної мови в межах єдиного тексту.

Діалектне слово, введене в мову художнього твору, потрапляє в нове стилістичне середовище, завдяки чому його експресивність ніби подвоюється. З одного боку, воно, як і будь-яке слово художнього тексту, отримує естетичне навантаження, а з іншого, – як іншосистемне слово, яке виступає як стилістичний омонім або стилістичний синонім відповідного слова літературної мови, зазнає додаткової експресивізації¹. В гуцульському говорі, наприклад, слова *газда* ‘господар’, *царинка* ‘пасовище’, *маржина* ‘худоба’, звичайно, стилістично нейтральні, однак у канві мови повісті “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського вони експресивізуються з особливою силою, пор.: “Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті *газди*, загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавались *царинки* одна по одній, і *маржина* десь танула так, як по горах весною сніги”. Уявна заміна діалектних слів їх літературними відповідниками в наведеному уривку призводить до помітної нейтралізації експресивності та образності.

Функція індивідуалізації персонажа літературного твору. Мовна індивідуалізація героя літературного твору здійснюється завдяки наділенню його мовлення специфічними індивідуальними рисами, якими він вирізняється, виділяється серед інших персонажів. Одним із засобів мовної індивідуалізації персонажа художнього твору є вкраплення в його мовлення певних діалектних одиниць. Індивідуалізація персонажа шляхом введення в його мовлення певних діалектних рис слугує ідентифікації героя як представника певної етнографічної групи. Це може бути одна-дві характерні діалектні лексеми, за якими чітко простежується герой твору як неповторний індивід, особистість, якого ні з ким іншим не сплутаєш. Діалектне слово виказує й його належність до певної етнографічної групи. Так, індивідуалізації Хоми Хаєцького з відомої трилогії Олеса Гончара, поряд з іншими засобами, слугує подільський діалектний вигук “ой падоньку, мій падку!” Частіше індивідуалізації персонажа мовними засобами слугує ширше використання діалек-

¹ *Оссовецкий И. А.* Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х годов // Вопросы языка современной русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С. 337.

тних рис на тлі літературної мови інших героїв того ж твору аж до намагання якнайповніше імітувати говіркове мовлення.

Той же Олесь Гончар в оповіданні “Маша з верховини” задля індивідуалізації своєї героїні вдається до вкраплення в її мову деяких досить промовистих діалектних слів іншого регіону:

Товариш Писанка розводить руками:

– На важку [роботу] не хочеш, то йди на легку.

– І на легку не бажаю: на легкій *ніц* не зароблю.

– О напасть! – чуває потилицю товариш Писанка. – То куди ж мені тебе послати?

– Хмиз палити пошліть, ще я там не була. Я люблю *ватри* розводити.

Словами, які слугують індивідуалізації героїні твору та ідентифікації її як вихідця з Гуцульщини, є типово гуцульські діалектизми *ватра* ‘вогнище’ та *ніц* ‘нічого’.

Значно повніше імітує говіркове мовлення своєї героїні Д. Бездик у трилогії “Украдені гори”, пор.: “Я не стидам ся, сину, я лем не знам, з чого зачинати. Бо, може, тя юж на світі не є”. Різномірневі діалектні одиниці *стидам ся, лем, не знам, тя, юж, не є* індивідуалізують її, недвозначно вказують на її лемківське походження.

Функція забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності. Без діалектних одиниць письменник не може обійтися, якщо він прагне художньо переконливо та етнографічно достовірно змалювати будь-які події, героїв, побут, ситуацію, пейзаж тощо, за умови, якщо вони цього вимагають. Якщо події у творі розгортаються, наприклад, на Гуцульщині, неможливо досягти ні художньої переконливості, ні етнографічної достовірності передовсім без відповідної гуцульської діалектної лексики. Гуцульський пейзаж без діалектних назв ландшафту художньо переконливо змалювати не можна, про що свідчать пейзажні замальовки багатьох письменників, пор.: “Вздвож ріки узбіччя *трунів* були встелені *царинками*, до яких прилипали то тут, то там далеко одна від одної хатини. А поміж ті *царинки* ніби порозметував то *таджужску*, то невеличкий гурток їх, малий лісок, то зруб, з якого з-поміж пнів прозирали величезні каменюки. Там знов, *грегит*, кам’яниста *царинка*, що сіна на ній не вкосиш, бо, ади, косу збавиш від першого змаху, хіба що *маржину* паси” (Антін Крушельницький. Рубають ліс).

Або:

“Теплим весняним ранком Іван ішов в *полонину*. Ліси, що ди-хали холодками, гірські води шуміли на *скоках*, а *плай* радісно підіймався угору поміж воринням <...> По далеких горбах самотіли тихі гуцульські *оседки*, вишневі від смерекового диму, яким прокурились гострі долини *оборогів* з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем” (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Це стосується змалювання побуту, звичаїв, виробничої діяльності, інших сфер діяльності персонажів. Тут особливу роль відіграють етнографізми, тобто діалектизми на позначення реалій і понять, що не мають відповідників у загальнонародній мові, бо характерні тільки певній етнографічній групі, пор.: “В чолі стола сиділи *князь* зі своєю *княгинєю* – Орест зі своєю нареченою Орисею. А обіч них два *дружби* з двома *дружками*. Молодий і дружки були одягнуті у традиційні гуцульські убори. На голові Орисиній срібне *чільце*. Весільна сорочка вишита хрестиком червоною і чорною ниткою, на плечах наопашки накинута *сердак*, прикрашений різнокольоровими *бовтицями* та *ружсами*. Запаска, виткана з різнокольорових ниток *отальону*, доповнювала весільну гармонію гуцульської *убери княгині* (П. Федюк. Гуцульська мадонна у весільній сорочці). Гуцульська весільна обрядова лексика в наведеному уривку: *князь* ‘молодий’, *княгиня* ‘молода’, *дружба* ‘боярин, шафер’, *дружка* ‘подруга молодої, що бере участь у весільному обряді’, *чільце* ‘весільний головний убір молодої’, *сердак* ‘верхній короткий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *бовтиці* ‘прикраси на чоловічому капелюсі у вигляді пучків кольорових ниток або низок жовтих латунних гудзиків’, *ружса* ‘квітка’, *отальон* ‘сухозолоть’, *уберя* ‘одяг’ – художньо посвідчує й унаочнює гуцульське весільне обрядодійство, що сприяє художній переконливості зображуваного, його етнографічній достовірності.

Функція типізації мови персонажів. Діалектні особливості мовлення персонажів літературного твору часто використовуються як засіб типізації мови представника певної соціальної групи. Так, змальовуючи зародження нової соціальної верстви в Галичині кін-

ця XIX ст., у зв'язку з розробкою нафтородовищ, – ріпників, які ще вчора були селянами навколишніх сіл, І. Франко вдається до типізації їх мовлення шляхом його діалектизації. Дослідник мови й стилю прози І. Франка І. Ціхоцький дійшов переконливого висновку, що “саме діалект, тобто вживані автором фонетичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні риси мовлення жителів бойківського Підгір'я, слугує засобом типізації мови ріпників – недавніх селян”¹. Як зразок такої типізації мови персонажа наведемо уривок із оповідання І. Франка “На роботі”:

“Коби йно раз, – потім чоловік увикне! Ну, тумане якийсь! Пощо корбу розкручуєш? Хіба не видиш, що я ще на березі стою. Дай же ми в кибель добре стати, – не квапся! Подай сюда дзюбак! А риль ось, – добре! Сокиру і долото *тре буде* в руки взяти! Ну, – тепер! А поволі розкручуй – чуєш? поволі! А як задзвоню, то *аби-сь* витягав *живо!*”

Виділені різнорівневі діалектні форми недвозначно вказують на носія бойківського говору, недавнього селянина з бойківського Підгір'я.

Функція збагачення літературної мови виявляється в тому, що територіальні діалекти є надійним джерелом постійного поповнення передовсім лексичного складу літературної мови лексемами, функціонування яких територіально обмежено. Цю функцію діалектних одиниць чітко окреслив ще Іван Франко: “Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з *відмін та діалектів народного говору* [виділення наше – В. Г.]”².

Сучасна українська літературна мова поповнилась багатьма лексемами з різних регіонів. Для більшості із них передумовою абсор-

бування їх літературною мовою, набуття загального поширення є використання діалектизмів у художніх текстах. Такі гуцульські діалектні слова, як *ватра* ‘вогнище’, *полонина* ‘гірське пасовище’, *трембіта* ‘духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби (до трьох метрів довжини), зробленої зі смерекового дерева, обвитої березовою корою, без вентилів і клапанів’, *плай* ‘стежка, дорога в горах’, *бринза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’, *бануш* ‘густа страва з кукурудзяної муки, зварена на сметані’, *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’, *легінь* ‘парубок’, *киптар* хутряна безрукавка’, *топірець* ‘металева або дерев'яна сокирка з довгою ручкою, прикрашена орнаментом’, *тердан* ‘жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову’, *ліжчик* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’, *файний* ‘гарний; добрий’ та ін., навіть якщо деякі з них у сучасних словниках подано ще з поміткою *діал.*, стали надбанням літературної мови, і до неї вони влилися через мову художньої літератури.

Збагачення літературної мови діалектними формами не обмежено тільки словниковим складом. За допомогою діалектних одиниць розбудовується художня образність, тропіка, поповнюються стилістичні ресурси текстотворення. Ось лише кілька прикладів образотворення з використанням гуцульських діалектизмів у повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”, які стали надбанням загальноомовної художньої системи образності: “Холодна жентися світить з коновки зеленим оком”, “Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухались чуїно, як дзвеніло на небі золото зір <...>”, “Мольфар стояв, роздуваючи ніздрі, і дивився услід як Палаггине тіло вигиналось на травах, мов габи в Черемоші”, “Тусок обіймав серце Івана, душа банувала за чимсь кращим, хоч невідомим, тяглася в інші, кращі світи, де можна б спочити”.

Ще одним аспектом дослідження діалектних одиниць у структурі художнього тексту є вивчення контактування, взаємодії між діалектною і літературною формами мови в окремому писемному тексті. Характерною особливістю такої взаємодії є те, що носієм обох форм мови є одна особа – автор цього тексту. За своїми наслідками контакт діалектної і літературної форм мови в межах ху-

¹ Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Франка, 2006. – С. 124.

² Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // І. Я. Франко Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 207.

дожнього тексту відрізняється від усного контакту між носіями цих форм мови. “Текст, що містить діалектні фрагменти, будучи опублікованим, робить контакт діалекта і літературної мови у вигляді співіснування цих елементів на одній площині частиною мовного досвіду кожного читача тексту впродовж будь-якого часового проміжку від моменту його публікації. Читач поставлений перед необхідністю прийняти мовний менталітет автора в тому його вигляді, як він відображений у тексті”¹.

Окреслений предмет дослідження взаємодії діалектів і літературної мови вимагає подальшого поглибленого аналізу, залучення до нього якнайширшого конкретного матеріалу та використання новітніх напрацювань у мовознавстві. З лінгвістичного погляду, як справедливо зазначають дослідники, феномен введення діалектизмів у художній текст “зводиться до питання про те, як діалектизми впливають на мовну картину літературного твору. Володіючи діалектною і літературною системами, автор при написанні тексту стоїть перед проблемою перемикання коду, тобто приведення у еквівалентні відношення тих компонентів зазначених систем, які відрізняються один від одного”². А це означає, що використання діалектних одиниць у тексті художнього твору можна й необхідно розглядати як вияв інтертекстуальності.

Інтертекстуальність у сучасному текстознавстві визначають як текстову категорію, яка “відображає співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування і забезпечує прирощення смислу твору”³. Літературна мова, якою зазвичай твориться художній текст і діалектна мова, фрагменти якої вводяться в нього, є різними видозмінами єдиної загальнонародної мови і з цього погляду різносистемними формаціями. Системність діалектної мови неконгруентна системності літературної мови. Окремі діалектизми, більші чи менші фрагменти діалектного мовлення у тканині художнього тексту є іншотекстовими вкраплення-

¹ *Калынь Л. Э.* Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 59.

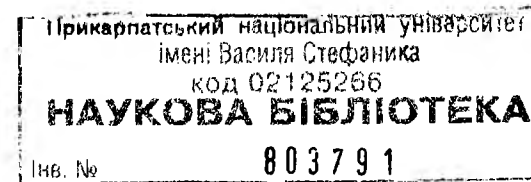
² Там само, с. 60.

³ *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / под. ред. М. Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С.104.

ми, цілком співвідносними з такими виявами інтертекстуальності, як цитати, ремінісценції, алюзії, плагіат, епіграфи, пародії тощо. Правда, діалектна мова зазвичай не має писемної репрезентації, вона існує в усному різновиді, крім спеціально транскрибованих текстів в наукових цілях, а також окремих художніх текстів, створених діалектною мовою, наприклад новели О. Манчука, роман “Дідо Иванчик” П. Шекерика-Доникова, написані гуцульським діалектом. Проте текст як мовна категорія може існувати і в усній формі¹.

Як справедливо зазначає О. С. Переломова, “продуктивним є розуміння інтертекстуальності як лінгвокультурологічного феномену, у якому відбито “лінгвокультурну свідомість” індивіда”², при цьому інтертекстуальність можна вивчати й характеризувати з позицій автора твору й читача.

Отже, діалектне слово в художньому тексті – проблема різноаспектна, яка вимагає ґрунтовного вивчення під різним кутом зору. Для україністики важливим є з’ясування природи діалектизму як стилістичної категорії, шляхів проникнення діалектних слів у мову художньої літератури, особливо на початкових етапах формування літературної мови, детальна характеристика функцій діалектизмів у художній мові, взаємодія діалектних і загальнонаціональних мовних компонентів і її наслідки для розвитку й функціонування літературної мови тощо. Для створення фундаментальної синтетичної студії про діалектне слово в українській художній мові необхідні попередні, в тому числі й монографічні, дослідження використання місцевих слів і мовних зворотів у всіх текстах, в яких засвідчено вживання таких мовних одиниць.

¹ *Загнітко Анатолій.* Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 12.

² *Переломова О. С.* Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – С. 24.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ І МОВА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТИПОЛОГІЯ ЗВ'ЯЗКІВ

Проблема типології взаємозв'язків діалектного мовлення й мови художньої літератури є складовою більш загальної проблеми взаємодії літературної мови й територіальних діалектів. Хоч мовно-художня практика становить основу літературної мови, мова художньої літератури не збігається з літературною мовою, оскільки в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення. Вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературнонормативного і територіальнодіалектного. Ці проблеми були предметом аналізу в українстиці¹. Є навіть спроба монографічного узагальнення напрацювань у ділянці взаємодії української літературної мови з територіальними діалектами². Ці напрацювання є добрим підґрунтям для виявлення типології взаємозв'язків місцевих діалектів і мови художньої літератури.

Визначальною типологізувальною ознакою в нашому дослідженні стала міра і характер використання територіальних діалектів у мові художньої літератури. Аналіз усього масиву мови українських художніх творів із погляду використання у ній діалектного мовлення дає підстави виділити чотири типи літературно-діалектної взаємодії.

Перший тип характеризується окремими вкрапленнями діалектизмів у літературну мову художнього твору. Зазвичай ними

¹ *Грециук Василь*. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – С. 3–10; *Грециук Василь*. Мовний феномен новел Марка Черемшини // Українознавчі студії. – 2002–2003. – № 4–5. – С. 3–14; *Жилко Ф. Т.* Мова новел Марка Черемшини // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 4. – С. 20–31; *Киселівський Кость*. Надпрутьський говір Стефаникових персонажів // Українське мовознавство в останній добі. – Рим, 1973. – С. 153–188; *Кобиланський Б. В.* Діалект і літературна мова. – К.: Рад. школа, 1960. – 275 с.; *Лесин В. М.* Ще раз про мову В. Стефаніка // Радянське літературознавство. – 1965. – № 9. – С. 38–48.

² *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*. – К.: Наук. думка, 1977. – 200 с.

є окремі слова, вживання яких територіально обмежене, морфологія й синтаксис авторської мови й мови персонажів залишається літературнонормативними, як, наприклад, у повісті Олеса Гончара “Маша з верховини”:

– Багато гребонула? – запитав буфетник, коли Маша, одержавши гроші, жужмом запихала їх у свою маленьку міську сумочку.

– На мене *стачить*.

– Якщо не вистачить, звертайтеся до мене.

– А ти мені хто: чоловік чи *кавалір*?

– А що, не *файний* був би *кавалір*? – буфетник з хвацьким виглядом торкнув хвацьку щіточку своїх вусів.

Або:

– Обвиклись тут уже в нас?

– Атож. Щоправда, вербоматку валити тяжче, ніж смереку чи навіть бука, але ж платня *красна*...

У наведених уривках у канву літературної мови зрідка вплітаються окремі діалектні слова – *стачить* ‘вистачить’, *кавалір* ‘наречений’, *файний* ‘вродливий’, *красна* ‘добра’, семантика яких, якщо навіть і невідома читачеві, стає зрозумілою з контексту чи конситуації мовлення.

Вкраплені діалектні слова здебільшого є, сказати б, знаковими, за одним діалектизмом легко впізнається регіональна приналежність персонажа. Такі слова, як *файний*, *кавалір*, *красна* лінгвально кваліфікують героїню художнього твору як вихідця з Гуцульщини, бо вони є тими словами, які визначають виразні лексичні особливості гуцульського діалекту.

У романі “Тронка” того ж Олеса Гончара такими знаковими діалектизмами, які маркують героїню твору Тоню як мешканку степової України, степовичку, є слова *тронка*, *гирлига*, *ваганці*, *тузлук*, *кабучка* та ін, характерні для українських степових говірок, пор.:

Взявши себе в руки, трохи вгамувавшись, Тоня стала розмірковувати, що б їм справді дати, бо до свого шкільного музею вона була не байдужа, *гирлигу*? Батькова розцяцькована міддю *гирлига* висіла на гвіздку під хатою, і її розколихував вітер, і хлоп’ята-історики дивились на неї в захваті, вона була блискуча, обшмульгана травами, відполірована, як слонова кістка. Але цієї речі Тоня не мала

права віддати, *гирлига* ще служитиме й батькові, і їй. Не могла вона дати їм і оцю дзеленкучу *тронку*, що, знята на час купання отари, лежала зараз під хатою, – в юних істориків аж очі розгорілись, коли вони побачили її.

– Якби дзвоник отой... *тронку*, – несміливо просили вони. Це ж справжній чабанський експонат...

– Ні, *тронки* не дам, – відмовила Тоня. Без неї вночі нам ніяк не можна.

Кінець кінцем передала для музею чабанські дерев'яні *ваганці*, що з них чабани *тузлук* колись їли...

– Може, вам і *кабичку* оцю передати в музей?

Так само вкладене Олесем Гончарем в уста Хоми Хасцького *падоньку*, *мій падку* однозначно вказує подільське походження персонажа.

Характерною ознакою такого типу взаємодії територіальних діалектів і літературної мови є те, що вкраплення окремих лексичних діалектизмів здійснюється передусім у мову персонажів, в авторській мові вони трапляються рідше. Фонетичне оформлення вкрапленого діалектного слова максимально наближене до літературної норми, а тому воно тільки за лексико-семантичними параметрами має діалектний характер, пор.:

Дев'ятнадцятирічним уперше ступив на полонину. Найбільше мені сподобалося, як у Карпатах вітаються:

“Як ви дужі?” – запитують.

“Добре. Як ви?”

Або:

“Чи у вас мирно?”

“Гаразд!”

Увечері, коли зустрічаються закохані:

“Як днювала, пишна чічко?”

“Миром!” – відповідає дівчина.

(*Степан Пушик. Перо Золотого птаха*)

Зазвичай гуцульський говірковий варіант мовноетикетних формул привітань має ще ряд фонетичних і морфологічних діалектних рис, які з тих чи інших причин не відбиті в художньому творі, що репрезентує аналізований тип взаємодії гуцульського діалекту й

літературної мови, але які можуть бути відображені в мовленні літературних персонажів тих творів, які представляють інші типи взаємодії діалектної і літературної мови в художньому тексті. Так, у поданні мовних формул привітань і прощань значно ближчі до гуцульської говіркової стихії, ніж Степан Пушик, були Михайло Коцюбинський чи Марко Черемшина, пор.:

– Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, *ци дужі?*

– Гаразд. Як ви?

(Михайло Коцюбинський. Тіні забутих предків)

– Славайсу!

– Навіки.

– *Ба, ци миром*, газдині пишні та годні?

– Ой, *миром*, вуечки файні та славні, *позаск тепер миром*.

(Марко Черемшина. Поменник)

Або:

– *Ночой миром*, Гафійко-душко!

– *Гости миром*, Петрику любий!

(Марко Черемшина. Козак)

Дуже рідко вкрапленими можуть бути і “промовисті” граматичні діалектизми, наприклад:

– Куди ви? – запитує мене цікавий гуцул, що загубив десь коні свої: випустив їх на пашу, а коні пішли лісами та й пішли. Може, ведмідь вже ними обідає, а може, вовки?

– На Луковицю йду, – кажу їздовому.

– І не страшно самому?... А дорогу знаєте?

– Знайду.

– Йдіть звором *д'горі*, а там уліво через зруб.

(Степан Пушик. Карпатське літо)

Другий тип взаємодії територіальних діалектів і мови художньої літератури демонструють ті художні твори, в яких у канву літературної мови інкрустовано стилізоване під певну говірку мовлення персонажів. Типовим зразком такого взаємозв'язку діалектного і літературного мовлення може бути повість Михайла Коцюбинського “Тіні забутих предків”, наприклад:

Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Се, пев-

но, Гутенюкова дівка! І, не думавши довго, ударив її в лице. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Іван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулася їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього спідлоба якимсь глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала:

– Нічьо... В мене є другі... май ліпші.

Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

– Мені неня купила нову запаску... і постолі... і мережані капчурі... і...

Він все ще не знав, що сказати.

– Я си обую файно та й буду дівка.

Тоді йому заздрісно стало.

– А я вже вмю грати в денцівку.

– Наш Федір зробив си таку файну флюяру та й як заграє...

Іван надувся.

– Я вже щезника видів.

Вона неймовірно подивилась на нього.

– А нашо ж ти б'єш си?

– А ти нашо коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що відповісти, і почала шукати щось за пазухою.

Тут також основною віссю протиставлення літературного та діалектного є авторська мова – мова персонажів, але якщо в попередньому типі в мову героїв літературного твору вводилися лише окремі лексичні діалектизми, то в другому типі всі діалоги й монологи досить повно відбивають фонетичні, лексико-семантичні та граматичні особливості гуцульських говірок.

На тлі чистої літературної мови автора увиразнюється мовлення персонажів, максимально наближене до гуцульських говірок, в якому, крім низки лексичних діалектизмів (*ліпший* ‘кращий’, *неня* ‘мати’, *файно* ‘гарно’, *денцівка* ‘особливий вид сопілки з денцем’, *флюяра* ‘довга сопілка без денця’, *щезник* ‘чорт, нечиста сила’), наявні пом’якшені шиплячі приголосні (*нічьо*), зворотний займенник

ся із колишнього *с* звучить як *си*, форма другого ступеня порівняння прикметників утворена за допомогою частки *май* (*май ліпші*), вживається форма називного відмінка замість орудного у конструкціях із “буду ким” (*буду дівка*) тощо.

Однак мову персонажів у такого типу творах не можна повністю ототожнити з говірковим мовленням, бо в ній діалектні риси відбиті не у всій повноті й непослідовно. Проілюструємо це діалогом Івана й Марічки з “Тіней забутих предків”:

– Ізгадаєш?

– Ізгадаю, Марічко.

Нічьо! – потішала вона його. – Ти меш, сарако, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицу, та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай... Може почую. Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває мій милий. А як в погожу нічку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков – тоту бачить Іванко...

Тільки співати залишу...

– Чому? Співай, Марічко, не втрачай веселості своєї, я си хутко поверну.

Але вона тільки сумно головою хитала.

Знавець гуцульського діалекту відзначить непослідовність і неповноту пом’якшеної вимови шиплячих (*нічьо*, *чьому*, але *Марічка*, *вівчарити*, *почую*). У цьому діалозі ніяк не відбиті також такі характерні гуцульські фонетичні діалектні риси, як перехід задньоязикового звука [a] після м’яких приголосних і шиплячих у голосні переднього ряду [u], [e] (*сяду*, *мряка*, *як*, *втрачай*), обниження артикуляції голосного [u] в наголошеній позиції і наближення його вимови до звука [e] (*вилізу*, *копицу*). На рівні лексики також не всі діалектизми відзначені, бо поряд із такими доречними регіональними словами, як *сарака*, *трембітати*, *полонинка*, *мряка* відсутні типово гуцульські лексеми. Так, гуцул зазвичай скаже не *бачить*, а *видит*, не *я си поверну*, а *я си хутко верну* тощо.

Використання різнорівневих діалектних рис у мові персонажів на тлі авторської літературної мови може бути й повнішим, як це ми спостерігаємо в мові повісті “Довбуш” Гната Хоткевича, пор.:

Чи він один, Олекса? Всім же людям тяжко, але мовчать і в карності переносять. А Олекса не хоче – оце і є причина неспокоїв

Єлени. Вона криється, вона не подає виду, вона все вдає щасливу.

– Е, сусідко файна! Шеслива ти, що твій, ади, не п'єт, та й не збиткуєси над тобов. А єк мій що ннина божа п'єний з коршми приходит та б'є мене, дїтву ногами копає. З хати вігонит, а сам із любасков си набуват. Та не встидаєси добрих людей, на діти си не дивит. Йой... побило мене трома нишестями...

Як видно, крім тих діалектних гуцульських рис, які відбиті в мовленні персонажів “Тіней забутих предків”, у творах Гната Хоткевича знайшли відображення ще такі, як вимова [ш] на місці звукосполучення [шч] (*шеслива*), поява [т] у дієсловах 3-ї особи однини І дієвідміни при стягнених закінченнях (*п'єт, набуват*), редукована вимова [а] (*йк*), асимілятивний перехід [дн] в [нн] (*ннина*) та ін.

Такий же тип зв'язку літературної мови і лемківської говірки засвідчує мова трилогії Дмитра Бедзика “Украдені гори”, зокрема в п'ятому розділі другої книги “Підземні громи”, пор.:

Катерина вибрала час, коли в хаті не було нікого, сіла за стіл і, умочивши перо в каламар, присунула до себе аркуш паперу, щоб почати синові листа.

Але як почати? Підняла очі на образ святої Марії. Допоможи, Богородице, порадь, з чого маю починати.

Схилила голову, підгорнула чорне пасмо волосся, що зсунулось з голови, торкнулась пером аркуша паперу... і враз, ніби Василько сидів обіч неї, почувла його тихий голос:

“Ви ся не стидайте, мамо, я вам повім, што маєте писати”.

“Я не стидам ся, сину, я лем не знам, з чого зачинати. Бо, може, ты юж на світі не є”.

“Агій на вас, мамо. Чого то я би мав пропасти? Прецінь я не з австрійцями, а з москалями пішов”.

“Знам, знам, Василечку, тому й пишу ти, што видів ты стриків побратим Щерба, як вас во Львові на станцію вели...”

“О, в Росії, мамо, я не загину. Пиште сміло. Я ся посмотрю, який з вас писар. Таж татові до Гамерики ви вміли писати. Лем не плачте, матусе, витріте очі...”

“Добре, сину, я витру...”

Мова персонажів стилізована під лемківські говірки, вона засвідчує такі діалектні риси, як препозитивне щодо зворотного дієс-

лова використання частки *ся*, давні відмінкові форми займенників *си, ти, тя*, закінчення *-ам* у І-ій особі однини дієслів, форма наказового способу *пиште*, відносний займенник *што*, частка *лем*, прислівник *юж*, вираження заперечного присудка в безпідметових конструкціях за допомогою особової форми дієслова *бути* (*не є*), лексеми *повісти, стрик, посмотрити*. Досить багатий спектр лемківських різнорівневих діалектних рис, якщо взяти до уваги, що фрагмент тексту невеликий, однак у ньому відбиті далеко не всі особливості зазначеного діалекту.

Третій тип зв'язків територіальних діалектів і мови художніх творів теж має ознаки літературно-діалектної диглосії, як і попередній тип. Однак характерною його особливістю є те, що літературною мовою в художніх творах такого типу є її західноукраїнський варіант, у якому чимало ознак південно-західного наріччя, на ґрунті якого сформувалися норми галицького різновиду літературної мови, а тому, попри значну насиченість діалектизмами, немає такого контрастного протиставлення авторської мови і мови персонажів. Іншою прикметною ознакою такого типу зв'язку є намагання максимально наблизити мову персонажів до відповідного говіркового мовлення. Яскравим прикладом такого використання покутського діалекту в літературі є творчість Василя Стефаника, пор.:

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло дівочого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лише чути було мляскання губів, як газди мочьили луфко в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

– Доцю, ня а подиви си, як воно вигльдає?

– Ще чепірнате, таке як нечисане повісмо, ще пишїт.

І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

– Ануж ко глипни на мос, бо я вже его чешу другий вечір, аж ні груди больи. Ану читай, шо я написав.

– Павло Лазиренко.

– Якурат я. Так воно там стоїт, шо кождий пізнаєт?

– Хто вчений тай кождий.

І Павло почервонів із утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

– Ануж ко я ще раз его віпишу.

І нахилився і слинив олівце.

(Василь Стефаник. Підпис)

У наведеному уривку новели авторська мова – це українська літературна мова, якою послуговувались у Галичині в кінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Її певні різнорівневі компоненти не збігаються із сучасними літературно-нормативними аналогами (пор.: *тазда – господар, відки – звідки, взір – взірець, луфко, олівце – олівець*), однак вони були нормативними для тогочасної західноукраїнської мовно-художньої практики. Мова ж героїв твору досить повно відображає фонетичні, граматичні, лексико-семантичні риси покутських говірок. Це перехід [a] після палатальних приголосних у [u] (*вигльидає, больи*), голосний [i] на місці [u] у префіксі *ви-*, енклітичні форми відмінкових форм займенників *ні* (замість *мене*), тверде закінчення *-т* у 3-ій особі однини дієслів (*стоїт, пишїт*), втрата в закінченнях дієслів у 3-ій особі множини II-ї дієвідміни *-т* (*больи*), архаїчна форма займенника *воно* у родовому відмінку (*его*), специфічні частки *ануж ко, якурат*. Такий же зв'язок літературної мови й гуцульського діалекту засвідчує мова малої прози Марка Черемшини. Мова художніх творів цього типу стає предметом науково-лінгвістичних дискусій на тему, якою мовою написані твори – діалектною чи літературною?

Четвертий тип взаємодії територіальних діалектів і літературної мови характеризується тим, що за літературну мову править діалект. Авторська мова, як і мова персонажів, повністю ґрунтується на територіальному діалекті. Так, гуцульський діалект як основу літературної мови у своїй творчості сповідував, наприклад, Онуфрій Манчук. Ось уривок із його новели “Француз”, у якому авторську мову змінює мова персонажів, однак вони практично не розрізняються між собою.

Минулого ліга повіз я був шкапетем масло до рестарації на бангофу у Ворохті. Приїхав я там був у саме полудне, передав теркілу, кому треба, попас шкапе тай уже хочю їхати, аж тут надлетіла колія. Я став ше трохи шош роздівитиси.

І так стою я опередь бангофи, держу шкапе у руках, аби си якої холери не вергло, бо там такий зробивси на чес гаркіт, шо аж вуха пухли. Такого народу сипнулося з тої колії, шо рахунку тому не

було. І мушшіне, і баби, малі діти і, май, величькі, жовніре, а всі з теркілами, рупцаками, кітликками і усеким дрантем таким, шобих того за гроші на собі не носив. Шо котрий куда си поверне, то так на нім то усе звонит і цоркотит ек на кони, шо до вінчення кнегиню везе. Люди гаркотет, пец від колії свишшет, а мені аж си у голові закрутило від того гамору, шо несчювсми, ек приступили д’мені два пани. Один, здаєтси, таки ворохтенцький, а другий, хороба ’го знаєт, відки. И тот ворохтенцький питаєтси:

– Ви у Жьїбе?

Я кажу: – У Жьїбе.

– А це ваше шкапе?

– Мое, а чієж би було?

– Ну, то ек так, то озміт цего пана з собов, він вам файно заплатит.

Я глипнув, май, ліпше, а то такий високий пан ек заворітниця, а худий такий ек голодний рік.

Я кажу: – Най бих і взев, але ек він мет їхати, коли мій кінь йому по коліна.

– Не бійтиси, – каже тот ворохтенцький, – най корчіт ноги.

Ек тай, то най буде.

Тай той худек вісадивси на шкапе, і ми поїхали.

Авторська мова відбиває такі гуцульські діалектні особливості: перехід задньязыкового [a] після м’яких приголосних і шиплячих у голосний переднього ряду [e] (*шкап’є, чес, усекем, дрантем, ек, вінчені, кнегиню, гаркотет, пец, ворохтенцький*); палаталізація шиплячих приголосних (*хочю, ше, величькі, несчювсми*); вимова [u] наближено до [i] (*роздівитиси*); перехід голосного [a] в [u] у зворотному *ся* (*роздівитиси, зробивси, сипнулося, аж си закрутило, питаєтси*); асимілятивна вимова звукосполюки [шч] як [шиш] або як стягненого [ш] (*мушшіне, свишшет, шс, шош, шо*); низка лексичних діалектизмів: *шкапета* ‘коні’, *рестарація* ‘ресторан’, *бангоф* ‘залізнична станція’, *теркіла* ‘наповнені бесаги’, *колія* ‘поїзд’, *опередь* ‘наперед’, *вергнутися* ‘кинутися’, *рупцак* ‘наплечник’, *кітлик* ‘горщик’, *княгиня* ‘молода на весіллі’); збереження аналітичних форм давноминулого часу (*повіз був, приїхав був*); залишки форм перфекта (*несчювсми*); збереження давніх форм умовного способу (*кобих не носив*); форми ступенів порівняння прикметників, утворені з допомогою частки *май* (*май величькі*); енклітичні форми за-

йменників (*хороба го знаєт*); ствердіння [т] у закінченнях третьої особи однини і множини теперішнього часу (*усе звонит, цоркотит, люди гаркотєт, колія свишиєт*); закінчення -и в місцевому відмінку однини іменників II-ї відміни чоловічого роду з основою на м'який приголосний (*на кони*).

Такі ж гуцульські діалектні риси відзначені й у мові персонажів, зокрема: перехід задньоязикового [а] після м'яких приголосних і шиплячих в [и], [е] (*Жьибє, шикає, ек, взєв, худєк*); диспалаталізація шиплячих (*Жьибє, чієж*); вимова [и] наближено до [і] (*най [він] корчіт [ноги], вісадивси*); перехід голосного [а] в [и] у зворотному ся (*не бійтиси, вісадивси*); закінчення -ов в орудному відмінку іменників I-ї відміни та деяких займенників (*з собов, під скалов*); форми ступенів порівняння прислівників, утворені за допомогою частки *май* (*май ліше*); стверділий [т] у закінченнях дієслів наказового способу та форм майбутнього часу (*озміт, заплатит*); збереження давніх форм умовного способу з часткою *бих* (*бих взєв*); аналітичні форми майбутнього часу з інфінітива і препозитивної частки *мет* (*мет їхати*); редуплікований вказівний займенник *тот*; лексичні діалектизми: *шикає* 'коні', *файно* 'добре', *заворітниця* 'жердина, якою закривають ворота, прохід у плоті', *худєк* 'худа людина'.

У якійсь окремій новелі певні гуцульські діалектні риси можуть бути відбиті не в усій повноті чи непослідовно. Наприклад, [і] з давнього етимологічного [о] в гуцульських говірках після губних приголосних звучить як [и], але в аналізованому уривку новели цей фонетичний гуцулізм не відбитий у займеннику *він*. Водночас в інших творах ця діалектна фонетична риса послідовно відзначена, наприклад, у новелі "Фіглі", пор.: "Ну тай зачєв *вин* [маляр] малювати церкву, а мав шош трьох чіледників до себе. Аді фарбу місити, ба квачі мочети, води унести, прото, до свої роботи. А *вин* сам малюєт собі кожної днини, дряшпанитси по стінах, а светі то такі єму *з-пид* руки віходєт, ек живі". Однак усі твори з погляду їх мови можна розглядати як добротні матеріали до хрестоматії гуцульського діалекту, в даному випадку верховинської говірки.

Діалект може використовуватися не тільки як мова художньої прози, а й поетичної творчості, як, наприклад, у поезії Івана Головача "Слова гір", написаній лемківською говіркою:

Як бесіду нашу
Даде сте стрітили,
Знайте, добры люде,—
Гори єй вродили.
Кажде наше слово
Право ма дзвонити,
Оно єст врождене
Лемків веселити.

Оно в сьвітї людству
Доказати мусит —
Сьвяту справедливїст
Нихто не задусит.
Она буде жыти,
Землю овєсняти.
Каждый верх — то отец,
А долинка — матір...

Останнім часом у своїй поетичній творчості практикує гуцульський діалект Василь Шкурган, пор.:

'Би то браму з коня розшіпити,
втворити, ек груди,
на охїть та на вдих, на любу́ —
на почєток обнов.
'Би шї слово не впало,
забігло у браму меж люде —
меж людьми си прижило кутюжков малов.
'Би то красно зайти,
до одвірка чоло не розбити;
'би в хоромах не стати й забути
а чо' ти прийшов...
... За плечима уже оттакї перєлази з молитви,
а Марія

лишєнь поправ'єє синєнку покров.

Мова таких художніх творів досить точно й послідовно фіксує усі лексико-семантичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні діалектні риси, за винятком окремих фонетичних говіркових особливостей, які можна відтворити тільки за допомогою фонетичної транскрипції.

Отже, територіальні діалекти по-різному використовуються в мові української художньої літератури. Окреслені чотири типи взаємовідносин місцевих говірок і мови художніх творів — вкраплення окремих діалектизмів у мову твору, інкрустація стилізованого під певну говірку мовлення персонажів у канву літературного твору, залучення діалектного мовлення в максимально повному обсязі для індивідуалізації героїв і створення відповідного колориту та використання говору в ролі літературної мови — засвідчують

неоднорідність і складність зв'язків територіальних діалектів та літературної мови у мові художньої літератури.

Водночас результати дослідження зв'язків літературнонормативної й діалектної систем дає підстави для заперечення поширеної в сучасній діалектології думки про те, що “діалектна система на відміну від літературнонормативної функціонує тільки в усній формі”¹. Принаймні два останні типи зв'язків говорів і мови художньої літератури з усією очевидністю засвідчують і писемну форму існування й функціонування діалектних систем.

ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Про лексичні діалектизми у мові Тараса Шевченка є зазвичай побіжні спостереження у низці праць, однак ця, на перший погляд, проста тема заслуговує спеціального опрацювання. Складність висвітлення окресленої теми пов'язана з низкою чинників.

Мову художніх творів Тараса Шевченка живила народнорозмовна стихія, говірки Звенигородщини і прилеглих територій та мова українського фольклору. Леонід Булаховський слушно зауважив, що “Шевченко за місцем свого народження, дитинства і порівняно тривалого перебування мовну базу мав у говірках Південної Київщини”². З іншого боку, Іван Огієнко писав: “Шевченко мав багато даних, щоб глибоко пізнати свою рідну мову, бо першу молодість провів на селі. Як знаємо, він любив слухати оповідання старих, а на Звенигородщині на той час було кому й багато про що оповідати, так що молодий Тарас не тільки закохувався в чари мелодійної київської мови, але й знайомився з іще живою тут ідеологією Запоріжжя, козацтва та Гайдамаччини. Шевченко мав добрий голос і кохався в піснях, яких знав без ліку. То був взагалі час,

¹ Назарова Т. В. Деякі питання типології зв'язків літературної мови й діалектів // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 37.

² Булаховський Л. А. Походження сучасної української літературної мови // Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. – Том другий. Українська мова. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 25.

коли інтелігенція кохалася в українських піснях, а Звенигородщина давала їх Тарасові з найчистішого джерела. При кожній спосібності Шевченко співав, а це приносило йому глибоке знання мови й пісенного ритму, що він пізніш переніс на свої вірші”¹.

Мова художніх творів Тараса Шевченка відіграла особливу роль у формуванні української літературної мови, для якої вона стала “наріжним каменем” (І. Огієнко). Норми сучасної української літературної мови значною мірою ґрунтуються на мові “Кобзаря”, яка й “досі лишається в багатьох випадках мірилом законності вживання того або іншого українського слова”,² і відбивають її фонетичні, граматичні й лексичні особливості. За таких умов частина діалектних слів першої половини ХІХ ст. з шевченківського краю – Звенигородщини і прилеглих до неї земель – завдяки використанню їх у поетичних творах олітературнилися, стали нормативними. Без спеціального дослідження діалектної лексики із зазначеного ареалу, в тому числі, діахронічного, зараз важко визначити лексичні локалізми епохи Тараса Шевченка, які набули загальнонаціонального поширення, стали надбанням сучасної української літературної мови. Це дало підстави стверджувати, що “кількість лексичних діалектизмів у мові Шевченка дуже обмежена, особливо порівнюючи з іншими письменниками, його сучасниками: не більше 25-35”³. Якщо не брати до уваги ті місцеві слова, що зазнали олітературнення у художній творчості поета, то справді лексичних діалектизмів в мові Тараса Шевченка зовсім небагато і не тому, що “він свідомо уникає в своїй мові говіркових місцевих виразів (локалізмів), хоч на Звенигородщині їх не бракувало, Шевченко вишліфовував свою мову від таких виразів, що були б незрозумілі широким читацьким колам”⁴. Тут доречною і більш переконливою є думка Л.А.Булаховського: “Зазначаючи, – і на це кожний, хто так говорить, має певне право, – що сучасна літературна українська мова є

¹ Огієнко І. І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С. 140–141.

² Булаховський Л. А. Походження сучасної української літературної мови // Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. – Том другий. Українська мова. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 25.

³ Курс історії української літературної мови. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 220.

⁴ Огієнко І. І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С. 220.

в своїй основі Шевченкова, тим самим констатують, що діалектна стихія, відбита в цій літературній мові, є південнокиївською (чи ширше – середньонадніпрянською). Звичайно, Шевченкову мову, як і мову кожного письменника, надто геніального, не слід уявляти собі як обмежену матеріалом його рідної говірки; таке уявлення і поготів абсолютно виключено для літературної мови в цілому, яка розвинулась за зразком його творів”¹.

Зазначена особливість різко звузила коло лексичних діалектизмів із погляду сучасної літературної норми в мові творів Тараса Шевченка. Водночас Шевченкова художня мова фіксує низку діалектних слів, не освоєних сучасною українською літературною мовою.

До безсумнівних діалектизмів у “Курсі історії української літературної мови” віднесено такі слова:

півупруга ‘невелика частина робочого дня’ (хоч більш точна семантична характеристика мала б бути ‘чверть робочого дня’):

“Іди швидше!” / “Зараз, зараз! / Гонту забавляйте, / З *півупруга*, а там нехай!”

(Гайдамаки);

царина ‘вхід у село’:

З нудьги із двору погуляти / Якось, задумавшись, пішла, / Та аж за *царину* зайшла

(Петрусь);

ненатля ‘зажерливість, ненажерливість’:

Ось послухай же, що то роблять / Заздрощі на світі / І *ненатля* голодная

(Москалева Криниця);

файда ‘довгий батіг’:

... хоч говорять: / “Аби *файда* в руках була, / А хлопа, як того вола, / У плуг голодного запряжеш”

(Меж скалами, неначе злодій);

коч ‘рід фаєтона’:

Із *коча* пан мійвилізає / І посила за молодим

(Марина);

¹ Булаховський Л. А. Походження сучасної української літературної мови // Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п’яти томах. – Том другий. Українська мова. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 25.

кабиця ‘зроблена з каменю чи глини відкрита піч для приготування їжі:

Горить / Огонь тихенько на *кабиці*

(Марія);

перетика ‘перелісок’:

У *перетику* ходила / По опеньки

(У перетику ходила);

кете ‘дайте’:

А тим часом / *Кете* лиш кресало / Та тютюну, щоб, знаєте, / Дома не журились

(Катерина).

Світлана Січкар, досліджуючи діалектну лексику в Шевченковій художній мові з погляду сучасної мовної норми, виділяє три групи слів:

1. Слова, які в одинадцятитомному Словнику української мови ремаркуються як діалектні, а для поета є народнорозмовними. Із вищезазначених діалектизмів до цієї групи віднесено *ненатля*, *перетика*, *файда*. Крім них, дослідниця аналізує ще *бурт(а)* ‘велика купа’, *віспривий* вульг. ‘погань’, *галайда* ‘безпритульний, бурлака’, *дулевина* ‘міцно загартована сталь’, *затога* ‘через те’, *звізда* ‘зірка’, *зуснітись* ‘з’явитись несподівано’, *кандійка* ‘миска з увігнутими вінцями’, *кошуля* ‘сорочка’, *куга* ‘рід осоки з довгими і круглими стеблинами’, *мажса* ‘чумацький віз’, *недвига* ‘нерухома’, *оболонка* ‘шибка’, *півчварта* ‘три з половиною’, *фуга* ‘хуртовина’, *хиря* 1) ‘болячка, хвороба’; 2) ‘біда, лихо’, *цизорик* ‘складаний ніж’, *циндра* ‘вертихвістка’.

2. Слова, які зафіксовані діалектними словниками, а за даними інших словників, в тому числі й нормативних, такими не значаться. Крім слів *кабиця* й *царина*, до цієї групи віднесено ще *байбарак* ‘жіночий верхній одяг з овчини, критої тканиною’, *богила* ‘бур’ян’, *габа* ‘кайма’, *гайстер* ‘лелека’, *згага* ‘відчуття печіння в стравоході’, *сага* ‘річкова затока’.

3. Третю групу становлять слова, які фахівцями потрактовано діалектними, однак за даними словників вони належать до загальноживаної лексики і в лексикографічних джерелах не ремаркуються або ж мають інші позначки. З аналізованих нами вище діалектизмів сюди потрапило лише *кете*. До цієї групи віднесено слова *бігма*

присудк. сл. у зн. 'немає', *буцім* 'неначе', *бурнус* 'плащ у вигляді накидки', *гич* у приказці *і гич не до речі*, *зіновать* 'рокітник', *кебета* 'уміння, здібність', *моторити* 'робити', *недосвіт* 'приморозок'¹.

Характерно, що ізоглоси низки наведених слів мають продовження в говірках південно-західного наріччя. Це пов'язано з тим, що звенигородські говірки середньонаддніпряньського наріччя на заході сусідують із говірками південно-західного наріччя. Родинне село Тараса Шевченка Кирилівка "знаходиться в південній Київщині, географічному осередкові української землі: звідси до західних говірок яких 40-60 кілометрів"². На заході Звенигородщини широкою смугою від Білої церкви вздовж Гірського Тікича, східного берега Синюхи аж до Первомайська тягнеться діалектне суміжжя південно-східного й південно-західного наріччя³.

Із діалектних лексичних паралелей у говірках південно-західного наріччя вкажемо на такі: *звізда* поширено практично у всіх південно-західних говірках, пор. гуцульське *звізда* 'зірка' (ГГ, 81; Негрич, 79), буковинське *звізда* 'зоря, зірка' (СБГ, 155), бойківське *звізда* 'зірка' (Онишкевич І, 300), наддністрянське *звіздяний* 'зоряний' (Шило, 126). Діалектизм *кошуля* теж має широкий ареал, пор. гуцульське *кошуля* 'сорочка', бойківське *кошуля*, *кошулька* 'сорочка', лемківське *кошуля* 'чоловіча сорочка' (Пиртей, 148), буковинське *кошулі* 'сорочка' (СБГ, 290).

Слово *півчварта* знають гуцульські (*півчверта* 'три з половиною' – ГГ, 149), буковинські (*півчверта* 'три з половиною' – СБГ, 415), бойківські (*півчетверта*, *півчверта*, *півчварта* 'три з половиною' – Онишкевич ІІ, 65), наддністрянські (*півчварта* 'три з половиною' – Шило, 202) говірки. Поширеною в говірках південно-західного наріччя є лексема *цизорик*, пор. *цизорик*, *цизорик* 'складний ніжик' у буковинських говірках (СБГ, 623), *цизорик*, *цизорик* із таким же значенням у гуцульських говірках (ГГ, 206), *цизорик*, *цizo-*

рик 'складаний ніж' у наддністрянських говірках (Шило, 269–270), *цизорик*, *цизорик* у лемківських говірках (Пиртей, 333–334).

Діалектні словники фіксують у говірках південно-західного наріччя слово *царина*, правда з дещо відмінним значенням, наприклад, *царина* 1) 'сіножать; пасовище', 'город; більший кусок поля' (ГГ, 205), 'велика ділянка поля' (Негрич, 180) у гуцульських говірках; *царина* 1) 'лан, орне поле', 2) 'поле, на якому була конюшина', 3) 'зелені посіви колоскових, озимина', 4) 'давню не оране поле, пасовисько' у буковинських говірках; *царина* 'засіяне поле' у бойківських говірках; *царина* 'цілина' у наддністрянських говірках (Шило, 269). Слово *байбарак*, яке вжив поет, у гуцульських говірках має значення 1) 'верхній короткий чоловічий, рідше жіночий, одяг', 2) 'чоловічий кожух' (ГГ, 20), хоч на поч. ХХ ст. мало лише значення 'короткий вишитий верхній одяг без клинів, з темно-червоного сукна' (Janów, 5), а в наддністрянських *байбарак* – 'жіночий жилет' (Шило, 44).

У художній мові Тараса Шевченка є ще низка діалектних слів, крім проаналізованих. До них належать назви осіб за різними ознаками, наприклад: *придани* 'весільні гості з боку нареченої, які прямують із нею в дім нареченого':

Отак ордою йшли *придани* / Співали п'яні
(Мар'яна Черниця);

Придане / Постіль пішли слати / У комору, а молода / Вийшла мовчки з хати

(Якби тобі довелось);

поїжджани 'учасники весільного поїзда':

А з-за гори *поїжджане* / На шлях виїжджають, / Аж тут тройки
(Якби тобі довелось)

доїжджачі 'панські слуги, на обов'язку яких було вигодовувати мисливських собак і водити їх на полювання':

Псарі з псарятами царять, / А ми, дотепні *доїжджачі* / Хортів годуємо та плачем

(Якось-то йдучи уночі);

карбівничий 'лісник':

Вийшов з хати *карбівничий*, / Щоб ліс оглядіти

(Катерина);

бахур 'розпусник, любовник':

¹ Січкач С. А. Діалект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 19 с.

² Огієнко І. І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С. 141.

³ Атлас української мови: в 3-х томах. – Т. І. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1984. – Карті №№ 377, 382, 383, 384, 386; Кисілевський К. Ізоглоси Звенигородщини й Шевченкова мова // Наукові записки Український Вільний Університет]. – Мюнхен, 1961. – Ч. 4–5. – С. 20.

Старої пані *бахур* сивий / Окрав той крам. Розлив те пиво, / Пустив покриткою

(Варнак).

Останнє слово функціонує і в говірках південно-західного наріччя, відзначаючись певними семантичними особливостями. *Бахур* у буковинських говірках має значення 'пустун, бешкетник' (СБГ, 27); у гуцульських – 1) 'дитина, частіше хлопець'; 2) 'пустун, бешкетник' (ГГ, 22), 'хлопчина, підліток' (Негрнич, 23); у бойківських – *зневажл.* 'дитина' (Онишкевич, I, 46); у лемківських – *бахор* 1) 'байстря, позашлюбна дитина'; 2) 'вередлива дитина' (Пиртей, 25); пор. також наддністрянське *бах* 'найменша дитина в родині' (Шило, 49).

До діалектних імен в Шевченковій художній мові, які не стали загальноживаними, належать також деякі слова, що позначають здебільшого побутові реалії. Серед них такі слова, як

поставець 'посудина для пиття':

Ревуть, мов скажені, / Ревуть ляхи, а *поставець* / По столу гуляє
(Гайдамаки);

кунштик 'малюнок, картинка':

І книжечок з *кунштиками* / В Ромні накупила [княгиня]. / Забавляла, розмовляла, / І Богу молилась, / І азбуку по *кунштиках* / Заходилась вчити

(Княжна);

кав'яр 'солоня риб'яча ікра':

Везе Марко... / Вина з Цареграду / Відер з трое у барилі, / І *кав'яру* з Дону

(Наймичка);

коворот 'ворота, якими перекидали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин':

Взяла торбу, пішла селом, / На вигоні сіла / І в село вже не верталась / День і ніч сиділа / Коло *коворот*

(Сова);

кичка 'повстяна прокладка під хомутом; підхомутник':

Лимар *кичку* зашиває, / Мене горне, обнімає, / Молоденьку

(У перетику ходила);

покотьоло 'дерев'яний кружок, круг':

Мов *покотьоло* червоніє, / Крізь хмару сонце зайнялось

(Катерина);

кінва 'великий дерев'яний кухоль':

Раби вечерю принесли / І *кінву* доброго сикеру

(Царі);

хрещик 'різновид гри':

Ой сяду я під хатою, / На улицю гляну, / Як то тії дівчаточка / Без своєї Ганни, / Без моєї Ганни / І *хрещика* грають

(Ой сяду я під хатою);

крин сільний 'польова лілея':

Бо була собі на лихо, / Найкраща меж ними, / Меж дівчатами; мов *крин* той / *Сільний* при долині – / Меж цвітами

(Царі);

ралець 'подарунок при привітанні, візиті тощо'; *ходити на ралець* 'іти з поздоровленням і подарунком':

Вона боїться, щоб Чернець / Не засвітив Галату знову, / Або гетьман Іван Підкова / Не кликнув в море на *ралець*

(Гамалія);

А поки те, та се, та оте.. / *Ходімо* просто – навпростець / До Ескулапа на *ралець* – / Чи не одурить він Харона / І Парку-пряху?..

(Чи не покинуть нам, небого);

жолобок 'польова криничка – видовбаний дубовий пеня, знизу закритий дірчастим денцем, вставлявся в польове джерело, вода з якого збиралася в пні, а намул осідав під дном':

... і ти, білолиций [місяць], / по синьому небу вийдеш погулять, / Вийдеш подивиться в *жолобок* криницю / І в море безкрає і будеш сіять

(Гайдамаки);

притика 'дерев'яний кілок або залізний прут, яким прикріплювали ярмо до дишла':

Ой копали йому [чумакові] в степу при дорозі / Та *притиками* яму

(У неділеньку та ранесенько).

Отже, з погляду сучасного літературномовного стандарту в мові Тараса Шевченка знаходимо нечисленну групу діалектних слів, які лише в окремих випадках можна кваліфікувати лексичними діалектизмами як стилістичну категорію. Діалектне слово в художньому тексті може вживатися цілеспрямовано як елемент текстотворення, покликаний виконувати певну стилістичну функцію, порушуючи мовну норму. Так, прагнення поета максимально стилізувати автор-

НАДДНІСТРЯНСЬКО-ПОКУТСЬКО- ГУЦУЛЬСЬКО-БОЙКІВСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “ЄВАНГЕЛІЯ ЛУКИ” АНТОНА КОБИЛЯНСЬКОГО

ську мову під народнорозмовну розповідь спонукало його вжити розмовне діалектне слово *кете* замість *дайте*. Використання поетом більшості аналізованих діалектних лексичних одиниць почерпнуто з говіркового мовлення стихійно. Як природний будівельний матеріал для текстотворення зазначені слова з різних причин не стали загальноживаними, функціонування їх обмежено ареалами лише певних говорів.

Натомість значна частина лексику художньої мови, теж діалектного в своїй основі, стала надбанням літературної мови. Віталій Русанівський зауважив, що “оскільки українська літературна мова в цей час [середина XIX ст.] тільки-но творилася, у мові того чи іншого письменника важко виділяти загальнолітературні й діалектні елементи”¹. Тарас Шевченко звернувся “як до засобу висловлення своїх думок, створення образів і сюжетів, передачі почуттів і т. ін. до словесних виразів, які широко обертались у народі, були для нього питомими, приступними, “своїми”. Полтавсько-київські говірки (разом з дуже близькими до них слобожанськими) були в їх час саме тим мовним матеріалом, який звучав на широкій простороні, та до того, на простороні, де активність українського народу була найбільш інтенсивна і де згуртованість його як суспільної культурно-побутової спільності, ... виявилась з найбільшою виразністю”². Таким чином, найбільша лексична, як і граматична й фонетична уніфікованість середньонаддніпрянських говірок, з одного боку, та вага і сила художнього слова Тараса Шевченка, його магія й вплив на почуття й думки кожного читача “Кобзаря”, з іншого боку, стали передумовою формування лексику української національної літературної мови передусім із діалектною в своїй основі лексику Середньої Наддніпрянщини, невід’ємною частиною якої є діалектна лексика рідної поету Звенигородщини. Становлення значного пласта лексику сучасної української літературної мови здійснювалось шляхом освоєння багатьох діалектних слів із зазначеного ареалу Шевченковою художньою мовою, їхньою дедіалектизацією і набуттям ознак літературномовного стандарту.

¹ Русанівський В. І. І з Уманщини і з усієї України // Мовознавство. – № 2–3. – 1999. – С. 3.

² Булаховський Л. А. Походження сучасної української літературної мови // Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п’яти томах. – Том другий. Українська мова. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 28.

Поборником формування української літературної мови на основі народної мови та засад фонетичного правопису у 60-70-х роках XIX ст. був відомий культурно-освітній діяч, публіцист Антін Кобилянський. У 1861 році він, тодішній випускник Чернівецької духовної семінарії, публікує брошуру “Slovo na slovo do redaktora “Slova”, яка була своєрідною відповіддю на запрошення Б. Дідицького друкуватись у новоствореній ним у Львові москвофільській газеті “Слово”. Автор брошури, написаної народною мовою та латинськими літерами з чеським правописом, закликає вивчати народну мову, використовувати її в письменстві і сам продемонстрував можливість вживати запропонований правопис в українській мові. І. Франко з цього приводу писав: “Відповідь сягнула далеко поза межу особистої виміни думок, зробилася немов маніфестом нового, народного і радикального напрямку. Все в ній було свіже, нечуване і майже еретичне в тодішній Галичині, починаючи від чесько-латинських черенок та мови, підкрашеної гірським діалектом, аж до нападів на руську інтелігенцію та попівство – і до простих, співучих та ревнох поезій Федьковичевих, поміщених у додатку до брошури”¹.

Усвідомлюючи важливість народної мови щодо уприступнення для українців Святого Письма, а також ролі його перекладу рідною мовою для формування літературної мови, Антін Кобилянський здійснив переклад народною мовою Євангелія Луки, надрукувавши його латинськими літерами в 1874 році, а кириличними буквами етимологічним правописом – 1877 р. У цьому ж 1877 р. опублікував переклад Євангелія Йоана латиницею². А оскільки тогочасна жива народна мова літературно ще не була опрацьована, то кожний, хто

¹ Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // І. Я. Франко Збір. тв.: У 50-ти т., – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 121.

² Німчук В. Українська мова – священна мова. II. Українські переклади Святого Письма // Людина і світ. – 1993. – № 2–3. – С. 43.

брався писати народною мовою, спирався передовсім на говірку рідного села, його розмовне мовлення. Мовна особистість Антона Кобилянського, уродженця с. Перерісль, теперішнього Надвірнянського району Івано-Франківської області, формувалась перш за все під впливом рідної говірки, що репрезентує наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківське суміжжя. Це чітко простежується за ізоглосами II тому АУМ, у якому закартографована перерісльська говірка¹. Мова його українського перекладу Євангелія Луки фіксує чимало різнорівневих діалектних рис, більшість із яких є спільними для наддністрянських, бойківських, покутських та гуцульських говірок. Зупинимось детальніше на них.

У ділянці фонетики мова українського перекладу Євангелія Луки засвідчує такі діалектні ознаки:

Голосний [a] після м'яких приголосних переходить у [e]: **А инше впало межи терньє; А сплано выросши терньє загадушило** (27)*;

<...> **Найдете дитинѹ оуповитѹ въ гаслехѹ** (7); **Той котрый оучинивѹ милосердьє н надѹ нимѹ** (39); **И оучинили такѹ н зальегли всѹ** (32); **закланкавѹ кажучи: дѣвчье, встан!** (31). Рідше в такій позиції масмо [i]: **Але скажи словомѹ, А подѣжѣе хлопецѹ мѹи** (23); **Одповѣвѹ же Исѹсѹ кажучи: Не десѣт то очистилосѹ?** (60); **Бо донькѹ одиначкѹ мавѹ около дванадцѣтъ рѹкъ** (30).

Поодинокими прикладами засвідчено вимову ненаголошеного [e] як [u]: **Най минѹ бѹде по словѹ твоємѹ** (4).

Карта № 11 другого тому АУМ (далі без вказівки тому), складена за відповідями на питання “Цілувати чи цілувати, чи целувати, чи цюлувати, чи цюловати чи цюлювати?”, у говірці села Перерісль засвідчує дві форми: *ц' [y]л' [y] вати* та *ц' [i]лу вати*. Першу із них ужив у своєму перекладі Євангелія Луки Антін Кобилянський: **а волосьомѹ головы свей оутерала н цюлювала ноги его н мастила мѹромѹ** (26).

Стягнення подовжених приголосних в один звук – характерна риса всіх говорів південно-західного наріччя (див. карту № 94 АУМ) в пам'ятці відбито послідовно: **всѹ дни житѹ нашего**

(6); **житѹ ратѹвати, ци погѹбити?** (20); **Коли выѹ бѹвѹ запрошеный ѹдѹ кого на весѣльє не оукладай сѹ на передномѹ мѣсци** (51); **тай пѹзнали, же видѣвѹ видѣньє въ церквѹ** (2); **Выйшовѹ розсѣвачѹ сѣмти насѣньє свое** (27); **и дѹмала, цю бы то за поздоровлѣньє мало бѹти того** (3); **Бо бѹде зповнѣньє сказанымѹ ѣи ѹдѹ Господа** (4); **Дати пѹзнаньє спасена народо-ви его** (6); **А все множество народа молило сѹ на дворѹ въ порѹ кадѣнѹ** (1).

Добре відбита в перекладі така діалектна фонетична риса, як відсутність епентетичного [л] у звукосполученнях губних із [й]: **Знаю, цю зробю** (56); **Забавѹ сѹ господѹ мѹи прійти** (47); **Отче ѹдѹсти ѣмѹ; во не знаютѹ, цю робятѹ** (81); **Найшовѹ ѣхѹ спюннѹ ѹдѹ смѣткѹ** (76); **Главию тебе, отче** (38); **А тыхѹ цю мали потребѹ лѣкѹ оѹздоровавѹ** (32); **Застанавали жѹ во сѹ всѹ слѹхаючи его** (9); **А до котрого бѹдѹ домѹ войдете, тамѹ забавѹте н ѹдѹти выправѣйте сѹ** (31); **И та приспособию вамѹ такѹ такѹ приспособивѹ минѹ отецѹ мѹи королевство** (75). Артефакт цього діалектного явища відбиває карта № 238 АУМ.

У багатьох південно-західних говорах [й] асимілюється носовим приголосним [м], внаслідок чого [й] змінився на [н]. Ця діалектна консонантна риса охоплює широку смугу гуцульських, покутських, наддністрянських, бойківських і надсянських говірок (карти № 76, № 45 АУМ), вона теж заманіфестована в мові досліджуваного перекладу: **А имньє дѣвы Маріамѹ** (3); **Сѣмньє гадаче?** (10); **Чоловѣка въ миакнѹхѹ одежахѹ оѹгорненого?** (25); **И назвешѹ имньє емѹ Іоанѹ** (2); **Але горе вамѹ фарисей, же даеѹ десѣтинѹ зѹ мнѣтки н рѹты н зѹ всѹкого зѣлѹ** (43).

Спорадично відбито звукосполучення [к'і], [к'е]: **Бо бѹде великій передѹ Господомѹ** (2); **А хто жѹ є той, о котромѹ та чѹю такѹ?** (32).

Зафіксовано й заступлення питомої звукосполуки [хв] звуком [ф]: **И на земли тѣга народѹвѹ оѹ розпѣцѹ, при шѹмѹ морѹ н фаль** (73); **А онѹ оѹставши заповѣвѹ вѣтрови н фаламѹ воды н оѹсмирили сѹ н бѹла тишина** (29).

Зрідка фіксується диспалаталізація [ц'] у кінці слова перед [а] та [л'] у звукосполучі [л'ц']: **але Богѹ знає сердца вашѹ** (57); **сами однимѹ палцемѹ вашимѹ не дотикаете сѹ тыхѹ тѹгарѹвѹ** (4).

¹ Атлас української мови: У 3-х томах. – Т. 2.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі – К.: Наук. думка, 1988. – 520 с.

* Цифра в дужках вказує на сторінку Євангелія Луки в перекладі Антона Кобилянського.

Протетичний [в] у слові *горобець* характерний для перерісльської говірки, як і для більшості бойківських, наддністрянських, покутських і гуцульських говірок (карта № 144 АУМ). Ця діалектна риса відбита й у мові перекладу: **Ци не пать воровцѡвъ продае сѧ за два шелюги?** (44).

Давні звукосполуки [ъ], [ь] з сонорними [р], [л] між приголосними в багатьох південно-західних говорах дали інші рефлексії, ніж у літературній мові. У перерісльській говірці засвідчено *к[ир]вавий*, а в сусідніх говірках фонетичний різновид (карта № 69 і коментар до неї). Перекладна пам'ятка у зазначеній позиції фіксує рефлекс [ер]: **А жѣнка магача оуплавы кѣрви ѡдъ рокѡвъ дванадцѣтъ** (30); **Одъ кѣрви Авела ажъ до кѣрви Захарій погившего межи олтаремъ и храмомъ** (43).

Мова українського перекладу Євангелія Луки, здійсненого Антоном Кобилянським, містить чимало морфологічних діалектних рис наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківського суміжжя.

Для усіх зазначених говорів характерне стягнене закінчення *-оў, -еў* орудного відмінка однини іменників I відміни (карти №170, 171). Такі ж стягнені закінчення мають узгоджувані з іменниками в орудному відмінку однини прикметники й займенники; ця діалектна риса системно засвідчена в мові перекладу: **Оучинивъ силаѡ рѡковъ своеѡвъ** (4); **И контентѡйте сѧ платѡвъ вашевъ** (11); **Припадкомъ во свѧчѣникъ гакнсъ надѡшовъ товъ дороговъ** (38); **Бо таковъ самѡвъ мѣровъ, гакѡвъ мѣрѣте, ѡдмѣрѣтъ сѧ вамъ** (22); **Але Фарисей и законники погордили радовъ Божовъ для себе не хрестивши ѡдъ него** (25). Засвідчено й абсолютивне вживання таких форм орудного відмінка прикметників та займенників: **Одъ нынѣ ѡслѧвовъ величати мнѣ вѡдѡтъ всѣ роды** (4); **а осей мѣсѧць є шестѡй ѣй названѡй неплодновъ** (3); **Господь зъ тобовъ** (3); **И радовали сѧ зъ невъ** (3); **Ходи за мновъ** (18).

Дещо ширший ареал форм іменників III відміни однини в родовому й місцевому відмінках із закінченнями *-и* (карти № 174, 175, 176). Такі форми зафіксовано в мові досліджуваної пам'ятки: **сидѧтъ въ темнѡтѣ и въ тѣни смерти** (6); **въ тѧготѡ зайшла сыномъ въ старѡсти своѣй** (3). Це стосується й форм множини: **Риваки вѡйшовши зъ нихъ, полокали сѣти** (16).

Поодинокими прикладами засвідчено закінчення *-ови* у формі давального відмінка однини іменників II відміни: **оучинивъ зѡвленьє народови своемъ** (5), **хоча не можете Богѡ слѡжити и мамѡнѣ** (57).

Привертає увагу вживання діалектної конструкції з прийменника *идъ* з формою давального відмінка іменника або займенника на зразок *ид хати* зі значенням *до хати*: **И вѡло гакъ зѡлиживъ сѧ до Вітѡан и Вітаній, идъ горѣ званѡй оливновъ** (66); **Всѣ котрѡи мали немѡчныхъ на всѧкѡи недѡги приводили ѡхъ ѡдъ немъ** (15).

Окремими прикладами засвідчено діалектну форму іменника *люде* в називному відмінку, не відзначену в перерісльській говірці, але поширену в сусідніх говірках (карта № 190): **А люде пастѡхѡи кажѡтъ ѡдни до дрѡгихъ** (7).

Характерною особливістю більшості південно-західних говорів є те, що всі прикметники мають тільки тверду основу. Ця діалектна риса позначилася на мові перекладу: **Не годило сѧ вѡло освѡдити ѡдъ оупѡзана того въ день сѡботный?** (49); **И вѡти оупѡитымъ а третѡго дѧѡ воскресѣти** (33); **И третѡй [дѧѡи] кончѡ сѧ** (51).

Окремим відмінкам особових займенників у південно-західних говорах властиве паралельне вживання повних і енклітичних форм. У давальному відмінку займенник *я* має енклітичні форми *ми, мѡ, мнѡ*; *ти* – відповідно – *ти, тѡ* (карта № 207). У мові пам'ятки діалектні форми засвідчено для давального відмінка займенника *я* — *ми*, а для знахідного – *мнѣ*: **Пане, позволь ми ѡдѡшовши впередъ погребѣсти ѡтѡѡ мого** (36); **И запѡясѡвши сѧ слѡжи ми, доки поѣмъ и напю сѧ** (59); **же оучинивъ ми величѡсть** (4); **Одъ нынѣ ѡслѧвовъ величати мнѣ вѡдѡтъ всѣ роды** (4). Для займенника *ти* зафіксовано енклітики *тѣє, тѡ* у знахідному відмінку: **Бѡдъ доброй мѡсли, дѡнько, вѣра твоѡ спасла тѣє** (31); **Знаю тѣє хто ты є** (15); **И же на рѡкахъ носити тѣє вѡдѡтъ** (13); **Дѡхъ свѡтѡй зѡйде на тѡ** (3); **И сила найвыжшого ѡтѣѡнитъ тѡ** (3). Займенник *він* у давальному відмінку має енклітичну форму *му*, а в знахідному – *го*: **Показавъ мѡ всѣ королевѣства земѡтѡвъ хѡвѡльцѣ часѡ** (13); **И гакъ вѡло мѡ, рокѡвъ дванадцѣтъ <...>** (9); **И иншихъ много, котрѡи мѡ слѡжили маѣтками своѡми** (27); **И подѡно мѡ книгѡ Исѡѡл прѡрока** (13); **И вѡло подѡпѡгане,**

а птиці небесній подзювали го (27); И вѣвели го ажъ на верхъ горы (14); вернули са до Иерусалимѣ, шѣкаючи го (9); И страхъ напавъ го (2). Для займенника *вона* у формі знахідного відмінка зафіксовано енклітик *ню*: **Абы оувидѣвъ его, бо по при ню мавъ переходити** (64).

У мові перекладу добре відбито також діалектні редульовані форми займенників: **Черезъ того, же не вѣривъ есъ словамъ моимъ** (2); **А тото вамъ знакъ** (7); **И дѣмала, що бы то за поздоровлѣньє мало бѣти тото** (3); **А Маріамъ заховала всѣ слова тоти оукладаючи въ серци своѣмъ** (7); **Бо бѣде бѣда велика на земли, и гнѣвъ на сесь народъ** (72); **Товѣ дамъ мѣць сесю цѣлѣ и славѣ ѿхъ** (13).

Як відомо, в багатьох південно-західних говорах присвійні займенники мають стягнені відмінкові форми, які теж заманіфестовані в мові досліджуваної пам'ятки: **Же подививъ са на смиренѣсть слѣжницѣ свѣй** (4); **И вартѣючи нѣчнѣ стражѣ коло череды свѣй** (7); **Оучинивъ збавлѣньє народови своѣмъ** (5); **Або такъ можешъ говорити братови своѣмъ** (22); **А слѣзѣ момъ: Рови сесе** (23).

Спорадично вживаються діалектні форми займенників *вони* із зредукованим *о*, фонетично видозмінені *кождий, кожда, до него, ниц* тощо: **А вни кажѣтъ** (76); **А они кажѣтъ до него** (18); **Всѣ котрѣ мали немѣчныхъ на всакѣ недѣги приводини ѿхъ ѿдѣ немѣ** (15); **Тожъ кожде дерево не чиначе плода доброго зтиняе** (10); **Кожда долина выповнитъса а кожда гора и горбокъ знизитъ са** (10); **И не вѣвъ ницѣ тыхъ день** (13).

На мові українського перекладу Євангелія Луки Антона Кобилянського помітно позначилася діалектна морфологія дієслова. Минулий час дієслів у гуцульських, бойківських, покутських, надністрянських говірках має залишки перфекта, фонетично й морфологічно видозміненого (карта № 245). Ця риса системно заманіфестована в мові пам'ятки, пор. 1-а особа однини: **Томѣ и самого сесе не оуважавемъ гѣднимъ прійти до тебе** (23); **Вѣшовемъ до твоего домѣ, воды на ноги мой не давъ есъ** (26); **Коли шо день бѣвемъ зъ вами въ храмѣ не простерли сте рѣки на мене** (77); **Кѣлько разѣвъ хотѣвемъ згромадити дѣти твои** (51); **Бо на тото пѣсланий емѣ** (16); 2-а особа однини: **Черезъ того, же не вѣривъ есъ словамъ моимъ** (2); **Дитино, що оучинивъ есъ**

намъ такѣ (9); **Абы съ пѣзнавъ безпечнѣсть тыхъ рѣчей шо съ чѣвъ** (1); 1-а особа множини: **Видишъ отецъ твоѣй и га жалосный шѣкалнсмо тебе** (9); **що смо чѣли ставше са въ капернаѣмѣ** (14); **Черезъ цѣлѣ нѣчъ трѣдивши са ницо не ѿмнлнсмо** (16); **Же видѣлнсмо незмѣркованѣ рѣчи нынѣ** (18); **Видѣлнсмо такогосъ въ имню твоѣмъ выганючого бѣсѣвъ, и заборонилнсмо емѣ, бо не ходитъ зъ нами** (35); 2-а особа множини: **Чого жъ шѣкалнсте мене?** (9); **Пѣйшовши ознаймѣтъ Иоанови що сте видѣли и чѣли** (24); **Або щосте вѣйшлин видѣти?** (25); **Пицалнсмо вамъ, а не танцѣвалисте** (25); **Заводинлсмо вамъ, а не плакалисте** (25); **Сами не оувѣшлинсте, и вхѣдачимъ заборонилисте** (43); **И не хотѣли сте?** (51). Енклітичні форми колишнього допоміжного дієслова *быти* наявні в діалектних конструкціях умовного способу (карта № 247). Вони теж засвідчені в мові перекладу: **Бо минѣ дана, и комѣ вѣмъ хотѣвъ даю ей** (13); **Пане, такъ высъ хотѣвъ, мѣгъ высъ мене очистити** (17).

У говірках, на яких формувалася мовна особистість Антона Кобилянського, 3-я особа однини і множини теперішнього часу дієслів II дієвідміни мають тверде закінчення *-т* (карти № 240, № 242). Це діалектне явище послідовно фіксується в тексті перекладу: **Не плачте, не оумерла але спитъ** (31); **Величитъ дѣша моѣ Господа** (4); **И кажѣтъ до ней** (5); **гадали же дѣха видѣтъ** (85). Аналогічно твердий *-т* маємо в 2-ій особі множини наказового способу: **Чинѣтъ же плоды гѣднѣ покалнѣ** (10).

Важко однозначно пояснити, під впливом яких говірок у мову перекладу потрапили діалектні форми інфінітива *могчи, помогчи, стерегчи*, адже перерісльська і суміжні з нею говірки мають лише форми *помочи, стеречи* (карта № 234): **И не бѣдемъ могчи говорити ажъ до днѣ, котрого стане са сесе** (2); **И дали знакъ товаришамъ на дрѣгѣмъ корабли, абы прѣшли помогчи ѿмъ** (16); **Анеламъ своимъ наказѣ о товѣ, стерегчи тебе** (13). Можливо ці форми появились під впливом буковинських говірок (пор. ареал *стришчи* на карті № 234), адже автор перекладу Євангелія Луки навчався в духовній семінарії в Чернівцях, часто спілкувався з носіями буковинського розмовного мовлення.

Вплив місцевого мовлення на вживання частки *ся* з формами відповідних дієслів в мові перекладу обмежено лише відсутністю

її аглютинації та можливістю препозитивного використання: **Бо каждый вывыжшаючій самъ себе понижитъ сѧ, а понижаючій самъ себе вывыжшитъ сѧ** (52); **И дивѣвавъ сѧ, же ѡнъ сѧ забавивъ оу церквѣ** (2); **Немають потреби лѣкара здорові, але котрї сѧ зле мають** (18); **а такъ же нї, до васъ сѧ верне** (37). Перерісльська говірка вимова частки як *сі* (карта № 248) ніяк не позначилася на вживанні її у пам'ятці.

У мові перекладу Євангелія Луки вжито низку лексичних діалектизмів, локалізація яких засвідчує їх наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківську належність. Із діалектних назв осіб за різними ознаками назвемо найменування осіб за видом діяльності – *митар* ‘збирач податків’, *жовняр* ‘вояк’, *віритель* ‘позикодавець’: **И зовачивъ мытара, на имъе Левинъ** (18); **Бо и га чоловѣкъ є подъ властев поставлений, маючій подъ совоу жовнари** (23); **Двоу довжниківъ мавъ такисъ вѣритель** (26). Це також загальна назва особи жіночої статі (*кобіта* ‘жінка’), назви особи за майновим станом (*газда* ‘господар’), за віковими особливостями (*молодець* ‘юнак’), за фізичними даними (*моцар* ‘силач’), за внутрішніми якостями (*зрадець* ‘зрадник’, *курва* ‘жінка легкої поведінки’): **А ковѣта такась на имъе Марта приймла его до домъ своего** (39); **Тогди розгнѣваний азда каже слѣзѣ своемъ** (53); **А тоти шо несли стали; и каже: Молодче, товѣ кажъ, встань!** (24); **Поваливъ моцарѡвъ зъ столицъ, Іудъ Іакового, и Іудъ Іскаріотъ, котрый и ставъ сѧ зрадцемъ** (20); **А коли сынъ твої сей розточившій твої пожитокъ зъ кѣрвами прийшовъ, зарѣзавъ есъ емъ телье оутѣчене** (56). Серед діалектизмів виділяється побутова лексика, зокрема назви посуду – *начине* ‘кухонний посуд’, *пугарь* ‘склянка’, *збанок* ‘горщик’, *цебер* ‘велика дерев'яна посудина; відро’: **Днѧ того, хто вѣде на дахъ, а начинье его въ хатѣ, най не зходитъ забрати того** (61); **И взавши пугаръ <...> каже** (74); **Отъ входачи до мѣста стрѣтитъ васъ чоловѣкъ несѣчїй збанокъ воды** (74); **А нїхто свѣчкѡ засвѣтивши не кладе ѣй въ закритѣ [мѣсцѣ], анї подъ цеберъ, але на свѣчникъ** (42). Із діалектних назв одягу засвідчено *шмате* ‘одежа’: **А Петро вставши повѣгъ до гробъ и нахиливши сѧ видить шматъе лежаче саме** (83). Також *студня* ‘криниця’, *бальок* ‘брус, колода’, *корець* ‘центнер’: **Котрого зъ васъ осель аво вѡлъ оупаде въ**

стѣдню и не заразъ вытагне его въ день сѣботный? (51); **А чоты видишь трѣскъ въ окъ брата твого, а бальок оу власнѡмъ окъ не забважѣешь?** (22); **Что кѡрцѡвъ пшеници** (57).

Поодинокі діалектні лексеми використані в мові перекладу, репрезентують топографічну (*гѡрщина* ‘гориста місцевість’, *гостинець* ‘дорога’), космогонічну (*звѣзда* ‘зірка’), флористичну (*гложина* ‘ожина’), фаунну (*гадина* ‘змія’), соматичну (*твар* ‘обличчя’, *голов* ‘голова’) лексику: **И по целѡй гѡрщинѣ іудейской розголосили сѧ всѣ слова сесї** (5); **Вѣйди по гостинцахъ и загородахъ, и прислабї прїйти** (53); **И вѣдѣтъ знаки на сонци и мѣсаци и звѣздахъ, и на земли тѣга народѡвъ оу розпѣцѣ** (73); **Анї зъ гложини не здоймають виноградъ** (22); **ци замѣстъ рыбы подастъ мѡ гадинъ?** (40); **оупавши на тваръ, моливъ его** (17); **А сынъ головѣчїй не має, девы головъ склонивъ** (36).

Привертають увагу діалектизми з абстрактною семантикою, вжиті Антоном Кобилянським, зокрема *пожитокъ* ‘користь’, *прикљочка* ‘заціпка, причина’, *одпѣст* ‘відпущення’, *розказ* ‘наказ’, *злоги* ‘пологи’, *дѣвоцтво* ‘дівування’, *говірка* ‘розмова’ та ін.: **Одишовши вѣвають придѣшенї и не приносятъ пожиткѡ** (28); **Настерѣгали жъ бо на него письменники и Фарисей, ци въ сѣботѡ вѣде лѣчити, авы найшли прикљочкѡ на него** (19); **Проповѣдаючи хрестъ покама на ѡдпѣстъ грѣховъ** (10); **Бѣло жъ бо въ тыхъ днахъ вышовъ розказъ одъ цѣсара Августѡ** (6); **сповнили сѧ дни злогѡвъ еї** (7); **Она дѣже пѡдойшла въ лѣтахъ, проживша лѣтъ сѣмъ з чоловѣкомъ ѡдъ дѣвоцтва своего** (9); **И здавала сѧ передъ ними таквы не сповна розѡмъ тота говѣрка нїхъ и не вѣрили їмъ** (83).

Серед лексичних діалектизмів наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківського суміжжя, що потрапили в мову перекладу досліджуваного Євангелія Луки, є не лише іменники, а й інші частини мови. За браком місця назвемо лише окремі з них, проілюструвавши відповідними контекстами.

Прикметники – *последний* ‘останній’, *заслюблений* ‘шлюбний’: **И отъ є послѣднї, котрї вѣдѣтъ першими, и є першї, котрї вѣдѣтъ послѣднї** (50); **Вписати сѧ зъ Марїевъ заслюбленѡвъ совѣ жѣнковъ** (6);

Числівник – *дев'ятьдесять*: Котрый чоловѣкъ зъ Васъ маючи сто овецъ, и стративши однѹ зъ нихъ, не лишае тыхъ девятьдесать девать на пѣци, и [не] иде за пропавшовъ (54).

Дієслова – *напудитися* ‘злякатися’, *контентуватися* ‘задовольнятися’, *подужати* ‘виздоровіти’, *зуміватися* ‘дивуватися’, *ганити* ‘докоряти, ганьбити’, *заводити* ‘ридати’, *пукати* ‘стукати’, *уфати* ‘покладатись’, *угорнутися* ‘одягнутися’ та ін.: и **напѣдили** сѧ страхомъ великимъ (7); и **контентѹйте** сѧ платовъ вашевъ (11); **Оповѣла** мѹ передъ цѣлымъ народомъ и такъ подѹжала заразъ (31); **Зѹмѣвали** жъ сѧ всѣ надъ величевъ Божовъ (35); **А онъ** обернѹвши сѧ зганивъ ѿхъ и каже (35); **Ишло** жъ во за нимъ великѣе множество народа, и жѣнокъ, котри плакали и заводили за нимъ (80); **Пѹкайте**, а отворитъ сѧ вамъ (40); **Але** коли силнѣщій ѡдъ него напавши повѣднѣтъ го, всю зброю его ѡдоймае, на котрѹ оуфавъ, а здовичъ его роздае (41).

Прислівники – *борзо* ‘швидко’, *припадком* ‘випадково’, *гойне* ‘розкішно’, *оде* ‘тут’, *горі* ‘вгору’, *долів* ‘вдолину’, *пилно* ‘наполегливо’, *нагле* ‘швидко’: **вѣйди** борзо на оулицѣи и роздорожа мѣста (53); **Припадкомъ** во сваченикъ такисъ надѣшовъ товѣ дороговъ (38); **Чоловѣкъ** же во такисъ бѣвѣ богатый и оувиравъ сѧ въ порфірѹ и пышнѣи льнанки заволаочи сѧ цю день гойне (58); **Ани** не зкажѹтъ: Отъ, оде; або: Отъ тамъ (60); **Горѣ** вѣйшли они до Іерѹсалимѹ по звычайю, на свѣто (9); **И** зишовъ долѣвъ зъ ними (10); **А** они прѣйшовши до Іисѹса просили его пилно (23); **Тай** отъ видишъ, дѹхъ поривае го, и нагле кричитъ (84).

Прийменник – *против* ‘проти’: **Роздѣлнѣтъ** сѧ отецъ протѣвъ сына, а сынъ протѣвъ ѡтца; **мати** протѣвъ доньки, а донька протѣвъ матери (48).

Сполучники – *же* ‘що’, *ци* ‘чи’, *жеби* ‘щоб’: **А** народъ <...> дивѹвавъ сѧ, **же** онъ сѧ забавивъ оу церквѣ (2); **житѣе** ратѹвати, **ци** погѹбити? (11); **Тай** ѡдки минѣ того, **жеби** прѣшла матерѣ Господа мого до мене? (4).

Частки – *най*, *ба*, *преце*, *бо*: **Хто** мае оуха слѹхати **най** слѹхае (27); **И** они зачали питати одни дрѹгихъ, **ба** **хто** бы то бѣвѣ зъ нихъ того маючѣи зробити (75); **А** **преце** того знайте, **же** привбило сѧ до Васъ королевство Боже (37); **Въ** рокѹ жъ во пѣтнадцѣтомъ владства Тѣверѣи Цѣсара <...> (10).

Таким чином, в умовах слабкого ще опрацювання української літературної мови у 70-х рр. XIX ст. в переклад Євангелія Луки Антона Кобилянського потрапило чимало діалектних рис наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківського суміжжя. Більшість із виявлених різнорівневих діалектних ознак властиві передовсім зазначеним говорам південно-західного наріччя, що підтверджують ареали тих діалектних явищ, які скартографовані в АУМ (у II томі), або більшості з них, що звичайно, не виключає наявності ряду з них і в деяких інших діалектах південно-західного типу. Використання в мові перекладу встановлених діалектних рис Антоном Кобилянським спричинено впливом на формування його мовної особистості перерісльської та суміжних з нею говірок, що являють собою перехідний тип говірок між наддністрянським, покутським, гуцульським і бойківським діалектами.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНІ ГОВОРИ І МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ “ПОКУТСЬКОЇ ТРІЙЦІ”

Якою мірою, наскільки і з якою метою місцеві говори використовуються в мові художньої літератури – таку проблему чітко окреслив ще І. Франко у статті “Літературна мова і діалекти”¹. З того часу й дотепер не вщухають дискусії про співвідношення літературної мови й територіальних діалектів, передовсім південно-західних, у мові української белетристики. З цього погляду на особливу увагу заслуговує мова художніх творів письменників, яких літературна критика об’єднала словосполученням із прозорою внутрішньою формою “Покутська трійця”. Мова новел Василя Стефаника, оповідань Марка Черемшини, як і прози Леся Мартовича, не раз була предметом мовознавчих студій, однак і сьогодні на питання про взаємозв’язки і взаємодію місцевих діалектів і літературної мови думки вчених розходяться, особливо, якщо йдеться про мову прози В. Стефаника і Марка Черемшини. Одні з них переконані, що В. Стефаник писав свої твори покутським діалектом, а Марко Черемшина – гуцульським. Найбільш аргументовано такий погляд

¹ Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // І. Я. Франко. Збір. тв.: У 50-ти томах. – Т. 37. – С. 205–210.

обстоював Б. В. Кобилянський¹. До такої думки схилялися й інші дослідники, зокрема А. Крушельницький², З. Бичко³. Головним опонентом поглядів Б. В. Кобилянського був В. М. Лесин, який переконливо довів, що “мова персонажів-селян у творах Стефаніка є переважно діалектною з більшою чи меншою кількістю внесених у неї літературних елементів (саме її мав на увазі автор, коли просив “приспособити” свої твори для літературної мови). Мова авторська є органічним синтезом тогочасної української літературної мови, якою видавалася українська періодика в Галичині, з деякими елементами покутського говору”⁴.

Цей висновок відомого стефанікознавця фактично повторив результати дослідження І. Коваликом мови новел В. Стефаніка ще в міжвоєнний період минулого століття. Вже тоді молодий лінгвіст писав: “Коли переглядати новели нашого автора, то стрічаємо в них досить стисле і послідовне відмежування в уживанні мови літературної й говіркової. Діалектизмів уживає автор виключно тоді, коли говорить до нас устами своїх постатей, героїв: селян, селянок та їх дітей. Сам автор зате в своїх описах та в своїх автобіографічних новелах, як також його герої не-селяни все говорять і думають мовою літературною”⁵.

Отже, і одні, і другі мовознавці вважають, що В. Стефанік у мові героїв своїх новел користувався говірками Русова і навколишніх сіл, однак Б. В. Кобилянський і його прихильники наполягають на тому, що і в авторській мові маємо покутський діалект, тоді як інші це заперечують.

Звичайно, авторська мова прози В. Стефаніка, мовлення персонажів не-селян з погляду норм сучасної української літературної мови теж містить певну кількість різнотипних покутських діалектних рис, однак це ще не є підставою вважати її діалектною, бо така

її особливість є наслідком складної історії розвитку української літературної мови в кінці XIX – на поч. XX ст.

У цей період у Галичині сформувався західноукраїнський варіант літературної мови на основі південно-західних говорів української мови, який обслуговував найрізноманітніші сфери суспільного буття – усне спілкування в інтелігентному середовищі, науку, освіту, красне письменство, публіцистику, листування тощо. Його норми, що ґрунтувалися на синтезі південно-західних говорів, не виключали й деяких фонетичних, граматичних й лексичних рис, які з погляду норм наддніпрянського варіанта і сучасної літературної мови були діалектними. Це яскраво унаочнила відома дискусія щодо мови галицької белетристики кінця XIX ст., започаткована Б. Грінченком. До того ж нормалізація й кодифікація літературної мови в Галичині, зрештою, як і на Наддніпрянщині, в умовах української бездержавності не були жорстко регламентовані, у зв’язку з чим кожний із тодішніх західноукраїнських письменників у мові своїх творів виявляв неоднаковий ступінь опанування літературної мови, якою писали Т. Шевченко, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, М. Коцюбинський та інші, та галицького варіанта літературної мови. Із урахуванням сказаного стає очевидним, що авторська мова В. Стефаніка, як і Марка Черемшини, – це тодішня літературна мова в її західноукраїнському варіанті. Мова ж персонажів стефаніківських новел ґрунтується на покутському, а черемшинських – на гуцульському діалектах.

Дослідники мови новел В. Стефаніка¹ відзначають такі основні риси покутського говору, які знайшли послідовне відображення в мові художніх творів письменника:

¹ Киселівський К. Надпрутський говір Стефанікових персонажів: Матеріали для словника // Українське мовознавство в останній добі: Філологічні праці. – Рим, 1973. – С. 153–189; Батюк Л. Твори Стефаніка як джерело вивчення південно-західних говорів // Стефаніківські читання. – Вип. 1. – Івано-Франківськ, 1990; Христіанінова Р., Дякіна В. Фонетичні діалектизми в новелах В. Стефаніка // Василь Стефанік і українська культура (Тези). – Частина II. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 75–77; Височина А., Попова І. Морфологічні діалектизми у творах В. Стефаніка // Василь Стефанік і українська культура. – Частина II. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 16–18; Бекеш Н. Морфологічні риси покутського говору в художніх творах В. Стефаніка // Стефаніківські читання. Випуск № 2. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 87–89; Бичко З. Опільсько-покутські лексичні ізголоси в творах Василя Стефаніка // Стефаніківські читання. Випуск № 2. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 89–91.

¹ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.

² Крушельницький А. “... Бо наші тебе не приймуть” (Замість привіту на шістьдесятиріччя В. Стефанікові) // Василь Стефанік у критиці та спогадах. – К., 1970. – С. 114.

³ Бичко З., Бичко Н. До питання про мову художніх творів В. Стефаніка // Василь Стефанік і українська культура. Частина II. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 7–8.

⁴ Лесин В. М. Ще раз про мову В. Стефаніка // Радянське літературознавство. – 1965. – № 9. – С. 44–45.

⁵ Ковалик І. До характеристики мови В. Стефаніка. Функціональність діалектизмів у творах В. Стефаніка // Рідна мова, 1937. – № 4. – С. 159.

на місці голосного [a] після м'яких приголосних та шиплячих уживаються [i], [e], [u]: *світій, десіть, горєча, ред, тельїтко, тьїжко, змовчїти, зачїв, покушїйте*;

м'які приголосні [d], [t] переходять у м'які [r], [к]: у *Вїгнї, кїль-ко* (у значенні *скїльки*), *пїдкьопанї* (у значенні *пїдтьопанї* 'змученї'), *кїкаї* (у значенні *тїкаї*);

приголосні [с], [ц] зазнали диспалаталїзації: *дес, шос, якос, цес, суда, працу, ца, пшеница, петницю, лица, шевца, хлопец*;

палаталїзованї шиплячі: *шїнувати, розчїнило, зачїв, утрачїти, богачь, пїчь, з жїилю*;

давнї звукосполучення [ъ], [ь] з сонорним [р] між приголосними перейшли в [ер], [ир]: *кервавїх, закервавлена, кьєрнички, кирницї*;

асимїляція [й] носовим приголосним [м]: *тїмнє, памнєть, мнєсо, мнєскїй*;

дисимїляція [чн] у [шн]: *безконєшнїй, велїшнїй, безпєшно, грєшно, скушно*; [чм] у [шм]: *корїма*; [чт] у [шт]: *пошті*;

змїна [л] на [в] за аналогїєю до закономірно змїнених у звукосполученнях [ър], [ьл] між приголосними: *стїв, сновавка, твавтуют, горївку, на сопївцї*;

на місці щїлинного [з] спорадично вживається афрїкативнїй [дз]: *дзелене, мадзур*.

Досить послїдовно вїдбитї й морфологїчнї особливостї покутських говїрок. У словозмїні іменникїв це:

закїнченнє e у формї називного вїдмїнка однини іменникїв середнього роду колишнїх -jō- основ: *весїле, волосє, чесанє, пїр'є, корїне, жїтє, здоров'є, катранє, дрантє, оранє, сумлїнє, щастє, камїнє*;

флексїї -ов, -ев у формах орудного вїдмїнка однини іменникїв жїночого роду колишнїх -ā/-jā основ: *мамов, головов, книжков, до-рогов, дївков, землев, водицев, вишнев, жїнков, пшеницев, горївков, кулев*;

збереженнє архаїчних форм у родовому, давальному, зрїдка місцевому вїдмїнках множини окремими субстантивами pluralia tantum: *грошїй, людїй, дїтїй, гостїй, очїй, грудїй, саниї, дїтем, людїм, при людїх*;

переважаннє закінченнє u в місцевому вїдмїнку однини іменникїв I-ї вїдмїни м'якої групи та в родовому, давальному, місцевому

вїдмїнках однини іменникїв III-ї вїдмїни: *в землї, на шїбеницї, в неволї, у стайнї, на границї, печї, ночї, вїд студени, одної мислї, у постелї, в кровї, на печї, в ночї*;

збереженнє форм двоїни, якї уживаються при числївниках *два, три, чотири* в називному, знахїдному вїдмїнках іменникїв жїночого й рїдко середнього родїв: *три годїнї, двї мисчинї, три дїлї, штири дошцї, двї невїстцї*;

вживаннє у знахїдному вїдмїнку множини форм називного вїдмїнка: *мїж дїти, воли напїй, межї люди, межї тазди*.

Покутські діалектнї риси виразно проступають у прикметників та займенниковїй парадигмах, зокрема:

закїнченнє -ов, -ев в орудному вїдмїнку однини прикметникїв і займенникїв жїночого роду: *з старов, свїченов, пїд панцков, мнов, собов, цев, нев, мосєв, свосєв*;

редукованє закінченнє -ї, -ї без кїнцевого й у давальному і місцевому вїдмїнках однини прикметникїв, означальних, вказївних та присвїйних займенникїв жїночого роду: *порїднї рибї, у завалєнї хатї, на свїнцї торговицї, на битї горї, на чужї сторонї, в студєнї хатї, в кождї жилцї, свої доньцї, мої хатї, на вашї землї, на твої шїї, на твої долонї, в свої душї, по свої дорозї, по всєкї вїрї, на такї шафї*;

енклїтичнї форми особових займенникїв я, ти, вїн, вона у непрямих вїдмїнках однини: *вїтер нї з нїг їзгонїт, снїв ми си, вжє го не застану, абї ї взєти, говорїт му, будєм тї бити, якос ми лекше, так му з рук паде, кїнув за ню оком, душа бї ти си зрадувала*;

редуплїкованї форми вказївних займенникїв: *тот, тота, тото, сєс, сєсє, сєсї*.

Покутські говїрковї особливостї вїдбитї й у дїєслївнїй словозмїнї. З них найбільш поширенї такї:

суфїкс -чи в неозначєнїй формї дїєслїв з основою на г, к: *спєчи, втєчи, бїчи, печї, запобїчи*;

вирівнюваннє основ дїєслїв II-ї дїєвїдмїни у 1-й особї однини теперїшнього часу внаслїдок граматичної аналогїї до основ їнших особових форм, при цьому приголоснїй перед закінченнєм палаталїзується: *мусю, просю, кося, порадою, вїрїдою, платю, позолотю, простю, запластю*;

у 3-й особї множини дїєслїв II-ї дїєвїдмїни в закінченнї, в якому згїдно з вїдзначєною фонетичною закономірнїстю [a] переходить

у [e], [u], [i], втрачається кінцевий [t]: вони їде, люди виде, вони мусі дбати, сини не хоче, костє вилазе, груди боле, богачі рип'є, баби роб'є, комісії привозє, пани не люб'є;

аналітичні форми майбутнього часу утворені за допомогою особових форм допоміжного дієслова *мати* й інфінітива: *меш тепер сиру землю гризти, шо меш робити, ме бідити, мемо робити, мут гризти, мете видіти, мете пити*;

збереження архаїчних залишків у зміненій формі колишнього перфекта: *поцілував-сми, против-см, обтер-см, скаправів-ес, бодай же-сте голови полмили, був-см, чули-м, бо-м був, як-см видів, шо-с мав, аби-с ішов, убив-ес, слюб-сми брали*;

архаїчні форми умовного способу, які складаються з колишніх дієприкметників на *-л, -ла, -ло* і граматичного показника умовного способу частки *би* аористного походження, а також часток *би-м, би-с* тощо, які постали внаслідок поєднання *би* з давніми особовими афіксами минулого часу: *воліла бих, бих відрубав, пішов бих, би-м сказав, би-с їла, були би-сте мали, перелетів бих*;

форми наказового способу з часткою *най*: *най я спочину, най си молит*;

Покутська лексика становить основу лексикону передовсім персонажів новел, пор.: *аді* 'дивись', *бадьо* 'дядько, батько', *барабуля* 'картопля', *бевка* 'юшка', *белендіти* 'базікати', *бенькарт* 'позашлюбна дитина', *бинда* 'стрічка', *борзо* 'швидко', *буката* 'шмат, кусень', *бульбона* 'пропасть, глибоке місце в річці чи ставі', *бунда* 'верхній одяг з вовни', *валети си* 'тинятися', *вереня* 'грубе рядно', *відай* 'мабуть', *віполічкувати* 'набити по лиці', *віхов* 'порятунок', *вуйко* 'дядько з боку матері', *ганцига* 'шкапа', *гарувати* 'тяжко працювати', *гезди* 'тут', *генди* 'там', *глемедати* 'жадібно їсти', *горівчиний* 'напідпитку', *гредка* 'жердка для одежі', *тамба* 'рот, паща', *гвер* 'рушниця', *дедьо* 'батько', *дзитарок* 'годинник', *дзумбелати* 'гнуздати', *драганистий* 'високий', *дучка* 'ямка', *дютнути* 'штрикнути', *жвиндіти* 'говорити небилиці', *збуї* 'розбійник', *зіцірувати* 'муштрувати', *злісний* 'лісник', *зріхувати* 'полагодити, зготувати', *камазелька* 'жилетка', *катран* 'ганчірка', *кертиці* 'кріт', *кицка* 'грудка землі', *клевець* 'молоток', *кожівка* 'куделя', *колійовець* 'залізничник', *колія* 'залізниця', *комірне* 'наймане житло', *контетний* 'задоволений', *кошиця* 'плетений сарай для зберігання кукуру-

дзи', *крак* 'так, скоба', *креперувати* 'гинути, пропадати', *кримінал* 'в'язниця', *кулеша* 'страва з кукурудзяного борошна', *кучі* 'хлів для свиней', *ландати* 'тинятись', *лумер* 'номер', *луфко* 'олівець', *люфт* 'повітря', *мельдуватися* 'зголоситися, повідомити про щось', *мерза* 'погань', *нендза* 'нужа, воші', *нехтолиця* 'ледащо, повія', *ніц* 'ніщо', *обцас* 'закаблук', *око* 'міра рідини', *орнарія* 'збіжжя, плата за роботу натурою', *пазити* 'берегти, глядіти', *пайташ* 'недотепа', *пацити* 'терпіти', *писок* 'рот', *пістунка* 'нянька', *позмилювати* 'припускати помилку', *політок* 'урожай', *порекло* 'прізвище', *претати* 'ховати', *путерія* 'сила, міць', *рейвах* 'галас', *рихт* 'право', *речинець* 'строк, термін', *ріхтувати* 'ладити, лагодити', *розфурести* 'розкидати', *рунтати* 'чіпати, руйнувати', *сарака* 'бідолаха', *склеп* 'крамниця', *спуза* 'попіл', *стрих* 'горище', *тайстра* 'торба', *тано* 'дешево', *твар* 'обличчя, лице', *трафіка* 'тютюнова крамничка', *турма* 'згряя', *увихатися* 'поспішати з роботою', *угурний* 'упертий, настирливий', *файно* 'гарно, добре', *фалате* 'дрантя', *фамілія* 'сім'я, родина', *мандибурка* 'картопля', *фасувати* 'одержувати', *фист* 'дуже', *хабаль* 'розпусник, гульвіса', *хороми* 'сіни', *цізорик* 'складаний ніжик', *чиколонки* 'кісточки пальців', *шіфа* 'корабель', *шмаркач* 'підліток', *шустка* 'дрібна монета, шість (згодом десять) крейцерів австрійської валюти' та ін.

Основою мови героїв літературних творів Марка Черемшини стали гуцульські говірки. Відомий український діалектолог Ф. Т. Жилко свого часу справедливо відзначав, що Марко Черемшина вустами своїх персонажів прагнув відтворити не окремі риси гуцульських говірок, а особливості цих говірок у їх сукупності і вказав на найхарактерніші з них¹. У ділянці фонетики це:

– перехід [a] після м'яких приголосних в [e], [u]: *єк, єма, флєс-ра, їик, горечка, чєс*;

– звукосполюки [pe], [pi], [ip], [ep], [up], [le] як рефлексії давніх звукосполучень [ъ], [ь] з сонорними [p], [л] між приголосними: *керниця, кервою, трівога, ірцєні, ерстив* (хрестив);

– перехід [л] в [j] (правописне [є]) у звукосполученні [ол] між приголосними і в кінці слів: *горівку, сонівка, мівкі, соків, стів*;

– диспалаталізація звуків [c'], [ц'] у кінці слів, а також при сло-

¹ Жилко Ф. Т. Мова новел М. Черемшини // Українська мова і література в школі. – 1954. – № 4. – С. 20–31.

возміні перед голосними: *дес, увес, когос, конец, синец, хлопец, травица, марнотратцу*;

– диспалаталізація звука [p’]: *зора, мраці, ратуйте*;

– збереження давньої м’якості шиплячих: *любчік, хочь, шінує, душо, небожста, жьиль*;

– перехід [o], [e] в [i] в новоутворених закритих складах та за аналогією у відкритих у словоформах, у яких у літературній мові такого переходу немає: *воріг, гід, мозіль, мозілі, солімку, мід, неприятіль, неприятіля*, хоча в мові письменника – *неприятель*;

– перехід пом’якшених приголосних [d], [k] у [r], [m]: *гліі, тіски*.

Із морфологічних гуцульських діалектних рис дуже часто передаються такі:

– закінчення *–ов* в орудному відмінку іменників жіночого роду, прикметників і присвійних займенників в однині: Ти, газдине, не лінкуйся його *банушинов* та *кулешков* почастивати (Перші стріли); А бодай бих ті *малов* на лавицу поклав (Дід);

– відсутність прикметників і порядкових числівників із м’якою основою: *синий, сина, сине, третий, трета, трете*;

– короткі форми прикметників у називному відмінку однини чоловічого роду: Віді ти *голоден*; Гнатку, на-ко тобі теплої кулешки (Грушка); Бере побратим мірку зерна та дві курці і йде до ворожки, а *голоден* кінь у вікно поглядає (Марічку головка болить);

– ступені порівняння прикметників із часткою *май*: Гафія це у мена друга жона *май* примолода, для козака не дуже безпечна (Козак); Тут *май* видно (Більмо),

– редуковані форми вказівних займенників: *тот, тота, тото, цес, цеся, цесе*;

– енклітичні форми займенників: *ми* (мені), *ті* (тобі), *ню* (її) та ін.;

– збереження давніх форм інфінітива на *-чи*: *Обстричи* злодія, *обстричи*, – кричали сусіди (Злодія зловили);

– відсутність чергування [з] – [ж], [с] – [ш] перед закінченнями у першій особі однини: ... най собі рот *згасю* (Село вигибає); Я *пазю* служби (Раз мати родила);

– твердий приголосний [m] у закінченнях у третій особі однини дієслів другої дієвідміни та в третій особі множини обох дієвідмін: То баба *хочут*, синку; Тото, синку, перед смертев кождоу карби *показуют* си, на душу *чіпают* (Карби);

– фонетично змінені форми колишнього перфекта: Що *нажив* *сс-си*, що *набув* *сс-си* (Дід); Де *сте* богів та свідків *діли* (Поменник); – сполучники *гей* (як), *най* (нехай), *коби*, *аби* (в значенні щоб), *хоть* (хоч) та ін.

Відзначені діалектні риси відбивають фонетико-морфологічні ознаки гуцульського діалекту, однак і вони не вичерпують усіх особливостей гуцульського розмовного мовлення в тих його компонентах, у яких воно протиставляється літературній мові та іншим говіркам у ділянці фонетики й морфології. Показові в цьому плані специфічні форми гуцульських кількісних числівників на зразок *п’ять без одного*, яких вживають персонажі новел Марка Черемшини, пор.: Рахую пальці, а пальців на руці *п’сть без одного* (Хіба даруймо воду); *Сім неділь без одної* ходить уже малий Юра Приймаків “льонтом” (Злодія зловили).

Гуцульський діалект виразно позначився на художньому лексиконі Марка Черемшини, він значною мірою гуцульськоавтентичний. Це засвідчує далеко не повний перелік слів, ужитих в новелах Марка Черемшини, для яких сам письменник уважав за потрібне дати свої пояснення або це робили видавці першодруків, що за традицією вважаються також авторськими: *арідник* ‘злий дух’, *аркан* ‘рід танцю’, *арнарія* ‘пожива й прибори’, *бадіка* ‘голова сім’ї’, *байбарак* ‘короткий сіряк’, *банувати* ‘жалувати, тужити’, *батько* ‘хрещений батько’, *бесаги* ‘вовняні дві торби злучені’, *біривливий* ‘могучий’, *бірувати* ‘могти’, *не бірує* ‘не може’, *блавучити* ‘дармувати’, *бутин* ‘вируб лісу’, *бовтиці* ‘китиці’, *буката* ‘часть у більшій мірі’, *вакатися* ‘насмільоватися’, *варівкий* ‘небезпечний, непевний’, *варінник* ‘горщик’, *варувати* ‘берегти’, *вбезсебитиси* ‘розлютитися, взлоститися’, *верегчи* ‘кинути’, *верем’я* ‘погода’, *вистравний* ‘вибагливий у стравах’, *віді, відай* ‘мабуть, може’, *відтановлетиси* ‘відгодовуватись, товстіти’, *габа* ‘скоки хвиль’, *гаждюга* ‘молода смерічка’, *телетка* ‘чверть корця’, *гилити* ‘раїти’, *гляба* ‘годі’, *тоголі* ‘коліна’, *горгани* ‘довгасті хребти гір’, *граничар* ‘гранична сторожа’, *грегінний* ‘кремінний’, *грунь* ‘гірський шпиль’, *гуля* ‘плащ’, *дараба* ‘сплав’, *денцівка* ‘мала сопілка з денцем’, *де* ‘скорочене замість дедю-тату’, *дедя* ‘тато’, *джерта* ‘вовняна верета на прядивній основі’, *дзема* ‘юшка’, *бранка* ‘сорочка’, *ерстити* ‘хрестити’, *законитися* ‘причащатися’, *затичка*

‘окраса на голові’, *зеленюк* ‘сторож граничний’, *загоді* ‘завчасу’, *зимарка* ‘хата на полонинах або сіножатях’, *зуміватися* ‘дивуватися’, *ірщений* ‘хрещений’, *камар* ‘цісарський ліс’, *карнувати* ‘мучити’, *кварівливий* ‘недужий’, *кептар* ‘кожух без рукавів’, *кичера* ‘гостра гора’, *кібзувати* ‘міркувати, знати’, *кліть* ‘комора’, *копил* ‘байструк’, *корняти* ‘порушувати’, *крепір* ‘смерть’, *кресло* ‘майно, господарство’, *крижма* ‘полотно до хресту дитини’, *курмей* ‘воловід’, *загоїти* ‘заспокоювати’, *ленка* ‘сурдутовець, урядовець’, *лод-ва* ‘груба тертиця’, *лудінне* ‘одяг’, *любаска* ‘коханка’, *матура* ‘мала гора’, *май-май* ‘багато’, *малява* ‘стіжковата гора’, *марта*, *маржинка* ‘худоба, худібка’, *марфа* ‘товар, крам’, *мерія* ‘стерво’, *мигла* ‘купа’, *мовня* ‘блискавка’, *мочуло* ‘ставок для мочення конопель’, *мошя* ‘акушерка, баба’, *набоїк* ‘дашок’, *нявка* ‘лісова русалка’, *обмаїти* ‘обчистити’, *опівок* ‘наполовину порізані ковбки’, *осік* ‘лісок на окремії неприступній горі, воринням обведений проріджений невеликий ліс’, *отік* ‘як-от, неначе, ніби’, *передрегнути* ‘перестудитись’, *перекоти* ‘з кількох ручок нагромаджене в один ряд сіно’, *перестріл* ‘гони’, *підпетик* ‘суконна верхня одіж’, *плитник* ‘нечистий’, *плова* ‘злива’, *плюта* ‘злива’, *побоїк* ‘дашок’, *полібічок* ‘бочка’, *поліг* ‘скошена трава’, *полотнянка* ‘виношена сорочка’, *попацити* ‘потерпіти’, *попіснити* ‘збліднути’, *посороми* ‘соромітські слова’, *потужити* ‘більше тугим учинити, зміцнити’, *потя-та* ‘пташенята’, *придибашка* ‘пригода’, *проклетюк* ‘проклятий’, *прокуратний* ‘розпусний’, *псенка* ‘багна, сіно, зібране на багні’, *путеря* ‘сила’, *рагаш* ‘доріжка, витовчена ковбками (зрубаним деревом, спусканим по вирубанню згори вділ)’, *раква* ‘посудина на масло’, *ризи* ‘жоліб до спускання дерева з гори’, *роківщина* ‘плата за рік, громадою установа’, *саманати* ‘подобати, скидатися’, *саняка* ‘син’, *скруцук* ‘сплетенець із хусток, скрутінь’, *сокотитися* ‘стерегтися’, *спасувати* ‘жартувати’, *стокмити* ‘(з)годитися’, *сцурікатися* ‘відступати’, *талан* ‘маєток’, *терміне* ‘тріски’, *терх, терхівка* ‘ладунок на коня; усі покупки, що на осідланого коня кладуться; набір, в’юк’, *тегло* ‘в’ючна худоба, коні, воли’, *токма* ‘згода’, *торбей* ‘той, що ходить з торбами, жebraк’, *турлаш* ‘безладна купа ковбків’, *фартушанка* ‘міщанка’, *фін, фіна* ‘похресник, похресниця’, *фірлідунок* ‘повістка, записване до суду’, *флетев* ‘парубок’, *фолоситися* ‘щаститися’, *фурт* ‘раз у раз’, *футраш* ‘пожива’, *челядина, чілідина* ‘молодиця’, *чиколонки* ‘кістки на руках’, *чирчи-*

ковий ‘червоний’, *чипіти* ‘стати непорушно’, *чоргало* ‘малий потік з дощу’, *чугайстер* ‘веселий дух’, *ширинка* ‘хусточка’, *шниріти* ‘бігцем слідити’, *шнирька* ‘залізниця’, *шпурсти* ‘кидати’, *штурка-ти* ‘штовхати’ та ін.

У питанні використання місцевих діалектів у мові художніх творів із “Покутської трійці” особливе місце належить Лесю Мартовичу. На відміну від В. Стефаніка й Марка Черемшини він писав літературною мовою, максимально наближеною до наддніпрянського різновиду літературної мови. При цьому це однаковою мірою властиво як авторській мові, так і мові героїв твору. Місцеві, покутські діалектні риси, зазвичай на рівні лексики й фраземіки, відбиті у мові персонажів лише окремими вкрапленнями і з певною стилістичною настановою – відтворити місцевий колорит, підкреслити певну рису героя, індивідуалізувати його мовлення тощо. У листі до В. Гнатюка Лесь Мартович писав: “Я старався писати літературною мовою. Відступав від неї лиш для характеристики місця, осіб і ситуацій. Отже, таки признаюся, що кілька провінціалізмів я свідомо впровадив, щоб надати їм право горожанства в літературі. Подаю їх: “Зіправди”, “справди”, намісць “справді”. Форма “зіправди” покутська, “справді” ж українська. “Повторачити” – повторювати. “Вигулити” – видурити, витуманити. “Гаралиця” – вивірка. “Позаяк” – оскільки. Слово “гіря” (чуприна), може, рідше вживане, але є в Куліша. Опріч цього, я не є впевнений, чи слово “збавити” (попсувати) не провінціалізм. Так само “патик” (бучок)¹. Окрім вказаних, можна відзначити ще окремі слова, територія поширення яких обмежена Покуттям або ширше – Галичиною, наприклад: *відумерщина* ‘родинна спадщина’, *гарбата* ‘чай’, *глотитися* ‘товпитися’, *гостинець* ‘битий шлях’, *двірець* ‘вокзал’, *загирити* ‘занапастити, втратити, загубити’, *заглаїти* ‘залагодити’, *збиточна* ‘пустотлива’, *злісний* ‘лісничий’, *іритуватися* ‘сердитися, гніватися’, *крижі* ‘спина, попереk’, *нарік* ‘наступного року’, *під* ‘горище’, *пуцувати* ‘чистити’, *прятати* ‘робити порядки’, *ріще* ‘хмиз’, *розчінканий* ‘розхристаний’, *спацер* ‘прогулянка’, *спіжарка* ‘комірчина’, *тета* ‘тітка’, *трепета* ‘осика’, *урльоп* ‘відпустка’, *фамілія* ‘родина’, *фіра* ‘підвода, віз’, *чічки* ‘квіти’. Більшість із цих слів лише з погляду норм сучасної української літературної мови

¹ Див.: *Мартович Лесь*. Забобон. – К., 1985. – С. 344–345.

можна вважати діалектизмами. У кінці XIX – на початку XX ст. вони були органічними в лексиконі західноукраїнського варіанта української літературної мови, їх вживали у своїй художній творчості й інші галицькі письменники. Тому Лесь Мартович не відзначає їх як діалектизми, бо на той час вони вже здобули собі “право горожанства в літературі”.

Фонетичні й граматичні діалектні риси не відбиті в мові художніх творів Леся Мартовича, ні в авторській мові, ні в мові персонажів. Правда, засвідчені окремі форми дієслівної словозміни, що є рештками колишніх часових форм (*були-сте хорі, причепив-есь ся, аби-сте знали*), особливі прийменниково-іменникові форми, сполучники (*розгадав собі за гроші; гроші твої будуть до трьох день; лишив по собі нащадків; усе нагадувало на те; мушу поговорити зо Славком за батька; він міряв у склепі одіж проти своїх рук; і для того вона виходила для нього завелика; Славко полюбив-таки Броню, раз для того, що вона його з тої тяжкої неволі...*). Однак це не стилізація мовлення персонажів, не цілеспрямоване використання діалектних рис, а наслідок специфіки формування й розвитку літературної мови на західноукраїнських землях.

Таким чином, із мовного боку твори представників “Покутської трійці” виявляють як певні спільні ознаки, так і відмінні. Усі три прозаїки писали свої твори західноукраїнським, чи галицьким варіантом української літературної мови з більшим чи меншим намаганням наблизити його до наддніпрянського варіанта. Найкраще це вдалося Лесеві Мартовичу, авторська мова якого, як і мовні партії персонажів, мало чим відрізняються від сучасної української літературної мови. Окремі лексичні діалектизми, зазвичай покутські, – це слова, які свого часу функціонували у галицькому варіанті літературної мови, однак не абсорбовані лексиконом єдиної української літературної мови, яка сформувалася як синтез обох варіантів. В. Стефанік і Марко Черемшина теж писали свої твори тодішньою літературною мовою Галичини, однак це стосується лише авторської мови. У мові літературних героїв першого з них якнайповніше відтворений покутський діалект, а другого – гуцульський. Чимало однакових фонетичних, граматичних і лексичних діалектних рис відбито в мові персонажів обох письменників, що зумовлено близькістю обох діалектів, належністю їх до південно-західного наріччя.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ: РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ГРУПИ ЛЕКСИКИ

У дослідженні використання мови в художній мові одним із актуальних питань постає встановлення онтологічних сегментів, для номінації яких недостатньо однолексемних ресурсів нормативної мови, тому необхідне цілеспрямоване, художньо вмотивоване залучення відповідних однолексемних діалектних одиниць або громіздких описових конструкцій. Висвітлення цього питання дає змогу виявити ті сфери буття, а в їх межах – артефакти та поняття, діалектні найменування яких виявились “затребувані” українською художньою мовою.

Із українських діалектів у мові художньої літератури найбільше використано гуцульський говір. Вживання його у мові художніх творів має давню традицію, відзначається неоднорідністю, неоднаковою насиченістю діалектних мовних одиниць, різним характером взаємодії літературної мови і діалекту¹.

Автори літературних творів на гуцульську тематику по-різному використовували гуцульський діалект: одні вживали, поряд із лексичними, фонетичні, морфологічні, словотвірні й синтаксичні гуцульські діалектні форми, інші обмежувались лише лексико-семантичними й фразеологічними, при цьому характерно, що останні однаковою мірою поширені як у авторській мові, так і в мові персонажів.

Лексичні діалектизми виступають маркерами художньоозначущих реалій, за допомогою яких художня мова моделює й репрезентує гуцульськість.

Аналіз гуцульських лексичних діалектизмів у мові української художньої літератури показав, що основними сферами, які зумовлюють і стимулюють їх значне використання художньою мовою, є природне середовище, побут, виробнича діяльність, культура, людина. Кожна із зазначених сфер характеризується своїм набором гуцульських діалектних лексем, своїми репрезентативними групами

¹ *Грецул Василь*. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури // Українознавчі студії. – 2001. – № 3. – С. 3–10.

діалектної лексики. Розглянемо основні репрезентативні групи гуцульської діалектної лексики у межах кожної із сфер в українській художній мові.

Природне середовище замешкання носіїв гуцульського говору – гірська місцевість із специфічними географічними, водними, гідротехнічними, атмосферними реаліями, особливим рослинним і тваринним світом – позначилося на гуцульському діалектному лексиконі. Художня мова використовує гуцульські діалектні загальні географічні номінації. Однією із найбільших репрезентативних груп гуцульської діалектної лексики в мові української художньої літератури є топографічна лексика, зокрема назви ландшафту *грунь* ‘вершина гори’, *кичера* ‘гора’, *звір (ізвір)* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *облаз* ‘дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, попід стрімку скелю’, *stromина* ‘урвище, стрімкий берег’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *бердо* ‘прірва, урвище’, *плай* ‘гірська стежка’ та ін.: Слово за словом та й бисажки таскали терх на *кичерю* та на *груні* ід пушкарям, мисливим стрільцям (Марко Черемшина. Перші стріли); Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий *грунь* (верх) (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Зелена моя, Буковино, сині мої гори, холодні мої *ізвори!* (Ю. Федькович. Люба-згуба); *Облаз* був довгий; з одного боку убочи, *stromини*, а по другім бистрий, гірський потічок (Д. Харов’юк. Полагна); А ви побудьте довше на *полонині*, поживіть з горами, – запрошує ватаг (С. Пушик. Перо золотого птаха); А уна ’го водила, куда сама знала: і скалами, і *бердами*, і темними лісами, поточінами (О. Манчук. Лісова дівка); Юра йшов довгий час верхом, *плаєм*; лишаючи село по лівій руці (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош).

Не менш поширеними у мові белетристики є гуцульські назви водних об’єктів, природних утворень на них, штучних гідроспоруд тощо. Художньою мовою добре освоєні такі лексеми, як *бульбона* ‘вир у річці’, *габа* ‘хвиля’, *гоц* ‘загата через річку для відведення води в бічний рукав’, *кашиця* ‘дамба з колод, укріплення берега від розмивання його водою’, *фашиння* ‘укріплення берега від розмивання його водою з молодих гілляк, переважно смерекових’, *зук* ‘водоспад’, *бер* ‘велика з поруччям кладка через річку’ та ін.: *перен*. То ці вороги тановлять мене у *бульбону*, а мого адвоката за-

німило! (Марко Черемшина. Писанки); <...> люті *габи* збили Марічку з ніг, кинули потім на *гоц* і понесли поміж скелі в долину (М.Коцюбинський. Тіні забутих предків); А перший подув весни, перші збурхані води – там урвало *кашицю*, тут раки знесло, *фашиння* забрало (А. Крушельницький. Рубають ліс); На *зуках* розпорскувала срібними холодними краплями води аж на лица подорожним (П. Шикерик-Доників. Дідо Иванчік); А під *бером* ревів та клеткотів Черемош (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош).

Гуцульські діалектні найменування рослин репрезентовані найменуваннями *бриндушки* ‘шафран’, *шувар(швар)* ‘аір, осока’, *гаджуга* ‘молода смерека або ялина’, *афини* ‘чорниця’, *тогодзи* ‘брусниця’, *одален* ‘валеріана’, *матриган* ‘беладона’, *підойма* ‘підлісник’, *скоруха* ‘горобина’, *боришка* ‘картопля’, *чічка* ‘квітка’, *трепета* ‘осика’, *хобза* ‘бузина трав’яниста’ та ін.: На прогалинах гойдалися на вітрі тендітні *бриндушки*, осипалися котики на вербі-стелючці (Р. Андріяшик. Додому нема вороття); Хати обросли бузиною, вулички завалило наносами, вориння довкола осідків пірнуло в піняву *шувари* (Р. Андріяшик. Додому нема вороття); – Ану ставай!..– метнула очима по галяві. – Ставай коло отієї *гаджучки*, – показала рукою на молоду смереку (Б. Загорулько. Чорногора); Кучерява зелень *тогозів* і *афин* запустила своє коріння у глибіню моху; Умів знаходити помічне зілля – *одален*, *матриган* і *підойму* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); І має бути [дерево] ружне: *євір*, *скоруха*, бук, дубина, смерека, усеке (Г. Хоткевич. Довбуш); На ніч він садив *боришку*, сів овес (М. Козоріс. Чорногора говорить); Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, *чічки* розкидає (Марко Черемшина. Карби).

Ще однією репрезентативною групою гуцульських діалектних лексем у сфері природного середовища, освоєного художньою мовою, є назви тварин, птахів, риб. Це такі номінації, як *маржина* ‘худоба’, *шкан’є* ‘кінь’, *дріб*, *дроб’ета* ‘вівці’, *когут* ‘півень’, *тотур* ‘глухар, тетерук’, *половик* ‘яструб’, *потс* ‘пташка’, *котюга*, *пирга* ‘собака’, *пструг* ‘форель’, *головатиця* ‘лосось дунайський’ та ін.: Пішла, бо треба видіти, чи пора *маржину* виганяти (М. Яновський. Танець дараби); – А це ваше *шкан’є*? (О. Манчук. Француз); А все то муравками попри дорогу, бо дорогов ідут волами, кіньми, женут із гір худобу та *дріб* (М. Павлик. Ребенщукі Тетяна); Ходи

аж не здохнеш в нечистім десь краю, дзвони не дзвони, не піє *когут* (Ю. Федькович. Новобранчик); у *порівн.* А відтак грав у вербову тилинку, а відтак кує, як зазуля, а відтак клекотить, як *готур* (Марко Черемшина. Зарікайся мід-горівку пити!..); І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей *половик*, що мертво висить над карком (М. Матіос. Солодка Даруся); Навіть *потета* перестали 'го си бояти (О. Манчук. Лісова дівка); *Пирга* люто присідала зразу на мене. Єк молодечьок, біг борше боронити вид *кутюги* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); – Ні, бігме, вуйку, правда я таки багатий, бо оці гори високі – мої, і зорі наді мною – мої, і *пструги* у водах (Р. Федорів. Жбан вина); *Головатиця* замахала хвостом, широким, як добрий праник, але вирватись уже не могла (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош).

Ужиті в мові української художньої літератури гуцульські діалектні номінації *верем'є* 'добра погода', *негура* 'погана погода', *плюта* 'злива', *мовня* 'блискавка', *мрич* 'мжичка, мряка, туман', *плова* 'злива, раптовий дощ', *пластовець* 'лапатий сніг' та ін. репрезентують гуцульську метеорологічну лексику, яка, як і попередні групи, стосується природнього середовища: То у мене така дівчина, гей буря: доки *верем'є*, то вона тихо, а як зляже *негура*, то не попадайся їй в руки (Марко Черемшина. Парубоцька справа); Переспала *плютю* надворі (над нев зробили були шалаш) (М. Павлик. Ребенщуківа Тетяна); у *порівн.* Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку натановляє, кружілом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей *мовня*, б'є (Марко Черемшина. Поменник); Холодна *мрич* підіймалась з долини (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Річ у тім, що Митро славився умінням відгадувати погоду після приміт Благовіщенської ночі, і до нього регулярно щороку сходилася гуцулія довідуватися, чи сіно дешево пускати, чи *плову* віщували сеті зорі, а чи *верем'є* на літну пору, чи сіяти колопні, а чи лен і т.д., і т.д. (Г. Хоткевич. Камінна душа); Врешті посипав рівномірно густий *пластовець* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

Гуцульську діалектну побутову лексику, заманіфестовану в українській художній мові, становлять різні тематичні групи. Найбільш репрезентованими є назви одягу, їжі й напоїв, житла й господарських предметів, посуду й кухонного начиння, знарядь праці.

Із гуцульських діалектних назв одягу, взуття та прикрас у мові художньої літератури часто вживаними є лексеми *гачі* 'штани, переважно з домотканого сукна або полотна', *лудина* 'одяг', *кресаня* 'чоловічий повстяний капелюх із прикрасами', *киптар* 'хутряна безрукавка', *сердак* 'верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', *черес* 'широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений', *тугля* 'верхній одяг без рукавів, виготовлений із домотканого сукна; використовувався переважно як весільний одяг молодої', *капчурі* 'шкарпетки вовняні, в'язані різнокольоровими нитками', *згарда* 'жіноча прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків', *тердан* 'жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову' та ін.: На підводах їхали в святковій гуцульській ноші: закосичені пір'їнами *кресані*, гаптовані *кептарі*, вогнисті *гачі*, лисніючі у відсвітах вологи постолі (Р. Андріяшик. Додому нема вороття); Наспівував він про те, як підступно ізтяв легіня за красне *лудиння* (Б. Загорулько. Чорногора); За широким *чересом*, оздобленим дорогими бляшками і прикрашеним дармовисами, стирчала різьблена мідна люлька, плечі закривав *сердак*, мережаний спереду і по краях різнокольоровими нитками (В. Гжицький. Опришки); За скрипишниками княгиня, – на білому коні, у білій *туглі* (М. Козоріс. Чорногора говорить); Від часу до часу кидав сердитим поглядом на жінку, що сиділа на лаві біля вікна й вишивала нові *капчурі* (М. Козоріс. Чорногора говорить); А за її дівочу косу, та дав викуп мамі, Ботичці, срібну *згарду* на шию, кованих з самих стародавніх дукатів, ше прадідових (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Уже бесіду урвали, хустки на головах поправляють, *тердани* і пацьорки на грудях порядкують (Марко Черемшина. Парасочка).

Гуцульські діалектні назви їжі та напоїв у художній мові репрезентують номінації *кулеша* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *чир* 'рідка страва з кукурудзяної або вівсяної муки', *буженина* 'копчене м'ясо', *бриндзя* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *обарінок* 'невеликий колачик', *гуслінка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *боришник* 'печений картопляний корж', *бануж* 'густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані' та ін.: Варити я вже трохи навчився. Вміло – *кулешу* (М. Яновський. Танець дараби); Та й то не роз'їдалися: *чиру*

коби хоть зо три рази на днину попоїсти – і то би було ще по Божому (М. Павлик. Юрко Куликів); *Бужениці*, не сналабиси, шьї від покойного повна (Д. Харов'юк. Полагна); І все, бувало, прибіжить надвечір ід Кольцеви, пхаючи єму в руку *обарінок* або булку, котру вона купувала в місті за виходжені гроші (М. Павлик. Пропаший чоловік); – Ану, мой, парубоцтво чесне, слухайся свого газди, ба він *гуслянки* вам на вечерю не дасть (Р. Федорів. Жбан вина); *образн.* Холодна *жентиця* світить з коновки зеленим оком (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Вони лупину боришки з грисом мішають та такі *боришники* печуть (М. Козоріс. Чорногора говорить); І різне м'ясо, свіже й вуджене, і сало, кулеша золота, *бануж* плавкий, капуста винна, біб-гарматій (Б. Загорулько. Чорногора).

Характерною для мови художніх творів на гуцульську тематику із побутової лексики є такі назви житла, господарських приміщень і предметів, їх частин, як *колешня* 'стайня, сарай, хлів', *кліть* 'комора', *халаш* 'хата', *верета* 'домоткане вовняне або лляне полотно', *джерта* 'грубе домоткане рядно', *бесаги* 'дві торби з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *дзьобня*, *дзьобенька* 'невелика торба з вовняної тканини, полотно чи шкіри, яку носили через плече', *терх*, *терхівка* 'вантаж, який кладуть на коня', *тертіла* 'речі, спорядження, приготовлені для людини, що надовго йде з дому (в полонину, на лісорозробки тощо)', *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком', *гражда* 'гуцульська садиба', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна', *острова* 'дерев'яний стрижень, на який складають сіно', *курмей* 'шнур, мотузка' та ін.: Чіму, – каже, – з-під маржини чьистите, в *колешни* солімку та й листечко стелите (Марко Черемшина. Парасочка); Забачивши тепер Псовича у брамі, він швидко скочив у *кліть* і, засунувши за собою двері, став пильно прислухатись (В. Гжицький. Опришки); Так що з овечки газда має добрий харч – молочний і м'ясний, тепле вбрання, постеління і хатній інтер'єр (килими, *верети*, *джерти*) (М. Влад. Стрітенне); Бери отамо *бесаги* з сирами і бринзою, і шуруй у село, поки не пізно (М. Матіос. Солодка Даруся); По відході княжого загону з Дзвінчиного оседку Довбуш зліз із дерева, захопивши з собою і *дзьобенку*, що її знайшов на гілці (В. Гжицький. Опришки); Стали брати гуцула та й *терхівку* ід Никифоровій хаті. Він торгався і рвався ід шкапі і завірював очима

(Марко Черемшина. Чічка); До середин носили сіно й встелювали легво, вносили *бесаги*, *тертіло* та приладдя (М. Козоріс. Чорногора говорить); Я тобі постелив *ліжник* на печі – вигрій трохи заморожені кости (А. Крушельницький. Рубають ліс); Тихо причинила хатні двері, ...нечутно вислизнула за браму і, як і завжди, обходячи *гражду* за сонцем, притьма майнула цариною до лісу (Б. Загорулько. Чорногора); В скрини нічо, в полицях нічо, в коморі нічо, в *оборозі* сіно (Марко Черемшина. Парасочка); [Іван] утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на *остривах* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Опришки вихрами розбіглися по дворищу, спеленали ворогів *курмеями*, поскладали їх рядом перед хатою, мов колоди (Р. Федорів. Жбан вина).

У межах гуцульської діалектної побутової лексики, використаної в українській художній мові, виділяються також номінації посуду, кухонного начиння: *кулешінник* 'горщик, у якому варять кулешу', *пугар* 'склянка', *порція* 'чарка', *бербениця* 'дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів', *варітник* 'горщик, у якому варять їсти', *тарчик* 'невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів', *раква* 'кругла дерев'яна посудина з покриткою для масла або бринзи', *гердьив* 'баняк', *кітлик* 'малий казанок або горщик', *кулешір* 'дерев'яна лопатка, якою мішають кулешу, заквашене молоко', *беривка* 'велика пляшка', *пута*, *путина* 'дерев'яна діжка' та ін.: Газди розв'ючували коней, легіні рубали смеріччя, стягали його до тих місць, де мали завогнитись ватри, газдиньки видобували з бсаг *кулешінники*, миски, ложки, *пугари* (Б. Загорулько. Чорногора); Вна дивилася тепер на свою маму, і їй прийшло на думку, що як тут слухати старших, коли вони такі прибиті, що за *порцію* горівки йдуть протів своїх дітей? (М. Павлик. Ребенщуківа Тетяна); Лукин випадково зачепив ногою кілька *бербениць* з молоком, котре винесли на сонце (Р. Федорів. Жбан вина); На грані розміщені горшки-*варітники* (Марко Черемшина. Основини); Невістка вложила в бсаги три книші, кусак солонини, вузлик бринзи, і *ракву* масла, та й *тарчик* робленого молока (Марко Черемшина. Верховина); *Гердьив* не митий від вчера і *кулешір*, пометиньї по коліна (М. Козоріс. Чорногора говорить); "Ше з медом варений", – відповіла баба, сміючись, та й борше чяпнуласи честувати, насипаючі у кубок з *беривки* горівки (П. Шекерик-Дони-

ків. Дідо Иванчік); У хоробах *пута* меду, коновками п'ються вина (Ю. Федькович. Юрій Гінда); І завів Івана до стаї, де од порожніх бербениць, *путин* та голих лавиць йшов запах пухлики (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Ще однією репрезентативною групою гуцульської діалектної побутової лексики, освоєною художньою мовою, є найменування знарядь праці, такі, як *жигало* 'шило', *арнарія* 'сукупність знарядь для жіночих робіт', *тралі* 'залізні вила з чотирма зубами', *клевец* 'молоток', *рускаль* 'лопата, заступ', *кіяня* 'кирка', *чепелик* 'ніж', *барда* 'широка сокира з коротким топорцем', *цонглі* 'кліщі', *ланц* 'ланцюг', *бабка* 'мале кувadlo для клепаання коси', *кушка* 'дерев'яна посудина, в якій косар носить брусок' та ін.: у *порівн.* В тій хвилі Кольцо почув пекельний біль, гей би хто пхав крізь него розпечене *жигало* – і він мимохіть пробудися (М. Павлик. Пропаший чоловік); Під ту саму лісничівку, що її був сам засадив і що перед вікнами розрослася, але лігма, бо на ній його покійничка *арнарію* сушила (Марко Черемшина. Дід); у *порівн.* Чогось дідова рука її давить, гей *тралі*... (Марко Черемшина. За мачуху молоденьку); Він сидить посеред двору і скоро постукує малими *клевчиками* (Б. Загорулько. Чорногора); Малий чи великий, старий чи молодий, жінка чи дівка, най бере *рускаль* та *кіяню*, най іде шанці копати (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); Він держав у лівій руці *чепелик* від граду, громову тріску й гадечу пацирку (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); І їм часом здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гукання *барди* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Бувало, приїде из зубом до дохтора, то вин тобі лиш *цонглі* закладе та й раз-два – уже єс без зуба (О. Манчук. Дохторе); *образн.* Присилила го д'собі екимос невидимим *ланцом* (О. Манчук. Лісова дівка); Збивав косу з кісети, складав у стару дзьобеньку *кушку*, *клевец*, *бабку* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік);

Виробнича діяльність гуцулів у мові української художньої літератури представлена репрезентативними групами діалектної лексики полонинського пастухування, лісорозробки й лісосплаву. Сфера діяльності пересікається із іншими ділянками буття гуцулів, що й спричинило віднесення однієї діалектної лексеми до різних репрезентативних груп. Наприклад, лексема *бриндзя* входить до

складу назв їжі і до складу номінацій пастухування. Діалектизм *цугар* представляє не лише лісорозробну лексику, а групу лексем на позначення осіб за родом діяльності.

Гуцульська пастуша лексика неоднорідна за своїм складом, у ній виділяються дрібніші угруповання. У межах гуцульської лексики пастухування, використаної в українській художній мові, виділяються передовсім діалектні назви тварин, їх стад – *маржина* 'велика рогата худоба', *товаре* 'худоба', *дріб*, *дроб'ета* 'вівці, ягнята', *єрче* 'річне ягня, молоденька овечка або баранчик', *багрий* 'віл', *вагула* 'ялова вівця', *ботей* 'отара овець' та ін.: А коли франт тут стояв, німці з мадярами забирали *маржину*, а він не давав, бо то була не його худоба, а людська (С. Пушик. Сивуля); у *порівн.* Нема до кого й слова заговорити, бо або мовчїт через цілу дорогу, єк *товаре*, або єк уже заговорит, то страх на тебе летит (О. Манчук. Француз); Дбали хазяйки й про те, щоб *дроб'ета* на полонинах були жваві та жадібні, як оси, щоб вишукували найкращу пашу й давали найбільше молока (В. Гжицький. Опришки); Аді, обсіли хату, забрали коні, *маржину*, *дріб*, а навіть *єрчета* забрали (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); Гей, попе, попе, – думає за жінками Митро, – берут ті з села, гей вола-*багрія* на заріз (Марко Черемшина. Поменник); *перен.* – Ти, *вагуле* паршива, скажи мені, хто кому газда? Чи я тобі, чи ти мені? (М. Козоріс. Чорногора говорить); Поглядаючи на овечки, що бляли в загородах, на свій писаний *ботей* (стадо), на корови, що дзвонили <...>, він не журився (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Репрезентативною групою гуцульської пастушої лексики, засвідченої у мові української художньої літератури, є назви будівель, загорож, їх частин, пов'язаних із відгінним пастухуванням. Це *стая* 'дерев'яна будівля на полонині, в якій живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *кошара* 'тимчасово загороджене місце для овець', *струнка* 'намет для доїння овець', *застайка*, *заватра* 'прибудова до стаї, де ночують пастухи', *подря* 'полиця під дахом, на якій сушать і зберігають овечий сир', *бовгарка*, *вакарка* 'кошара на полонині для худоби', *стаднарка* 'стайня для коней на полонині' та ін.: А на підкові розкладено ватру тому, що на таку *стаю*, де лежить у ватрищі підкова, ніколи град не б'є, вона ж бо вже "бита й топтана" (В. Гжицький. Опришки); Опустіли *кошари*.

Тиша й пустка. Тільки й спочинку було, що під дашком у *струнці* під час доїння (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Безшумно у своїх постільцях іде Лукен до *застайки*, чи як він частіше називає – *заватри* (Г. Хоткевич. Довбуш); Сири збиваються в круги й кладуться на *подрю*, де вітер добре продуває й сонце гріє (Г. Хоткевич. Довбуш); Се кіннок на коні, ци сказати – *стаднарка*. А ту у мене єлівник. А то – куча на свині... А далі *бовгарка* на подій корів. Се у нас, в Жеб'ю, так називають. А вже в Європі то каут на *бовгарку* – оків. А у Ферескулі – *вакарка*. Ади, усеко люди називають (Г. Хоткевич. Довбуш).

Ще однією репрезентативною групою гуцульської лексики пастухування, зафіксованої в українській художній мові, є назви осіб, які господарюють у полонині, доглядають за худобою. Серед них виділяються номінації *бовгар*, *гайдей* 'пастух великої рогатої худоби', *ватаг* 'старший вівчар', *спузар* 'той, хто підтримує ватру, вогонь', *стадар* 'пастух коней', *гонінник* 'помічник вівчаря, який допомагає пасти овець і наганяє їх до доїння', *яловичар* 'пастух ялових овець', *телечар* 'пастух телят', *депутат* 'власник полонини' та ін.: *Бовгарям* чи як їх ще називають – *гайдеям*, коло рогатої худоби куди спокійніше (Г. Хоткевич. Довбуш); *Ватаг* зайнятий був добуванням живого вогню (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); – Ні, я *спузар*, – одкрив зуби Микола, – маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо, бо була б біда!.. (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Бистро займають місця пастухи на своїх віблеках у струнці. Наймолодший – це *гонінник* – вже озброївся в прут і то доконче з листям (Г. Хоткевич. Довбуш); Тут стояв уже старший вівчар Данило Вовк-Устеріцький, високий, широкоплечий, а біля нього кілька вівчарів до овець, *гайдеїв* до товару, *стадар* до коней, *яловичар* до ялового дробу і баранів, *телечар* до телят, *козар* до кіз (В. Гжицький. Опришки); Відходячи, старий вівчар попрощався зі своїм *депутатом*, і той побажав йому щастя в дорозі та на полонині (В. Гжицький. Опришки).

Художня мова абсорбувала й гуцульські діалектні номінації продуктів переробки молока, зокрема *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *будз* 'овечий сир зі свіжого молока у формі кулі', *вурда* 'сир гіршої якості з вторинної переробки молока', *жентиця*, *дзер* 'сироватка', *керлиба* 'відходи від

переробки молока на сир, із яких виготовляють вурду' та ін.: Виятгла з них кукурудзяні малаї, букатки *бринзи*, сир, курячі яйця, мед у дерев'яному кухлі (Б. Загорулько. Чорногора); При усіх тих таємних процесах, коли з молока робиться і сир, і *будз*, і *бринза*, і *вурда*, і *керлиба*, і *жентиця*, і ще всякі продукти, ступінь температури відіграє дуже важливу роль (Г. Хоткевич. Довбуш); – Дай *дзеру*. – Там у бербениці бери (Г. Хоткевич. Довбуш).

Лісорозробна гуцульська діалектна лексика в українській художній мові засвідчена лексемами *бутин* 1) 'лісорозробка, лісові роботи', 2) 'лісова ділянка, яка призначена на зруб', *трачка* 'тартак, лісопильний завод', *ковбок* 'відрізаний кусок дерева, колода', *бирня* 'стята ялина, довге лежаче дерево', *латир*, *шух* 'складені у штабель дрова', *мигли* 'зрубане дерево, складене в купі', *риз* 'дерев'яний жолоб, по якому лісоруби спускають згори вниз зрубані дерева', *конар* 'груба гілка листяного дерева', *цапіна* 'важіль, держак із загнутим металевим кінцем для пересування або підтягування колод', *чужфлінка* 'залізний гак, який вбивають у колоди і за який чіпляють орчик', *сикман* 'гурт, артіль лісорубів' та ін.: І тепер у *бутині* горі (Д. Харов'юк. Полагна); Скажіть, ви наймаєте в *бутин* людей? Мені кажуть, що ви взяли *бутин* в Дземброні. (М. Козоріс. Чорногора говорить); – Тото буде так, проше пана, шо кум, віді, порушився при *трачці*, бо то є усякі *ковбки*, один лекший, шо двох-трьох возме, а другий такий, шо й десятьох йго не підойме, – набилював Прокіп (Марко Черемшина. Лік); Де колись пишались смереки, тепер самі пні і пні, а поміж ними вершки, вкриті снігом, а тут і там сіріє довга *бирня* ... Ще мають вершки чистити, та й чисті складати у *шухи*, та й усе гниле дерево підпилити у *латри*... Ото буде ще роботи, поки все те доставити на ріку, там поділити, поскладати у *мигли* (А. Крушельницький. Рубають ліс); *Ковбок* пролетів, ек гадка, лиш си *риз* затрясли (О. Манчук. Заробок); Далі Антось викарабкається на вербу, пролізе по *конареві*, котрий довгий, і звисне на тому боці жолобини (М. Яновський. Танець дараби); Але ж вони знають плуг і сокиру, рискаль і *цапину* (Р. Федорів. Жбан вина); Через днів два-три з'явилися цугарі з малими корчугами, з насиленими на шнури або в ланцюги *чужфлінками*, шо вдаряли один в одного і дзвеніли, як дрібні дзвіночки (М. Козоріс. Чорногора говорить); Робота йдет на *сикман* (О. Манчук. Заробок).

Гуцульську лісосплавну лексику в мові української художньої літератури репрезентують лексеми *дараба* 'плоти, збиті з дерев'яних кругляків для їх сплавлення', *талба* 'окрема частина дараби', *плавачка* 'старий спосіб сплаву розсипаної деревини по воді', *керма* 'пристрій для керування дарабою', *клявза* 'гатка, шлюз', *швара* 'шнур, трос', *гамованка* 'одна з малопотужних легкого типу плотопропускних гребель, споруджених, як правило, перед небезпечними місцями в річці' та ін.: Олекса пішов шукати *дараби* (Г. Хоткевич. Довбуш); Передня *талба* – першопроходець, голова дараби (С. Пушик. Дараби пливають у легенду); Але відколи прийшли прусаки і почали з гір пускати дику *плавачку* та потому *клявзи*, відтоді в Черемоші головатиць мало (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош); А він собі *кермою* ріже шумний Черемош (М. Козоріс. Чорногора говорить); Будували “*кляузи*”, “*кашиці*”, вибухами дробили кам'яні брили серед ріки – усе робилося для того, щоб водно пішли великі *дараби* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха); Та ось вона – *гамованка*. Озирнись, плотогоне, – чи все гаразд з *дарабою*? (С. Пушик. Дараби пливають у легенду).

Духовна й суспільна культура гуцулів добре заманіфестована різними репрезентативними групами гуцульської лексики на позначення демонологічних понять, магії, чарів, віри й релігійного життя. Таку лексику в українській художній мові засвідчують лексеми *щезник*, *домар*, *пустенник*, *нетрудний*, *підплитник*, *осинавець* 'чорт, нечиста сила', *арідник* 'старший чорт', *чугайстр* 'лісовий чоловік', *нявка* 'лісова русалка', *літавиця* 'казкова жінка, що принаджує чоловіків', *лісна* 'міфічна істота у вигляді прекрасної дівчини, що живе в лісі й може змінювати свою зовнішність, являючись чоловікам', *мальфар* 'знахар, ворожбит, дії якого часто бувають зловорожими', *єрена* 'лісова дівка, що гуцулів “зводить у безвісті”’, *дикун* 'лісовий чоловік; чугайстр'; *розійгри* 'забави, гульки', *примівки* 'замовляння', *почінальник*, *примівник* 'знахар, ворожбит', *чередінник* 'людина, яка може завдати людині чи тварині шкоди', *чинатарь* 'людина, яка може завдати іншим людям шкоди', *градівник*, *градобур*, *бурівник*, *хмарник* 'людина, наділена надприродною силою відвертати град, грозові хмари', *обертин* 'ритуальна дія, покликана відвернути наслані чари і обернути їх проти того, хто їх наслав', *мальфи*, *чінки* 'чари' та ін.: За єдвабну хустку й за запаску

запише душу *щызникові* (М. Козоріс. Чорногора говорить); Але вни всі розказували, бувало, що *домар* лакім був у порожних зимарках та стаях на полонинах пужіти нічлігарів (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); А червоних, битих талярів, то мав бербеницями, бо він не був піший, мав до багатства “ййго”, зчез би, – *пустенника* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Одні казали, що він котел грошей викопав, другі знов – що він *нетрудному* записався, треті, – що він велику лотерею виграв (Ю. Федькович. Жовнярка); Так нічо інше, лиш *підплитник* уліз у него та й решта, – прикинув третій (Марко Черемшина. Раз мати родила); Можливо, що і в данім випадку: божа воля якось проворонила, і воля *арідника*, *осинавця* того, ади, взяла верх (Г. Хоткевич. Довбуш); Як оком кліпнути, неглітні *нявки* урвали танець над рікою, а *чугайстр* шпурнув *арідникові* плитою у його чорні ребра (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); *перен*. Тепер, може, біда утре голову, може, в землю пропаде, з села потечеси! – Та *літавиця* масногуба! (Марко Черемшина. Парасочка); Тоді йому робиться ясно: се його кличе *лісна* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *Мальфар* стояв, роздуваючи ніздрі, і дивився услід (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *перен*. Ба ци вере знав, що візьму таку лісову *єрену*, що цілий день заводить та піворить (М. Козоріс. Чорногора говорить); На данцовишшя опередь Іваном з нев ходив, на нявчині *розійгри* і вартував на боці, аби дикун їх з-ненападу не попав, аби Настуньки 'му не споневажив (О. Манчук. Лісова дівка); Іван сидів на задній ливици під образами у такій лудині, у якій був тогди, коли смерть покойну зафатила і говорив *примівки* від уроків (О. Манчук. Непростий мертвец); Перед тим, ек мав дідо лечі спаги, казав, що завтрашне свето Увидение є найбиршим светом у всіх *примівників*, *мальфарів* и *почінавників* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Засохрани її, Госпидку, вид кіточьки, вид фиси й вид звіри, вид лихого чоловіка й вид *чередінників* й *чинатарьок* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Про Григора Нечесаного з-під Максимця, що майже на межі із Закарпаттям, лісник Зеленчук розказував: *мальфар*, *градівник*, *градобур*, *бурівник*, *хмарник*, тобто відвертає градові хмари (С. Пушик. Перо Золотого Птаха); Ти, фіглярю проклятий, знов поклав протів мого насланія *обертин*? (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Ек не ловитси горох гладкої стіни, так аби си не ймили й мене недо-

брі *мальфи*. (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Навіть чув, коли вона втєла три рази потрошки волося йому з голови на свої *чінки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Духовну культуру гуцулів добре репрезентує також діалектна обрядова лексика. Весільний обряд засвідчено діалектизмами *обзорини* ‘оглядини’, *князь* ‘молодий’ (на весіллі), *княгиня* ‘молода’, *деревице* ‘прикрашена молода смерічка, яка використовується в весільному обряді’, *боєре* ‘гурт неодружених молодих хлопців, які супроводжують молодого у його відвідинах молодої під час весілля’, *повниця* 1) ‘обряд обдаровування молодих на весіллі’; 2) ‘обрядова посудина, зазвичай тарілка з чаркою, у яку складають гроші при обдаровуванні молодих’ та ін.: А Иванчік прото стрілец, видразу то покмітив тай лиш оба з Дмитрушем забралися у церкву, аби ніхто ни наздогадь, шо уни прийшли на Жеб’є в *обзорини* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Яке ж я тобі сумне весілля справляю? Який же з тебе *князь* сумний! (Б. Загорулько. Черногора); За скрипишниками *княгиня*, на білому коні, у білій гуглі, в золотих запасах, з блискучим чільцем на голові. (М. Козоріс. Черногора говорить); Увіткнути у весільний калач *деревице* замаєне теж, як на весілля – різнобарвними повісемцями вовни і вовняними волічками та білим гусячим пухом (Б. Загорулько. Черногора); По іді *боєре* встали тай виводили *книзя* з-за стола до вінчення (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); А коли у Павуна *повниця* пилась і люди его дарами дарували, то увела.. дівчина... ліварника (Ю. Федькович. Жовнярка); У *повницю* ніхто не кидає фальшивих грошей чи дрібних монет (С. Пушик. Перо Золотого Птаха).

Гуцульські діалектні найменування *грушка*, *гелембіза* ‘ритуальні забави при мерцеві’, *посіжінє* ‘сидіння при небіжчикові вночі’, *комашиня* ‘поминки в день похорону’, *деревище* ‘труна’ та ін. відображають поховальний обряд: Легіні і дівчата сходилися на “*грушку*”. Челядь перервала “*грушку*” в хоромях і коло одвірків сльози рукавами обтирала (Марко Черемшина. “Грушка”); Ні *грушки* ніхто не бив, ні *гелембізи* не йграли (О. Манчук. Непростий мертвец); Треба буде тепер з попом заговорити, з паламарем, з деком, ему копати, у дзвони дзвонити, трембітати, *посіжінє*, похорони, *комашиня*... і... га! (О. Манчук. Без свічки); Присили *деревишє* линвами до двох коликів і здоймили на плечі. (О. Манчук. Непростий мертвец).

Різдва обрядова лексика в художній мові заманіфестована

гуцульськими діалектизмами *береза* ‘старший серед колядників’, *табора* ‘гурт’ (про колядників), *вибірца* ‘той, хто вибирає колядників’, *плєс* ‘особливе пританцювання під час колядування’, *коледа* ‘винагорода колядникам’ та ін.: *Берези*, поцоркочуючі дзвinoчкaми, прив’єзаними повісмом до коледницьких хрестів, скликали кожний свою коледницку *табору* до *плєсу* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Хоть кожда *табора* мала свого вибірцу, шо виберав коледників, котрі маюти в коледники, а ни *береза*, то в Джюндиній таборі так ни було (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Були такі хати, шо він до них навіть й ни хотів повертати, бо знав, шо уни навіть надвір ни винесут *коледу*, а ни то приймили би у хату колідників (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Духовність гуцулів відбито в діалектних назвах специфічних музичних інструментів, якими послуговуються тільки гуцули, танців, у таких, як *трембіта* ‘духовий музичний інструмент – дерев’яна труба (до трьох метрів), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, *флюєра* ‘довга сопілка без денця’, *дримба* ‘щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюються ротовою порожниною того, хто грає’, *тилинка* ‘сопілка (перев. вербова) без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри’, *денцівка* ‘особливий тип сопілки з денцем’, *аркан* ‘гуцульський чоловічий танець’ та ін.: Найщиріше грає вівчар чи бовгар на полонині в сопілку або *трембіту* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха); Наш Федір зробив си таку файну *флюєру*...та й як зайграє... (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); у *порівн.*: А вни собі обоє набулися тим часом, а ввечір, то всі женуть товар і йдуть собі додому співаючи, лиш я у плач, як у *дримбу* граючи; і ніхто мене не потішив, хіба одна Тетяна (М. Павлик. Ребенщукова Тетяна); А відтак грає у вербову *тилинку*, а відтак кує, як зазуля, а відтак клекотить, як готур (Марко Черемшина. Зарікайся мід-горівку пити!..); А я вже вмію грати в *денцівку* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Мабуть, невмирущого “*Аркана*” крешуть на тім світі верховинці (С. Пушик. Перо Золотого Птаха).

Низку репрезентативних груп гуцульської діалектної лексики в українській художній мові становлять назви осіб за різними параметрами. Серед них виділяються діалектні номінації осіб за спорідненістю й свояцтвом, зокрема *стариня* ‘батько з матір’ю’, дєдьо

‘батько’, вуйко ‘дядько, брат матері’, *вуйна* ‘дружина брата матері’, *тета* ‘тітка, мати або батькова сестра’, *нанашка* ‘хресна мама’, *фіна* ‘племінниця’, *неня* ‘мати’: Петрик піснів на вид покорченої і засумованої *старині* (Марко Черемшина. Карби); Я сам би, братчику, подався в опришки, так *дедьо* заказали (Б. Загорулько. Чорногора); Аж из-за *вуйка* баба уздріла світа (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Каже, *вуйна*, що без часу опинилася в селі <...> (М. Влад. Стрітенне); А моя *тета* Одоця – жінка відлюдного вуйка Івана, що гостила? (М. Влад. Стрітенне); В одно мені, любко-голубко, *нанашко*, В одно мені братик ся снить (Ю. Федькович. На могилі званого мого брата Михайла Дучака у Заставні); Ну, але піду-таки, бо-сми вас побезпечив та й то моя *фіна*, ваша Анничка (Марко Черемшина. Більмо); Деся з *ненев* померли (Г. Хоткевич. Довбуш).

Гуцульські діалектні назви осіб за родом діяльності в українській художній мові представлені найменуваннями *фірман* ‘візник’, *скрипник*, *скрипшинник* ‘скрипаль’, *зварич* ‘робітник, який виварює сіль з ропи’, *побережник* ‘лісник’, *злісний* ‘лісничий’, *граничар* ‘прикордонник’, *шандар* ‘жандарм’, *меценас* ‘адвокат’, *раубшиці* ‘безпатентний мисливець’, *дохтор* ‘лікар’, *здикутор* ‘збирач податків’, *пушкар* ‘поліцай’, *сокотінник* ‘сторож’ та ін.: Аж тут і приїжджають дві брички: у одній сидить генерал з молодим офіцером, Тоній з *фірманом* на козлі, а у другій – якийсь огрядний зарослий комісар з двома жандармами (Ю. Федькович. Жовнярка); *Скрипшиники*... А руки бігають судорожно, пальці дрібоняць, а смик по скрипці вихилясом, скобоче регітливі струни (М. Козоріс. Чорногора говорить); Тато, кажут, *зварич* був, вік ізвікував у споду, сонця божого не видів (М. Павлик. Юрко Куликів); Доків ще були у лісі губи – їли сирівцем, хоч кілька набрали ся від *побережників*. Людім, знаєте, не вольно нічо задурно: заплати *злісному*, то будуть і дрова, і губи, і малини, і ожини (М. Павлик. Юрко Куликів); Тот тереблюлька від *граничарів*? (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); Дід зрадів, що буде везти пані, а не *шандарів*, бо думав, що пані не будуть у місті баритися і він скоріше верне домів (Марко Черемшина. Верховина); Ви?... Та я самому панові *меценасові* заплатив, тай вони самі мали заступати (М. Козоріс. Чорногора говорить); Ти *раубшиці* і знаєш, що припертий в глухому місці олень кидається наосліп на стрільця (М. Козоріс. Чорногора говорить); А може би до-

хтора закликати (О. Манчук. Потішив); Що ж дієти, проше ясного пана та й *здикутора* (Марко Черемшина. Святий Николай у гарті); Бо Гердлічка видразу зробив йиго своїов правов руков-ватажком *пушкарів* над усіма *пушкарями* в горах (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Тогди можна то зіле копати, бо Алідників *сокотінник* так, ек жид, злакомитси на гріш (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

В українській художній мові добре заманіфестовано гуцульські діалектні назви осіб за їх соціальним статусом та за майновим цензом, зокрема *старцун*, *торбей* ‘жебрак, бідняк’, *голак* ‘бідняк, обірванець’, *годованець* ‘утриманець’, *тазда* ‘господар’, *таздиня* ‘господиня’, *біданка* ‘бідна жінка’, *простибідник* ‘бідняк, старець’ та ін.: А дід дивувався з невісткою: – Такий *старцун*, такий *торбей* громадський, така ленка дрантива мене в куми забагає! (Марко Черемшина. Верховина); А багачі на поріг мні не пустють, псами за-травлют: “Шуруй, *голаку*, шуруй, громацкий *торбею*!” (Марко Черемшина “Грушка”); Юра Шикманюк став, як кажуть гуцули, Мошковим *годованцем* (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош); А таки ми біда, шо-м не *тазда*! (М. Павлик. Пропаший чоловік); Як умру, а ти будеш *таздиня* на все село (Д. Харов’юк. Полагна); Ой, є тут багато *біданок* та *простибідників* (О. Манчук. Великдень).

Помітну групу в мові української художньої літератури становлять гуцульські діалектні назви осіб за їх внутрішніми якостями або за зовнішніми ознаками, такі, як *любас* ‘коханець’, *любаска* ‘коханка’, *добриня* ‘добра, добродушна людина’, *пореднак* ‘порядна людина’, *робак* ‘працьовита людина’, *пецух* ‘чоловік, який любить поратися в хаті, виконувати жіночу роботу’, *пізьмак* ‘людина, яка має злість на когось’, *першунар* ‘людина, яка веде перед у чомусь, лідер’, *зеленюк* ‘прикордонник’, *кучмар* ‘той, хто ходить у кучмі’, *худек* ‘худа людина’, *калюхач* ‘черевань’, *пишник* ‘красень’ та ін.: А вона вже перед шлюбом мала собі *любаса* в Кутах! (І. Франко Гуцульський король); А сусід дальше торочив: – Ото він зразу по *любасках* і по корчмах, то ніби раз здурів (М. Козоріс. Чорногора говорить); Він червачька не натолочив, ек мід, *добриня* був... (Марко Черемшина. Село вигибає); Ййга, шо ми за *пореднак* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Чьорний *робак* був, ек припадав до екої роботи (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Ни був *пецух*. Ни любив зрода кутати чілідинске кутане (П. Шекерик-

Доників. Дідо Иванчік); Розказував він, що бувало, ек би був еко-іс днини ни поклав тов водов коло себе оборону й ни зробив нев вид себе обертин, то вже би си був давно йиму лиш гріб зазеленів, так си уводно напосідали на него йиго *нізмаки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); А до співанок, то він завжди *першунар* був... (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Зеленюки* вертають голіруч і розповідають, що слід веде на саму ріку до броду, та й божаться, що віз і коні вже на Волощині, вже навіки пропали (Марко Черемшина. Верховина); Хочеш, аби *кучмарі* знов нас минули? (Марко Черемшина. Село вигибає); Тай тот *худек* вісадивси на шкапе і ми поїхали (О. Манчук. Француз); *зневажл.* И нарешті вімалював малер уже усі стіни, скрізь понакладав светих, лиш лишивси єму страшний суд вікінчети, а старий *калюхачь* пропав (О. Манчук. Фіглі); *ірон.* Але до кого его закучювати, міркую, аби мене від сего *пишнека* гет відчипив, тай аби я вже з ним ніскої крутенції не мав (О. Манчук. Француз).

Художня мова фіксує також низку гуцульських діалектних назв осіб за віковими ознаками, пор. *молодек*, зменш.-пестл. *молодечьок* 'молода неодружена людина; парубок', *летінь*, *флетев* 'парубок', *верствачка* 'ровесниця, одноліток', *патентар* 'пенсіонер, той, хто має патент, посвідку на отримання місячної платні' та ін.: Лиш газда покійний сам видів тот череп, ек ходив із бриндзами за гору *молодском* (Г. Хоткевич. Довбуш); Сидит собі *молодечьок* дес так у дваціт и штири роки на шкапети у такій чаці, ек бувало наші гузари носили, тай буком ешшірці у зуби тичет (О. Манчук. Светий Юрій); Бойчук.. знову пройняв юнака очима пильно, гукнув наказливо: – З коня, *летіню!* (Б. Загорулько. Чорногора); Парубок файний, сильний, здоровий – прото *флекев* (Г. Хоткевич. Камінна душа); Дес *верствачьки* мої колишут вже по третій дитині, а я водно коло того каліки дівую! (Марко Черемшина. Інвалідка); Напереді і оба *патентарі*, що були в боснійській війні ранені і тісарський патент гроші фасують (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!).

Ще одну групу гуцульських діалектних назв осіб у мові художньої літератури становлять номінації осіб за місцем проживання, зокрема *полєсниці* 'мешканці долин', *фартушанка* 'міщанка', *зайдей* 'чужак, прибула, нетутешній', *ворохтєк* 'мешканець Ворохти' та ін.: Йдуть люди з далеких сіл, йдуть *полєсниці*, йдуть підгіряни

і женуть марги в полонини... (Марко Черемшина. За мачуху молоденьку); Грай собі, *зайдею*, *фартушанкам* своїм, а моя газдиня твої гри не чує (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); А то мене вілагодив тот *ворохтєк*, бодай 'му остатна була (О. Манчук. Француз).

Значну репрезентативну групу гуцульських діалектизмів, освоєних українською художньою мовою, становлять назви осіб з оцінним значенням. Зазвичай це номінації з негативною оцінною семантикою особи, такі, як *чупрундир*, *збуй*, *мурта*, *мерза*, *бахур*, *охаба*, *лерва*, *омраза*, *гукля*, *лецта*, *нехарь*, *паршєк*, *каліцун*, *клевуцун*, *фльондра*, *кальвін*, *гониця* та ін.: Та волів би мені бог смерть дати, ніж би я мала іти за такого *чупрундира!* (Ю. Федькович. Як козам роги виправляють); Чекай, *збую*, грім тя спалить вже нинька (Б. Загорулько. Чорногора); Ну, і так вас порозуміє порядний газда, письменний, а що ж ви зробите з *муртою*, та з голодранцем, що не вмє читати? (М. Павлик. Пропаший чоловік); Мой, скільки ми вже вигубили тієї *мерзи*, а хіба її поменшало, Йване? (Б. Загорулько. Чорногора); Навчимо ми тебе, ти оприський *бахуре*, ти гайдамахо з діда-прадіда, ти, ти! (М. Павлик. Пропаший чоловік); Не слухай тих *охаб*. Нічим не журиси! (Д. Харов 'юк. Палагна); А тобі, льирво паскудна, зась від мене (М. Козоріс. Чорногора говорить); Лайдацько, *гукле*, *омразо*, *лецта!*... Отік медведиці на злодія своїх дітей, кинулися молодиці на Парасочку (Марко Черемшина. Парасочка); Сербови межі очи плюйте. То *нехарь* (Марко Черемшина. Поменник); Міркуйте собі, екої нам *паршєк* заграв! (Марко Черемшина. Більмо); Коли ви так судите, то аби-сте були зобашні, як копилюки відтак того *каліцуна* в бердо скинут тай село засоружут (Марко Черемшина. Інвалідка); Не смійтеся, судці та газди файні, бо я свій встид вже загубила з тим *клевуцуном* брехливим (Марко Черемшина. Інвалідка); Ти, *фльондро*, не бреші... (М. Козоріс. Чорногора говорить); Десь почки чи легкі їй відбив. От *кальвін* (М. Козоріс. Чорногора говорить); Учнім си дес убік, бо цеся *гониця*, ек нас укупі задрит, то завтра ціле село мет на вас чікати (О. Манчук. Право). Значно менше трапляється гуцульських діалектних назв осіб із позитивною оцінною семантикою, переважно співчутливою – *бідниця*, *сарака*, *єдинчик* та ін.: Такої, брате, наговорит, шо ти далі сам зачінаєш собі гадати, шо ти велика кутюжина и безшєсть, лиш уна, *сарака*, чємна и з тобов лиш собі світ завезала. *Бідниця* (О. Ман-

чук. Челідина); Адже, знаєте, гуцулка, *сарачі*, привикла до бійки... (І. Франко. Терен у носі); Ой, синку мій, *єдинчику* мій, соколе, Пігнав тя цісар за кордун у поле (Ю. Федькович. Золотий лев).

Отже, репрезентативні групи гуцульської діалектної мови, заманіфестовані в українській художній мові, відзначаються різноманітністю, хоча стосуються вони обмеженого кола сфер буття, визначальними серед яких є людина, природне середовище, побут, виробнича діяльність, духовна культура. Окресленими сферами, а в їх межах – лексичними групами, не вичерпується використання гуцульських лексичних діалектизмів у мові художньої літератури, однак вони найбільш репрезентативні. Інші тематичні, лексико-семантичні групи гуцульської діалектної лексики в українській художній мові представлені поодинокими номінаціями. Достовірність такого висновку побічно підтверджують і результати дослідження репрезентативних груп гуцульських діалектних слів у мові гуцульського фольклору, зокрема коломийок.

Коломийки – різновид української уснопоетичної творчості, короткі, зазвичай дворядкові, пісні, в яких, за словами І. Франка, подано “широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радощі, працю і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстнуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традицію і вірування, його громадські й етичні ідеали”¹.

Тематика коломийок, їх сюжети, а також особливості асоціативного світосприймання й світобачення авторів цих перлин уснопоетичної творчості визначили склад гуцульських діалектних слів, репрезентативні групи лексем, використаних у коломийках.

Гуцульські діалектні назви осіб у коломийках репрезентовані номінаціями людей за різними ознаками. Серед них виділяються назви осіб за спорідненістю, зокрема *дедя* ‘батько’, *нєня* ‘мати’, *вуйко* ‘дядько, мамин брат’, *вуйна* ‘тітка, дружина маминого брата’, *нанашка* ‘хресна мама’, *газда* ‘чоловік, муж’, *челєдина* ‘жінка, дружина’: Та данцюю, та данцюю, чоботята псую, / а то мене не коштує,

бо *дедя* купує (90)¹; Коломиєць-чорнобривець та й коломийочка, / Яка була красна *нєня*, а ще краща дочка (53); Ей, ти, *вуйку*, не бий *вуйни*, бо не маєш за що, / Наша *вуйна* господиня, ти, *вуйку*, ледащо (304); Та ти будеш мені кума, дитині *нанашка* / Яка була, така буде своя бідолашка (306); Ти, Іванку, покинь мамку, я покину *газду*, / Та підемо в Волощину шукати гаразду! (353); Ти гадаєш легінику, що я кал-болото, / А я була *челєдина* та ще й буду прото (195).

Звертає на себе увагу наявність здрібніло-пестливих утворень від таких діалектних слів, пор.: Ой забудеш за *дедика* і за рідну *нєньку*, / А за мене не забудеш, файну, молоденьку (218); Сестра сварить, сестра сварить, а *нєнєчка* клєне, / А *дедичок*, соколочок: – Слухай, синку, мене! (304).

Із гуцульських діалектних назв осіб за їх віковими особливостями, засвідчених у коломийках, частовживаною є лексема *лєгінь* та гіпокористики від нього: Ой на горі, на високій, казав *лєгінь* дівці: / – Дай ти мені свій віночок, я дам тобі вівці (253); Черешеньки з вишеньками помітушилися, / Були файні *лєгінюки*, порозходилися (83). Із цієї підгрупи гуцульських діалектних назв осіб у коломийках ужито деад’єктив *молодець* ‘молодий чоловік’: Іде дождик напорнєнький, ачей перестанє: / Взяв *молодець* стару бабу, кайтеся, христяне! (283).

Гуцульські діалектні назви осіб у коломийках заманіфестовані також номінаціями за любовними стосунками, такими, як *любаска* ‘коханка’, *кавалір* ‘коханий’: Ой куда ти, каже, хромий, манджаєш, манджаєш, / Іду, каже, до *любаски*, що, дурню, питаєш? (102); Ой гаю мій зеленєнький, ой гаю, мій гаю, / Мають дівки *кавалєрів*, тільки я не маю (73).

Гуцульські діалектні оцінні назви осіб теж поширені в коломийках, зокрема *драбуга*, *солодятко*, *завєдія* та ін.: Аби-с знала, дівчинонько, який я *драбуга*, / Та я пропив за горівку желізо від плуга (312); А я би ся не здрімала, хоч би засвітало, / Коби прийшло *солодятко* та й защебетало (136); Вибирала мамка долю зранєнька в неділю, / Та вибрала п’яничєнька та ще й *завєдію* (282).

¹ Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку видання “*Коломийки* / Упорядкування, передмова і примітки Н. С. Шумади. – К.: Наук. думка, 1969. – 603 с.”, в якому наведена ця коломийка. В окремих словах, у яких у гуцульських говірках вимовляється звук *г*, а у зазначеному виданні він позначається літерою *г*, поновлено їх автентичну вимову.

¹ Франко І. Я. Володимир Гнатюк. Коломийки, Т. II // І. Я. Франко. Збір. тв.: у 50-и т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 149.

У коломийках добре заманіфестована гуцульська діалектна побутова лексика. З-поміж неї виділяються назви одягу, зокрема *гачі* ‘штани (перев. з домотканого полотна або сукна)’ – Що я сночі не приходив – таке дідько видів? / Мама *гачі* не зашила, я на печі сидів (115); гіпокористик від нього *гатинята* – Ой іду я через річку, а річка рінава, / Намочив-єм *гатинята*, Марічко білява (115); *сардак* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’ і похідні від нього утворення *сардачок*, *сардачина* – Під жупан тя я не прийму, жупана не маю, / Під сардак тя, душко, прийму, бо *сардака* маю (363); Ой у моїм городочку є кудрявий мачок, / Убрав любчик нагавиці, крашений *сардачок* (55); Озьму я сі вбоге дівча в одній *сардачині*, / Та най буде миле і моїй родині (365); *крисаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’ – Мій миленький поважненький, поважно ся дивить, / Як у личко поцілує, *крисанев* захилить (135); *байбарак*, здрібн.-пестл. *байбарачина* ‘верхній короткий чоловічий одяг з темно-червоного сукна’ – Ні по чім тя не пізнаю, лиш по голосині, / По зеленім капелюшку, по *байбарачині* (55); *крашенек*, здрібн.-пестл. *крашенечок* ‘сардак з темно-червоного домотканого сукна’ – *Крашенечок* був сардачок, що лиш би го мати, / Жовта вовна в дармовису, щоби пізнавати (55); *петек*, здрібн.-пестл. *петичина* ‘верхній короткий одяг з домотканого сукна для чоловіків і жінок’ – Бери собі сиріточку в сивій *петичині*, / Так ті буде догоджати, як малій дитині (246); *перемітка* ‘завій з білого полотна для заміжніх жінок, на кінцях вишитий’ – Вчора була дівчиночков, ползлітка леліла, / А сьогодні на голівці *перемітка* біла (267); *рантух*, здрібн.-пестл. *рантушок* ‘біле домоткане полотно’ – Ішов дядик до Сигота та на дві неділі, / Виніс, виніс два *рантушки*, а оба, ді, білі (149); *ширінка*, здрібн.-пестл. *ширіночка* ‘хустина’ – Та є у ня *ширіночка*, краї на ній білі / Та она ся купувала сієї неділі (54); *крайка*, здрібн.-пестл. *крайчина* ‘тканий пояс із кольорової шерсті’ – А який я файний хлопець, ти файна дівчина, / На мні файний ремінь, ремінь, на тобі *крайчина* (54).

Назви одягу органічно доповнюють гуцульські діалектні номінації прикрас, такі, як *гердан* ‘жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову’ – Чия ж тота дівчинонька, чи не пана майстра, / На голові два *гердани*, через плечі тай-

стра (5); *взгарда* ‘жіноча прикраса шиї з намистин монет, металевих хрестиків’ – Багацькая дівчинонька, хоть ряба, русьива, / Багацькую дівчиноньку *взгарда* прикрасила (367); *ковтки* здрібн.-пестл. *ковтенята*, *ковточки* ‘сережки’ – Понад село Йвановецьке зацвіли цвіточки: / Ой помінив мій миленький купити *ковточки* (149); *дармовис* ‘китиця або кулька з різнобарвних вовняних ниток, якими прикрашають верхній одяг, пояси’ – Крашенечок був сардачок, що лиш би го мати, Жовта вовна в *дармовису*, / щоби пізнавати (55); *пацьорки* ‘намисто’ – Ой ходжу я понад став та й *пацьорки* силою, / Серце мі ся розпукає за тобов, Василю (222).

Ще однією семантичною групою гуцульської діалектної побутової лексики в коломийках є найменування їжі, страв, напоїв, зокрема *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’ – Оден продав сорочину, я продам бекешу, / Та купімо жінкам муки на одну *кулешу* (287); *бриндза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’ – Є в богача добра *бриндза*, що лиш би ї їсти, / А як свято і неділя, ніколи і сісти (350); *обарінок*, здрібн.-пестл. *обаріночок* ‘бублик; маленький калачик’ – Чи чула ти, дівчинонько, як я тебе кликав, / Як я тобі за ворота *обарінки* сипав (146); *будзь* ‘овецький сир зі свіжого молока у формі кулі’ – На маленькім салашику ватаг молоденький / Та полюбив дівчиноньку, та дав *будзь* біленький (60); *буришка*, здрібн.-пестл. *бурішечка*, *бараболі* ‘картопля’ – Ой вечеря, та вечеря, бо ж вона препишна: / *Бурішечка* нелуплена, ще й трохи прикисла (57); Та прийшли ми до дівчини, сказали нам сісти, / Та дали нам *бараболі* нелуплені їсти (364); *солонина* ‘сало’ – Ойгуцуле, гуцулоньку, поганаявіра! / Твоя жінка усереду *солонину* їла (51); *чир*, здрібн.-пестл. *чирок*, *чирочок* ‘рідка страва (перев. з кукурудзяної муки)’ – А я знаю, молоденька, що діду варити, / Ий *чирочку* в черепочку та й не посолити (281); *жентиці* ‘сироватка’ – Як бувало в полонині, то ходжу, то стану, / В полонині п’ю *жентиці*, їм сир та сметану (56); *гусянка*, здрібн.-пестл. *гусяночка* ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’ – Посербаймо *гусяночки*, закурімо люльки / Та скажемо небощикам заграти гуцулки (84); *джинджора*, аугмент. *джинджируха* ‘настоянка на тирличі жовтому’ – Ей, чи пити, чи не пити тую *джинджируху*, / Там-то вона виграє та по моїм бжуху (311).

Гуцульські діалектні назви тварин і птахів у коломийках репрезентовані лексемами *когут*, здрібн.-пестл. *когутик* ‘півень’ – Си-

дить *когут* на сідалі та чомусь не піє, / Та що любко не приходить, та що вже ся діє (136); *потя*, здрібн.-пестл. *потяточко* ‘пташка’ – Сіло *потя* на ворота та й лапками креше, / Ходить чудо по вечірках та й на мене бреше (185); *половко* ‘шуліка, яструб’ – Питається мене мати: – Де, синку, молоко? / – Я телята запирала, та й випив *половко* (63); *дроб’ста* ‘вівці’ – Та хіба би-х, легінику, розуму не мала, / Аби я ті свій віночок за *дроб’ста* дала (253); *ярка* ‘річна вівця до окоту’ – Кучерявий баранець, кучерява *ярка*, / Кучерява моя мила, як в городі лялька (153); *товар*, здрібн.-пестл. *товарятка* ‘велика рогата худоба’ – Ой по горі *товар* пасе, по долині вівці, / Та не давай, легінику, подарунків дівці (150); Та не питай, гуцулику, ‘чо гуцулка красна, / Бо гуцулка ціле літо *товарятка* пасла (51).

Добре засвідчено у коломийках також гуцульські діалектні назви кухонного начиння, речей господарського призначення, знарядь праці. Тут виділяються номінації *пугар*, здрібн.-пестл. *пугарчик* ‘склянка’ – Ой вип’ю *пугар* пива, *пугар* переверну, / По чотири дівки маю, куди ся поверну (113); *порція*, здрібн.-пестл. *порційка* ‘чарка’ – Пийте, люди, говоріте, бо я подорожна, / Не спостигну взяти в руку, *порційка* порожна (309); *берівка* ‘велика пляшка’ – Ніколаю, я вмираю, бігай по горівку, / Не бери сі малу склянку, озми сі *берівку* (310); *тарчик* ‘невеликий дерев’яний посуд для рідких продуктів’ – Тогди мі си сподобала, як-ес несла воду / Писаними *тарчиками* з широкого броду (154); *телета* ‘дерев’яна посудина для молока і молочних продуктів’ – Ой із тої полонини качали *телети*, / Дівка би ся оддавала, не має верети (361); *терхівка*, здрібн.-пестл. *терхівочка* ‘вантаж, який кладуть на коня’ – Ой їхала гуцулонька зверху з полонини, / Загубила *терхівочку* з сивої кобили (50); *тобівка* ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече’ – Я Марічку у *тобівку* та пішов в вандрівку, / Відокрали мі Марічку, лишили *тобівку* (245); *барда* ‘широка сокира з коротким топорищем’ – Ой затну я *барду* в дуба та й похилитаю, / А за свої давні літа та й не забуваю (290); *топірець* ‘сокира на довгому держаку, звичайно прикрашена інкрустацією, різьбленням і т. ін.’ – Як задзвонить підківками, *топірцем* помече, / То у кожій пишній душці само серце скаче (50).

Цілком природною у коломийках є гуцульська діалектна ландшафтна і полонинська лексика. Загальні назви географічних

об’єктів Гуцульщини засвідчені діалектними словами *грунь* ‘вершина гори; гірське пасмо’ – А й коби сонце знало, як тяжко робити, / Та оно би пиловало за *грунь* заходити (353); *плай* ‘гірська стежка’ – Якби *плай* обчистити, ліси порубати, / Щоби видко до фіялки аж до єї хати (142); *звір* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами (перев. з джерелом)’ – Покидає бідний гуцул, де колись пишався, / Де *зворами* вечорами вітром уганявся (354); *убіч* ‘узбіччя гори’ – Ой зачав він, каже, іти та й став при *убочі*, / Жінка плаче, діти кленуть, він витріщив очі (352); *царинка*, здрібн.-пестл. *цариночка* ‘сіножать; пасовище’ – Невелика *цариночка* – вісім копиць сіна, / Бери, бери дівчиноньку без всякого віна (251); *багна* ‘мокре болотисте місце’ – Та я займу сиві бички на *багна*, на *багна*, / Я ся піду подивити, що робить Палагна (63); *млака*, здрібн.-пестл. *млачка* ‘трясовина, заболочена місцевість’ – Ой іде мій милований там долі *млачками*, / Зашпінкує ременятко жовтими пряжками (54).

Гуцульська діалектна лексика в коломийках, яка позначає реалії полонинського господарювання, – це лексеми *полонина*, здрібн.-пестл. *полонинка*, *полониночка* ‘високогірне пасовище’ – Та піду я в *полонину*, та в *полониночку*, / Вирубаю яворика та й на колисочку (291); *колиба*, здрібн.-пестл. *колібка*, *колібочка* ‘житло пастухів’ – Ой ходімо в *полонинку* та в *полониночку*, / Ци не звалив буйний вітер нашу *колібочку* (58); *кошара* ‘тимчасово загороджене місце для овець’ – Ой кувала зозулечка, сіла на *кошару*, / Подаруй мі перстинину, молодий вівчарю (146); *ватра*, здрібн.-пестл. *ватерка*, ‘вогнище, багаття’ – Ой я знаю, моя мамко, та що вони діють, / Але сидять у *ватерки*, білі ніжки гріють (61); *бутей* ‘отара овець’ – Ой овечки, берулечки, великий *бутею*, / Хто ж вас буде завертати, як я ся ожено? (59); *бир*, *бир* ‘вигук, який уживається для підкликання або відганяння овець’ – Пішли вівці в полонину, я за ними *бир*, *бир*, / А за тобов, дівчинонько, оченьками зир, зир (59).

Коломийки фіксують помітний пласт гуцульської діалектної рекрутської лексики. Це номінації *бранець*, здрібн.-пестл. *бранчик* ‘рекрут, новобранець’ – Та що було краще, ліпше, все забрали в *бранці*, / Лишилися свинопаси розводити танці (341); – Вітер віє студененький, вербою колише / Сидить панчик у кріселцях та *бранчиків* пише (329); *кабат* ‘верхній одяг жовнірів, куртка’ – Ой маю я *кабат*, зброю, буде в чім ходити, / Піде кровця річеньками та

буде що пити (334); *канонір* ‘артилерист’ – Та пішов я у катуни, та у *каноніри*, / Та дали ми пуцувати два коники білі (388); *фірер* ‘десятник’ – Як я служив у Австрії, то я був *фірером*, / Штани мі ся попоролі, я латав папером (340); *фрайтер* ‘єфрейтор’ – Ой вийшов я до штільюнку а вже споряджений, / Коло мене *фрайтер* ходить, як той пес скажений (338); *вахцимра* ‘караульне приміщення’, *шпонги* ‘наручники, кайдани’ – А як прийшов пан капітан та й зачав кричати, / Казав взяти на *вахцимру*, в *шпонги* закувати (338); *тєвр* ‘гвинтівка’ – Як мі дали *тєвр* на плечі, як тота машина, / Вісімнадцять фунтів важить – нещасна година (338); *касарня* ‘казарма’ – Ой боже милостивий, який я маленький, / Який у ня на *касарні* карабін тяженький (338); *люфа* ‘дуло вогнепальної зброї’ – А в цісарськїм карабїні мальована *люфа*, / А хто її не пуцує, крутять го за вуха (338); *ретемент* ‘військова частина’ – Преси бога, дівчинонько, падай на колїна, / Як ся верну з *ретементу*, візьму тя без віна (329).

Із гуцульської опришківської лексики у коломийках вживаються діалектні слова *ровта* ‘гурт людей, споряджений для переслідування опришків’ – Небагато легіників гуляли, гуляли, / А за ними, молодими, *ровту* ізбивали (327); *пушкар* ‘поліцей’ – *Пушкар* веде, помагає, нагороди хоче, / А я його нагороджу кулев межі очі (328); *бартка* ‘сокира на довгому держаку, звичайно прикрашена інкрустацією, різьбленням і т. ін.’ – Маю *бартку*, порошницї, новенькі пістолї, / Лиш не маю свої хати, щасливої долї (328); *катуша* ‘в’язниця’ – Тому лихо, тому лихо, що сидить в неволї, / Беруть його до *катушів*, як жидів до школи (326).

Відбиті в коломийках і деякі гуцульські діалектні назви рослин, зокрема *яфини*, здрібн.-пестл. *яфинки* ‘чорниця’ – Пішов милий по ягоди, а я по *яфинки* / Зійшлисьмося в Розточинах одної годинки (140); *чічка* ‘квітка’ – Ой мала я миленького, як у саду *чічка*, / Не вмивався, не чесався, подобав на дїдька (104); *шувар*, здрібн.-пестл. *шуварець* ‘трава; очерет’ – Ой піду я в полонину *шуварець* косити, / Найму собі біле дівча водици носити (69); *мандибурка* ‘картопля’ – Ой у моїм городочку *мандибурка* сина, / Не буду ся віддавати, чекаю Максима (273); *тоя* ‘трав’яниста отруйна рослина з жовтими, синїми або фіолетовими квітками; аконїт’ – Ой маю я таке зілля, що зове ся “*тоя*”, / Як ті го дам напитися, зараз буду твоя (209); *трепета* ‘осика’ – Широкий лист на *трепетї*, широкий та й буйний, / Хоч мїй любко невеличкий, коли він розумний (161); *ружа* ‘квітка,

троянда’ – Стоїть явір над водою, половина в водї, / Моє личко процвітає, ги *ружа* в городї (74).

Поодинокими гуцульськими діалектними лексемами у коломийках репрезентовані інші семантичні групи. Із назв будівель та їх частин – це *оборїг* ‘повітка на чотирьох стовпах для сїна, збіжжя, соломи’ – Та я собі любка знайду, сплочи в *оборозї*, / А ти собі бїдну знайдеш на гладкій дорозї (200); *побїй* ‘дах (переважно накритий гонтами)’ – Віє вітер, віє вітер *побоєм* новеньким, / Може буду говорити ввечерї з миленьким (137); *п’єц* ‘пїч’ – На припїчку молотив, на запїчку віяв, / А на *п’єцу* поорав, пшеницю посїяв (316); *кагла* ‘отвір, через який дим із печї виходив у сїни’ – Ах господи, поможи ми другу жїнку мати, / Не буду ї посилати *каглу* затикати (287).

Це також назви музичних інструментів, таких, як *трембіта* ‘духовий музичний інструмент – дерев’яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, *фляра* ‘довга сопїлка без денця’ – Як гуцула не любити, коли гуцул грає, / На сопівці, на *флярі* й на *трембітї* знає (50); *дримба* ‘шипковий музичний інструмент’ – Ой ковалю, ковалику, зроби-ко мї *дримбу*, / Дам ті з миску муки, повісма на линву (84); *телинка* ‘сопїлка (перев. вербова) без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри’ – Ой піду я в полонинку, сяду за калинку, / Молоденький вївчаричок іграє в *телинку* (58); назви мїр – *морг* ‘міра земельної площї (дорівнює 0,56 га)’ – Ой летїла зозуленька, ой летїла пава, / Коб я мала зо три *морги*, то би-м ся віддала (361); *корець* ‘центнер’ – Велїла б я, стара мати, *корець* гречки нести, / Як мнї має леда-дурень за рученьку вести (240); назви грошових одиниць – *сороківець* ‘монета вартїстю 40 крейцерів’ – Як гуцула не любити? У гуцула вівці, / А в гуцула поза пояс самї *сороківці* (50); *трейцар* ‘дрїбна монета’ – Тото ж мї ся навкимило по ночах ходити, / Ой маю я два *трейцарї*, буду ся женити (244); назви, пов’язанї з лісо-сплавом – *дараба*, здрібн.-пестл. *дарабка* ‘плоти, збитї з дерев’яних кругляків для їх сплавляння’ – Та файного любка маю, що веде *дарабу*, / Та як їде із Бичкова, несе чоколаду (167).

Окремими лексемами репрезентовані гуцульські діалектні слова з абстрактним значенням, напр.: *філі* ‘жарти, кпини’ – Ой ішов я через село, бїда в водї стоїть, / Я ї лов’ю: – Добрий вечерї! А вна *філі* строїть (115); *грижа* ‘клопїт, журба’ – А коники вороненькі та коники рижї, / Пок не взяли мї братчика, я не знала *грижї* (346).

НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ НОВЕЛ ТА ОПОВІДАНЬ БОГДАНА ГОЛОДА

Інші семантичні групи у коломийках репрезентовані поодинокими гуцульськими діалектними словами, наприклад, *глід* ‘ряд’ Любі мої кавалери, ставайте до *гліду*, / Нехай я собі виберу, за котрого піду (236); *помітиння* ‘сміття’ – А я в хаті не замету, бо я не хиляю, / *Помітиння* не виберу, ручки не валяю (285); *руб* ‘ганчірка’ – У співака-неборака ні *руба* сорочки, / Від неділі до неділі складат співаночки (98); *задвір’я*, здрібн.-пестл. *задвір’ячко* ‘подвір’я, двір’ – Бодай твоє *задвір’ячко* вогником горіло, / Що так мене, молодого, до тебе кортіло! (207).

Серед гуцульських діалектних слів у коломийках переважають субстантиви. Іншочастиномовні діалектизми трапляються значно рідше. Гуцульські діалектні прикметники у коломийках – це *файний*, *красний*, *пишиний* ‘красивий, гарний’ – Ой гуцуле, гуцулоньку, *файну* жінку маєш, / перед нами, гуцулами, в комору ховаєш (51); Коломиєць-чорнобривець та й коломийочка, / *Яка була красна* неня, а ще краща дочка (53); Ой що ж то мі за гуцулка, що ж то мі за *пишина*, / Треба дати сороківця, щоби в танець пішла (51); *перістий* ‘рябий, строкатий’ – Ото мені надоїла корова *періста*, / Коби прийшов понеділок поведу до міста (63); *жирований* ‘інкрустований’ – А коники вороненькі вуздами накриті, / Пістолета *жировані*, порохом набиті (56).

Серед гуцульських діалектних дієслів, ужитих у коломийках, виділяються *сокотити* ‘пилнувати, стежити’ – В мене двері тисовії, що легонько ходять, / В мене такі сусідочки, що мене *сокотять* (307); *корняти* ‘будити зі сну’ – Багач слугу так *корняє*, що кури не піли, / Дає слугі тото їсти, що діти не з’їли (351); *банувати* ‘тужити, сумувати’ – Ой цюлюй, мій миленький, чому не цюлюєш? / Буде другий цюлювати, а ти *побануєш* (134); *вергти* ‘кинути’ – Ой куделе, куделенько, мара би тя пряла, / Як тя *вержу* під лавоньку, то будеш лежала (71).

Таким чином, у коломийках засвідчено помітний пласт гуцульської діалектної лексики, який корелює з найбільш репрезентативними групами гуцульських лексичних діалектизмів, використаних в українській художній мові. Художньоозначущими для мови української літератури, як і для мови гуцульського фольклору, принаймні частині коломийок є різноманітні семантичні групи гуцульськомаркованих слів на позначення реалій із таких сфер, як природне середовище, людина, побут, виробнича діяльність, культура.

Однією із характерних особливостей малої прози Богдана Голода є добре чуття народного слова, розмовної стихії, місцевої говірки. Мовлення персонажів його новел і оповідань, зазвичай простих опільських селян, добре відбиває основні риси наддністрянського діалекту. Зупинимось детальніше на тих різнорівневих наддністрянських діалектних рисах, які засвідчено в мові прози новеліста.

Із наддністрянських діалектних фонетичних явищ вкажемо на такі.

Голосний [a] після м’яких приголосних і шиплячих, як і в багатьох інших південно-західних говорах, переходить в голосні переднього ряду [u], [e], [i]: – Що ви, газди, хочете за тото *пацетко*? – питає селянин продавця (На базарі гроші крали, 40)*; Що му, – каже, – не напхаласі пакуночка, а він такої не *взєв* (На прийомі, 51); Йдіт в тоті двері до начальника. Як він Вас прийме, то Ваше *щісє* (По години, 48).

У зворотній частці *ся* на місці [a] виступає звук [i]: Він свого коника, що йому привела покійна Ганька, як *сі віддавала* за него, так раз побив, що той за три дні здох, – зітхала нанашка (Стражданя, 132); Не *журисі*, Стаху. Добре, що операція *вдаласі* (Пожертва, 120).

У префіксі *ви-* на місці [u] вимовляється [i]: Та й кажу: *вібачте* мені, пане начальник, але не мала чим прибути до обіду (По годині, 48); А мудрих не стало. Мудрих *вібили* (Грішник, 118).

Ненаголошений [a] зазнав лабіалізації перед [y]: Я потому питаєласі в Андрія, то він *казов*, що то слово означає “дуже точний” (По годині, 50); – То *провда...* (На прийомі, 51); – Але ж не *встидовсі?!* (Сильний, 54); – Та що ти, *Словку*? А хто би нас лікував тоді? – бив аргументами Дозик Возуленька... (В шпиталі..., 62).

Ненаголошений [o] вимовляється як [y] не лише перед складом із [y], а й із лабіалізованим [o]: Недавно Богдан Косьців розбирав стару *студолу* і хлів, то мусив в замку рубати дерево!... (Майстри, 55).

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку вживання діалектизму за виданням: Богдан Голод. Грішники. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 192 с.

Перед початковими голосними [o], [a], [i] дуже часто з'являються протетичні приголосні [в] або [z]: А обіцяв шось допомгти? – *Вобіцев*. А як же! (Форшпан, 34); – Е-е, не кажи, *Волексо* (У колгоспі, 37); Вона швидка в роботі, але як ї зачепити, то *востра* на язык, як бритва (На прийомі, 51); Шо то старі *вочи*! Прости ми господи! (У вікні, 109); Ще би тільки *вотави*, та й можна зимувати (Кліщева земля, 113); – А як вмру, прийми мене до себе, пригорни мене, *вобійми* мене навіки (Кліщева земля, 111); – Я вам, хлопці, скажу трохи інакше. Мій тесть – *Гандрух* Сколик (В млині, 59); – А тепер давайте подивимсі глибше. Вдамосі, як то кажут, до *гісторії*, – не на жарт розійшовся Славко (В шпиталі..., 63); Дурний ти, *Гільку*, дурний! (Остарбайтер, 85); – В тридцять восьмим році, пане, я вернувсі з зарібків аж з *Гамерики* (Компенсація, 93); Чи то Вас хтось післав мене *гатакувати* (По годині, 49).

Звук [л] у звукосполучі -льн- в окремих лексемах твердий: Думаю си, такий добрий *началник* вартує в мене (Не по-люцьки, 69); А якось пішла'м просто до *началника* (На прийомі, 51).

Звукосполучення губних приголосних із [й] не має епентетичного [л] у дієслівних формах: Не досить, жи обкрадают нас, то ше сі *див'ют* би-сте шо сами в кишеню всунули! (Злодій і громада, 82); А відки я знав, шо з мене таке *зроб'ют*? (Остарбайтер, 84); – Ганно! Віддай їм ті марки. Най сі *вдав'ят* (Остарбайтер, 86); Я тебе так *люб'ю*, я за тобов так банував, а ти мене зрадила аж на п'їдисіть літ?! – шепотів, як молитву, Максим (Кліщева земля, 111); Як не заплачут, то хоч сі *скрив'ют*, – втішає Чорнодолюка Гнат (Пожертва, 120). Лексикалізовано звук [й] асимілюється носовим приголосним [н]: Вуйка Магомета в селі всі називають або *Мнеконьким*, або Благим. Певне за характер (Мнеконький, 75); То я собі на *памнетник* складов (Пожертва, 120); О-о! Тих хлопців я *памнетаю*! (Майстри, 55).

В окремих словах відбито метатезу (*вогорити*) та ствердіння [ц], [с'] (*працувати, дес*): Бери тушонку на хліб, вогірок та й *вогори* (В липні, 58); Я того вже не пам'ятаю, малим ще був, але тоді в селі про то всі *вогорили* (Сильний, 53); Правда, жи мусимо сі *напрацувати* в полі (В млині, 59); Видити, – каже, – ми задля Вас поза годину навіть *працуєм*... (По годині, 50); Та-а... знаєте, *дес* там, в хаті... – чесав потилицю непрактичний молодий газда (Майстри, 55).

Засвідчено спорадичну заміну [ч] на [ц] у сполучнику *чи*: На їх місци могла бути моя *ци* ваша дитина (На прийомі, 51); Ті як зро-

били замок в дубовім бальку, *ци* в дубові платві, то най сі сховают теперішні зварені *ци* вимуровані! (Майстри, 55).

Наддністрянські діалектні морфологічні риси, заманіфестовані в новелах та оповіданнях Б. Голода, репрезентовано передовсім формами словозміни різних частин мови. З-поміж них виділяють такі.

Іменники I відміни та узгоджувані з ними прикметники та займенники у формі орудного відмінка однини мають закінчення -ов, паралельно з -ою, як і в більшості говорів південно-західного наріччя: Я так 'го замотувала *чистеньков платинов* (Не по-люцьки, 69); – Та я сама, якби була *дівков*, то би...ха... (По годині, 47); Така собі молоденька, чорненька, не маю шо казати, вродлива панянка, і давай зо *мнов* сварити (По годині, 48); Викликав він ту саму чорнявку з *таков великов папков* (По годині, 49); Так, Так! Аби-с знала: більше я сі з *тобов* мордувати не буду. – Будь мені *любов!*.. Будь мені *милов?*.. Будь моєю на все життя, шо мені сі лишило!.. – розпашівся від тих слів Максим (Кліщева земля, 111).

Іменники другої відміни у множині та множинні іменники в місцевому відмінку мають закінчення -ох: Чекай, подивишся, *на яких коньох* совіти прийдут (Німецькі ваговози, 24); Теперечка мої діти ходет в своїх *чоботьох*, і їдет свій хліб... (Злодій і громада, 83); Спочатку тяжко було. Два рази 'ям був битий канчуком *по плечох*, а потім... – зробив паузу Олекса... (Компенсація, 93); Йой, шо то мене так заболіло, закололо в *грудьох*? (У вікні, 109).

У формі орудного відмінка однини іменників *гній, щастя* виступає закінчення -ом: Але зато він єден буде тягнути плуг чи сани з *гнойом* (Німецькі ваговози, 23); І була-м щаслива, доню, своїм наймицьким *щістьом* (Наймитське щастя, 88); На місці літературного закінчення -ам у формі давального відмінка іменників *люди, діти* засвідчено флексію -ом: – Сам не спиш і *людьом* не даєш, – сварилася Текля (Кліщева земля, 111); Ну, а вона, газдо, хочень дає так молока, жеби двом *дїтьом* стало забілити каву на снідане? – збиває ціну покупець (На базарі гроші крали, 40).

Зрідка трапляються залишки форми двоїни: Та й кажу'му: та я лиш на *дві слові* (По годині, 48).

Простежується тенденція до вирівнювання відмінювання прикметників за твердим типом основи: – Ви, – каже, – *самотна*, за

Вас нема більше кому звідати (По годині, 49); А він мені на то: “Ви, – каже, здалека?” – Здалека, – відповідаю. – Аж з *Середного!* (По годині, 48).

У складених числівниках від одинадцять до двадцять, а також двадцять, тридцять звук [d] заступає приголосний [j]: Ви, каже, читати вмієте, чи не? Перед вашим носом великими буквами написано, що ми приймаємо людей лише до *дванайцетої...* (По годині, 48); – Шо Ви, газдо, хочете за тотово пацетко? – питає селянини продавця. – *Двайцять* п’єтку... (На базарі гроші крали, 40); – Сімдесят-вісімдесят корців з гектара! То так гі *двайцять* корців з діжки (В млині, 61); – На то що, ми не пам’ятаєм, на яких вони прийшли в *трийцять* див’єтім? – підтримав Семка Гиршків Штефан (Німецькі ваговози, 24).

Поряд із повними відмінковими формами особові займенники мають енклітичні форми. Займенник *я* в давальному відмінку має енклітичну форму *м’я, ми*: То, простіт, *м’я*, люди добрі... (Злодій і громада, 32); Свиня, кури, качки, гуси, єндики є? Є!.. А теперичка ще змелю своєї пшенички, та що *ми* біда зробиє? (В млині, 59). Цей же займенник у знахідному відмінку має енклітичну форму *ми*: Не винна я, Господи! Не винна!.. Не винна і в тім, що будут *ми* з такої хати нещасної виносити (Наймиське щастя, 87). Займенник *ти* в давальному відмінку має енклітичну форму *ти*, а в знахідному – *тя*: Най тя Бог простит! Прошаєм *ти*... (Злодій і громада, 82); Прошу *тя*, дитино, вислухай мене до того, як ксьондза закличеш!.. (Наймиське щастя, 88). Займенник *він* в давальному відмінку має енклітичну форму –*му*: Довго перед тим думала, що *’му* маю взяти (Не по-люцьки, 69); у знахідному відмінку – *го*: А сего мудрагелика тато за Польщі вдаривсі у політику. І то так заповзято, що *’го* посадили! (В шпиталі, 63). У формі давального відмінка засвідчено також енклітики зворотнього займенника *себе*: Я *си* дав таку обітницю, що пожертвую тими грішми на Наталчине здоров’я (По жертва, 120).

Із діалектних форм займенників можна назвати ще редульковані *тота, тото, тоті*: Гінтересно, яка то тетерка *тота* Німеччина? (В млині, 60); Хто понабудовував *тоті* великі міста, куда втікають премудрі наші газди і газдиньки? (В шпиталі, 64).

У закінченнях дієслів 3-ої особи однини II дієвідміни і 3-ої особи множини обох дієвідмін виступає твердий [t]: Бо мій вон *сидит* без роботи і не годен нікуди виїхати... (Щаслива, 107); Дуже лю-

бит вона Миросе (У вікні, 109); Пенції не *платст*, роботи ніякої, вкрасти нема що (В млині, 59); Тестева не пускає, каже: „Тебе там знов *лишут*” (В млині, 60); – А пшениці, знаєте, хлопці, кільки там *берут*? (В млині, 60); – Господи!.. Та за шо с ми так покаров?! Та в чім тепер мої діти до церкви *вийдуть*? – шепоче пересохлими губами богобоязливий чолов’яга, що не скривдив ніколи й комаху Божу (На базарі гроші крали, 40); Вони шо там *роб’ють*? Лиш *сидят* і атрамент *списуют*... (По годині, 48).

Твердий [t] засвідчено і в закінченнях форм наказового способу в 3-ій особі однини та в 2-ій особі множини: – *Най* ти Бог *простит*! (Злодій і громада, 82); – Ви, хлопці, *говорит* своє, а я буду своє, – витирав до мішка масні від консерви руки Дозик Вишиванюк (В млині, 59); – *Закусит*, вуйку! *Берит* печеню. Не гнівайтесі. Чим хата багата... (Майстри, 56); – Натє, – каже, – ключ і *заприт* нас, би нам ніхто не заваджав, заким будем шукати папку сеї шановної пані (По годині, 49).

Минулий час дієслів має фонетично змінені залишки колишнього перфекта. Перша особа однини: Так я *’м став* їздовим (В шпиталі, 63); *Робив* *’ям*, ци не робив, а день такої стратив! (Майстри, 57); Давайте, я вам ліпше розповім, як *їздила* *’м* за сапсидіями... (По годині, 47); – Там... *зарізала* *’м* курку... Вам і Вашим дітям. Сиру відтиснула, трохи яєць назбирала і хліб свіжий спекла. Більше *’м не мала* ніц... (Форшпан, 34). Друга особа однини: Ну, думаю, *хлопе, пропав* *’їс* (В млині, 59). Перша особа множини: Хочут три тисячі долярів. А я де їх возьму?! І так *їсмо* *поназичували*, бо сі стягали на ту хатчину... (Щаслива, 107); – Гріх *би-смо мали*, *якби-смо сі відкинули* від такого... (Майстри, 56). Друга особа множини: В кого *сти були*? – цікавилися Гусариха (Форшпан, 34); І шо, *пішлисти* з нічим?.. (По годині, 48); – Я Вам, – каже, – зателефоную, *аби-сти нас відперли* (По годині, 49); – На півцегли надвір-*єсти вилізли!* (Майстри, 56).

Із діалектних службових частин мови відзначимо частки *такої, не*: – Бо то, я вам скажу, наші люди *такої* нездалі... (На прийомі, 51); Але то ксьондз, газдиньки... Мій старий каже, що з часів Танчака він ще такого не чув і не видів... – Та бо *такої* так! (По годині, 47); – Е-е, *не*. Німець не дурний, – перечив Семко Мацюк (Німецькі ваговози, 24); Вже як кошик трохи спорожнів, ану, гадаю, зайду, питаю, чи мені вийде сапсидія, чи *не*... (По годині, 47);

– сполучники *жи, же, ци, гі*: – Клянуся Вам, доктор, найдорожчим, дітьми своїми, *жи* я Вже не видам (Форшпан, 33); Не винна-м в тім, *же* дитина, донечка моя єдина, промучилася в тяжкій праці і стала вдовицею у молоді роки... (Наймитське щастя, 87); – Що Вам, Семку, приснилось щось, *ци* що? (В шпиталі..., 65); На їх місци могла бути моя *ци* ваша дитина (На прийомі, 51); То так, *гі* двайцять корців з діжки... (В млині, 61); – А в нас є такий здібний фелшар, *гі* Славко каже, – відступали опоненти (В шпиталі..., 62).

Засвідчено також наддністрянські діалектні вигуки *агій, йой*: – *Агій*... На то, як вона собі таке виховала? – А він що – в криміналі? – вже боязко цікавилися у Микити (Смерть рецидивіста, 175); *Йой*, не кашляй, Семцю! *Йой*, не рани свої груди і моє серце! *Йой*, Господи, знов кров! (Від дзвінка до дзвінка, 154).

Богдан Голод в мові своїх художніх творів використав помітний пласт діалектної лексики з наддністрянських говірок. Лексичні діалектизми репрезентують найрізноманітніші тематичні й лексико-семантичні групи, а їх використання зумовлено тематикою новел та оповідань, намаганням автора відбити мовленнєву автентику опілян.

Із назв осіб у прозі письменника використано різні номінації осіб, зокрема назви осіб за спорідненістю і свояцтвом, такі, як *вуйко* ‘дядько по матері, брат матері’, *стрий* ‘дядько по батькові, брат батька’, *стрийна* ‘жінка стрія, брата батька’, *тета* ‘тітка, сестра матері або батька’: – А-а, хто був?.. Но! Хто передавав лист? Як сказати *вуйкові*?.. – О, так, пані! Скажете, що Мусій Шкрабач, син сестри рідної... (Лист до Канади, 142); А ви візьмете в *стрия* Івана його жеребну кобилу, а свою дасьте на якийсь час *стрисві* (Форшпан, 33); – Ая-я. Тоди, *стрийно*, був дуже вітер, і горіло так, же ратувати не було права... (Щаслива, 106); Ще через кілька тижнів приїхала родичка Катерини із заповітом. Вона й розповіла мені, як померла старенька остарбайтерка. – Того дня замісила собі *тета* тісто на млинці (Спогади, 91). Із назв осіб за родом їх діяльності засвідчено *фірман* ‘візник’, *дохтор* ‘лікар’, *касиєр* ‘касир’: Коц кинув з коня Боршів Іван, що мусів бути сьогодні, на Різдво, за *фірмана* (Остання облава, 22); Та наш фелшар в селі, мудріший від всіх сих *дохторів* разом взятих! (В шпиталі..., 62); Прилітаю, а мені *касиєр* каже: – Н-є, відправивсі точно... (По годині, 50). Привер-

тають увагу діалектні назви осіб, якими послуговуються при звертанні до старших людей, зокрема *нанашко, вуйко*: – Ай, *нанашку*, що то за коні? Лиш їдет багато, – перечив йому *Йойна*, що не мав своїх коней, але любив їх дуже і хотів їх мати (Німецькі ваговози, 23); – Е-е не, *нанашко*! Такого не може бути... (По годині, 49); Молода газдинька припрошує: – Закусіт, *вуйку*! Беріт печеню (Майстри, 56). Зафіксовано також і діалектну назву осіб за майновим станом – *тазда* ‘господар’, як і фемінітив до нього *газдиня*: Попоравшись з обідом, у неділю вслід за *таздами* висипали на вулицю й *газдиньки* (По годині, 47). Діалектні назви особи за віком репрезентує номінація *паненка* ‘молода, неодружена дівчина’: Така собі молоденька, чорненька, не маю що казати, вродлива *паненка*, і давай зо мнов сі сварити (По годині, 48). Опільські діалектні оцінні назви осіб засвідчено номінаціями *бахур* ‘хлопчисько, бешкетник’, *покропивниця* ‘позашлюбна дитина’, *хлоп* ‘селянин, мужик взагалі’, *сарака* ‘бідолаха’: Бо куди не звернеться на старості, всі кепкують з нього, як із *бахура* якогось (Компенсація, 92); – Завинив! І то фист завинив! Через се дитину мою всі *покропивниці* обзивали, а мене – покритков... (Наймитське щастя, 87); – Та бо вони си думают, жи з *хлопами* тра по-хлопськи, не вірут, жи й серед *хлопів* є мудрі, чемні (На прийомі, 52); Колись, як був молодим, як був здоровим, то, напевно, такої крав *сарака* (Злодій і громада, 82).

У новелах та оповіданнях Богдана Голода добре заманіфестована опільська діалектна побутова лексика. Назви одягу, матеріалу, з якого він виготовляється, супровідних речей, які носяться в одязі, та взуття засвідчено діалектними номінаціями *сподні* ‘штани’, *кацабайка* ‘утеплена безрукавка’, *куфайка* ‘стьобана куртка на ваті’, *цайт* ‘цупка бавовняна тканина’, *барлаки* ‘сукняні чохла, які натягають на чоботи взимку’, *паляруш* ‘гаманець’, *дзигарнічка* ‘мундштук’: Колись сі *сподні* були на мене добрі? Були! А тепер задовгі! (Таки маленький, 73); – Дідусю! Дідусю! – Шарпав за рукав дідової *кацабайки* Семен. – А в тюрмі цікаво? (Злочин, 158); Тому й маємо замість раю – пекло, – витирає рукавом *куфайки* піт з очей (Чистилище, 177); – Та жи то не *цайт* якийсь, шо ви собі дозволієте казати “Задорого”... (На базарі гроші крали, 40); На ноги бери *барлаки* – Не так сунисі і в ноги тепліше (Остання облава, 21); Олекса прийшов до тьми. Заховав гроші в саморобний “*паляруш*”

(Компенсація, 95); Поруч тато курили зі своєї довгої *дзитарнічки* (Картуз, 17).

Із опільської побутової лексики засвідчено такі назви їжі, напоїв, як *чоколяда* ‘шоколад’, *льоди* ‘морозиво’, *цитрина* ‘лимон’, *помаранча* ‘апельсин’, *гербата* ‘чай’: Він приймив мої дикументи, а я му за то *чоколяду*. Він з тов *чоколядов* та й за мнов (На прийомі, 51); Семко відважив на око добру ложку білих, як сметана, *льодів* і втиснув у паперовий пугар (Льоди, 15); Час від часу передає і *цитрини*, і *помаранчі* (У вікні, 108); Замовкла Анелька на хвилику, зробила ковток *гербати* з медом і по хвилі продовжила (Наймитське щастя, 89).

Із назв хатніх речей, меблів, начиння, побутових дрібничок використано діалектні найменування *пунтя* ‘відро’, *рондиль* ‘сковорода’, *бамбетель* ‘дерев’яний диван’, *ферія* ‘шклянка, гранчак’, *пугар* ‘шклянка, чарка’, *ферфляша* ‘металева посудина з закруткою для зберігання рідини’, *броцак* ‘наплечник, рюкзак’, *коц* ‘шерстяна ковдра’, *тачівка* ‘валок качати білизну’, *маглівниця* ‘рубель для качання білизни; качалка’: – Кажут, же вицеркала корову, вийшла на подвір’я, пустила *пунтю* з молоком і тільки йойкнула тихесенько... (Щаслива, 105); Я вже як на розпеченім *рондлі* сиджу (По годині, 50); Потім п’ять-шість німців сідали і ставали на широку, як *бамбетель*, спину ваговоза, ще декілька бралися за хвіст і застигали перед об’єктивом (Німецькі ваговози, 23); А мій, най там з Богом спочиває, як тільки *ферію* перевернув у себе – відразу з кулаками битисі ліз (Щаслива, 107); – Двоє, то двоє, – набивав паперові *пугарі* Семко (Льоди, 15); – Їсти можеш мені не давати в поле. Але постав в *броцак ферфляшу* з водов (Кліщева земля, 113); На середині сидів закутаний старим *коцом* Дмитро Шайнюків і тихо стогнав (Остання облава, 22); А мама купали мене і спати вкладали. А самі ще тачали *тачівкою* і *маглівницею* простирадла, обрусі і сорочки для нас (В неділю рано віночки святити..., 10).

Опільські діалектні назви *кират* ‘кінний привід’, *пйон* ‘тягарець на довгому тонкому шнурку, за допомогою якого при муруванні визначають рівень по вертикалі’, *фіра* ‘підвода’, *кульпак* ‘люшня; дерев’яна деталь, яка зв’язує вісь воза з полудрабком’ репрезентують назви речей господарського призначення або їх частин: Настя була багачкою (<...> Мала свій ліс, млинок, *кират* (Сутич, 122); Шо ви *пйона* не видити, ци шо? Ану, Семене, розбирай сей рид!.. (Май-

стри, 56); *Фіру* зібрав сам зі старих коліс і осей, що познаходив на колгоспнім подвір’ї (Кліщева земля, 111); – Він ти потрапив на Андрія сам-їден вночі витягнути з подвір’я Пилипа Васильовича віз, перетягнути через ціле село і затягти його в ріку так, що лиш *кульпаки* з води стирчали (Сильний, 53).

Місцеві назви мір засвідчено лексемами *морг* ‘міра землі, що дорівнює 0,56 га’, *корець* ‘міра ваги, центнер’: Мала понад двадцять *моргів* поля (Сутич, 122); Але ж і зібрав! Майже шість *корців* вишло з діжки (В млині, 59).

У мові оповідань письменника використано деякі опільські діалектні назви соціальних, господарських установ, зокрема *зневажл. дідорня* ‘пансіонат для самотніх старих людей’, *кримінал* ‘тюрма’, *бюрко* ‘невелика фірма’: Микита Крутифіст, що виконав свій сільрадівський обов’язок, залишаючи Ганну в *дідорні*, не забув додати: – Ви тут дуже не церемоньтеся з нею. Знаєте, хто вона? ... (Смерть рецидивіста, 174); Ніхто не хотів зв’язуватися з ним, бо не знав, на що спроможний Семен і чого навчили його “в *криміналах*” (Смерть рецидивіста, 167); Аж до Львова сі вдер і має там навіть якесь своє *бюрко*. І що з того? (В шпиталі..., 62).

Упадають в око діалектні локативні номінації *сутич* ‘місце, де скидають сміття’, *посіч* ‘ділянка лісу, місце, де заготовляють дрова’: Тепер тут *сутич*. Уся вулиця сміття скидає, а в не відведеній ніким воді очерет проростає та жаби квакають (Сутич, 122); Хто поїде в *посіч* за дровами? (Гніда, 25).

Поодинокими опільськими діалектними номінаціями представлена військова (*канон* ‘гармата’, *фузея* ‘рушниця’), медична (*шпиталь* ‘лікарня’, *застрик* ‘укол’), канцелярська (*каламар* ‘чорнильниця’, *атрамент* ‘чорнило’, *олуфко* ‘олівець’), перукарська (*фризура* ‘зачіска’), повстанська (*кривка* ‘сховище’) лексика: – О! О! – видите, вуйку, до чого ті коні? Аби *канони* тегати і фотографуватисі (<...> (Німецькі ваговози, 23); Підійшов ближче тільки голова сільради Микита Крутифіст, який мав бути за понятого, голова колгоспу Орест Паук і сторож Мирон Шувера, якому дружина принесла *фузею* з дому (Злочин, 163); Хто бував у наших сільських *шпиталях*, то, напевне, знає, що більшість тамтешніх пацієнтів не є тяжко хворими людьми (В шпиталі..., 62); В руці *каламар*. Його треба нести рівно і обережно, щоб не розхлюпати через вузьке горло чорнило (Картуз, 17); Вони що там роб’ють? Лиш сидят і *атрамент* списуют

(По годині, 48); Зрештою, коли помру, то моя пам'ять вже не дасть нікому нічого. Тому час від часу вдаюся до *олуфка* (Мнеконький, 76); Я тебе сам пострижу. Рівненько-рівненько! Бо більше ніхто не вміє таку *фризуру* зробити тобі! (Кліщева земля, 114); Одних совіти забрали в тюрми, а потім відправляли в Караганду або Магадан, інших стріляли в полі, лісі чи на своїх городах, а то й подвір'ях, коли вони бігли до *криївки*, щоб заховатись (Дунай, 19).

Із опільської діалектної лексики на позначення абстрактних понять використано такі назви, як *форшпан* 'різновид повинності, що передбачав перевезення когось чи чогось власним кінним транспортом', *трафунок* 'випадок', *бізис* 'бізнес', *сапсіндія* 'субсидія': Всі, хто мав коней, у війну форшпанили на німців. Так це слово "*форшпан*" і осіло в свідомості селян. Ще донедавна його час від часу можна було почути в наших селах в старих газдів, які мали колись своїх коней (Форшпан, 32); То буде розмова про урожай, погоду, політику. А ще про різні "*трафункки*", якими так багаті наші села (Сильний, 53); А що взяла слово відразу за Анелькою, то й собі розпочала з "*сапсіндій*"... (На прийомі, 51); Мій зеть Юрко має якийсь *бізис* (На прийомі, 52).

Із іншочастиномовних опільських діалектизмів, використаних Богданом Голодом у мові своїх новел та оповідань, назвемо лише найхарактерніші. Це прикметники *файний* 'гарний, добрий', *нехаранутний* 'неакуратний, неохайний', *мацьонький* 'маленький', *цуговий* 'великий, сильний, міцний': Тра було і Вам піти до нього. То *файний* чоловік! – Та я вже була в доброї людини. Та й Бог добрий... (Форшпан, 34); Ну що: я вже така *нехаранутна* чи така бідна, що в мене не можна брати? – знову хлипнула Юстинка. – Тажи в хаті в мене чистенько, сама знаєш. Та й вбрана 'м не найгірше (Не по-люцки, 70); Від великого до *мацьонького*... один крок (Таки маленький, 73); – О-о, се, хлопці, я розумію, є *цугові* коні, – прицмокував беззубим ротом старий Бандура, котрий розумівся на конях (Німецькі ваговози, 23). Із діалектних дієслів засвідчено *таздувати* 'господарювати', *форшпанити* 'виконувати форшпан', *мругати* 'моргнути', *знимкувати* 'фотографувати', *зицирувати* 'командувати, керувати, муштрувати', *вінувати* 'давати посаг', *чисувати* 'очікувати смерті': Совіти нагло заходили і бралися *таздувати* в чужій хаті (Вибори, 30); Всі, хто мав коней, у війну *форшпанили* на нім-

ців (Форшпан, 22); Я 'му *мругаю*, на мігах показую, прошу, би був тихо, прошу би ми не ганьбив, та що ви!.. (Не по-люцки, 69); За всім гість уважно спостерігав, усе "*знимкував*", співав і танцював. Наче в молоді роки (Старшинське весілля, 80); То добра душа, але вона ще не навчена людьми *зицирувати* (На прийомі, 51); Обоє – роботящі, тямущі, спочатку самі, а потім із сином Зеником успішно господарили на земельці, що їм батьки *вінували* (Сутич, 122); – А чулисте, хлопці, що Максим Королевич вже *чисує*? <...> Я вчора був у него, – продовжував Петро. – Там вже нема кому жити... (Сильний, 53). Діалектні прислівники засвідчено лексемами *борше* 'швидше', *фист* 'дуже, сильно', *фертик* 'досить, достатньо': Чому *борше* такого не було?.. Га? (У колгоспі, 36); Завинив! І то *фист* завинив! (Наймитське щастя, 87); Так, так! Аби-с знала: більше я сі з тобов мордувати не буду! *Фертик!* (Остарбайтер, 85). Характерним для наддністрянського говору, як і для багатьох інших південно-західних діалектів, є займенник *ніц* 'нічого': Сиру відтиснула, трохи яєць назбирала і хліб свіжий спекла. Більше 'м не мала *ніц*... (Форшпан, 34).

У мові новел і оповідань Богдана Голода вжито й окремі опільські діалектні фразеологізми, пор. *широкої кости* 'кремезний, міцний, сильний, здоровий', *грати мармуліка* 'прикидатись', *молоти дурного* 'базікати, говорити зайве', *собі на муку* 'дуже тяжко', *йде, як жидам мулярка* 'дуже погано', *атак серця* 'інфаркт міокарда': *Широкої кости* був хлоп. Та що то казати: не хлоп, а ведмідь був. Він ще малим, як припер небіжчика Ягайла на городі вилами, то той просивсі в него, як дитина (Сильний, 53); – Бабо, *не грай мармуліка*. *Не мели дурного*. Ми були в банку і виділи підпис (Остарбайтер, 85); Жив Микита в своїй запущеній хатині, що стояла далеко за селом. Жив, як казали люди, *собі на муку* (Стражданья, 133); Так тобі той торг йде, *як жидам мулярка* (По годині, 47); Господиню нашу вночі відвезли до шпиталю. Сказали доктори – "*атак серця*" (Остарбайтер, 86).

Таким чином, у мові новел і оповідань Богдана Голода засвідчено наддністрянські діалектні фонетичні, морфологічні, лексичні, фразеологічні риси. Різномірні діалектні одиниці, що їх фіксує передовсім мовлення персонажів, виконують важливі функції етнографічної ідентифікації їх як опілян, художньої переконливості зображуваного, типізації мовлення героїв та експресивізації художнього тексту.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГОВІР У ПОВІСТІ СТЕПАНА ПУШИКА “ПЕРО ЗОЛОТОГО ПТАХА”

Степан Пушик належить до тих майстрів слова, для яких визначальним є естетика народного слова. Ця засаднича особливість письменницької натури зумовила його фольклористичну діяльність, постійне збирання народної словесної творчості, замилювання й “олітературнення”, уведення в художній текст номенів із розмовного мовлення, територіальних діалектів, часті художні розмірковування щодо внутрішньої форми народного слова, його семантично-конотативних ознак, бо, на глибоке переконання літератора, письменник із слова повинен видобути “живий вогонь”, “живу ватру”.

Особливе місце у творчості Степана Пушика посідають Гуцульщина, Карпати, гуцульська говірка. Своєрідність і неповторність гуцульського краю, матеріальної і духовної культури гуцулів, зворушливого гуцульського говору відкрились письменникові ще в юності, коли він після навчання в технікумі певний час працював у Яворові на Косівщині. Саме тоді уважно вслухався в незвичні для долинянина, але такі оригінальні слова, як *таджюга, ватра, бануш, шуши, гук, шовкова косиця, сокотити, банувати, банно* і ретельно записував їх. І згодом, уже працюючи в місті, не міг не чути милозвучної гуцульської говірки, тому їхав до ним же відшуканих у горах неперевершених діалектоносіїв, з якими записав не одну магнітофонну тасьму. Чимало з тих та інших записів від гуцулів використано Степаном Пушиком чи то в поетичних, чи то в прозових художніх творах на гуцульську тематику, однак з погляду використання діалектних рис гуцульського говору в художній мові особливе місце належить повісті “Перо Золотоного Птаха”. Вже перші рядки повісті засвідчують замилювання гуцульським говором, його вагу в усвідомленні автором повісті гуцульської ментальності, гуцульського світовідчуття й світосприймання:

Від мого села сім кілометрів до Дністра й сімдесят до гір. Дністра від хати я ніколи не бачив, а гори часто показували мені свої горді голови. Дев’ятнадцятирічним уперше ступив я на полонину.

Найбільше мені сподобалося, як у Карпатах вітаються:

“Як ви дужі?” – запитують

“Добре. А як ви?”

Або:

“Чи у вас мирно?”

“Гаразд!”

Увечері, коли зустрічаються закохані:

“Як днювала, пишна чічко?”

“Миром!” – відповідає дівчина (5)*.

Переважає більшість гуцульських діалектних рис, відбитих у мові повісті “Перо Золотоного Птаха”, стосується лексики. З фонетичних діалектних рис лише зрідка в окремих словоформах тільки у мові персонажів відтворено перехід задньоязикового [a] після м’яких приголосних і шиплячих у голосні переднього ряду [i], [e], та й то лише у введеному в художній текст голосінні: Дедику дорогий, чо ви нас лишієте?! (182). Із фонетичних ознак можна відзначити ще хіба що редукцію окремих складів, характерну для гуцульських говірок, пор. *чо* замість *чого* у наведеному прикладі та форми вокативів *Мико, Іва, Васи*: – *Мико*, а лев жив би в нас? (111); – *Іва*, чи не такий твоє теля задушив?...; – *Питає один*: “*Васи*, а тут був наш Довбуш?” (112).

Більше засвідчено гуцульських діалектних морфологічних рис, зазвичай таких, які трапляються і в інших південно-західних говорах. Вони теж заманіфестовані лише в мовленні персонажів.

Це, зокрема, стягнене закінчення *-ов* в орудному відмінку однини іменників І-ї відміни: *Ой, Канадо, Канадочко, яка ти зрадлива!* Не одного чоловіка з *жінков* розлучила (222); прийменниково-відмінкові форми на зразок *д’нему* замість *до нього*: *Хлопець косив під лісом, а вона вийшла д’нему* (151); редуковані (*Ой були ми на весіллі та й їли фасолі. Чому тоті не співають, що сидять у чолі?* (141)) та енклітичні форми займенників: – *Ніц ми не шкода*, – сказала Ганя (265); *Де мня здибне нічка, там переночую* (222); *Я ти купив телевізор, а ти хочеш жорна* (11); *На скали тя засилаю, на вітри тя розвіваю* (43); *Копала я кореня, кореня з-під білого каменя, каменя. Полоскала на ріці, на ріці, Варила ’го в молоці, в молоці* (47);

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку, на якій вжито діалектну рису за виданням: *Степан Пушик. Перо Золотоного Птаха*. – Ужгород: Карпати, 1978. – 272 с.

– Тепло 'му в кабінеті й кричить, а тягнути не хоче (97). Більшість із наведених діалектних форм засвідчено у використаних у повісті коломийках, заклинаннях, інших зразках уснопоетичної творчості.

Більш системно в мові персонажів повісті відбито залишки фонетично й морфологічно зміненого перфекта, який складається із форм дієприкметникового походження і стягнених особових форм дієслова *бути* в теперішньому часі, що можуть відокремлюватись від дієприкметникової частини минулого часу і ставати енклітиками до інших слів: – Я хочу переписати книжку гір на папір, – признався ватагові. – Поволі та й напишіть. Трошки щось у нас *взяли-сте*, трошки ще хтось розповість (8); Ось тобі твої пісні, котрі *вистівала-с*, ось твоя кров, котру-с *вилляла...* (233); – Сина *втратила-м*. Через любов пішов спати, через Славку... (103); *Де-с був дотепер?* (36); – Якого дідька *робили-сте* там дотепер? – не вгаває жінка (36); – Бо-м така *сердита* (35); Я вже не пам'ятаю, коли-м у клубі *була* (35); *Пусто-сте їхали* (201); Найбільше-м *сміялася*, коли Афтанас женився (153).

Із діалектних морфологічних рис, використаних у повісті, можна назвати ще форми наказового способу, утворені за допомогою діалектної спонукальної частки *най* та препозитивне вживання зворотної частки *ся*, напр.: *Най бере* діду. Він за ваші казки гроші дістане (16); Скажіть йому, *най* ще трошки *зачекає* (75); Та *най* уже *п'ють* (36); На ніженьку налягає, топірцем *ся підпирає* (120).

Отже, тільки поодинокі фонетичні та морфологічні діалектні риси відбито в мові повісті Степана Пушика “Перо Золотого Птаха”, однак вони засвідчені здебільшого в уведених у художній текст коломийках, заклинаннях, піснях тощо. Інша річ – гуцульська діалектна лексика, яку щедро використано як у мові персонажів, так і в авторській мові повісті. Тематично розмаїта, вона досить повно репрезентує господарську діяльність, природу, побут, звичаї, матеріальну й духовну культуру гуцулів, їх ментальність, неповторний духовний світ, мораль, вірування.

З огляду на тематику повісті художньо вмотивованим є використання гуцульської діалектної побутової лексики. Серед побутових назв упадають в очі локальні назви одягу, взуття, головних уборів. Ряд діалектизмів фіксують гуцульський верхній одяг, зокрема *кептар* ‘хутряна безрукавка’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний одяг

з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *петек* ‘вид короткого одягу з домотканого сукна для чоловіків і жінок’ *гуля* ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна’, *манта* ‘верхній чоловічий одяг’: Чи бачили верховинця в його одязі? У вишитій сорочці, *кептарі*, гачах, постолах, а поверх *кептаря* – *сардак*? (210); У деяких наддністрянських селах і тепер напередодні Нового року віншувальники прикрашають невеликого спокійного коника сосновим вінком, дзвінками, а самі одягають вишивані *свити-петеки*, смушеві шапки – *бесарабки*, взувають чоботи (49); На Гуцульщині молодого одягали до шлюбу у вовняну *манту*, а молоду в *гулю* (256).

Крім зазначених назв верхнього одягу, використаних у повісті, засвідчено ще такі, як *гачі* ‘штани, переважно з домотканого полотна або сукна’, *крисаня* ‘чоловічий капелюх з прикрасами’, *огальон* ‘стрічка на капелюсі’: Тоді в Яворові лежали глибокі сніги, а він у *гачах* з саморобного сукна, в постолах, у черленому *сардаку*, під яким був *кептар* і вишиванка, в шапці-рогані, трохи пригорблений, підпираючись топірцем, ішов на пошту (179); Гуцули позсували на потилиці *крисані*, сміялися, жартували, кидали мавпам цукерки (111); Як ішов у село межі люди, то зривав квітку і закосичував нею *крисаню*, хоч гуцули запихають за *огальон* пір'я птахів (готує рове пір'я найкраще) (170).

Гуцульський одяг органічно доповнюють *тобівка* ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече’, *крайка* ‘тканий пояс з кольорової шерсті’: У *тобівці* дід носив тютюн, сірники, квасолі, біб та інше причандалля для ворожби (57); Носили ми на Закарпаття тарниці (дерев'яні сідла), ложки, *крайки*, бруски для кіс (85).

Із гуцульських діалектних назв прикрас у повісті використано *згарда* ‘жіноча прикраса шиї з намистин, монет і металевих хрестиків’, *капля* ‘металева прикраса, блискітка’: Навіть жіночі прикраси-*згарди*, які носили на шиях, були зі срібних монет (220); Мав дідо чарівну сумку-тобівку, прикрашену різними *каплями* (57).

Гуцульську їжу, страви та напої фіксують гуцульські діалектні номінації *бринза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’, *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’, *гусянка* ‘спеціально заквашене кип'ячене молоко’, *женниця* ‘си-

роватка', *гонка* 'картопля, перемішана з кукурудзяною мукою і так варена', *шупонія* 'квасоля, приправлена смаженим на олії борошном', *вурда* 'сир гіршої якості з вторинної переробки молока', *будз* 'овечий сир зі свіжого молока у формі кулі', *загуса* 'кисле молоко, яке додають у кип'ячене молоко, щоб загусло', *паленка* 'горілка', *чир* 'рідка страва, переважно з кукурудзяної муки', *струцель* 'довга плетена булка': Гірський чоловік рідко їв хліб з білої пшеничної муки. Кукурудзяна *кулеша* заступала його, а до кулеші – вівсяний *чир*, *бринза*, молоко, гриби. А є ще одна страва, суто гуцульська, – *гусянка*... (48); Ведмідь приходив *жентицю* хлебтати під стаю, а худобу не чіпав (158); Варили в нас "*шупонію*" – квасолю, приправлену смаженим на олії борошном (88); Та й у наших полонинах спочатку віддушують *вурду*, роблять *будз*, *будз* сушиться, тобто досягає, а після вже його б'ють на *бринзу* й засолюють у бербеницях, аби не зіпсувався сир (73); До праженого молока додають *загусу* (старої *гусянки*), і стоїть воно в дерев'яній бербениці (87); Випила би для сміливості сто-двісті *паленки* і – шейка! (116); Коли повернулися з цвинтаря, позасідали на подвір'ї за столи і перед гостиною вручали кожному "подавники": *струцлі* печені, горнятко з печивом і цукерками, а в горнятку свічка горіла (182).

Із іншої гуцульської діалектної лексики, вжитої в повісті "Перо Золотого Птаха", назвемо назви кухонного і хатнього начиння та речей господарського призначення, зокрема *кулешник* 'горщик, у якому варять кулешу', *гальба* 'скляний бокал, місткістю 0,5 літрів, з якого п'ють пиво', *чепелик* 'малий складний ніжик', *рахва* 'дерев'яна шкатулка круглої форми', *ліжник* 'домоткане ворсисте покривало з візерунками', *бербениця* 'дерев'яна посудина видо-вженої форми з двома днами для зберігання продуктів, переважно молока, бринзи', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *тайстра* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів', *бомбетель* 'дерев'яний диван', *кушка* 'дерев'яна посудина, в якій косар носить брусок', *бабка* 'мале ковадло для kleпання коси', *бабчир* 'дерев'яна колодка, у яку вбивають бабку для kleпання коси', *острива* 'жердина, довкола якої кладуть стіг', *терх* 'вантаж, який кладуть на коня': Семен давав сіна коровам (свиней годували жінки), йшов по воду, наливав води у *кулешник* (така макітра з вушком) і

варив кулешу (172); Як хочеш мене почастувати, то постав *гальбу* пива (15); А я тобі прислав на знак *чепелика*, аби ти мені дав терх сиру (146); Найкращий подарунок з Карпат – це якийсь мистецький виріб: інкрустований топірець, *ліжник*, килим, писанка, оленець із сира, їжачок з тіста, різьблена *рахва*, баклажок, палиця... (140); До праженого молока додають загусу, і стоїть воно в дерев'яній *бербениці* (87); Коли знайшов у Косові рівний камінь-плиту, то кинув у *бесаги* або під пахвою ніс чотирнадцять кілометрів, аби викласти доріжку перед хатою (167); Розповідають: пан на білому коні просився, щоб пропустив його Григір Нечесаний, та гуцул сидів на *тайстрі* й не рушився з місця, бо то їхав град і міг великої шкоди натворити (48); Колись писаними веретами застеляли лавки, ліжка, *бомбетлі*... (114); Майстрував їм граблі, *кушку*, кісся або *бабку* під *бабчир* – зняряддя нині рідкісне, бо до kleпання коси особливих приладів нині не шукають (178); Лише не складайте сіно, коли не маєте доброї *остриви* (8).

Із гуцульських діалектних назв будівель, споруд, огорож чи їх частин, компонентів використано окремі номінації, такі, як *гражда* 'гуцульська садиба', *вориння* 'жердина для огорожі', *шура* 'тимчасове брезентове шатро, в якому справляють весілля': *Гражда* – це ціла дерев'яна фортеця, замкнений комплекс громадських будівель: вона служила надійним захистом від розбійника, злодія, татарина чи звіра (166); Восени чи взимку рано-вранці брав сокиру й у широкому поясі йшов до лісу за *воринням* на плоті або за дровами (176); А інший сусід, аби нікому не вклонитися, будує на подвір'ї "*шуру*". Так назвали в селі навіс, тобто брезентове шатро. У середині підлога, столи, з дощок лавиці (114).

Природні умови проживання гуцулів спричинили низку діалектизмів, які теж використано в повісті, серед них *кичера* 'стрімка гора, поросла лісом, крім вершини; гора', *грунь* 'вершина гори', *щовб* 'шпиль гори', *сигла* 'густий, непрохідний ліс', *звір* 'вузька долина між горами': Дід Молодій живе аж ген-ген під *кичерою* (12); О, якби палиця могла розповісти про практичного багача, який підпирався нею, коли ходив крутими *кичерами* й *грунями*... (189); Давай підемо в *щовб*, викопаємо там собі печеру і будемо в ній жити (158); Дев'ятирічним уперше ступив на *полонину* (5); Як вивернений наверх вовною кожух, чорнів горою ліс-*сигла* (200); Коли пас-

тухи подоїли, то *зворами* овече молоко бігло, а вода в ріці стала біла-пребіла від молока (147).

Заманіфестовані в мові повісті й гуцульські діалектні назви водних об'єктів та гідротехнічних споруд – *багна* 'мокре болотисте місце', *бульбони* 'вир у річці', *гук* 'водоспад', *кляуза* 'загата на річці, переважно для сплаву лісу', *кашиця* 'дамба на річці з колод; плетене укріплення берега': Тут водограйчики, чорне каміння, студені зацвілі *багна* і широкі *бульбони*, в яких плавають піскарі (24); Голоси водограїв усі однотонні, як і їх назви. *Гуки!* (162); Будували "кляузи", "кашиці", вибухами дробили кам'яні брили серед ріки – усе робилося для того, щоб пішли великі дараби (204).

Господарську діяльність гуцулів відбито у діалектизмах, що фіксують передовсім культуру гірського відгінного пастухування – *стая* 'постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *полонина* 'високогірне пасовище', *ватаг* 'старший вівчар', *турма* 'велика отара, переважно овець', *жива ватра* 'вогонь, добутий тертям, який постійно підтримується', *реваши* 'зарубки на палиці або кусочку дерева для позначення кількості чого-небудь', *окот* 'приплід', *шелесники*, *шульки*, *гарбузи*, *колоколи* 'різновиди дзвіночків, які вівчар вішає вівцям на шиї, щоб чути, якщо вівця відіб'ється від отари': *Ватаг*, старший на *полонині*, виходив з літувальниками й худобою на альпійську луку, відчиняв двері *стаї* і вітався з нею (5); Жив у нього багатезний гуцул Дідушко, що мав *турми* овець, стада корів... (146); Ви знаєте, – каже ватаг, – що на полонині не сміла згаснути *жива ватра*, поки там пасся табун коней, отара овець або череда (6); Вже в експозиції музею "реваши" – дві дощечки, на яких робилися навесні однакові зарізи, коли господар давав на випас певну кількість своїх овець, а вкінці літа ніс свою дощечку, щоби забрати у ватага тлусті вівці й розрахуватися з ним за полонинський догляд (218); Але ж записувачі овець за нього не приймали *окотів*, не стригли і не пасли їх (219); Хор полонинських пастуших дзвінків ділиться на голоси, наче академічна хорова капела. *Шелесники* – ніжноголосі, проникають до пастушого серця, тонко ліричні, наче колоратурне сопрано. *Шульки* – дзвінки з радісним альтовим голосом. *Гарбузи* – звужені донизу, мають грудний звук. *Колоколи* – це наче баси в хорі (220).

Лісорозробну й лісосплавну діяльність гуцулів репрезентують діалектизми *бутин* 'лісорозробка', *дараба* 'пліт, збитий із кругляків, які сплавають по ріці', *талба* 'окрема частина дараби', *бокораши* 'сплавник, плотар': Та в *бутині* такі хлопці, що й чорта виженуть (57); Річкою пливли *дараби*, *талби*, билися-терлися об каміння, але керманічі не боялися, що котрась відірветься, бо міцно вони скручені лінвами (8); Домоглися, що по кількасот кубометрів вели три-чотири *бокораши* (30).

Із різьбярської діалектної лексики використано назви елементів гуцульської різьби, зокрема *clinчики*, *ружки*, *кучері*, *мамути*, *колачки*: Коли не приходив друг, то йшов сам туди й малював собі на папері "clinчики", "ружки", "кучері", "мамути", "колачки". Так народжувався майбутній орнамент, який він вирізьблював на дереві, – вже далекий від натури, переосмислений, виважений, вивірений у думках (170).

Гуцульські діалектні назви *маржсина* 'велика рогата худоба', *пструг* 'форель', *когут* 'півень', *овак* 'зяблик' позначають тварин, птахів, рибу: Господар намагається вкрасти собі "бичка" й кинути його під ноги худобі, аби добре *маржсині* велося цілий рік (50); Кажуть, що навіть веснянки з обличчя щезають, коли вмиватися водою, в якій варилася форель, по-прикарпатськи *пструги* (40); Із часів розквіту контрабанди збереглося прислів'я: на Гуцульщині *когут* на три держави піє... (83); От є у нас *овак* жовтий, такий, що гніздо робить собі, як колиску, з двома дірками (200).

Із гуцульських діалектних назв рослин, квітів використано *чічка* 'квітка', *боришка*, *бараболі*, *барабулі*, *ріпа*, *мандибурка*, *бурка* 'картопля', *шовкова косиця* 'едельвейс': *перен*. Як днювала, пишна *чічко*? (5); То ж послухайте, як картоплю називають у нашому краю: *бульба*, *бурця*, картопля, *бараболя*, *боришка*, *бурка*, крumpля... (72). Лише на поодиноких карпатських полонинах цвіте *шовкова косиця* – едельвейс (155).

Гуцульська діалектна обрядова лексика, використана в повісті, репрезентована номінаціями *грушка* 'ігри при небіжчикові', *зорини* 'хрестини', *косиця* 'заквітчане верхів'я смереки, яке прикріплюють на кроквах як символ закінчення будівництва', *ладканки* 'обрядові весільні пісні', *повниця* 1) 'обряд обдаровування молодих на весіллі', 2) 'тарілка (разом з чаркою), у яку складають гроші при обдаро-

вуванні молодих’, *князь* ‘молодий’ (на весіллі), *княгиня* ‘молода’ (на весіллі), *дереvence* ‘обрядове весільне деревце’, *обзорини* ‘оглядини’, *віно* ‘посаг’, *береза* ‘старший серед колядників’ та ін.: А що таке “*грушка*”? Очевидно, була колись гра така і назва перейшла на весь обряд (53). Тепер *зорини*, іменини, весілля аж ніяк не схожі на ті, що були років двадцять-тридцять тому (88); Коли буде поставлено дах на хаті, то майстри прибувають *косицю* (9); Він хотів мати *ладканки* – весільні пісні (251); Кожен народний умілець – різьбяр, хоч раз на віку, але різьбив особливий виріб – дерев’яну весільну *повницю*. Це дуже широкий і великий таріль, посередині якого стоїть чарка. Молода дерев’яною ложкою, яка круглими кільцями прикріплена до тарелі, набирає в дерев’яний келишок горілки й дає гостям по черзі пити. За цю горілку треба молодій заплатити, тобто кинути їй “на завітання” (183); Рубають *дереvence* одним замахом сокири, щоб молоді не розлучалися. Дві ялинки несуть *князеві*, а дві – для *княгині* (254); Батьки його готувалися, бо котроїсь неділі прийдуть свати на *обзорини*. І лише після *обзорин* молодят заручають. Але найперше лунало запитання: – Яке *віно* дасте за молодою? (249); Та коли “*береза*” з дзвінком приводив свій табір колядників, то годилося, аби вони відтанцювали на пасіці – щоб добре бджоли роїлися, багато меду приносили (50).

Ще одну репрезентативну групу гуцульських лексичних діалектизмів, використаних у повісті, становить міфологічна лексика – *чугайстер* ‘добрий лісовий дух’, *нявка* ‘міфічна істота у вигляді прекрасної діви, що живе у лісі й може змінювати зовнішність, являючись чоловікам’, *мольфар* ‘чарівник, знахар, ворожбит, дії якого часто бувають зловорожими’, *градівник* ‘людина, яка володіє даром відвертати грозові хмари’, *пекун*, *щез би*, *щезник*, *осинавець*, *окаменюшник*, *хованець*, *інклюзник*, *юрчик*, *домар* ‘чорт, нечиста сила’: Лише серед таких танцюристів міг народитися фантастичний *чугайстер*. За повір’ям, цей лісовий чоловік лиха людям не робить, але як зустрине когось самого в лісі, то попросить потанцювати з ним на лісовій галявині (217); Мені розповідали, що через те гору Ігрецем називають, що на ній *нявки* ігрища влаштовують (191); Мусив бути такий *мольфар* у горах (48); Про Григора Нечесаного з-під Максимця, що майже на межі із Закарпаттям, лісник Зеленчук розказував: *мольфар*, *градівник*, *градобур*, *бурівник*, *хмарник*, тобто

відвертає градові хмари (47); Звернімо увагу на те, що карпатський чорт у фольклорі досить розумний... Він, як ніхто, має багато імен: дідько, сатана, біс, диявол, *щез би*, *пекун*, пан, він, той, рогатий, пек йому, осина, *осинавець*, хвостатий, *окаменюшник*, злий, скаженів би, пропасник, дьябол, *хованець*, інклюз, *інклюзник*, злий дух, чортяк, *юрчик*, біда, шашок, гонихмарник, шайтан, люципер, *домар*... та чи нечисту силу перерахуєш! (217).

Ужито в повісті й гуцульські діалектні назви музичних інструментів, танців, зокрема *трембіта* ‘духовий музичний інструмент – дерев’яна труба (до трьох метрів довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, *флюяра* ‘довга сопілка без денця’, *тилінка* ‘сопілка (перев. вербова) без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри’, *фрілька* ‘мала сопілка’, *міштелівка* ‘здвоєна сопілка’, *аркан* ‘гуцульський чоловічий танець’, *гайдук* ‘танець, танцювальна фігура’: *Трембітою* кликав ватаг вівчарів овець доїти (109); Сопілка – душа верховинця. Сопілок є багато – дерев’яні й залізні. Мала – “*фрілька*”, двійниця – це “*міштелівка*”, є “*пищівка*”, “*денцівка*”, *флюяра*, дудка, “*тилінка*”... (107); “*Аркан*”, “*повзунець*” – чоловічі танці (108).

Опришківство Гуцульщини відбито в таких діалектизмах, як *кріс* ‘рушниця’, *пушка* ‘гвинтівка’, *бартка* ‘топірець (металевий або дерев’яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом’, *топірець* ‘те саме, що бартка’, *келеф* ‘різновид топірця із закрученою мідною ручкою’, *сталянка* ‘те саме, що бартка’, *пістоль* ‘пістолет’, *опришко* ‘месник’, *пушкар* ‘поліцай; озброєний переслідувач опришків’, *смоляк* ‘те саме, що пушкар’: *Опришків* допитували: – Хто ходив з вами на грабунки? – *Кріс*, *пістоль* та й *бартка* (131); Рушниця – по-гуцульськи “*пушка*”. Найманців назвали *пушкарями* (129); На ніженьку налягає, *топірцем* ся підпирає (120); І я розповідав йому про мосяжників, які роблять інкрустовані *топірці*, що називаються ще *бартками*, сокирками, *сталянками* (190); Пан зі *смоляками* біжить рятувати майно – опришки сідають у попа до вечері (126); А ще робили прекрасні *келефи* для чоловіків (190).

Більшість із використаних у повісті гуцульських лексичних діалектизмів – це субстантиви з предметною семантикою, хоч зрідка трапляються й діалектні слова ознакової семантики, зокрема *файний* ‘гарний; добрий’, *красний* ‘дуже гарний’, *сороміцький*

‘непристойний’, *мосяжний* ‘латунний’, *банувати* ‘тужити, сумувати’, *рихтувати* ‘приготовляти’, *фівкати* ‘свистіти’, *файкувати* ‘курити люльку’, *нехарити* ‘нищити’, *файно* ‘гарно, добре’ та ін.: Молодій знає, що поважним людям треба розповідати *файні* казки, а в буфеті люблять *сороміцькі* (15); Над Чорним Черемошом росла у горах *красна* ялиця (146); В одній руці *мосяжний* топірець, а в другій – плетений гарапник (129); Довго *банував* за жінкою, розпитував про Америку, ніде не знаходив собі місця (222); Треба мені пияків у хаті! Лише закуски *рихтуй* (36); Семен умів відрізняти, коли собака гавкає на людину, коли на звіра, а коли на худобину. У війну, як хтось ішов до Корпанюків, то собака *фівкав* у ніс, але не гавкав (175); Обое з Параскою-жінкою курили, – не *файкували*, а куповані цигарки курили (172); А ось курей Семен Корпанюк не терпів. – То лише траву мені *знехарить*, у город лізе (173); *Файно* вам заплачу, але зробіть мені чоботи, як подобає (89).

Таким чином, Степан Пушик у повісті “Перо Золотого Птаха” як важливий компонент досягнення художніх цілей задіяв гуцульський говір. У введених у художній текст гуцульських уснопоетичних зразках збережено окремі гуцульські фонетичні й морфологічні діалектні риси. У лексичних гуцулізмах різноманітної семантики, широко використаних як у авторській мові, так і в мові персонажів, заманіфестовано помітний пласт гуцульської матеріальної і духовної культури. Особливістю використання гуцульської діалектної лексики письменником є намагання уприсупити сприймання семантики діалектизмів шляхом розлогіх описів реалій, позначених ними, які в багатьох випадках мають самодостатню художню цінність.

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ПОВІСТІ РОМАНА ФЕДОРОВА “ЖБАН ВИНА”

Гуцульський край здавна привертав увагу багатьох майстрів слова своєю неповторною красою, звичаями, побутом, легендами, переказами та колоритним говором. Не міг він не зацікавити й відомого українського письменника, нашого земляка Романа Федорова. У своїй повісті у легендах “Жбан вина” для відтворення місцевого колориту, передачі етнографічної достовірності автор вдало

використовує гуцульську діалектну лексику. Мовна палітра твору фіксує характерний лексичний склад діалекту, що визначається темою твору. Письменник послуговується гуцульськими лексичними діалектизмами різних тематичних груп в описах життя й побуту гуцулів, їх господарського укладу, боротьби проти соціального й національного гноблення, у пейзажних характеристиках тощо.

Оскільки у своїй повісті у легендах Роман Федорів змальовує славетного ватажка Довбуша, то цілком умотивованим є використання низки лексичних діалектизмів, пов’язаних із опришківством, зокрема *ровта* ‘ватага, гурт людей’, *бартка*, ‘топірець з довгою ручкою’, *збуї* ‘розбійник’, *гайдук* ‘озброєний сільський поліцай’, *смоляк* ‘пушкар’, *кріс* ‘рушниця’, *стрільба* ‘рушниця’, *фузія* ‘зброя’, *кольба* ‘приклад рушниці’, *цівка* ‘дуло вогнепальної зброї’, *пукавка* ‘гармата’, *катуш* ‘в’язниця’ та ін.: Хай панство боїться, хай квапливо гуртує свої *ровти*, воювати будуть з привидами <...> (55)*; У відповідь гуцули взяли за мечі й *бартки* (219); Знов обірвалася петля, на *збуїв* карпатських виплетена, знов і в котрий уже раз (235); *Гайдуки* збили гуцула з ніг, свиснув у повітрі канчук (84); Всі були живі, лише їхні *кріси* й пістолі блищали покинуті мертвим, непотрібним ломаччям (239); – Най м’ні бог поможе, – заклався Довбуш і притулив *стрільбу* до грудей (40); “А якби... якби, Ваша Чорна Величність, Довбуша застрелити, га? Прикласти йому *фузію* до грудей і...” (182); Люди слухали, притискали *кольби* до плечей старанно, ловили оком кінці *цівок*, а в душі страху перед Олексою не мали (232); Опришки вже один за одним перескакували паркан, а наймити і люди робітні направили *цівки* на свого отамана (233); – І не забудьте розпорядитись, щоб гармаші лаштували *пукавки* (195); – <...> рід свій винищує вогнем і мечем: одних вбиває, других – у *катуш* на муки кидає, третім – обертає в курища хати (146).

Значну групу гуцульських лексичних діалектизмів становить побутова лексика. Гуцульські діалектні назви одягу та прикрас, ужиті в художній мові Р. Федорова, засвідчують лексеми *вберя* ‘одяг’, *лудження* ‘одяг, переважно святковий’, *крисаня* ‘чоловічий повстаний капелюх з прикрасами’, *киттар* ‘хутряна безрукавка’, *гачі* ‘штани

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку вживання діалектизму за виданням: Р. Федорів. Жбан вина: повість у легендах. – Ужгород: Карпати, 1968. – 317 с.

з домотканого полотна або сукна', *ногавиці* 'штани', *гуля* 'верхній одяг без рукавів', *сардак* 'верхній короткий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', *байбарак* 'верхній короткий чоловічий одяг', *петек* 'вид короткого одягу з домотканого сукна', *крайка* 'тканий пояс із кольорової шерсті', *черес* 'широкий ремінний пояс із кишеньками і пряжками', *згарда* 'жіноча прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків' та ін.: *Вберя* гуцульська, срібні згарди були їй до лиця (227); Вона теж була в темному *лудженні*, й мала чорне лице <...> (14); Тоді опришок скинув *крисаню*, низько вклонився смерекам, букам, березам <...> (184); <...> вона взула свої постолики, накинула на плечі *киптар* і подріботила стежекою до села (134); Був вбраний у нові червоні *гачі*, білу сорочку, брич кожодневно торкався його щок (134); – Швидко спускай *ногавиці* й лягай на землю (50); Він загорнув її турботливо в *гулю*, підняв легко вгору і посадив у сідло (116); І газда, рванувшись, вхопив Олексу за полу *сардака* (46); <...> під патлату голову, замість подушки, поклав вичовгану терхівку, плечі вкрив *байбарак*ом (71); – Виджу, що ваш *петек* парує, ніби дим з нього йде, а коні мокрі, мов щури (43); Дівчина відскочила від нього, як ужалена, з-під *крайки* вихопила пістоль (56); Опришки засували пістолі за *череси* (156); Була тонесенька, тендітна, вінок на голові й *згарди* на шії тяжким терхом гнули її донизу (281).

Ще одну групу використаної гуцульської діалектної побутової лексики становлять назви речей господарського призначення і знарядь праці, зокрема *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, їх носять перекинутими через плече', *дзюбенка* 'невелика торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носили через плече', *терх* 'вантаж, який кладуть на коня', *клевець* 'молоток', *табівка* 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече', *ташка* 'шкіряна сумка', *топірець* 'сокира на довгому держаку, зазвичай прикрашена інкрустацією, різьбленням', *тайстра* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече', *чепелик* 'малий складний ніж; саморобний ніж', *курмей* 'шнурок', *бордюг* 'мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання молочних продуктів', *кісся* 'держак коси', *бабка* 'мале куваadlo для клепання коси', *бич* 'коротка частина ціпа, якою б'ють по снопах', *рискаль* 'лопата', *цапина* 'держак із загнутим металевим кінцем для

пересування або підтягування колод', *істик* 'лопатка на довгому держаку, якою очищують плуг від землі' та ін.: І він піде, закине *бесаги* на плечі й никатиме піднебесними верхами (163); Довбуш уже в сутінках навпомацки розшукав у *дзюбенці* згарок воскової свічі (140); у *порівн.* Бо постарів Олекса на очах, аж згорбився, ніби таланти півсотні його побратимів, що були з ним тут, як важкий *терх*, лягли на плечі й гнули до землі (240); <...> на дворищі лунав грім *клевиць* і дзвін сокир <...> (231); Опришки кидали Олексі *табівки*, всі кидали <...> (246); Витяг з *ташки* шмат білого полотна <...> (230); Олекса взяв стрільбу і *топірець*, свиснув на Сивого (119); Мати Олена латає писану *тайстру* <...> (18); Та все ж махнув *чепеликом* по калиновій гілці, скрутив сопілку, притулив до губ <...> (289); – Ану, візьміть го, ану, скрутіть *курмеями*! (48); – Я викрав в опришків *бордюг* червоних <...> (180); <...> газдівська рука лежала на *кісці* з виклепаною косою <...> (63); <...> другі, немов косарі на росяних мирних ставищах, загнавши в свіжі пеньки "бабки", лунко клепали коси <...> (54); <...> і навіть Пшелуцький лютий на чергову невдачу, не смів тоді ні крикнути на хлопа, ні огріти *бичем* <...> (236); Але ж вони знають плуг і сокиру, *рискаль* і цапину (101); <...> вийшли кінно люди в чорних рясах з *цапинами*, пилами і сокирами <...> (263); – Почекай, – до плугатаря з *істиком* повернувся дар мови (211).

Із побутової добре репрезентована також лексика хатнього й кухонного начиння, зокрема *писана верета* 'домоткане з різнокольорових ниток рядно', *бербениця* 'дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи)', *пугар* 'склянка', *мошина* 'гаманець', *капшук* 'гаманець з висушеного сечового міхура тварини', *брич* 'бритва' та ін.: Були й такі, котрі на писаних *веретах* порозкорковували плескати боклагі <...> (54); Лукин випадково зачепив ногою кілька *бербениць* з молоком <...> (47); І присунув їй тарелі й *пугар* (185); Він кинув на відліг *мошину* з грошима <...> (269); <...> відв'язує від пояса *капшук*, повен-повний білими сороківцями і кидає старому циганові в долонища (257); <...> *брич* кожодневно торкався його щок (134).

Ще одною семантичною групою в межах побутової лексики, яку широко використовує Р. Федорів у повісті "Жбан вина", є назви їжі, страв, напоїв, зокрема: *бриндза* 'спеціально приготовлений для збе-

рігання посолений сир', *будз* 'овечий сир із свіжого молока у формі кулі', *чир* 'рідка страва з кукурудзяної, вівсяної або іншої муки', *кулеша* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *гусянка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *набіл* 'молочні продукти': Ти за *бриндзою* приїхав – бери її. Бери масло і *будз* (51); "Антипку, Антипку, дали тобі *чиру*, *чир* несолений, *чир* заріджений" (189); Хижа курилася димом, вся околиця смачно пахла *кулешою* – гуцул варив полуденок (160); – Ану, мой, парубоцтво чесне, слухайтеся свого газди, бо він *гусянки* вам на вечерю не дасть (46); <...> бо не було на верховині чоловіка, який міг би зрівнятися з Лукином у вмінні готувати *набіл*: він усе життя плекав плесканки будзу, оцими довгими руками, що звисали до колін, народжував головки бриндзи <...> (47).

Використав Роман Федорів і деякі гуцульські діалектні назви будівель, споруд господарського призначення, огорож та їх частин. Це *гража* 'гуцульська садиба', *штихлір* 'приміщення для зерна', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна, соломи', *обора* 'частина садиби, приміщення для худоби', *колиба* 'житло пастухів, лісорубів', *зимарка* 'будівля, де взимку зупиняються пастухи, лісоруби', *стая* 'житло на полонині', *під* 'горище', *вориння* 'огорожа з довгих жердин, ворин', *оседок* 'посілість' та ін.: А може, вже й до його *гражі* докотилася чутка, що вівчарева донька лагодиться йому в невістки (112); Навіть Друга Ворона, що завжди ночувала в корчмаревому *штихлірі*, спудилась густої пітьми (254); В хаті панував той весільний час, коли всі наїлись і напились, коли пора йти на *оборіг* перепочити (277); – Гей, стара, запри-но лісу, аби ми ярочки з *обори* не порозтікались (136); Пастухи, всі як один, тісним півмісяцем запрудили вхід до *колиби* <...> (29); Довбуш сумував за Анничкою, з якою розпрощався на *зимарці* <...> (146); – А тепер гони овець до *стаї*, бо, виджу, твій газда Штефан Дзвінчук з долів приїхав (42); Потім прикладає до платви драбину і лізе на *під* (176); Всі вони поспиралися на *вориння* і мовчки, хмарно стежили за Олениною мукою (9); Правда, людські *оседки* і полонини обминали <...> (231).

Привертає увагу значна кількість гуцульських діалектних назв осіб різних лексико-семантичних груп, ужитих Романом Федоровим у мові повісті. Лексико-семантичну групу назв осіб за спорідненістю і свояцтвом репрезентують лексеми *дедя* 'батько', *де-*

дик 'зменш. до дедя', *бадіка* 'звертання до старшого, незнайомого чоловіка', *вуйко*, *нанашко* 'незнайомий старший чоловік', *вуйна*, *нанашка* 'незнайома, старша жінка', *вуйко* 'брат матері, дядько' та ін.: – Не, – крутнув Олекса, і в мене є *дедя* і мама (25); – Тобі б *дедику* кулешу варити (57); – Гей, Смоляре-*бадіко*, і ви, побратими вірні, і ви, добрі духи гір, лісів і зворів, кличу вас нині на гостину (141); – Ні, бігме, *вуйку*, правда, – затявся Довбуш (35); – Запам'ятай си, якщо станеться щось з *нанашком*, якщо слова, даного тут, не дотримаєш, то буде по тобі (51); – Може, я вам пособлю, *вуйно?* – знову спитала Довбушучка (14); – Як то сі стало, *нанашко*, що з вашого сина Івана зробився Ян? – спитав Довбуш (146); Відтоді, як Олекса Довбуш згладив зі світу красноільського дуку Дідушка, рідного Гриневого *вуйка* <...> (236).

Інші номінації осіб – це назви осіб за соціальним станом, такі, як *газдиня* 'господиня', *газда* 'господар', *дука* 'багач', за родом діяльності, зокрема *ватаг* 'старший вівчар; той, хто переробляє молочні продукти на полонині', жовнір 'військовик, солдат' та ін: *Газди* і *газдині* поза столами ліниво перекидалися словами, бідкались нестатками <...> (277); Не дуже контентні опришківським чином і гуцульські *дуки* (181); <...> *ватаг*, пильнуючи газдівське добро, закарбує на палиці утрату, восени газда збиток здре! (33); – А, чуєш, не всі *жовніри* видавались такими хоробрими, як ти, мав-с під рукою і полохливих зайців (150).

Окремими лексемами зафіксовані гуцульські діалектні назви осіб за віковими ознаками, зокрема *легінь* 'парубок, дорослий хлопець', *дівка* 'дівчина', *пахолок* 'маленький хлопчик, слуга' (<...> він для неї тепер не *легінь*, що має сімнадцять весен, а мале дитя <...> (19); "Ти, Марилько, *дівка* файна, – говорить їй <...> (185); *перен*. – Ей ви, *пахолки* безрідні, передайте своєму панові, що миру не буде! (243)); назви осіб за інтимними стосунками *любка* 'коханка', *любко*, *любчик* 'коханець' (Не одну хвилину і не дві стояла Олексина *любка* в німотному захваті <...> (203); А дівчина метнулася навстріч поляні, хотіла ще раз побачити свого *любка* (62); – Йой, а то чога на порозі, *любчику*, лежиш? (311)); обрядові назви осіб *бояри* – 'гурт молодих хлопців, які супроводжують молодого до молодої під час весілля' (– Але нема на твоїм весіллі ні короваю, ні *бояр*, ні дружок (107)); назви міфічних істот *арідник* 'найстарший чорт', *щезник*

‘чорт, нечиста сила’, *нявка* ‘мавка’, *чугайстр* ‘лісовий чоловік’ (Ще дух святий при хаті, *арідник*, підслухає і перекує щастя на біду, він до лихого великий коваль (286); Олена гляділа в чорні очі верховинської нічки і не лякалась ні *нявок*, ні *Чугайстра*, ні злих *щезників*, ні бистрих шелестінь, що бігали попід корчами (13); <...> поруч у гущаках постогнував *Чугайстр* – добрий дух Карпат (15)).

Значну групу гуцульських діалектних назв осіб, засвідчених у художній мові Романа Федорова, становлять лексичні одиниці з оцінною семантикою, зазвичай негативного відтінку: *мерза*, *лерва*, *курва*, *котил*, *бахур*, *драб*, *драбуга*, *гунцвот* тощо: – Мушу сама, бо сама-м прецінь, *мерзу* сплodiла, сама й курмей сплету (15); – І ти, *лерво* стара, бунтуєш? (48); – *Курва* ти, Дзвінко, – вилаявся, відступаючи від Анниччиної могили <...> (292); <...> Жельман їх не затримував, одні з них блукали попід плотами з нелюбими *копилами* на руках <...> (86); – Аби-с знав, як ми нині той *бахур* ушпатив деснами за цицьку – мало не заплакала (144); Невелика, звичайно, честь для нього <...> змагатись з гуцульським *драбом* <...> (197); Котрийсь з *драбуг* вхопив коновку з водою і заходився гасити в печі вогонь (8); “Мовч, *гунцвоте!* Ану взяти бидло і до пивниці, і бити, щоб кров сикала!” (261).

Оскільки події повісті відбуваються в гірській місцевості, то цілком умотивованою є низка гуцульських діалектних слів на позначення географічних об’єктів: *кичера* ‘стрімка гора, поросла лісом, крім вершини; гора взагалі’, *звір* (*ізвір*) ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *грунь* ‘вершина гори’, *дебря* ‘непрохідний ліс у горах’, *царина* ‘сіножать, пасовище’, *стромовина* ‘урвище, стрімкий берег’, *чигор* ‘чагарник, густий молодий ліс’, *плай* ‘гірська стежка; дорога в горах’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *вертеп* ‘яруга, заросла лісами’ та ін: Жінка блукала по кам’яній гриві *кичери*, вимикаючи кропиву (14); А як сонце сіло у золотий човен і попливло за море, а в *ізворах* задиміли сині тумани, Олена Довбущучка здибалася з третьою жінкою (14); Дідо валки палив і попіл розвіював, дозрілі зерна визбирував і закидав їх на кам’яні піднебесні *груні* (172); – Завше напровесні появлявся в *дебрі*, яка належала дідичеві Стримбі <...> (286); – Засів у *чигорах* Чорного лісу, щоб переднювати, а ввечері, певно, піде на Богородчани (157); *Плай* то дерся верхами, то котився долами, то блукав лісами, то плигав го-

стрим безскиддям (13); Від перших приморозків вони обоє жили в хижі на *полонині* Погарищі (133); Коли їхала сюди, коли блудила з конем *вертепами* і пралісами, то слова глотилися в ній, як зерна в колоску <...> (228).

Поодинокими гуцульськими діалектними лексемами репрезентовані семантичні групи музичної, соматичної, метеорологічної, лісорозробної лексики, назв грошових одиниць, назв водних об’єктів: *флюяра* ‘довга сопілка без денця’, *трембіта* ‘духовий інструмент – дерев’яна труба (до 3-х м. довжини, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою)’, *рамено* ‘плече (людини)’, *п’ястуки* ‘стиснутий кулак’, *десниця* ‘права рука’, *писок* ‘рот’, *мреч* ‘мжичка, туман’, *конар* ‘труба гілка дерева’, *сороківець* ‘дрібна розмінна монета вартістю 40 крейцарів’, *таляр* ‘австрійська грошова одиниця’, *чуркало* ‘джерело’: <...> *флюяра* пустила коло в рух, поєднала десятки тіл в один ритм, в один шал <...> (243); Озвалися тужні *трембіти* близько і далеко (312); Він поволі розперізував черес, зняв з *рамен* тобівки, поклав перед товариством пістолі й бартку (242); Та ніхто з них не підняв угору *п’ястуки* свої (9); – Слухай: вся Рахманія – старі й молоді, мужі й жони, легіні й відданиці – носять на *десницях* кайдани (207); – Як сі, хло’, в цьому не розумієш, то замкни *писок* (29); *перен*. В моїй голові *мреч* туманиться, в грудях вогонь палить (205); А тобі, гаджуго, ще гай-гай *конарі* розпускати <...> (26); Відв’язує від пояса капшук повен-повний білими *сороківцями* і кидає старому циганові в долонища (257); Гадаю си, що молодець підозрілий, бо не взяв собі ні *таляра* (253). Стара Збориха не давала синові супочинку, носила жменями із *чуркала* воду <...> (154).

Гуцульську мовну картину світу увиразнюють діалектні назви рослин, тварин, птахів, риб: *гаджуга* ‘молода смерека’, *ружса*, *чічка* ‘квітка’, *жереп* ‘гірська карликова сосна’, *шувар* ‘осока’, *кощиця* ‘квітка’, *маржина* ‘велика рогата худоба’, *бирка* ‘вівця з короткою кучерявою шерстю’, *ярочка* ‘молода вівця’, *дріб* ‘вівці, ягнята’, *бузько* ‘лелека’, *когут* ‘півень’, *пструг* ‘форель’: Ох, *гаджуго*, *гаджуго*, – промовляв до дерева, мов до людини, – така-с молода, а вже гинеш (26); у *порівн*. Така вона була файна, як *ружса* <...> (14); у *порівн*. <...> стала схожою на *чічку* <...> (144); З зарослів *жерепи* вийшов Олекса з похиленою головою (172); Через хвилю він стояв перед будою, що була складена з ломачья, *шувару*, жерепових

гілок (225); Жінка никала по ясній, усипаній *косицями* поляні <...> (13); – Не можу я, мамо, більше ні коло вас сидіти, ні багацьку *маржину* пасти (20); у *порівн.* А він, Рахман, <...> сміється з дурнів у кулак і править вами, як пастух *бирками*... (216); – Гей, стара, запри-но лісу, аби *ярочки* з обори не порозтікалися (136); – Ану, вошивці мої, не мовчіть під столом, ану, накликайте мені д’хаті *дробу* (136); <...> тоді в нашому краю не почув би ні голосу жайвора, ні клекоту *бузька* <...> (71); у *порівн.* Отець економ вгодованим *когут* том плигав навколо нього <...> (268); <...> ти б поклав на березі хижу, ловив би у Черемоші *пстругів*, а я б колисала твоїх синів (108).

Серед гуцульських діалектних слів, ужитих у повісті, чимало лексем із абстрактним значенням: *гонор* ‘честь, гідність’, *хосен* ‘користь, вигода’, *спацер* ‘прогулянка’, *рабунок* ‘грабунок, крадіж’, *пошанівок* ‘пошана’, *завій* ‘обряд зав’язування молодої в хустку’, *ладкання* ‘приспівування під час весільного обряду’: Вітрати великої не було, іншим разом ніхто б на це не звернув уваги, але Штефан звернув, скреготнув зубами, забув про ображений Олексою *гонор* <...> (48); – Напоследок скажіть, чи довіку без *хісна* пропадатиме цілюща сила Карпат-Зілля? (172); <...> молодець рідко в село ходить, панським пахолкам на очі не показується, коня свого від усього світу пантрує, ночами лише на *спацер* виводить <...> (251); – Та то ж *рабунок*, пане ватажку! Брати жінку від живого чоловіка (285); – Ет, най ватаг Ілько для газди занадто не старається – *пошанівок* і так один (30); Там ще відбувається “завій”, коли “молода” сідає женихові на коліна, він бере ножиці, відчикрижує їй косу, і надвоє ножицями розрізає життя “молодої” <...> (277); Їхні басы запалили іскру, іскра впала поміж гурт жіноцький, спалахнула там *ладканням* (280).

Окрім гуцульських діалектних іменників, у художній мові Р. Федорова поширені й іншочастиномовні діалектні одиниці.

Серед дієслів варто відзначити: *сокотити*, ‘берегти, стерегти, пильнувати’, *банувати* ‘тужити, сумувати’, *уздрити*, *видіти* ‘побачити’, *моцувати* ‘міряться силою’, *гарувати* ‘тяжко працювати’, *схіснувати* ‘скористати’, *пантрувати* ‘пильнувати, стежити’, *рабувати* ‘грабувати’, *гібити* ‘пропадати’, *спудитися* ‘злякатися’, *тевкати* згруб. ‘їсти’, *чипіти* ‘сидіти навпочіпки’, *ладкати* ‘приспівувати під час весільного обряду’. – *Сокотить* його, як себе самих,

– попрохав хлопців Довбуш <...> (127); – Ци здорові дедя з мамою? Ци за тобов не *банують*? (136); Нарешті вона стихла, і ліс, і гори, і трави, і скелі, і небо *уздрили*, що на моху лежало дитя (18); 3-поміж смерекових конарів вона *виділа* як опришки заходились оживляти пригаслі за ніч ватри (225); – Почекай, пане Антипку, не *моцуйся*, бо надірвешся (187); Він на тебе вік *гарував* (51); – Так і всохне воно, і люди з нього ніколи не *схіснуть*? (165); <...> виділа, як брали опришки Красноїлля в коло, *пантрували* дороги і стежки, щоб випадково вовк не просковзнув крізь пальці (231); – Ну-ну, і кинувся молодець *рабувати* купця? (252); <...> він уже був впевнений, що в сінешному закамарку *гібіє* легінь, який востанне потаємно надивляється на Парасю (280); <...> її погляд був скептичний, бо думала, що славний опришок *спудився* людей в чорних одежах, яких вона боялась з прадавніх пір, боялась і ненавиділа (267); – А те, що завтра *тевкати* будеш, то воно, легінику, ще не твоє, а газдівське (35); Олекса *чипів* перед Велетом мокрий, змучений і вражений (38); <...> десь грають музики, десь *ладкають* свахи, десь вивівкують легіні (227).

Із-поміж прикметників можна виділити: *черлений* ‘червоний’, *файний* ‘гарний, вродливий’, *красний* ‘дуже гарний’, *моцний* ‘міцний, сильний’: Друга – молода, грудаста молодиця з вінком *черлених* коралів на білій шиї (144); Така вона була *файна*, як ружа, така гінка як смерічка, така біла, як лелія (14); Вибирай же ся, вибирай же ся, *красна* дівчино, із нами... (276); Хлопи з них були *моцні*, білим хлібом годовані, руки мали ковальські (112).

Із гуцульських діалектних прислівників використано *банно* ‘сумно’, *красно* ‘гарно, добре’, *борзо* ‘швидко’, *тутка* ‘тут’, *цугом* ‘дуже швидко’ та ін.: – А думаєш си, моїм легіням не *банно* було покидати любок? (79); Дякую за все *красно* (25); – Ану, візьміть ’го *борзо!* (25); – Прощай, я си думала, хато, що *тутка* по мені тризну справлять... (10); “Тув”, – пролепетав я і *цугом* вилетів з тронної зали (178).

Р. Федорів у повісті “Жбан вина” використовує й гуцульські діалектні службові частини мови. 3-поміж часток – це *прецінь*: – Газди, *прецінь*, дома нема, на полонині... (8).

Гуцульські діалектні сполучники, що вживає автор, такі: *гейби*, *жеби*, *коби*: Третя ніч була безпросвітно чорна, *гейби* в бочці смоли

викачана (253); – Скажи-но мені, Діду, чи доста в мого сина честі, *жеби* міг підняти бартку в обороні Зеленої Верховини? (23) – Гайгай, *коби*-м пам'ятав (220).

Трапляються у повісті й гуцульські діалектні вигуки: *мой, йой, га, ов*: – *Мой*, бабо, ти що, здурила? (11); *Йой*, Олексику, а чом твоє лице сміється, а очі плачуть? (167); – Будемо кінчати, Цимбалісте, *га?* (99); – *Ов*, а то чому? – під'юджує юнака Петро Шкіряк (34).

Таким чином, Р. Федорів у повісті “Жбан вина” вміло використав гуцульську діалектну лексику. Вона репрезентує різні аспекти життєдіяльності гуцулів, відбиває їх матеріальну й духовну культуру, побут, звичаї, вірування, природу гуцульського краю. Використані в художньому тексті гуцульські діалектні лексеми дали змогу письменникові правдиво відтворити місцевий колорит, змалювати життя гуцулів в усій багатогранності.

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО “ОПРИШКИ”

Одним із письменників, хто з великою любов'ю і художньою проникливістю змальовував гуцульський край, його неповторну красу, величні ліси та гори, бурхливі ріки та стрімкі потоки, життя і побут простих гуцулів, нескорений дух опришків та їх славного ватажка – Олексу Довбуша, був В. Гжицький. Його роман на гуцульську тематику “Опришки” мав складну історію написання. Перші розділи твору спочатку публікувалися в журналі “Західна Україна”. Автором була створена п'єса “Пісня про “чорних хлопців”, та оскільки В. Гжицький був репресований і провів у концтаборах близько двадцяти років, то лише 1962 року довів свій задум до кінця¹. Повернувшись із таборів, Гжицький написав твір заново, працював над ним майже у самому серці Гуцульщини – мальовничому Косові². Це дало змогу авторові добре ознайомитися з гуцульським краєм, самими гуцулами та вивчати гуцульську говірку.

¹ *Лубківський Р.* Труді і дні // В. Гжицький. Опришки. Кармалюк: історичні романи. – Львів: Каменяр, 1971. – С. 459.

² *Плай:* Книга для читання про Гуцульщину / Упорядник, автор приміток, довідок і словника Ігор Пелипейко. – с. Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – С.403.

В. Гжицький у романі “Опришки”, описуючи життя і побут гуцулів, змальовуючи боротьбу проти соціального і національного гноблення, майстерно відтворюючи неповторний світ природи Гуцульщини, вмотивовано використовує гуцульські лексичні діалектизми різних тематичних груп. Сама назва роману свідчить про те, що автор у художній мові послуговується лексичними діалектизмами, які пов'язані з опришківством. Серед них є назви осіб: *опришок* ‘сильний, мужній хлопець; розбійник’, *смоляки* ‘спеціальні поліцейські підрозділи, в завдання яких входило переслідування опришків’: Хоч і весело бриніла пісня, проте слова її були невеселі. Усе про той меч, що висів над головою *опришка* (60)*; Раптом почувся крик: “*Смоляки!*” – а тоді тупіт кінських копит (244). Цю групу доповнюють діалектизми на позначення зброї, зокрема *кріс* ‘рушниця’, *бартка* ‘топірець; сокирка з довгою ручкою, прикрашена орнаментом’, *пушка* ‘рушниця’ та ін.: Коли не довірять мені Олекса *кріса* в руки, візьму скрипку, флюяру, дудку (22); Іван Бойчук зразу по смерті Довбуша прийняв присягу на вірність від опришків, що залишились у таборі і погодились воювати під його *барткою* (254); Тоді він підніс угору *топірець* (14); Роззброїти смоляків, і з їхніми *пушками* йти на третє село знищувати панів? (234).

Події, які розгортаються у романі, зумовили наявність у художній мові В. Гжицького гуцульської діалектної військової лексики на позначення військовиків, а також реалій військового життя та абстрактних понять, пов'язаних із військом, зокрема *жовнір* ‘військовик, солдат’, *гайдук* ‘озброєний сільський поліцей’, *камрат* ‘побратим по службі’, *пляц* ‘місце’, *касарня* ‘казарма’, *альярм* ‘тривога’: Боявся, щоб замкнені *жовніри* не зняли крику (44); – Твої предки, – казав далі Довбуш, – немало напанувалися, немало познущалися твої слуги з кріпаків, немало сліз випустили твої *гайдуки* з бідного народу (46); – Ми хочемо, щоб ви розповіли вашим *камратам*, що “чорні хлопці” не розбійники, не вбивці (174); Король вислав офіцера з шаблев, а гуцул – простого хлопа з ціпом; вийшли на *пляц* обидва (56); Перед *касарнею* стояв на варті жовнір (44); Через кілька хвилин залунали на подвір'ї звуки *альярму* <...> (82).

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку вживання діалектизму за виданням: *Гжицький В.* Опришки. Кармалюк. Історичні романи. – Львів: Каменяр, 1971. – 464 с.

Значну групу гуцульських лексичних діалектизмів становить побутова лексика. З-поміж неї виділяються такі назви одягу та їх елементів, як *лудине* 'одяг, переважно новий, святковий', *вберя* 'одяг', *гачі* 'штани з домотканого полотна або сукна', *киптар* 'хутряна безрукавка', *крисаня* 'чоловічий капелюх з прикрасами', *черес* 'широкий ремінний пояс', *сардак* 'верхній короткий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', *крашениці* 'сукняні штани червоного кольору', *каптур* 'капюшон', *очкур* 'мотузок з прядива або шерсті для підв'язування штанів', *тобівка* 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече': – Такий легінь, що хоче позмагатися з марою, іде на границю полонини і мусить вивернути на собі *лудине*, навіть постолои (164); – А вчора коваль розказував, що князь ходив перебраний у гуцульську *вберю* до ворожки (57); Був одягнений, як на гуцульське весілля: у червоні *гачі*, обмотані внизу сірими вовняними онучами, у жовті постолои, білу сорочку, вишивану на грудях та на рукавах, і *киптар*, кольоровим сап'яном мережаний (45); За широким, бляхованим золотом *чересом* зі срібними клямрами стирчали пістолі й пудової роботи ніж, через плече навхрест – торба й дорогі порошниці, на голові – *крисаня* з павиними перами, а в руках – топірець з німецької сталі (45); Проказавши цю давню молитву, Федір Штола зняв *сардак*, кинув у кут, обійшов заватру і загнав навідліг сокиру в стіну (10); Мав на собі червоні суконні *крашениці*, як Довбуш, і постолои жовті, морщені, дорогі <...> (83); Кроки були вже зовсім близько, і ось на порозі сінець стала невеличка, але широка постать, уся в чорному і з чорним *каптуром* на голові (93); Екзекутор розтягнув *очкур* і всипав жарини між ноги жертві (166); Гроші вмить перекочували в *тобівки* опришків (215). Із побутових діалектних слів упадають в око також гуцульські назви жилих і господарських споруд, їх частин, а також хатнього і господарського начиння – *обора* 'частина садиби, приміщення для худоби', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна, соломи', *притула* 'прибудова до хати або стайні', *кліть* 'комора', *мостина* 'спідня дошка', *ляда* 'дверцята', *фотель* 'крісло', *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком', *каруца* 'віз для перевезення гною, глини та ін.', *дзьобенка* 'невеличка торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носять через плече': І він повів рукою в бік своєї худоби, що вкри-

вала величезну *обору*, немов живий барвистий килим <...> (7); – А тепер, братику Фоко, іди, вилізь собі на *оборіг* і там чекай на мене (82); Не гаючи ні хвилини, він виламав вікно, вискочив у *притули*, звідти хвірткою у сад і вмить опинився під кедрами (85); Певно, кіт перевернув щось у *кліті* (84); Відсунувши скриню, зірвали *мостину* і під нею, у високій бляшаній банці, знайшли повно срібних і золотих монет (120); Коли закрилась за в'язнем важка, залізом окута *ляда*, яка зверху закривала вхід до в'язниці, <...> у підземеллі запанувала важка, гнітюча тиша <...> (90); Веселий ранок застав стару княгиню сумну, сердиту, у сап'яновому *фотелі*, в якому провела безсонну ніч (88); Вистелить підлогу ведмежими шкурами, а ліжко, на якому спатимуть, – дорогими *ліжниками* та пуховими подушками... (155); Учора змішала вона свою маржину, а сьогодні порядкувала за нею, збираючи в *каруци* гній <...> (21); Як же здивувався, коли, вилізши на самий вершечок, побачив *дзьобенку* з рештками їжі (85).

Гуцульські діалектні назви їжі, страв, напоїв заманіфестовані номінаціями *малай* 'кукурудзяний хліб', *кулеша* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *бануш* 'густа страва з кукурудзяного борошна, варена на сметані', *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *гусленка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *будз* 'овечий сир зі свіжого молока у формі кулі', *женциця* 'сироватка', *набіл* 'молочні продукти' та інше: Узяв у дзьобню бугату сиру, *малая* на дорогу, вложив за черес пістоля <...> (52); Насипала свіжої *кулеші*, але він відмовився (21); Тут були *бринза*, *бануш*, *гусленка* і молоко, хто яке хотів (164); <...> дали свіжої кулеші з бринзою, теплої *женциці*, ватаг дав обом на дорогу по добрій грудці *будзу* і показав їм шлях, який сам хотів (100); Дав йому кілька порад, як пасти худобу, як збирати *набіл* <...> (15).

Досить повно відбита у романі лексика на позначення реалій полонинського життя й побуту гуцулів-вівчарів. Це назви полонинських споруд різного призначення, їх частин, загорож – *стойце* 'місце, де стоять полонинські будівлі', *стая*, *стайка* 'дерев'яна будівля на полонині, в якій живуть пастухи влітку й переробляють молочні продукти', *кошара* 'тимчасово загороджене місце для овець', *колиба* 'житло для пастухів', *заватра* 'прибудова до стаї,

де ночують пастухи', *вориння* 'огорожа з тонких довгих кругляків', *струнка* 'намет для доїння овець' та ін.: Поспішав, щоб уже на місці до вечора стати і поробити ще завидна деякі приготування в *стаї* та й в усьому *стойці* (8); Торік дикі кабани повалили всі *стайки* пастуші (8); Могли там, у стаї, вітри ночувати, могли гостювати в *кошарах* кабани дикі й ведмеді <...> (8); Княгиня Єва довго не могла звикнути до нової обстановки, хоч опришки збудували їй окрему *колибу*, навіть з вікном, чого не мали в своїх *колибах* (53); <...> Федір Штола зняв сардак, кинув у кут, обійшов *заватру* і загнав навідліг сокиру в стіну (10); Усередині *стойця* в багатьох місцях було поламане *вориння*, повалені пастуші стайки, подекуди зруйнована *струнка* (9).

Із лексики на позначення реалій полонинського життя, побуту, вжитих у повісті, назвемо ще назви посудин для зберігання продуктів переробки овечого молока, які водночас використовувались і як міра цих продуктів, такі, як *бербениця* 'дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання бринзи, молока', *терх* 'вантаж на коня з двох бербениць, зв'язаних шнурком, полотном; міра ваги бринзи, молока, що дорівнює двом бербеницям – по 16 кг кожна': Пастухи носили вівцям і коровам сіно, помагали ватагові в стаї: мили молочний посуд, казани, відра, коновки, миски, цебри, *бербениці* (163); Кілька коней з *терхами* несли кукурудзяну муку, сіль, посуд <...> (15); І два *терхи* сиру, і два масла, і бринзи, і десять міхів кукурудзяного борошна, і півсотні овець, і ... боже мій! (72). Переробка молока, приготування їжі, розведення й підтримка вогню в полонині має свої особливості, які засвідчують такі лексичні діалектизми, як *ватра* 'вогнище, вогонь', *ватрище* 'місце, де горів вогонь', *берфела* 'дерев'яний пристрій, на якому вішають котел над вогнищем': Сьогодні мали добути живої *ватри* й поробити порядки в стаї (9); Тоді поклав на старе *ватрище* підкову, що її приніс із собою з долів і проказав <...> (10); Там лівою рукою здійсмає *берфелу*, і нічого йому тоді не станеться (164). Процес роздачі господарем овець після повернення з полонини репрезентує лексема *розлучіне*, а перебування на полонині протягом літнього сезону – *літування*, *літовище*: Прийшли на "розлучіне", по свою маржину (161); У такий час рідко можна було зустріти в лісах людину, на деяких полонинах уже почалось *літування* (212); Маржина гуцульська ішла

на *літовище* (15). Колоритний світ полонинського життя яскраво увиразнюють діалектизми *реваши* 'палиця з пам'ятними зарубками', *знаменета* 'мітки', *ботей* 'отара овець', *дат* 'кількість молочних продуктів': Ватаг запросив усіх гостей перед стаю і почав читати зі свого "реваши" (161); – А які твої *знаменета*? (161); Довбуш хоче взяти з Дідушкового *ботею* овець на зиму (163); *Дат* буде добрий, бо трави великі (7).

Чимало гуцульських лексичних діалектизмів, ужитих у романі, стосується назв осіб. Серед них виділяються назви осіб за родом полонинської діяльності – *гайдей* 'пастух, який доглядає стадо великої рогатої худоби на полонині', *стадар* 'пастух коней', *спузар* 'пастух на полонині, який доглядає за вогнем у колибі, щоб не згасав', *козар* 'пастух кіз', *телячир* 'пастух телят', *ватаг* 'старий вівчар', *яловичир* 'пастух ялової худоби', *депутат* 'власник, орендар', *мішанник* 'господар, який дав свої вівці на випас у полонину', *нічник* 'нічний сторож на полонині': Корів та волів погнали *гайдеї* в інший бік – на поля, ріжі, на заломі в лісі, де добра, м'яка паша (25); Усі люди розійшлися з маржиною, *спузар* пішов з коновками по воду до джерела <...> (61); Тут стояв уже старший вівчар Данило Вовк-Устеріцький, високий, широкоплечий, а біля нього кілька вівчарів до овець, *гайдеїв* до товару, *стадар* до коней, *яловичир* до ялового дробу і баранів, *телячир* до телят, *козар* до кіз (14); Усі ці зміни, усі перешкоди примічав *ватаг* і пастухи, уявляючи, як їх завтра долатиме маржина (9); Ватаг і пастухи zostалися з маржиною *депутата* (162); <...> за кіньми ішов старший вівчар із рештою пастухів, а з самого заду – *мішанники*, жінки й діти, що проводжали свою маржину аж на край села (15); Не було ще тільки *нічника*, що вартує на полонині вночі, носить воду та підтримує вогонь (14).

Це назви осіб за родом іншої діяльності, зокрема *флюарист* 'той, хто грає на флюарі', *трембітанник* 'той, хто грає на трембіті' *шпик* 'шпигун': Капав піт з музикантів на скрипки й цимбали, пухли губи у *флюариста* <...> (231); Поки гості попоїли, *трембітанники* заграли вже на вставання (25); – А що він зробив? Післяв *шпика* до мене? (109); назви спорідненості й свояцтва *тедя* 'батько', *бадьо* 'звертання до старшого чоловіка', *нанашко* 'старший чоловік', *швагро* 'чоловік сестри' та ін.: – Я ще вашого *тедю* пам'ятаю.

Який то був опришок гідний та файний (8); – Ось що, *бадю* Миколо, – почав Штола (161); – Так, це я, *нанашку*. Пізнали? (253); Мир побував у Солотвині і там довідався від свого *швагра*, котрий родом із Богородчан, що богородчанський поміщик зробив із свого палацу цілу фортецю (205).

Низку гуцульських діалектних назв осіб становлять оцінні номінації з позитивним забарвленням: *солодашко* ‘дуже близька, дорога серцю людина’, *сточник* ‘фахівець, майстер своєї справи’, а також зневажливі, такі як *лайдак*, *мерза*: – *Солодашко* моє! – промовила Дзвінка <...> (87); Недарма Фоку мали за музику-*сточника*, казали, що здобув собі неприродним способом надзвичайний хист <...> (96); Бо ж той *лайдак* якось узнає все, що в дворі діється! (74); Омиваєш гори, корінне, камінне, облий і мене, породжену, хрещену, від всекої *мерзи*, від погуби <...> (60).

Гуцульську автентіку добре передають також назви осіб за інтимними стосунками, зокрема *любас* ‘коханець’, *любаска* ‘коханка’: – Залишайся, княгине, зі своїм *любасом*, а ти, князю, з тестем! (95); Горда, прекрасна, зарозуміла, сильна і владна *любаска* Довбуша, найвродливішого легія на всі Карпати, в душі немовби боялася цього мізерного парубка <...> (22).

Гуцульські обрядові назви осіб, використані в романі, – *матка* ‘весільна мати’, *батько* ‘весільний батько’, *берека* ‘чоловік, який знає усякі весільні пісні’ та ін.: А проте скорилась і пішла в село шукати собі на весілля “*батька*”, а Степан “*матку*” (230); Вибрали і “*береку*” – чоловіка, який знає усякі весільні пісні... (230).

Засвідчено назви осіб за соціальним станом – *дука* ‘багач’, *газда* ‘господар’, *газдиня* ‘господиня’: Дідушок тут не лише вїт, а й славний на всі гори *дука* (5); Були тут колишні *газди* (23); А ще він каже, що не годиться такій жінці, як вона, красуні, *газдині* багатій, бути любаскою (154).

Типово гуцульською є назва особи за віковою особливістю – *легінь* ‘хлопець, парубок’: Нарешті з хлопчика виріс високий, сильний і файний *легінь* (123).

Із гуцульських діалектних демонічних назв ужиті *юда* ‘чорт, злий дух’, *нетленник* ‘міфічна істота, яка живе в лісі та пророкує долю новонародженій дитині або подорожньому’, *нічниця* ‘міфічна істота в образі дівчини, яка забирає сон і викликає безсоння, завдає шкоди’: – Це забитий чоловік, у ньому половина людини, а полови-

на *юди* (164); Тепер уже Юрчик не сумнівався, що то якась нечиста сила, *нетленник* чи лісовик у людській подобі (27); Дванадцять чарівниць йому сорочку ткало, дванадцять мавок і *нічниць* її у чорній воді прало <...> (42).

Художня мова В. Гжицького фіксує ряд гуцульських діалектних назв ландшафту та водних об’єктів. Тут переважають назви, пов’язані з гористою місцевістю. Це *кичера* ‘гора’, *китиця* ‘гора, вершина якої покрита лісом’, *розчоліна* ‘гірське поле серед лісів’, *грунь* ‘вершина гори’, *царинка* ‘обгороджений шматок поля або сіножаті’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *плаїчок* ‘гірська стежка’, *сутки* ‘вузький прохід між плотами’, *звір* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *згар* ‘випалене або вигоріле місце в лісі’, *ріжа* ‘галявина, пасовище серед лісу’, *чегир* ‘чагарник; густий молодий ліс’, *мочар* ‘заболочена місцевість’: Близчі вже дісталися до його брами, коли інші ще тільки спускалися з *кичер*, *китиць*, *розчолін*, женучи живі чорно-білі потоки, щоб і собі влити їх у велике озеро <...> (13); Таким способом він посилав бурю й град на кам’янисті *груні*, де ніщо не пасеться (27); <...> за недовгий час стали власниками майже всіх придорожніх *царин*, піль та найкращих, найдоступніших *полонин* (23-24); Ішов спершу навмання, скорочуючи собі шлях, по пам’яті, доки не дістався до знайомого *плаїчка* <...> (52); Аж пізно ввечері опинився в *сутках* межі плотами – отже, був уже близько села (52); На сірому тлі ще недавно зелених горбів проступали вже чорними плямами ярки та *ізвори* <...> (222); Пас у *згарах* – вигорілих лісах, посеред каміння <...> (26); Корів та волів погнали гайдеї в інший бік – на поле, *ріжі*, на заломі в лісі, де добра, м’яка паша (25); Спершу висипали з кошар вівці, і їх погнали знайомими стежками у *чегир*, де багато бруднушу, храбусту, молочаю <...> (25); Йшли не часто ходженими місцями, бездоріжжям, продиралися крізь хаші предковічного лісу, переходили через потоки й *мочари* <...> (127).

Рослинний світ Гуцульщини репрезентований низкою діалектних лексем. Такими є *гаджуга* ‘молода смерічка’, *жереп* ‘гірська карликова сосна’, *женетин* ‘ялівець’, *брундуш* ‘шафран’, *лелич* ‘вільха’, *храбуст* ‘осот’, *чічка* ‘квітка’: Ховаючись у *гаджугах*, що росли біля її садиби, підповз до оборогу <...> (253); Продиратись маржині тут було важче, ніж у лісі, бо з *жерепом* густо ріс карлуватий яловець-*женетин* і *лелич*, що подекуди разом з шипком та

омегою утворювали непролазну гушавину (19); Спершу висипали з кошар вівці, і їх погнали знайомими стежками у чегир, де багато *брундушу, храбусту*, молочаю <...> (25); <...> а на узбіччях синіли *чічки* і змагалися синявою з високим небом (17).

Гуцульські діалектні назви тварин, птахів заманіфестовано лексемами *маржина, товар* 'худоба', *дріб, дроб'ета* 'вівці, ягнята', *котюга* 'собака', *толук* 'молоде дике звірятко', *готур* 'глухар' та ін.: – Я так міркую, що позавтра, як бог дасть дочекати, можете приганяти вдосвіта *маржину*, та й рушимо <...> (7); Тут стояв уже старший вівчар Данило Вовк-Устеріцький, високий, широкоплечий, а біля нього кілька вівчарів до овець, гайдеїв до *товару*, стадар до коней, яловичир до ялового *дробу* <...> (14); Дбали хазяйки й про те, щоб *дроб'ета* на полонинах були жваві та жадібні, як оси, щоб вишукували найкращу пашу й давали найбільше молока (5); <...> ревли тривожно корови, бекали розбуркані вівці, іржали коні, гавкали *котюги*, покрикували пастухи (14); Це був молодий ведмедик-*толук* (201); Подумала, може, олень продирається крізь зарості до води, бо бачила не раз здалеку, як гордо ніс він туди свої крилаті роги, або, може, великий *готур* (68).

Гуцульську мовну картину світу увиразнюють діалектні назви музичних інструментів та їх частин – *трембіта* 'довга дерев'яна труба (до трьох метрів довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою, без вентилів і клапанів', *денцівка* 'особливий тип сопілки з денцем', *флюяра* 'басова сопілка-зубівка без денця, майже метрової довжини', *дримба* 'щипковий музичний інструмент', *усник* 'мундштук' та ін.: Саме в цю мить задули вівчарі в *трембіти*, заграли *денцівки, флюяри*, ляснули постріли з пістолів, задзеленькали мосяжні дзвіночки на шлях корів і овечок, заголосили жінки, заговорила маржина всіма голосами, і ця симфонія наповнила всю долину (15); Іншим часом молодь танцювала б під звуки флюяр і *дримб*, співала б опришківських пісень (170); Зі стаї вийшов ватаг з трембітою, притулив її *усник* до рота, розставив широко ноги, відхилився назад усім тілом і заграв (117).

Поодинокими гуцульськими діалектними лексемами репрезентовані тематичні групи метеорологічної, медичної лексики – *негура* 'туман', *франца* 'сифіліс', *потсруха* 'заразна хвороба': Тепер усе частіше вкривала полонини біла *негура*, крізь яку й на десять кроків перед собою нічого не видно (161); Щоб моє тіло *франца*

і *потсруха* сточіла (53). Окремими гуцульськими діалектизмами зафіксовані назви грошей, зокрема *таляр* 'австрійська грошова одиниця': – Отже, так і скажеш йому, Фоко, що шапку *талярів* хай принесе нам, але повну, з чубком (61).

Засвідчено й обрядову лексику, зокрема весільного й похоронного обрядів: *пропій* 'етап весільного обряду, на якому наречений викупує наречену в домі її батьків', *зачинанє* 'початок весілля', *заводини* 'вечір напередодні весілля, вінкоплетіння', *подзвінне* 'похоронний дзвін' та ін.: Абисте були ласкаві приходити сьогодні на *зачинанє*, увечері на *заводини*, у суботу на весіле, а в неділю на *пропій* (231); Тому, що чоловікові не було ще призначено вмирати, а юда ухопив його без закону: без *подзвінного*, без похоронів! (164).

Гуцульська діалектна лексика в художній мові В. Гжицького досить повно репрезентована іншими різночастининомовними словами. З-поміж прикметників – це *файний* 'гарний, красивий', *красна* 'дуже гарна', *черлений* 'червоний', *моцний* 'міцний, сильний', *дужий* 'здоровий, сильний', *марний* 'мізерний, блідий, худий', *піхана* 'товчена', *рщений* 'хрещений' та ін.: – Який то був опришок гідний та *файний* (8); Абих була така *красна*, ек зоря ясна <...> (60); На шії дороге намисто <...>, на ногах новенькі *черлені* постолі, красиво морщені (203); А в руці в єднім місці він має таку чарівну силу, що як тим місцем дотулиться до якого замка, то хоч який *моцний*, а зразу ж відімкнеться (121); – Єк си маєте, панство? Ци *дужі?* (45); Високий, *марний*, обшарпаний (196); – Ти вже доста *піхана* й бита, але ще не горена <...> (10); Не буду жити ні з паном, ні з Іваном, ані з жадним чужим чоловіком, *рщеним* і *нерщеним* <...> (53).

Багатством і різноманітністю відзначаються гуцульські діалектні дієслова, зокрема *сокотити* 'берегти, пильнувати', *газдувати* 'господарювати', *вифівкувати* 'свистіти', *ватагувати* 'бути ватагом, старшим вівчарем, переробляти молочні продукти на полонині', *гендлювати* 'торгувати', *імити* 'спіймати', *надкувати* 'бідкатися, журитися', *траф'етиси* 'траплятися, ставатися' та ін.: Забули, що вони опришки і треба *сокотитися* (189); Коли не хочеш *газдувати*, то візьми мене з собою в гори! (158); *Вифівкували* собі на флюярах та виспівували полонинок (17); – Я стільки років *ватагував* вам, – тихо каже Василь, – стільки мучився не раз із вашою маржиною (8); Ще досадніше стало, коли навколо засміялися і хтось

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У ТВОРІ РОМАНА АНДРІЯШКА “ДОДОМУ НЕМА ВОРОТТЯ”

докинув, що навряд чи знайдеться такий дурень, який схотів би з Пугачем *гендювати* (49); <...> а ви їх *імили* в горах, у лісі (115); – Все йшло так добре, – *надкував* Бойчук (244); *Трафилоси*, що вислав король одного мужа, а другого мужа – гуцул на поєдинок (56).

Виразно гуцульськомаркованими є прислівники *красно* ‘гарно, дуже гарно’, *нагло* ‘раптово’, *ліпше* ‘краще’, *доста* ‘достатньо, досить’, *скорій* ‘швидше’, *відай* ‘здається’, *зарані* ‘раніше’, *по-газдівськи* ‘по-господарськи’: Подякував дідові *красно* <...> (124); Вояки подумали, що возний просто *нагло* захворів (13); – Нечистий, май, *ліпше* може, ніж святий, – відповів цілком переконливо Юринга (124); – Ти вже *доста* піхана й бита <...> (10); Хотілося тільки *скорій* виспатись (52); – А гостей з’їхалося не тільки з усієї Галичини, але й з Польщі і, *відай*, з України (142); <...> харчі слід заготовляти *зарані*, бо потім буде пізно (62); Копали кожен для себе, добротню, *по-газдівськи* <...> (172).

Мовлення персонажів роману засвідчує також чимало службових частин мови, які поширені лише в гуцульських або і в суміжних з ними інших південно-західних говірках. Таким є прийменник *д’* у конструкціях з давальним відмінком іменників та займенників: – Отож вийшли вони на пляц, а пан і каже до хлопа: ‘Ти з чим, – каже, – вийшов *д’* мені на поєдинок?’ (56). Серед гуцульських часток, використаних у мові персонажів, назвемо *ци*, *май*, *ає*, *ади*: – *Ци* ти вже говорити зі мнов не хочеш? – перепитував Довбуш (47); Але він, *май*, ліпший за пана, а за тебе, то й поготів (46); – *Ає*, – погодилися й інші (56); – Недавно он і Дідушок ватагував, а тепер, *ади*, який пан... (24).

Гуцульські діалектні вигуки – це *мой*, а також специфічні *гість*, *бир*, за допомогою яких підганяють чи завертають овець: – *Мой!* Та то си не хто-небудь, а Дзвінка віддає! (231); Раз у раз чулися вигуки: “*Гість! Бир!*” – аж луна йшла горами (25).

Специфічно гуцульськими є мовноетикетні формули вітання: *Єк си маєте панцтво? Ци дужі?* (45); *Єк си маєш, діду?* (119).

Таким чином, мовлення персонажів роману В. Гжицького відбиває гуцульський говір, передовсім у ділянці лексики. Стилізуючи мовлення героїв твору під гуцульську говірку, вживаючи етнографізми, автор виявив особливу майстерність у мовній характеристиці персонажів, у відтворенні місцевого колориту.

“Він не був широю людиною, відкритою світові. На його чолі відбивалося вічне протистояння з людьми, та й з самим собою, – і не тільки внаслідок надзвичайного характеру,” – стверджує, аналізуючи прозу Романа Андріяшка, Сергій Квіт¹. Гортаючи сторінку за сторінкою роману “Додому нема вороття”, абсолютно погоджуємося з цією думкою. Автора твору найбільше “хвилює заблуканість українців між часами, війнами й кордонами”². Події роману відбуваються в 1914–1918 роках у південній частині Вижницького району Чернівецької області, довкола хуторів Розлуч і Вигода, що над Черемошем. Це чарівний край Гуцульщини, де пульсує життя буковинських гуцулів, невибагливе й дуже непросте. Сотні молодих гуцулів були змушені залишати рідні домівки та вирушати на вірну погибель. Їх примусово мобілізували в австрійську армію. Тому з боєм вириваються з уст головного героя твору Оксена Супори слова: “А дорога з дому завжди ніяка. Навіть коли в полонину йшли – і то або мрячить, або туман полоще”³. Війна призводить до виродження, майже знищення давнього гуцульського народу. Змальовуючи ці непрості картини життя гуцулів, їх боротьбу й поневіряння, відтворюючи місцевий колорит, передаючи етнографічну достовірність, внутрішні переживання героїв твору, автор вміло використовує гуцульську діалектну лексику. Роман Андріяшк послуговується гуцульськими лексичними діалектизмами різних тематичних груп в описах життя й побуту гуцулів, їх господарського укладу, боротьби проти соціального й національного гноблення, у пейзажних характеристиках. У творі добре репрезентована побутова лексику. Із гуцульських діалектних назв одягу, взуття та прикрас вжиті номінації *кептар* ‘хутряна безрукавка’, *сардак* ‘верхній короткий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *лейбик* ‘суконний або в’язаний з вовни верхній одяг без рука-

¹ *Квіт Сергій*. Думна дорога // Роман Андріяшк. Вибране. – К.: Український письменник, 2004. – С. 5.

² Там само, с. 7.

³ *Андріяшк Р.* Вибране. – К.: Український письменник, 2004. – С.390.

вів', *кресаня* 'чоловічий капелюх з прикрасами', *гачі* 'штани з дотканого полотна або сукна', *черес* 'широкий ремінний пояс з кишеньками й пряжками', *горбатка* 'вид жіночого одягу типу плахти, витканой з вовняної пряжі', *румунки* 'вид жіночого теплового взуття', *бинда* 'стрічка', *бовтиці* 'прикраси у вигляді низок жовтих лагунних гудзиків' та ін.: На підводах їхали в святковій гуцульській ноші: закосичені пір'їнами *кресані*, гаптовані *кептарі*, вогнисті *гачі*, лисніючі у відсвітах вологи постоли (389)*; Село зачервоніло від *сардаків* (436); Привіз мені з Кутів справжні червоні гачі і гаптований *лейбик* (422); Малеча спершу метнулася врозтіч, та, запримітивши вишивану сорочку і поцяцькований мідними капсулами *черес*, зійшла до гурту (404); Вона була без хустки, в *кептаріку* до стану, в збляклій *горбатці* (500); Я любив, коли вона стане навпроти, склавши до купи носки *румунок*, і пнеться вгору <...> (391); у *коломиїці* Ой продала баба вівці / Та й купила *бинду* дівці. / *Бинда* ясна, дівка красна, / нема зубів, лише ясна (518); Спалахнули смолоскипи, затанцювали під вершниками вистояні за зиму коні, забряжчали *бовтиці* тесаків <...> (518).

У межах побутової лексики ще однією семантичною групою, яка широко використана в романі "Додому нема вороття", є назви їжі, страв, напоїв, зокрема *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *мамалита* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *гуслянка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *обарінок* 'малий колачик; бублик', *книш* 'корж (перев. картопляний), начинений бриндзою, сиром та ін.', *вар* 'узвар' та ін.: Іван Кошута каже, що будуть годувати *мамалитою* з *бринзою*, аби швидше рани гоїлися (396); За літо засолили тридцять бочівок бринзи, заднили близько до цього *гуслянки*, на осідок припадало по три вози сіна (484); у *порівн.* Мельничці було років тридцять, кругленька, як *обарінок*, рум'яна галичанка (435); – Поспимо, доки Олена наготує *книшів* (400); Чоловік, приміром, нездужає кишечником, а йому дають *вару* і припалюють п'яту (443).

Вживаються у романі й назви кухонного та хатнього начиння, а також господарського призначення, такі, як *ринка* 'металева кастрюлька', *кухва* 'кухоль, чашка', *обрус* 'скатертина', *тайстра*

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку вживання діалектизму за виданням: Андріяшик Р. Вибране. – К.: Український письменник, 2004. – 1077 с.

'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (перев. для харчів)', *вужівка* 'шнур', *линва* 'міцна мотузка або ланцюг, яким прив'язують рубель на возі', *ланц* 'ланцюг', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *топір*, *топірець* 'металева з довгою дерев'яною ручкою сокира, прикрашена орнаментом' та ін.: – Йой, молоко збігає! – Олена зняла з плити *ринку* і мент стояла до мене плечима (401); Ми зі спільної миски дерев'яними ложками покуштували приправленої медом куті, відтак по колу пішла *кухва* з горілкою (442); Під куреном хлопці накрили столи *обрусами*, розставили довбані миски, пляшки з горілкою (493); За мить вийняв з-під сидіння *тайстру*, застелив хусткою коліна і заходився снідати (416); *перен.* Ми кінно рушили довжелезною *вужівкою* понад Дністер (436); А вже як рубають *линви*, то вже справді не людина, а диявол (412); Чи не надто втішають вони себе, коли жити вже несила, коли треба гризти *ланці* зубами (407); Кошута завагався, та мене виручив Василь Чигрин, який саме вернувся з *бесагами* дарунків (493); Я видряпався на скелю, запустив у смереку *топір* (410); До череса в кожного прип'ятий *топірець*, на грудях карабін, збоку шабля... (433).

У романі "Додому нема вороття" засвідчено деякі гуцульські діалектні найменування споруд, загорож, їх частин – *колиба* 'житло пастухів у полонині, лісорубів', *зимарка* 'будівля, де взимку зупиняються пастухи', *гамарня* 'металоплавильна майстерня', *осідок* 'посілість, обійстя', *обора* 'частина садиби; приміщення для худоби', *вориння* 'огорожа з довгих жердин, ворин', *гонта* 'покрівельний матеріал у вигляді дощечок довжиною 60 см', *банта* 'жердина, перекладаина', *заворітниця* 'жердина, якою закривають ворота, прохід у плоті', *ляда* 'прилавок', *протес* 'поздовж розпиляний стовбур дерева, колода' та ін.: "Зрадник цезаря" будує над скитом *колибу*, старає кожухи, корову, коня, тоді скаче в діл вистежувати наречену (391); "А жити будете в *зимарці* за груником" (392); Посіпак було щось зо три десятки, відтиснули хлопця до *гамарні*, той забрався на вершок, що лиш кулею дістати (413). Я обвів зором *осідки* на пригірку (404); – Чиясь вівця блукала на царині. Я загнав на *обору* і поїхав на звал по дрова (513); Стояла в задумі, опершись на *вориння*, дивилася в мій бік <...> (401); Справді: після пострілу в чорній безвісті зебрехали собаки і ніби вдарило градом по *тонтах* (482); З *бан-*

тини під дашком стайні за ним стежили хижі очі здичавілої кішки (530); Преспокійно вийнявши *заворітницю*, я прийшов до повітки <...> (417); – Нас запекли, як ту картоплю в кожушині, – grimнув я кулаком об *ляду* (444); Контури розпливалися, лиш ніби гвинтом закручувався причільний, освітлений багаттям *протес* (417).

Із гуцульських діалектних назв рослин і тварин засвідчено: *бриндушка* ‘шафран’, *моріжок* ‘молода зелена трава, мурава’, *жереп* ‘гірська карликова сосна’, *шувар* ‘осока’, *щавник* ‘щавель’, *товар* ‘худоба’, *дик* ‘дикий кабан, вепр’, та ін.: Я почав їсти корінці трави, щоб не випали зуби. Їв пелюстки *бриндушок* (423); Олена *моріжком* через схил нерішуче простувала на свій осідок (459); Вітер шелестів гіллям *жерепу* (421); Хати обросли бузиною, вулички завалило наносами, вориння довколо осідків пірнуло в піняву *шувари* (543); Олена підкидала в макітрі книші, пахло *щавником* (400); Тоді поратимуся на стаї, потому пастухи приженуть *товар* – і все увійде в звичну, віками второвану колію (420); – Є бульба, насушив мішок слив, а ти поправишся – підеш на *дика* (538).

Місцевістю, де розгортаються події в романі, зумовлено використання низки гуцульських діалектних загальних назв географічних та водних об’єктів, таких, як *плай* ‘гірська стежка, дорога в горах’, *облаз* ‘дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, по під стрімку скелю’, *груник* ‘вершина гори’, *царина* ‘обгороджений шматок поля або сіножаті’, *течера* ‘гора’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *бескид* ‘недоступна стрімка вершина’, *узвір*, *узворик* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *строми* ‘урвище’, *мочар* ‘заболочена місцевість, трясовина’, *поточина* ‘струмок’, *буркут* ‘природна мінеральна вода’ та ін.: Я звернув *плаєм* на круть (478); Я йшов *облазами* до водоспаду (403); “А жити будете в зимарці за *груником*” (392); – Дурненький! – сказала вона через годину на *царині*, пригортаючи (555); Солодко пахло надтлілим снігом, млосно підповзав під *течери* короткий осінній вечір <...> (488); Навіть коли в *полонину* йшли – і то або мрячить, або полоще (390); Плачем-тугою по високих *бескидах* пішла віковична нескорена пісня про волю <...> (448); Окинув поглядом хвилястий шмат *узвору* <...> (473); Дорога вилась щілинами понад карколомні провалля <...> виринав майже зімкнений з небосхилом синій кряж, то виступали яркуваті схили і сумовиті, прозорі в мареві, як перший

ясенець, *строми* (463); – Попередиш хлопців, аби не заходили в *мочарі* (473); – Учора дивився на лужках біля *поточин* – теж можна косити, – несподівано сказав позад мене Юр Кошута (474); Б’ють вічні теплі *буркути*, булькотять гази над болотом, де колись черпали руду (413).

Із виробничої лексики у романі “Додому нема вороття” представлена гуцульська діалектна лісорозробна та лісосплавна лексика: *ковб* ‘відрізаний кусок дерева, колода’, *тартак* ‘лісопильня’, *дараба* ‘пліт, збитий з кругляків, який сплавають по ріці’, *бокораши* ‘сплавник, плотар’ та ін.: Прибравши в стайні, Дружана силкувалась закотити під дровітню буковий *ковб* (503); А хто до *тартака* – тому готові гроші (398); Ходив з *дарабами* від чотирнадцяти літ, поховав під Ворітцями батька, трьох братів і сина, та не полишив небезпечної роботи (411); Ой, скільки тут *бокорашив* загинуло! Швиргоне *дарабою* з водоспаду... Дорога й далі понад прірву (398).

Репрезентована також гуцульська музична (*фляра* ‘довга сопілка без денця’, *трембіта* ‘духовий музичний інструмент – дерев’яна труба до 3-х метрів довжини, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою’, *пищок* ‘частина чубука при трембіті або флярі, яку беруть до уст’), військова (*цівка* ‘дуло вогнепальної зброї’, *катуш* ‘в’язниця’, *гайдук* ‘озброєний сільський поліцей’, *жовнір* ‘військовик, солдат’, *асентерунок* ‘мобілізація’), абстрактна (*тандж* ‘вада’, *гонор* ‘честь, гідність’), полонинська (*ватра* ‘вогнище, вогонь’, *кошара* ‘тимчасово загороджене місце для овець’, *стая* ‘дерев’яна будівля на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти’) лексика: На водоспаді ріка стікала широким мутним сувоєм, який, розмотуючись, ніс у долину гуки сотень і тисяч *фляр* (403); Та лиш опівночі Юр Кошута приклав до уст *пищок трембіти* і з голосниці вихопилося й полинуло горами протяжне гудіння (464); – Навіть *цівки* карабінів видно, – тихо промовив я (410); Владика міністрів – на шибеницю, генералів – у монастир, маршалів – до *катуші* <...> (487); – Тата *гуйдуки* підбили? (486); На царині метушилася орава *жовнірів*, на противному схилі їх було як мурашин, шнурочками піднімалися на тичери, займали порубище під лісом, обсіпали курені (416); У вас коли був *асентерунок*? (407); За це його любили і недолюбливали, бо лучше повірити в рай на землі, ніж у те, що за людиною нема

ганджу (411); – У нас хто скоріший – тому *гонор*, той і суд чинить (429); – Розводьте *ватри!* – вже з металевими нотками в голосі звелів ватаг (464); Мені здавалося, що я посланий громадою лагодити до літа *кошари*, та погода несподівано зіпсувалася й треба подбати про себе (420); – Онде наша *стая*. – Вона мрійливо дивилася у серпанкову долину (483).

Гуцульську автентіку добре передають діалектні назви осіб за різними ознаками, зокрема *стариня* ‘старий чоловік’, *летінь*, *летітник* ‘хлопець, парубок’, *тазда* ‘господар’, *двірник* ‘виборна посада сільського старости’, *ватаг* ‘старший вівчар’, *опришок* ‘сильний, мужній хлопець’, *любаска* ‘коханка’ та ін.: Покажи їм, *стариня*, де раки зимують! (394); Якщо *летінь* не припав дівчині до вподоби, над потоком починається бесіда здалека (391); – Відбою не мав, – сказав Чигрин, вернувшись від *летіників* (506); Данило став найзаможнішим *таздою* в Розлучі (392); *Двірником* вибирали когось іншого, забувши наскільки важливо мати на цій посаді тямущого чоловіка <...> (412). Навколо мовчки чекали, що вирішить *ватаг* <...> (464); – Один тевтон – на сорок *опришків!* (398); – Пізенько від *любаски*, – ляснув мене по руці і підморгнув (459).

Гуцульські лексичні діалектизми в романі “Додому нема вороття” репрезентовано й іншими частинами мови. Серед прикметників виділяються *файний* ‘який має позитивні якості або властивості, цілком відповідає вимогам, заслуговує схвалення’, *маркотний* ‘сумний’, *шпаровитий* ‘проворний’, *зашираний* ‘брудний’, *мочаристий* ‘болотистий’, *стриєшний* ‘двоюрідний (по братові батька)’, та ін.: – А знаєш, ти *файний* гуцул. Показний і веселий (461); Живе сама, а хто не знає, як самотньому тяжко, які *маркотні* ночі (414). Вона ходила селом і вихваляла чоловіка: “Божечку, що за добра душа! Божечку, який *шпаровитий!*” (516); Їм навперетин кинулися *заширані* хлопці, яких Оксен бачив, коли йшов до міста (523); Оксен спустився в *мочаристу* падолину <...> (528); Смереку без вершка бачиш? Під нею австріяки застрілили Павла Супору, мого *стриєшого* брата (515).

Гуцульськістю марковані деякі дієслова у романі, такі, як *уздріти*, *увидіти* ‘побачити’, *дригоніти* ‘мерзнути’, *вичічкати* ‘прикрасити квітами’, *трембітати* ‘грати на трембіті’, *лучатися* ‘траплятися’ та ін.: “Божечку, якби ви *уздріли*, як воно *файно* летіло!..<...>

Якби ви, Стаднику, *виділи!*” (516); На ніч я перебрався на спадщину, та *передритонів* надворі, побоявшись зайти до темної світлиці (422); – Уся наша хата буде в оздобах <...> ти її так *вичічкаєш*, що нам страшно буде зайти (514); Раптом схвильованим зовом захлинулися трембіти і стиха потому на всі Карпати одна за одною *затрембітали* наказ (449); Довготільці повидряпувалися на крутежі стежити за боєм, бо таке *лучалося* не зчаста <...> (568).

Белику й різноманітну за семантикою групу гуцульських діалектизмів, використаних у романі “Додому нема вороття”, становлять прислівники. З-поміж них виділяються *файно* ‘гарно’, *маркотно* ‘ніяково, моторошно’, *тречно* ‘чемно, ввічливо’, *лепсько* ‘погано’, *необавки* ‘незабаром, скоро’, *пріч* ‘геть’, *пониж* ‘нижче’, *мент* ‘вмить’ та ін.: А наллеш молочка – “Дякую *файно*. Не хоцу” (421); Все-таки самому в хаті *маркотно* (402); – Христос народився! – *тречно* вклонився він, вернувшись (442); Під муром сидів одноногий інвалід у австрійському мундирі і пропонував перехожим *лепсько* зшиті чоловічі черевики (553); *Необавки* сніги з’їлися, срібна шапка на Томнатику зменшилася, і здавалося, що гора вростає в небо (422); Він здивовано зиркнув на мене і почовгав *пріч* (509); *Пониж* садка мерехтливими блискітками стікав Прут (528); – Олена зняла з плити ринку і *мент* стояла до мене плечима (401).

Роман Андріяшик у своєму творі “Додому нема вороття” використовує також деякі гуцульські діалектні службові слова. Серед вигуків – це *мой*, *ади*, *ой-га*, *йой*: <...> гуцули в книжці були змальовані милими варварами, які лиш те й роблять, що вигукують “*Мой бри!*” <...> (403); *Ади*, перехопив за плече бичисько, як карабін (394); – *Ой-га!* – гукнув Чигрин, потрясаючи темними закрутками кучерів (494). *Йой*, молоко збігає! (401). Окремою лексемою зафіксований специфічний гуцульський прийменник *опередь* ‘перед’: Солдати похнюплено стояли *опередь* мене (451).

Таким чином, Роман Андріяшик у творі “Додому нема вороття” уміло скористався художніми можливостями гуцульського говору. Автор через гуцульські діалектні номінації вводить читача у лінгвокультурний код Гуцульщини.

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ СИЧЕВСЬКОГО

Незаперечним і очевидним є те, що Гуцульщина закохує в себе неповторною красою, цікавими звичаями, повір'ями, легендами, побутом, а ще – колоритним говором, яким так вдало послуговуються у своїх творах майстри слова. Саме у мові художньої літератури риси гуцульського говору увиразнюються, відчувається їх неповторність, унікальність, архаїчність. Як відомо, гуцульський говір використовували у художньому полотні і ті письменники, для яких він був близьким і рідним, а також ті, що почули його вперше, полюбили і вмילו вплітали в канву художнього тексту. До таких можна віднести Василя Сичевського, прозаїка родом із Фастова, що на Київщині. У своїх повістях “Чаклунка Синього Виру” та “Вернись, Ружено” автор умотивовано використовує лексичні діалектизми. Як і в більшості художніх творів на гуцульську тематику, тут яскраво представлена побутова лексика. Із гуцульських діалектних назв одягу, взуття, їх частин та прикрас вжиті номінації *уберя* ‘одяг, вбрання’, *киптар*, *киптарик* ‘хутряна безрукавка (перев. з орнаментом)’, *сардак*, *сардачина* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *лейбан* ‘суконний або в’язаний з вовни верхній одяг’, *гугля* ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений із білого домотканого сукна’, *реверенда* ‘ряса’, *гачі* ‘штани (перев з домотканого полотна або сукна)’, *гачі-крашеники* ‘сукняні штани червоного кольору’, *холошні* ‘чоловічі штани з домотканого сукна різного кольору’, *крисаня* ‘чоловічий повстяний капелюх з прикрасами’, *остругви* ‘ремінці на постолах’, *бовтиці* ‘прикраси у вигляді пучків кольорових ниток’, *дармовис* ‘китиця або кулька з різнобарвних вовняних ниток, якими прикрашали верхній одяг, пояси’ та ін.: *Уберя* на нім ніби вилита (Ч. С. В., 10)*; *Киптар* вишиваний шовками, сап’яном (Ч. С. В., 10); Дівчина в постолах, у новій гуні і накинутій поверх *киптарика* товстій вовняній хустці

* Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку вживання діалектизму за виданням: В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру. Вернись, Ружено: повісті. – К.: Дніпро, 1975. – 382 с. Буквені скорочення в дужках позначають назву повісті.

<...> (В. Р., 366); – Ось накиньте *сардак*, щоб, бува, не протягло од дверей (В. Р., 137); Тільки тепер він звернув увагу, що на плечах у кучера один тільки блаженський *сардачина* (В. Р., 294); Але Богдан лише зітхнув сумовито і щільніше закутався у *лейбан* (В. Р., 290); Богдане, ти візьми собі вкритися мою стару *гуглю*, вона там біля дверей на клинцях висить... (В. Р., 203); <...> владику загвинтив і сховав у потайну кишеню *реверенди* свого позолоченого «паркера» (В. Р., 188); А ось за цього крейцара купиш полотна та пошиєш своєму легіневі *гачі-крашеники*, бо йому вже скоро до дівчат, а дівки, соколику, то такі: у кого *гачі* фарбовані, той і легінь (В. Р., 146); Обмили, переодягли батька у святкову вишиту сорочку та білі *холошні*, поклали в труну і поставили її на стіл (Ч. С. В., 26); Зелена *крисаня* павичами вбрана (Ч. С. В., 10); І вже нагнулася *остругви* розв’язувати (Ч. С. В., 42); Упряж ремінна, розцяцькована мосяжними блискітками, *бовтицями*, китичками (В. Р. 175); На могутніх плечах *дармовиси* і китиці червлені (Ч. С. В., 10).

Іншою семантичною групою в межах побутової лексики, широко використовуваної в повістях В. Сичевського, є назви їжі, страв, напоїв, зокрема *токан* ‘мамаліга’, *будз* ‘овечий сир зі свіжого молока у формі кулі’, *крумплі* ‘картопля’, *ріпа* ‘картопля’, *малайняник* ‘хліб з кукурудзяного борошна’, *кетлунок* ‘харчі’, *алдомаш* ‘могорич’, *подавничок* ‘хлібці, які дають за упокій душі’, *сирівець* ‘брага’, *палинка* ‘горілка’ та ін.: Внесла з сіней бесаги, поклала туди палиницю вівсяного хліба та коновку молока квасного, трохи *крумплі*, *ріпи*, та ще й малайняної муки на *токан* <...> (Ч. С. В., 41); Шматок *будзу* з’їси, воно все веселіше буде... (В. Р., 144); Поки мати розв’язувала бесаги та виймала свій бідацький *кетлунок*, дід уже поставив на стіл молоко і сир, ще й шматок *малайняника* поклав (В. Р., 144); Щоб користуватися вашою повагою, бути популярним і щасливо робити духовну кар’єру, я, мабуть, повинен був поставити *алдомаш* самому чортові (В. Р., 307); “Ой, діправді, сусідонько, не буде кому і *подавничка* жебракові під храмом божим у торбину сунути, бо ніхто з тих Стенчуків і до церкви не ходить” (Ч. С. В., 27); <...> дід Амвросій пригостив його *сирівцем* (Ч. С. В., 25); Не знайшовшись, що сказати далі, він вилив у рот *палинку* і потягся виделкою до квашеної капусти (В. Р., 298).

Широко представлені назви кухонного, хатнього начиння та предметів господарського призначення. З-поміж них *пугар*, *пугарик*

‘чарка’, *бесаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’, *тайстра* ‘полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (перев. для харчів)’, *тобівка* ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече’, *топірець* ‘сокирка на довгому держаку, звичайно прикрашена інкрустацією, різьбленням і т. ін.’, *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’, *джерга* ‘грубе домоткане рядно, ковдра з вовни, тканина в кольорову смужку, якими застеляють ліжку’, *бегарик* ‘довга жердина’, *бордюг* ‘мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання молочних продуктів (перев. бринзи)’, *баюр* ‘суканий шнур для бесаг, тайстри’, *бербеничка* ‘дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи)’, *лавиця* ‘ослін’ та ін.: Як і раніше, вздовж стін стояли дубові ослони, у шафці та в миснику все ті ж глеки, горщики, *пугарі*, черкаси, баклаги (Ч. С. В., 96); Бокараші зібрали свої *тайстри* та *бесаги* з їжею і потяглись через шлюз до плотів (Ч. С. В., 51); Над буковим ліжком, засланим блаженкою ковдрою, висіли до блиску натерті *топірці*, *тобівка*, порохівниця, старовинний кріс (В. Р., 313); А тобі, донечко, я онде *ліжника* приготував (В. Р., 203); А на столі, покритому *джергою*, лежав білий-білий батько (Ч. С. В., 26); А той кожушок, що подарував Марічці, ще й досі на *бегарику* висить... (Ч. С. В., 91); Щось там покрутив руками над тим *бордюгом*, а потім потихеньку розв’язав: пляшка стоїть (Ч. С. В., 17); Бере пляшку з-під паленки та в *бордюг* її, зверху *баюром* зашморгнув і хрясь об колесо панової брички (Ч. С. В., 17); Той дух ішов від букетиків, що стояли у глиняних *бербеничках* на шафі (Ч. С. В., 84); Одвернувся, сів біля вікна на *лавиці* (В. Р., 145).

Гуцульськомаркованими в повістях виступають деякі назви споруд, огорож і їх частин, таких, як *оборіг* ‘повітка на чотирьох стовпах для сіна’, *кошара* ‘тимчасово загороджене місце для овець’, *зимарка* ‘будівля, де взимку зупиняються пастухи’, *гражда* ‘спеціальний тип огорожі (високий суцільний дощатий паркан) на Гуцульщині’, *касарня* ‘казарма’, *фестунок* ‘фортеця’, *мештерниця* ‘сволок’, *вориння* ‘огорожа з ворин’, *драниця* ‘колота дошка (довжиною до 1 м) для покриття даху’ та ін.: Накажи перенести сіно з-під *оборігів* під стіни сарая (В. Р., 377); Стали у воротях, дивляться на людей, неначе вовки до вівці у *кошару* заглядають (Ч. С. В., 18); У

вікно *зимарки* було видно, як осідав у долину туман, закриваючи сірою пеленою і село, і річку (Ч. С. В., 29); Лісникова садиба на гуцульський манір обнесена глухою *граждою*, але згори подвір’я мов на долоні (В. Р., 366); <...> проповідує “не убий” і благословляє смерть, висвячує *касарні* (В. Р., 350); Сонце вже хилилося до заходу, коли за маревом забовваніла чорна гора з камінним *фестунком* на ній (В. Р., 178); Бенедьо заходився підкручувати гасову лампу, що висіла над столом на товстій буковій *мештерниці* (В. Р., 305); Нараз він перескочив *вориння* і зник у лісі (Ч. С. В., 25); Наче віхола покотилася горами, сипонула градом об старі *драниці* даху, зафівкала повз вікно (Ч. С. В., 36).

Місцевість, де розгортаються події у творах В. Сичевського, спричинилась до використання низки гуцульських діалектних загальних назв географічних об’єктів, зокрема *плай* ‘гірська стежка’, *грунь* ‘вершина гори’, *кичера* ‘гора’, *царинка* ‘обгороджений шматок поля або сіножаті’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *ізвор*, *звор* ‘міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами’, *гавра* ‘велика яма природного чи штучного походження; вирва, берлога’, *сигла* ‘густий, непрохідний ліс’, *грегит* ‘кам’яниста гора’, *рогаші* ‘овечі стежки’ та ін.: Спускались *плайми* від своїх осідків, що ліпились по околишніх *грунях* та високих *кичерах*, виходили назустріч від села (Ч. С. В., 26); За церквою біліла снігом *царинка*, а далі здіймалася темна стіна лісу (В. Р., 147); По навколишніх *полонинах* паслася його маржина, по горах зростали його ліси, на нього працювала чи не половина Синегір’я (Ч. С. В., 11); Праворуч, з глибини *ізвору*, долітає сумне зітхання потоку (В. Р., 135); Назавтра встане верем’є, сонце залле гори. І тоді далеко не пройдеш, – вдень треба буде сидіти по хащах або десь по ведмежих *гаврах*, а вночі дертися вовчими стежками (Ч. С. В., 29); Туман і непролазні смерекові *сигли* схоронили їх від переслідувачів (Ч. С. В., 36); Протоптані отарами *рогаші* водять мене по колу мов завороженого (В. Р., 135).

Впадають у вічі й гуцульські діалектні номінації водних об’єктів та інших реалій, пов’язаних із водою – *чуркало* ‘джерело’, *кошиця* ‘плетене укріплення берега на річці’, *зарінок* ‘місце біля річки, устелене галькою’ та ін.: – Може й так, – гнула своєї мати, – проте вкемкуйте, тітонько, комора не *чуркало*, в ній дно під ногами (В. Р., 172); Поступово наростаючи, він покрив клетотання води на *кошицях*

біля мосту і привернув до себе Богданову увагу (В. Р., 342); Вона його вкрала, на поповому зарінку в барвінку сховала (Ч. С. В., 58).

Художня мова В. Сичевського фіксує назви явищ погоди: *верем'є* 'гарна сонячна погода', *мреча* 'туман', *плова* 'злива' та ін.: Горами файно ходити влітку: *верем'є*, сонечко гріє, день як год, а зараз... (В. Р., 138); Землю давить *мреча* (В. Р., 135); Мирська влада хитка і непевна, як погода в горах, то *верем'є*, то *плови*, а церква божа скелею стоїть (В. Р., 175).

Із гуцульської діалектної лісорозробної та лісоспавної лексики в мові повістей В. Сичевського використані лексеми *бутин* 'лісорозробка', *тартак* 'лісопильний завод', *дараба* 'пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по річці', *кермо* 'кермо плоту у вигляді весла своерідної конструкції', *гакар* 'чп у найдовшій і найтовстішій серединній колоді плотової секції, до якого прив'язують наступну секцію у плоті' та ін.: Ліс із *бутина* почали возити машинами (Ч. С. В., 38); Десь перед самою війною поставив *тартак* і вже гнав на Тису не просто *дараби*, а дошки, паркет, бруси і мав з того великий прибуток (Ч. С. В., 11); Загрібає *кермом*, а воно в його руках, мов прут, вигинається (Ч. С. В., 7); На його чистім плесі бокараші в'язали *гакарями* дараби (Ч. С. В., 38).

Поодинокими гуцульськими діалектними лексемами репрезентовані тематичні групи військової, метрологічної, музичної, міфологічної, полонинської та абстрактної лексики – *боївка* 'невеличкий загін', *грисци* 'таємні накази', *півдеки* 'п'ятдесят грамів', *трембіта* 'духовий музичний інструмент – дерев'яна труба (до трьох метрів довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою', *флоєра* 'довга сопілка без денця', *видмо* 'привид, нечиста сила', *чередниця* 'чарівниця, чаклунка', *ватра* 'вогнище, багаття', *гонор* 'пиха, бундючність', *банування* 'туга, сум', *ліцитація* 'примусовий продаж майна', *встік* 'божевілля' та ін.: В *боївці* Вороного Грицько пройшов добрий вишкіл: перш ніж обернутись на голос, він полоснув з автомата по Іванових грудях (Ч. С. В., 55); Грицька залишали в селі з особливим завданням: час від часу зустрічався на перевалах з якимись людьми, приймав і передавав *грисци* (Ч. С. В., 18); – Ох, і гарне ж це винце, – прихвалював тим часом Василь. – Лий, Юрку, ще *півдеки* (Ч. С. В., 49); Завтра вранці заплачуть *трембіти* (Ч. С. В., 120); А потім вийме з-за пазухи *фло-*

єру і почне грати (Ч. С. В., 12); От ік ніч настає, злітається до його хижі *видмо* і такий рейвах піднімають, що аж гори хилитаються (Ч. С. В., 17); "Чого воно так, чого ті люди стороняться її, називають чаклункою, *чередницею*, чим вона завинила перед ними?..." (Ч. С. В., 12); В зимарці горіла *ватра* (В. Р., 349); Бідні ж, як церковні миші, а *гонору*, хоч одбавляй... (Ч. С. В., 13); Облиште оте *банування*, якось житимете (В. Р., 152); Для вас його доля – суцільна *ліцитація* (В. Р., 324); <...> а в очах її синіх така страшна сила криється, що дівчата, як поглянуть у них, – плачуть, а хлопці одразу у *встік* впадають, бігають за нею, немов навіжені, по лісах і зворах <...> (Ч. С. В., 73).

Рослинний світ Гуцульщини репрезентований низкою діалектних слів: *жереп* 'гірська карликова сосна', *шувар* 'осока', *гаджуга* 'молода смерічка', *шовкова косиця* 'едельвейс', *тенгериця* 'кукурудза', *б'єчка* 'котики на вербі', *трепітка* 'осика' та ін.: Неглибкий рівчак ховався за гранітною брилою, у шпаринах якої стирчало кілька кушів *жерепу* (В. Р., 359); Мало їжджена, вкрита *шуваром*, заросла *гаджугами*, вона виляса вздовж берега гомінкого потоку, що пробивав собі шлях між крутими боками гір від Чорної гаті до Тереблі (Ч. С. В., 109); З того часу, як подарував мені Василь *шовкову косицю*, – всі знають, що він мене любить (Ч. С. В., 81); Легкий вітерець шастав полями, нашіптуючи пожовклим стеблам *тенгериці* про вічний сон (В. Р., 177); "Не я б'ю, *б'єчка* б'єт. Від нині за тиждень великдень". То була "б'єчкова неділя" (Ч. С. В., 12); А яблінка не яблінка, зелена-*трепітка* (В. Р., 380).

Гуцульські діалектні назви тварин, птахів та плазунів представлені лексемами *маржина* 'худоба', *котюг* 'собака', *потятко* 'пташка', *гадиця* 'змія' та ін.: По навколишніх полонинах паслась його *маржина*, по горах зростали його ліси, на нього працювала чи не половина Синегір'я (Ч. С. В., 11); І знову при кожнім здоровенний *котюг* на довгій ремінній шворці (В. Р., 342); *перен*. – Ну, добре, добре... тільки заспокойся... *Потятко* моє яснокриле... (В. Р., 207); *перен*. – Не зважає, що все те через неї, відьму, *гадицю* підкаменну... (Ч. С. В., 59).

Обширний пласт гуцульської діалектної лексики у художній мові В. Сичевського становлять назви осіб за різними ознаками. Серед них виділимо назви спорідненості, такі, як *ненько*, *нянько*,

нянь, дедя, лелько ‘батько’ та ін.: – Просили мама, просили *ненько*, і я прошу! – Оксана вклонилась прибулим у пояс (Ч. С. В., 20); – Він мого *нянька* на смерть забив... – тихо промовила Галя (Ч. С. В., 22); – Ну, ходімо долюдей, *няню*, хай бачать, які ми мирні (Ч. С. В., 19); – Єк днювали, *дедю*, – привітався Грицько (Ч. С. В., 29); – Грицько! Отой жандар, Грицько Вербовий, що мого *лелька* забив! (Ч. С. В., 36). Гуцульську самобутність підкреслюють також діалектні назви осіб за професійною діяльністю – *бокараш* ‘сплавник, плотар’, *нотар* ‘нотаріус’, *жандар* ‘жандарм’, *бохтар* ‘оповісник, глашатай’, *куратор* ‘член церковної ради’, *біров* ‘війт, старшина’, *водар* ‘той, хто охороняє греблю і подає воду на сплав’ та ін.: Летить дараба повз скелі гострі. Ось-ось вривється в брилу кам’яну, і кінець *бокарашеві*, кінець його пісні веселій (Ч. С. В., 7); Приносили з-за гір неждані вісті: десь ішла війна, шугала над світом гроза революції, змінювались на селі жандарми, урядовці, *нотарі* – чеські, мадярські... (Ч. С. В., 15); Канчуком чи, може, буком почастиє пан *жандар*? (Ч. С. В., 19); Поява якогось урядовця з хустського жупанату неодмінно гнала по кутках сільського *бохтаря* із старезним барабаном на мотузці через плече і невеселою звісткою про новий податок (Ч. С. В., 67); Це ж як вони вечеряли з отцем Юлієм і його *кураторами*, приходив той мундуровий жандар з телефонограмою для пана превелебного (В. Р., 310); Так величати представників влади в Синегір’ї ще не звикли і тому Цимбала в селі звали хто *біровом*, хто *війтом*, а хто й просто паном-товаришем (Ч. С. В., 20); Я Амвросій Стенчук, *водар* із Синього Виру <...> (Ч. С. В., 367).

Типово гуцульськими є назви осіб за віковими особливостями *легінь* ‘хлопець, парубок’, *дівка* ‘дівчина’: *Легіні* з дівчатами так хльосталися на лузі, понад Теремлю, що кожухи тріскали (Ч. С. В., 12); То та *дівка* його зачарувала (Ч. С. В., 58). Діалектні назви осіб за соціальним станом – *газда* ‘господар’, *газдиня* ‘господиня’, *газдачі* ‘господарі’, *дука*, *дукач* ‘багач’, *похатей-латаник* ‘жебрак, бідняк’ та ін.: А ми як були тут *газдами*, так і будемо (Ч. С. В., 31); – Тут, Юрку, твоя *газдиня* передала щось попоїсти (Ч. С. В., 48); Синки багатих *газдачів* підсміювались над ним, але не дуже: боялись, щоб не ославив на все життя (Ч. С. В., 68); Давно вже *дука* Вербовий хоче, щоб віддали Стенчуки Марічку йому у найми <...> (Ч. С. В., 13); Не поскупився старий *дукач* ні на музи-

ки, ні на гиндики (Ч. С. В., 9); Геть з покоїв, *похатей-латаник!* Іди пріч, щоб і не смерділо тобою! (В. Р., 154). У художній мові В. Сичевського окремими лексемами засвідчені гуцульські діалектні оцінні назви осіб з негативним забарвленням та назви осіб за міжособистісними стосунками: *цімборик* ‘товариш’: – То ти така прийшла, *сотонице* стоклята, – зашипіла стара Вербиха (Ч. С. В., 116); – Та би не втік, *лайдацюго* стоклятий! – гримнув на пса отець Юлій і так улупив його по спині чоботом, що бідолашний тільки гекнув (В. Р., 116); Коби де якого *цімборика* мати (В. Р., 207).

Гуцульська діалектна лексика повістей В. Сичевського репрезентована не тільки іменниками. Органічною складовою лексику його художньої мови є гуцульські діалектні слова всіх частин мови. Серед прикметників це *файний*, *красний* ‘гарний’, *черлений* ‘червоний’, *тайтиковий* ‘керамічний’, *мелайняний* ‘кукурудзяний’, *пірзний* ‘скоромний’, *смуччий* ‘бісовий’ та ін.: Киптар вийшов *файний* і дуже любився Марічці (Ч. С. В., 107); ...*Красний* був легінь Юрко Черес (Ч. С. В., 7); На могутніх плечах дармовиси і китиці *черлені* (Ч. С. В., 10); В зубах диміла знайома *тайтикова* піпа (В. Р., 349); <...> поклала туди паляницю вівсяного хліба та коновку молока квасного, трохи крумплі, ріпи та ще й *мелайняної* муки на токан <...> (Ч. С. В., 41); Ні крихти *пірзного* не побачиш (В. Р., 302); Ну чого вирячив свої *смуччі* очі; біжи хутчій за щіткою (В. Р., 156).

Із дієслівних гуцульських діалектизмів відзначимо *видіти*, *уздріти* ‘бачити’, *банувати* ‘сумувати, тужити’; *сокотити* ‘берегти, пильнувати’, *тевати* ‘рухати, чіпати’, *кемити*, *кемувати* ‘пам’ятати’, *штудерувати* ‘мудрувати, роздумувати’, *мельдувати* ‘повідомляти, доповідати’, *фівкати* ‘свистіти’, *русти* ‘голосно кричати, ревти’, *учічковувати* ‘заквітчувати’ та ін.: З учорашнього дня ніхто в селі його не *видів!* (Ч. С. В., 57); Маланка *уздріла* сина (Ч. С. В., 18); Киньте *банувати* вашу молоду душу, вона належить богам (В. Р., 219); Воно і вам ліпше, та й нам яка не є поміч: гусенят *посокотить*, корівку здоїть (Ч. С. В., 28); – Не *тевай*, не *тевай*, злодіяко, – прогув на подвір’ї густий бас, але пес, зачувши голос хазяїна, ще лютіше почав кидатися на хвіртку (В. Р., 148); Я ж добра зичу, *вксмуйте*, діду (Ч. С. В., 28); – *Штудеруй*, брате, розкинь розумом, навіщо йому скло? (Ч. С. В., 27); Треба когось такого, щоб не виказав, бо цей, як тільки углядить, одразу *замельдує* і оком не моргне (Ч. С. В., 54); Наче віхола покотилася горами, сигонула гра-

дом об старі дранці даху, *зафікала* повз вікно (Ч. С. В., 36); А генерал як *зарує*, як заініється (В. Р., 328); Яких пісень співала Юліна над своїм одинаком, якими пахучими квітами *учічковувала* колиску, у яких травах купала (Ч. С. В., 41).

Чимало засвідчено також гуцульських діалектних прислівників, зокрема *файно* ‘гарно, добре’, *бійно* ‘страшно, боязко, небезпечно’, *домів* ‘додому’, *навкирки* ‘напереків, навмисне’, *зненападу* ‘зненацька’, *ниньки* ‘сьогодні, тепер’, *ліпше* ‘краще’, *днись* ‘сьогодні’ та ін.: Горами *файно* ходити влітку: верем’є, сонечко гріє, день, як год, а зараз... (В. Р., 138); Тільки чого то тобі так *бійно* було, що ледве з тебе переполох не виливали? (Ч. С. В., 76); – Йой, Богданику, чом не йдеш *домів*? (Ч. С. В., 319); *Красно* вам дякую, пане Русин (В. Р., 319); Ти його так, а воно тобі *навкирки*... (В. Р., 330); Вибачайте, ви так *зненападу*, що й очам своїм не вірю (В. Р., 149); – Довго не вистоїм, зимно *ниньки* в лісі (В. Р., 206); <...> ми отут у вашу відсутність з Настею Семенівною радилися, де вам *ліпше* жити, і вирішили, що в селі (Ч. С. В., 77); Стрічай, як звечоріє... Я *днись* додому вертаю! (Ч. С. В., 8).

В. Сичевський вдало вплітає у художню мову гуцульські діалектні службові частини мови. 3-поміж часток – це *май*, *айно*, *коби*, *най*: Дорога *май* далека, а сонце вже ген як підбило (В. Р., 140); – *Айно*, ніхто того не зна, – вона звела на нього огнисті сині очі (Ч. С. В., 14); *Коби* знав – не смів би отак з матір’ю розмовляти (В. Р., 171); *Най* бачать усі, що для рідної сестри, для людей Синегір’я Грицько Вербовий нічого не пошкодує! (Ч. С. В., 18).

Із гуцульських діалектних вигуків використано *мой*, *йой*, *ади*, *агій*, *айа*: *Мой*, *мой*, вже не одного приводили на край тоті бісівські чари (Ч. С. В., 57); *Йой*, яка ж ти стала *файна*! (Ч. С. В., 80); – “*Ади*, *ади*, щось не бачу я на домовині ні кавалочка скла, ні віконечка для душі...” (Ч. С. В., 27); – *Агій*... Таке говорите, Корнійовичу, – сплеснув руками Вербовий (Ч. С. В., 21); – *Айа*... Воно болітиме, бо ти її не любиш (Ч. С. В., 15).

Ужив В. Сичевський і гуцульську діалектну фраземіку, зокрема *Адамове реберце* ‘жінка, дружина’, *потеруха би те роз’їла до кості* ‘уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь втрати сили, здоров’я’, *най си прич каже* ‘уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось’, *шляк би те*

вибив ‘уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь зникнути, пропасти’, *пизму мати* ‘бути на когось злим’, *зійти на пси* ‘пропасти, бути у безвихідному становищі’, *а щоб тобов текло* ‘уживається як прокляття’, *спастися на кему* ‘опам’ятатися’, *галиця підкаменна* ‘про підступну зловорожу жінку’ та ін.: “Ото *Адамове реберце!* *Потеруха би те роз’їла до кості...*” (В. Р., 297); Там попадає, *най си прич каже*, мов ягідка! (В. Р., 293); – Я тобі очі твої блудливі повідряпаю, я тебе роздеру на шматте, аби і світа божого не паскудила. *Шляк би те вибив* до крихти, до пруття! (Ч. С. В., 116); І не переч мені! Віриш, Богданику, таку на нього *пизму маю* (В. Р., 300); І так водить, водить, аж поки *не зійде на пси* людина (Ч. С. В., 58); *А щоб тобов текло!* (В. Р., 156); “*А спадьте на кему*, на христовому цвинтарі нехриста ховають” (Ч. С. В., 27); Це вона всьому призвідниця! *Галиця підкаменна!* (Ч. С. В., 60).

Таким чином, В. Сичевський у повістях “Чаклунка Синього Виру” та “Вернись, Ружено” вміло скористався художніми можливостями гуцульського говору. Стилізуючи мовлення героїв твору під гуцульську говірку, вживаючи етнографізми в авторській мові, письменник виявив особливу майстерність у мовній характеристиці персонажів, у відтворенні місцевого колориту мовними засобами. Гуцульська діалектна лексика репрезентує різні аспекти життєдіяльності гуцулів, відбиває їх матеріальну та духовну культуру, неповторний світ Гуцульщини.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гуцульський діалект має довгу історію використання в українській художній літературі, почасти в польській, започатковану в новій белетристиці Ю. Федьковичем. Уродженець буковинської Гуцульщини, носій гуцульських причеремоських говірок на початках формування української літературної мови в західноукраїнських землях, коли ще тільки закладалися засади її становлення, під впливом мови творів передусім Т. Шевченка та Марка Вовчка, створює свої художні твори на живій розмовній мові. Такою для письменника було гуцульське діалектне мовлення та багатий міс-

цевий фольклор. Тому цілком зрозумілою є велика кількість різнорівневих гуцульських діалектних рис як у мові персонажів, так і в авторській мові його творів. І хоч письменник усвідомлював, що літературна мова має бути загальнонародною, а, отже, не може ґрунтуватися на одному діалекті, він все ж таки через різні причини не зміг подолати стихійний вплив гуцульського мовлення на мову його творів, про що свідчить довільне поєднання у ній літературних і діалектних форм. “Тільки в рідких випадках можна помітити в його творах добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням, – зазначив М. Станівський, – але такий спосіб їх використання знаходився ще в зародковому стані”¹. Спосіб використання гуцульського діалекту в художніх творах Юрія Федьковича добре охарактеризував Іван Франко, відзначаючи, що він “не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання – з діалектного ґрунту дійти до загальнолітературної мови”². Таким чином, перший досвід використання гуцульського діалекту в художній мові був певною мірою спонтанним і зумовлений він не стільки естетико-стилістичними настановами, скільки нерозвиненістю і неопрацьованістю літературної мови.

Після Ю. Федьковича гуцульський діалект впевнено увійшов у мовно-літературну практику багатьох українських письменників, як уродженців Гуцульщини, для яких він рідний, увібраний у мовну свідомість із молоком матері-гуцулки, так іще більше тих, хто народився далеко від Гуцульщини, але яких навіки зачарував неповторний колоритний гуцульський говір. Вже Михайло Павлик, теж гуцул із народження, що продовжив традицію використання гуцульського діалекту в художній мові, на відміну від свого знаменитого земляка, значно частіше вдавався до стилістично вмотивованого добору гуцульських діалектизмів. Однак лише в творах Івана Франка на гуцульську тематику добір гуцульських діалектних форм здійснено абсолютно цілеспрямовано, а їх імплементація в мову цих оповідань слугує одним із важливих засобів творення

¹ Станівський М. Діалектне забарвлення мови Юрія Федьковича // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов: [наукові записки Чернівецького державного університету: серія філологічних наук]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1961. – Т. 42. – Кн. II. – С. 85.

² Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // І. Я. Франко Збір. тв.: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 210.

художньої мови. Щоправда, західноукраїнський варіант формування української літературної мови, одним із найактивніших і найконструктивніших творців якого був сам Іван Франко, має ряд фонетичних, граматичних і лексичних ознак, властивих і гуцульському діалекту, але які не характерні для варіанта української літературної мови, який формувався на наддніпрянській Україні др. пол. XIX ст. Тому етапним щодо особливостей використання гуцульського діалекту в українській художній мові стала творчість східноукраїнських письменників, які вперше взяли до стилізації мовлення персонажів творів на гуцульську тематику під гуцульський говір і вживання лексичних діалектизмів у авторській мові, передовсім Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича. Обидва письменники детально вивчали гуцульський говір, цілком усвідомлено та стилістично вмотивовано здійснювали добір і вживання гуцульських діалектних рис в українську літературну мову, сформовану на Наддніпрянщині, однак за способом заманіфестування гуцульського говору в художній мові вони різняться. Як нам уже доводилось відзначати, мова персонажів “Тіней забутих предків” стилізована під гуцульський говір, однак вона відбиває не всі, а лише найбільш характерні різнорівневі діалектні риси, які виступають репрезентантами гуцульськості. У авторській мові в описах господарського укладу гуцулів, їх звичаїв, обрядів, вірувань, природи використано гуцульські лексичні діалектизми. З погляду реципієнта художнього тексту, не знайомого з гуцульським діалектом, таке використання гуцульського говору оптимальне, оскільки, з одного боку, реалізує художні функції говору в художньому творі, а з іншого – не переобтяжує його сприймання, уприсупнює його. Натомість Гнат Хоткевич у своїх творах на гуцульську тематику у стилізації мови персонажів намагався якнайповніше відтворити гуцульську мовну автентіку, однак така мовна практика, незважаючи на більшу повноту відтворення гуцульських діалектних рис, помітно ускладнює сприймання художнього тексту читачеві, не знайомому в деталях із особливостями гуцульського говору. Чимало лексичних діалектизмів містить і його авторська мова¹.

¹ Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – С. 223–224.

Зазначені способи використання гуцульських діалектних рис у художній мові слугували своєрідними еталонами для тих письменників, які вдавались до художнього змалювання Гуцульщини. Від автора до автора ці способи могли зазнавати кількісних чи якісних модифікацій, однак в суті залишались такими ж: або маркування мовлення персонажів найхарактернішими різнорівневими діалектними мовними одиницями, або прагнення до максимально повного й точного його відтворення; авторська мова містила гуцульські лише лексичні діалектизми, наявність яких визначалась потребами нарації.

Водночас окремі з письменників, що народились і проживали на Гуцульщині, в 30-х–40-х роках минулого століття започаткували традицію створення художніх текстів на гуцульському діалекті, зокрема Петро Шекерик-Доників та Онуфрій Манчук. У їх творах гуцульським діалектом виписано і мову персонажів, і авторську мову, авторська мова і мова літературних героїв відтворює найтонші нюанси гуцульського говору, фактично у них гуцульський діалект використано в ролі літературної мови.

Таким чином, історія використання гуцульського говору в художній мові засвідчує велике зацікавлення в ньому як важливому естетично-зображальному засобі та різні способи його заманіфестування. З цього погляду важливо розглянути особливості використання гуцульського говору в сучасному художньому дискурсі, маючи на увазі тексти, створені впродовж останніх 20 років.

Гуцульський говір залишається й надалі важливим чинником художнього текстотворення письменників із різних теренів як з до-свідом, так і зовсім молодих, які пишуть про гуцулів і їх край.

Жанрово-стильові пошуки сучасної української прози та поезії, для яких характерним, окрім іншого, є інтертекстуальність, зумовлює епізодичне використання гуцульського говору, при цьому повнота його відбиття, не вихолощена, як раніше часто траплялося, видавцями-редакторами, і тому вона може бути досить високою, як, наприклад, у романі “Дванадцять обручів” Юрія Андруховича.

Стилізація під гуцульську говірку тут має місце лише в невеликому епізоді, якому безпосередньо передують уплетені в авторську мову поодинокі лексичні діалектизми чи навіть уривки фраз, етнографічні деталі, що творять відповідні пресуппозиції для

ідентифікації персонажів як гуцулів, пор.: “то були сухорляві старі жінки з довжелезними задимленими люльками в зубах... і вони, сплівши рамена й нещадно витупуючи, танцювали свій особливий *аркан жіночий*”, “ім що, своїх беззубих *любасів* не вистачає”, “все це йому неабияк подобається, *бо він такей до данцу бестрий цьо йой*”, “*канчурі*” тощо. На тлі таких маркерів гуцульськості в авторській мові цілком гуцульським сприймається мовлення персонажів, пор.: “Йой, Артурчіку, – сказала одна з них йому на вухо, – жель тебе, легінику солоденькей, шо-с вдовицу взев, не одна би дівка за таким файним танцуристим пішла, а би ти си білий світ зав’їзав, сарако!” І не встиг Артур навіть подумати, щоб на це відповісти, як уже інша продовжувала: “Ци ти розум свій у кирниці втопив, ци на базарі спродав, як лишень та вдова тебе чярами спортила? Дес твої розуми золотенькі ночювали, шо-с двацїк літ на мудрого вчивси”. А по цьому третя: “Озми лиш, Артурчіку, добрий бакіг, та й нажени гадину з хати, а як не вступиши, то кень її зі статками всіма, та челягю, та грунтами, а сам втічи на край світу ци на стройку в Чехію, ци на войну в Чечню!” А по тому ще одна: “Єк ми на тебе довго чekali, Артурчіку дорогенькей, на кого полишев нас, любасок майкращіх!” А за нею інша: Нич ти не скажу, Артурчіку, – легінику, лиш будеш ти з нами сеї ночі, хлопчіку, солоденько любитиси, до раня цілюватиси, а відтак у бани з нами, любасками пешними, чістенько митиси й купатиси!” Наведеними репліками вичерпується використання гуцульського мовлення в мові роману, однак в них досить повно відбито різнорівневі гуцульські діалектні риси, при цьому переважають фонетичні. Серед гуцульських діалектних фонетичних ознак засвідчено такі:

– голосний [a] після м’яких приголосних у ненаголошеній позиції переходить у [e] (*жель, взев*), а в наголошеній – у [i] (*зав’їзав*); у частці *ся* виступає [u] (*си, митиси, купатиси, цілюватиси, любитиси, вчивси, не вступишси*); після [j] – теж [e] (*єк*);

– наголошений голосний [u] має обнижену артикуляцію і у вимові наближається до [e] (*кень, пешними, бестрий, такей*); така артикуляція характерна і для [u] в закінченнях прикметників після задньоязикового [k] (*солоденькей*);

– шиплячі [ж], [ч], [ш], незалежно від наступних голосних, м’які (*Артурчіку, чярами, нажени, Чехію, Чечню, ночювали, чekali, полишев, майкращіх, хлопчіку, чістенько*);

- диспалаталізований [ц] та кінцевий [с] (*вдовицу, танцуристим, у кирниці, дес*);
- перехід м'яких пригласних [т'], [д'] у [к'], [г'] (*двацікь, бакіг, челягю*);
- звукосполучення [ур] на місці колишнього [р'] між приголосними (*у кирниці*);
- звук [ц] на місці [ч] у сполучнику *чи (ци)*;
- відсутність протетичного приголосного [в] у формі наказового способу дієслова *брати (озьми)*.

Гуцульські діалектні морфологічні риси відбито не так повно і не так послідовно, як фонетичні. Із них відзначимо:

- закінчення *и* у формах місцевого відмінка однини іменників першої відміни (*у бани, у кирниці, але – на базарі*);
- форми вищого ступеня порівняння прикметників із префіксом *май-* (*майкараціх*);
- залишки форм колишнього перфекта (*шо-с взєв, шо-с вчивси*).

Із лексичних гуцулізмів, окрім *капчурі* 'вовняні шкарпетки, в'язані з різнокольорових ниток', зафіксовано також *легіник* 'парубок, дорослий хлопець', *файний* 'красивий, вродливий', *танцуристий* 'той, хто любить танцювати', *сарака* 'бідолаха', *гадина* 'змія', *любаска* 'коханка', *нич* 'нічого', *йой* 'ой'.

Якщо ефективність традиційного використання гуцульського говору ґрунтувалась на опозиції діалектного літературному, то вона в аналізованому тексті ускладнена іншомовними текстами, прислів'ями, приказками, крилатими фразами, біблійними висловами, цитатами з художніх творів, довільними або клішованими висловлюваннями-репліками тощо, а тому стилізація під гуцульське мовлення свою естетично-художню значущість отримує у контексті всіх інших інтертекстуальних одиниць.

До використання гуцульського говору в художній мові вдаються і молоді літератори, передовсім із Галичини. Як зразок вживання гуцульських діалектних рис проаналізуємо уривок із роману "Білий слон" Марії Римар. Оскільки події роману розгортаються переважно на Гуцульщині, а серед персонажів є й гуцули, то автор мову персонажів стилізує під гуцульську говірку. Характерно, що більшу частину тексту, стилізованого під гуцульський говір, авторка роману сама не творила, а дослівно використала фрагменти з етногра-

фічних описів відповідної тематики В. Шухевича¹, який намагався у своїх записах зберегти автентичну вимову гуцульських оповідачів. Наведемо один із таких уривків:

– А хіба в Карпатах є скарби?

Сашкові здалося, що очі в Петра Юрійовича переможно зблили. Він набрав у груди повітря й наспівно розпочав:

– Ой-йой-гой! Шо то гроший в землиці є позакопуваних! Тоти шо опришки поховали! Є й чисті гроші, а є й таке, що йик кого вбили и тоти гроші закопали, то над ними Щезби сидит. Йик хочеш ці гроші взяти, то мусиш дати душу.

– Хто? – пошепки перепитав Сашко в Теревовлі. – Щезби?

– Арідник.

– Хто?!

– Чорт! – голосно прошепотів Теревовля.

– А є і закляті скарби. Злі духи сокотьи тих скарбів. Аби тоти скарби дістати, то треба шос зробити. Приповідували старі люде, шо робили так давно, и все гроші находили.

– А що саме треба зробити? – запитав Богдан.

– Приповідают різне. Та тепер люди гріхуют си так робити. Ну, хоч би й таке: на храм треба взяти пшениці і йичменю и піти йик зазоріє до схід сонцьи у млин и, нім сонце зійде, змолотити, але на зістрінь, відтак взяти муку и змішати з кір-зілем и піти на то місце, де приказуют, шо є скарби закопані, и посипати доокола, и зараз покаже слід на тій муці або чоловічий, або курьичий, або йигницький, або шкапйити, або свиньичий, будь йикий. Тогди треба голову тому відтйти, чий слід показало, і занести, і там покласти, а гроші і скарби забрати. То ще як побачиш слід звірячий, ну то най там, а як чоловічий, то таки варко так робити. Можна лиш помінити того або того голову так: "Тобі даю за скарби!" – але і так небезпечно, бо буде мучило. А йик тот, шо скарб знайшов, умре вперед того, кого помінув, то его душьи вже записана у нечистого злomu духові, а злі духи походьи у вітру невідомому.

Тут теж зафіксовано низку фонетичних, морфологічних та лексичних гуцулізмів. Гуцульську діалектну фонетику засвідчують такі фонетичні риси:

¹ Див.: Шухевич В. Гуцульщина. П'ята частина. Друге видання. – Верховина: Журнал (видавництво) "Гуцульщина", 2000. – С. 201–203.

– вимова голосного [a] після м'яких приголосних як [и] (*взьити, відт'ити, закльити, курьичий, свьиничий* і т.д.; так само після початкового [й] (*йик, йичменю, йикий*), а також у частці *ся* (*си*);

– диспалатолізований [ц'] (*землицу*) та [с'] у кінці слова (*дес*);

– м'якість шиплячого [ш] (*душьи*);

Із морфологічних гуцульських діалектних ознак у аналізованому уривку відбито:

– ствердіння [т'] у закінченнях дієслів I дієвідміни теперішнього часу в 3 особі множини (*приповідают, приказуют*) та втрату його у закінченнях дієслів II дієвідміни в 3 особі множини (*соко-тьи, походы*);

– редуplikовані форми займенників *тот, тоти*.

Із лексичних гуцульських діалектизмів ужито *опришки* 'розбійники', *Щезби, Аридник* 'чорт', *гріхувати(си)* 'вважати за гріх', *на зістрінь* 'у протилежний бік', *шкати* 'кінь', *най* 'нехай', *варко* 'небезпечно', *помінити* 'назвати'.

У тексті роману гуцульський говір використовується неодноразово, але й у наведеному уривку, як і в інших місцях, стилізацію здійснено неповно й непослідовно, хоч в цілому колорит гуцульського мовлення передано. Ряд яскравих гуцульських діалектних ознак або не відбито, або в одних формах відбито, а в інших – ні. Щобільше, та сама мовна одиниця в одному навіть мікротексті подається то як діалектна, то як нормативна. Так, характерну фонетичну рису гуцульського говору м'якість шиплячих приголосних відбито тільки у слові *душьи*, але на початку уривку це ж слово передано без пом'якшення [ш] – *душу*. У всіх інших випадках вживання [ш] та інших шиплячих, їх м'якість жодним чином не передано. Аналогічно [a] після м'якого приголосного у слові *взяти* на початку передано як [и], однак через кілька рядків ця діалектна ознака в цьому ж слові відсутня, пор. *взяти пшениці*. Це є наслідком неточності в перенесенні текстів у записах В. Шухевича, а часом і прикрих помилок, допущених авторкою роману. Якби вона була уважнішою, то звернула б увагу, що у В. Шухевича *взьити* пшениці, а не *взяти, змішьити*, а не *змішати, на зістріть*, а не *на зістрінь* тощо¹.

Подібних помилок не трапляється лише в тих сучасних письменників, які є вихідцями з Гуцульщини. Значно точніша й пере-

конливіша у використанні гуцульського діалекту в художній мові є молода письменниця Люба-Параскевія Стринадюк, яка нещодавно дебютувала двома повістями на гуцульську тематику – “А кемуєш, ек то було!” та “У нас, гуцулів”. Мова її прозових творів привертає увагу тим, що авторка “сміливо” впроваджує південногуцульські говірки в мову персонажів на тлі авторської літературної мови. Зчаста діалоги героїв повістей – це точне фіксування реального спілкування справжніх носіїв гуцульської говірки села Замагора Верховинського району Івано-Франківської області, де народилася і зростала письменниця. Освоєння авторкою гуцульської говірки задовго до опанування нею літературної мови, з одного боку, та прототипи персонажів – рідні, сусіди, односельчани, з другого боку, зумовили абсолютну достовірність відтворення замагорівської говірки в найтонших нюансах. Невеличкий уривок з повісті “А кемуєш, ек то було!” дає уявлення про манеру письма авторки, особливості поєднання літературного стандарту і говірки в її художній мові:

Дев'ятеро. Я любила число дев'ять, а ще – три і все, що ділиться на нього. На три. А в сім'ї була я шостою дитиною. Народилася у непростий період у житті моїх батьків. Ейфорія від родинного тепла і подружнього щастя давно минула. Кожне наступне новонароджене вже не було таке бажане, як попереднє. Нерідко маму жаліли: сусідки, рідня.

– Олена Николина знов кешка́!

– Би Бог крив! Тай уже иким по рахунку?

– Та я саракі не рахую.

– Та там уже и так стрип діточок.

– Ий сирокі. Попробуй то нагодувати, зибрати, у школу посла-ти. Уже из шкіри обоє лізут.

– Най би ші старий Черленюк трохи помиг. Аді бере пенсію.

– Ає, де там. Робит цілий вік на чужих. Икас указія. Чинитси, шо ни має онуків.

Уже в наведеному уривку повісті засвідчено низку яскравих діалектних різнорівневих рис південногуцульських говірок, зокрема фонетичних:

– звук [a] після м'яких приголосних переходить в [e] (*кешка́, ає*), а в частці *ся* – в [и] (*чинитси*);

¹ Шухевич В. Зазнач. праця, ч. 5, с. 201.

– більша поширеність звука [u] завдяки рефлексам давнього етимологічного [o] (*помич*) та в позиції початку слова на місці інших голосних (*иким, ий, икас*);

– ненаголошений [o] на початку слова переходить в [y] (*указія*);

– м'який приголосний [m'] вимовляється як [k'] (*кешка*);

– шиплячі приголосні м'які (*ши, чинитси*), хоча їх м'якість передається непослідовно, пор. *чужих, Черленюк*;

Словоформи *робит, най би, аді, ає, шо* репрезентують гуцульську діалектну морфологію, а такі слова, як *кешка* 'вагітна', *сарака* 'бідолаха', *стрип* 'купа', *чинитси* 'робити вигляд, прикидатися' – діалектну лексику.

Загалом же тексти вказаних повістей задокументували системне використання замагорівської говірки в мові персонажів. Із гуцульських діалектних рис, окрім зазначених, назвемо ще такі:

– перехід [a] після м'яких приголосних не лише в [e], а й у [i]: *девіт, покіглася*;

– перехід [u] передовсім у ненаголошеній позиції (*замучіласи, почитає, кіцки*), а також у наголошеній позиції: *навчів, спочіла*;

– обниження артикуляції наголошеного [u]: *абес*;

– більша поширеність [r] як у питомо українських, так і в запозичених словах: *торгоші, тальопувати, тайда, тазда, гумовці, требітка* і т. д.;

– асимілятивна зміна [шч] на [ш]: *шо, ші, краше, шош, шіслива*;

– депалаталізація приголосних [ц], [с], [т] у кінці слова та у суфіксі *-ець*: *дес, когос, чімос, овец, гет, робит, маринуют, грозит, хлопец, парканец*;

– лексикалізоване заступлення [л] звуком [р] у формі вищого ступеня порівняння прислівника *багато*: *бирише*;

– заступлення звукосполучення [хв] та звука [х] звуком [ф]: *фаліли, фустка*;

– відсутність подовження приголосних у словах на зразок *житє, волосі, гуляня, народжіня*;

– редукція і втрата звуків у ненаголошених складах, а також цілих складів у кличному відмінку власних імен, рідше апелятивів: *йка, йкого, Лю, чо (чого), мо (може), тра (треба)*.

Гуцульську морфологію репрезентують такі основні діалектні явища:

– закінчення *-ов, -ев* в іменниках I відміни однини в орудному відмінку та узгоджуваних з ними прикметників, при цьому [o] в низці словоформ зазнає більшої лабіалізації: *машинов, Румунійов, пишнув дівкув*;

– закінчення *-и* в іменниках II відміни в місцевому відмінку: *на базари*;

– форми зредукованого прийменника *д* з колишнього *идь* з іменником, займенником у давальному відмінку замість форм родового відмінка іменників та займенників із прийменником *до*: *д'горі, т'хаті, д'міні*;

– відсутність розрізнення твердих і м'яких основ прикметників: *чорний, послідний*;

– вживання числівника *чотири* у формі *штири*;

– наявність енклітичних форм особових займенників: *марште ми* з дороги, *ни мороч ми* голови, *заграй ми*, ніколи *ті* ни забуду, хто *го* буде бити, а також редукованих форм вказівних займенників (*тоти*) та стягнених форм присвійних, що виникли внаслідок втрати інтервокального *й* (*мої*);

– втрата кінцевого [m] у дієсловах II дієвідміни в 3-ій особі множини теперішнього часу: *люблі, повилазе, ходє, ни попусті, сверб'є*;

– твердість [m] у закінченнях дієслів I дієвідміни у 3-ій особі множини теперішнього часу та обох дієвідмін у 3-ій особі однини: *грают, лежить, літуют, кортит, сердєт, ходит*;

– поширеність аналітичних форм майбутнього часу у формі інфінітива та препозитивних особових форм допоміжного колишнього дієслова *йти*: *шо меш жерти, ме жити, меш видіти*;

– залишки колишніх форм перфекта: *єкшо їс зголоділа, куда їс си направила, уже їс витачіла* у грузи, *кешко смих гарували*, давно *смих си ни виділи*, коли *смих умру*;

– форми умовного способу дієслів із часткою *бих* у препозиції: *може, бих припочіли, бих йшли*;

– окремі прислівники (*тутечкі, отутечкі, вере, відив*), сполучники (*ци, наколи*), частка *ко* у дієсловах (*ідіт ко, ждіт ко*), вигуки *йой, йой, ігі* та ін.

Гуцульська діалектна лексика, засвідчена в текстах повістей, однаковою мірою характерна як для мови персонажів, так і для авторської мови.

Помітну групу гуцульських діалектних слів у повістях Л. Стринадюк становлять назви осіб за різними ознаками. Назви осіб за спорідненістю і свояцтвом засвідчено номенами *дедьо* ‘батько’, *вуйко* ‘брат матері’, *вуйна* ‘дружина брата матері’, *тета* ‘сестра батька або матері’, *стариня* ‘батько й мати’: Й тяжко оплакуємо ми, гуцули, відхід від нас людини на той світ, глибоко переживаємо втрату діда, баби, когось з родини: не дай, Госпидку любий та добрий, *дедю*, маму, сестру, брата (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); По *вуйні* було видно, що вона сумує за *вуйком*, але не за синяками, махмуцями, ударами палицею по спині, по ногах (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Слава Йсу Христу! – Слава навіки Богу! Мало не хором мої *тети* у відповідь до мене (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Най Бог дасть житічка доброго, діточок обвінувати, унуків дочікати, аби діти уважали *стариню*, аби старість була легков, аби ші довго жили й любилися (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Гуцульські діалектні назви осіб за видом діяльності – це *ватаг* ‘старший вівчар’, *бовгар* ‘пастух великої рогатої худоби’, *громадінник* ‘людина, що громадить сіно’, *мольфарка* ‘знахарка, ворожка, дії якої часто бувають зловорожими’: Там, чула я не раз, як оповідали: блискавка влучила в одного *ватага*, що збесибився в громах й дощах перевозити залізні баки з молоком, й уже ніякі сили, ні лихі, ні добрі, його були не сперли (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Власник полонини не забував вкінці літа розплатитися зі своїм полониниським персоналом за роботу: дояркам – за доїння корів, *ватагам* – за сирні витвори, *бовгарам* – за обгін худібки (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Чи не замало для такої громади косарів й *громадінників* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); І само собою зрозуміло – замовленою на лихе примівкою *мольфарок* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Низка назв осіб вказує на інтимні стосунки: *любас*, *любаскун* ‘коханець’, *любаска* ‘коханка’, *кавалер* ‘залицяльник’, *гоней* ‘чоловік, що виявляє статеву хтивість до чужих жінок’, *гониця* ‘жінка легкої поведінки’, *курва* ‘те саме, що гониця’, *курвар* ‘те саме, що гоней’: Головне, заводити *любаса* на стороні так, аби ніхто не знав і не здогадувався про його екзистенцію (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Саме тоді, але вже на зворотному шляху, він ближ-

че зазнає її, свою *любаску*, стосунок з якою триватиме не один рік (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – До вуйка Юри у мене було таких *кавалерів*! Ийой! Хоч греблю гати! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Єкби я тебе ни взяла, ек суку, поперед себе, й не гнала тхаті, то ти, *гонею*, задрулив би из тов *гоницев* кудас на стайню або на обorig на сіно (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Я не бачила різниці між цнотливими й *курвами*, розведеними, звденицями, покритками, вдовами (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); А сам сердився, якщо мама замість: “Николко, мій, любий та добрий! Бідашко солоденька!” – клала руки в боки, з нахилом трохи вперед, й кидала йому прямо межі його очі: юзюк, рипи, сплощенка, вусач, пидкринта, карлик, валюга, *курвар*, *любаскун* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Поодинокими номенами репрезентовано назви осіб за віковими (*легінь* ‘дорослий хлопець, парубок’), статевими (*челядь*, *челядина* ‘жінка’), соціальними (*годованець* ‘утриманець’) ознаками: То такі відьми були, шо хлопців молодих збивали з дороги: *легіні* довго лісами блудили (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Рідко обходилося й без того, аби *челядь*, доводячи свою правоту, істинність своєї думки, правдивість рідко правдивих історій, оповідок, ситуацій, не божилася й клялася у святій правді оповіданого, б’ючи себе при цьому у груди кулаком правиці: “Бигме, шо так було” (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Чоловік тоді немає що робити, бере й підкасує рукави й б’є свою *челядину*: б’є, відтеліпує, відсипає водою і знову б’є (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Що багато дітей служать в інших родинах, працюють з ранку до ночі в лісі, на полі, в стайні, бувають на *годованцях* й доглядають старих людей, щоби ті потім, якщо швидше не заженуть в гріб отих бідних дітей, переписали на них хату, стайню, присадибу, щоби ті мали де жити зі своїми майбутніми гулящими жінками чи чоловіками-п’яницями (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Уживаються й назви міфічних осіб – *бісиця* ‘міфічна істота, жінка чорта, чортиця’, *нявка* ‘мавка’, *дітчик*, *францавий* ‘чорт’: А ви знаєте, що колис на цій полонині жили *бісиці*? (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Лісники постійно ганялися, переслідували, різали тромфа, бавилися у повелителів й царів карпатських лісів, мало не лісовиків-чарівників, чоловіків звабливих мавок

й *нявок* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Я ек того *дітчика* дес попохоплю (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Для когось вони були *всесвітом*, ... для когось – *нендзами*, *францавами*, *противними*, *поганими*, *скупими*, *жорстокими*, *пізьмовитими* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Низка гуцульських діалектних назв осіб – це оцінні номени, здебільшого негативно забарвлені, наприклад, *нендза*, *нехарниця*, *лецта*, *оферма*, *лярва*, *белета*, *карва*: Для когось вони були *всесвітом*, для когось – *карою* *небесною*, для когось – *душечками*, *любими*, *добрими*, *милосердними*, *благородними*, для когось – *нендзами*, *францавами*, *противними*, *поганими*, *скупими*, *жорстокими*, *пізьмовитими* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); *перен*. Мама висипала помії свині, піднімаючи відро майже вище своєї голови, щоб поцілити у корито. – Уже їс витачіла у грузи, *нехарнице!* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Йой! *Гадя*. Така *лецта*. Покігласи туду у джмірі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Та я тибє зара' заткаю навіки, *офермо* ти (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Жінка також нагренована у цій справі: з повним правом гаратає чоловіка каструлями, покришками від каструль, сіпає за волосся, копнякує, дає в морду, плює в очі, якщо той заграє із якоюсь *лярвою* і не одною (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Гуцул, що не любаскує, не б'є жінку, не вмє набуватися на набутках – *белета*, крайня біданка, такого не поважають, з таким не рахуються, такого не бояться, навіть його челядина (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Тій ураз дров мало, плоти лихо закладені. Та *карва* би си ни нажерла (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів).

Із гуцульської діалектної побутової лексики засвідчено назви одягу та взуття, зокрема номени *сардак* 'верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', *лейбан* 'виготовлений з сукна або в'язаний із вовни верхній одяг', *кресаня* 'чоловічий фетровий капелюх з прикрасами', *гумівці*, *гумаки* 'гумові чоботи', *кирзаки* 'кирзові чоботи', *тобивка* 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече, що є елементом гуцульського строю', *дрантє* 'старий поношений одяг; лахміття': В кожухах й *сардаках*. / Гордий гуцул в *кресані*, / Гуцулки в фартухах (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Завжди клав її у внутрішню верхню кишеню *лейбана*, перевіряв, чи не випаде,

і незабаром зникав за Кечіркою (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Свиня незадоволено хрюкає, ловить маму за *гумаки*, відбиток іклів залишається на правому гумівці (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Я цікавилася, чи все готово, чи знайшли мені чоботи-*гумовці* й й чи поставили у передню кишеньку рюкзак сірники, сіль й дощовий плащ (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Що у котроїсь у куферку кращі сорочки, попружки, запаски; на жердках – сардаки, кожухи, під тапчанами – постолі, *кирзаки* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); "Тузінки ни заляпай, / Тай *тобивку* из пліч мо' скігни", / Джвндит мужови жінка, / А той вус потирає, / Си любенько всміхає й / П'є до кухарки, шо черлена в лице (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Ци, може, лежимо, по цілій днині у перинах. Інтересно, хто вам *дрантє* жмаче, за вами прибирає, коли ви насвините (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів).

Із назв їжі та напоїв використано гуцулізми *бринза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *кулеша* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *бануж* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані', *солонина* 'сало', *мачинка* 'засмажка до страви', *гусянка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *розвод* 'напій – розведена водою гуслінка', *вурда* 'сир гіршої якості з вторинної переробки молока', *жентиця* 'сироватка', *матриган* 'спиртова настоянка беладони': Та його тато був добре захлнним газдою: не хотів залишати мадярам цілі бербениці *бринзи*... (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Може, гусянки дати, / Гезде вурда й *кулеша*, / Бринза з банужем стинут в мисках (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Стіл валиться від добротних гуцульських наїдків: голубці, холодець, кулеша, *бануж*, бринза, масло, узвар, маківник (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Витягти з рюкзак маслу, бринзу, варені яйця, *солонину* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Певно, чкурнула в ліс по печериці, і на вечерю вже буде *мачинка* з грибами (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Може, *гусянки* дати, / Гезде *вурда* й кулеша, / Бринза з банужем стинут в мисках (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); – Дайте, дівчета, води! – Але студеної! – Най мама зробит *розводу!* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Вечеря з сиру, масла, молока, вурди, *жентиці*, милозвучні звуки сопілки, вібрування дужих, стриманих голосів... (Л.-П. Стринадюк. А кему-

еш, ек то було!); Так, екби *матритану* хлиснули (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!).

Гуцульські назви хатнього начиння та речей господарського призначення репрезентовані номенами *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком', *порція* 'чарка', *вереня* 'домоткане вовняне або лляне рядно', *гребітка* 'пристрій для збирання чорниць', *шпаргат* 'кухонна плита для приготування їжі', *бербениця* 'дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів – молока, бринзи тощо', *бисаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *руцак* 'рюкзак', *курмей* 'шнурок', *рура* 'трубка', *куферок* 'скриня', *кісе* 'держак коси', *скорода* 'саморобна борона', *острива* 'копичка сіна, укладена на сукуватий кіл': Кожного понеділка о п'ятій ранку прокидатися, вилізати з-під теплої ковдри чи *ліжника* і йти на автобус із замерзлими вікнами (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); А мама не раз казала мені: "Та, ек ти несеш то молоко! Порозсипала по цілих хоромах! Руки трісутси, ек у Малинки (жила у нас по сусідству одна бабка, що любила собі випити й поки *порцію* з самогонкою доносила до рота – половину по дорозі розливала!) <...>" (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); *Веренями* сіна зі стайні на поле. Спочатку, влітку, в стайню (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); У третьому відерку афин було майже по вінця: зелених, з листям й бадиллям. Бо набирали їх *гребітками*, дерев'яними, з металевими шпичками черпаками, на які нанизувалася всяка всячина (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Та так швидко, що не можна було встигнути за нею поглядом: дров підкинула у піч, горщики посовала туди-сюди на *шпаргаті*, сметану зібрала з миски з молоком, варення з малини принесла з комори, щоби нас пригостити (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Та його тато був добре захланним газдою: не хотів залишати мадярам цілі *бербениці* бринзи... (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Осідлали Зірку, взяли харчі в *бисаги*, укрівлю для себе й кобили (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); – Та я аді скакну суда в ліс, може йкого гриба найду, тай тата там стріну, поможу *руцак* нести, бо мав саракко намучітиси (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); – Та Анниця з-під Обочі на весілю свої доньки Галинки взяла *курмей* тай пішла вішітиси (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Прикладають

спеціальну *руру*, яка з'єднує цю ж каструлю зі спіралеподібними звивинами всередині іншої посудини, в яку вже налито чистої холодної води, із пригвинченим внизу до неї малим сикликом, дзюрчиком, із прикладеним до нього ж ще тоненької, рівно переламаної трісочки до низу, щоби стікала по ній сорокаградусна самогонка (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Найбільше нас привабила комора, темна, химерна, з жердками по боках, зі сволоками на стелях, з *куферками* під канапами, з довгим дерев'яним столом аж ген біля вікна, на якому лежала всяка всячина (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Не потрібно було гострити леза, направляти *кісе* і потім змагатися за можливість вести перед (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Після орання скородили город так званою *скородою*, на яку привалювали кілька каменів для ваги. Вона була всяяна гострими залізними зубцями, направленими вниз, аби хоч трохи розбити великі кавалки зораного ґрунту (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Тут, біля оденка з сіном, яке зібрали влітку в *остриву*, худібка крутитиметься аж до підвечір'я, доки її знову приженуть до стайні, запустять всередину по одній: "Ружена! Гий" (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!).

Рослинний і тваринний світ Гуцульщини відбито в номінаціях відповідно *афини*, *афинник* 'зарослі чорниці', *тогодзи* 'брусниця', *псюрка* 'трава поганої якості як паша; біловус', *барабуля* 'картопля', *гадєрька* 'бліда поганка' та *маржина* 'худоба', *товаре* 'одна штука худоби', *огір* 'жеребець', *гайда*, *пирга*, *котюга*, *борюх* 'собака', *гала* 'змія', *мідиця* 'польова миша': А яке то було задоволення їсти харчі прямо-таки серед *афинників*, розстеливши пакет або ж дощовик замість скатерті (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Своїми *афинами*, *тогодзами*, малиною, ожиною (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); Тато завжди носив їм найкраще сіно: таке, що влітку не мокло, на яке не попадало жодної краплі дощу, ароматне, й не *псюрка*, не багна (різного ж виду бувають трави, стебла. Залежало від поля, де росли) (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); – Тра' зо два рази бити кічки, а вже витак садити *барабулю*, бо бідашка ни вілізи з-під таких кавуль (Л.-П. Стринадюк. А кемуеш, ек то було!); А якщо у пакетику, до того ж обірваному, з однією ручкою, дві сиріожки, одна з яких замаскована *гадєрька* – отруйна біда поганка, жменя лисичок, пів обгризеного боровика, яким

білка, глумлячись, з дупла кинула тобі в чоло, і один пиздек – старезний гриб, із чорною ряскою й білими на півпалець черв'яками, то мимоволі починаєш заздрити тому харкотливому Комбі, сусідові згори, який у дитинстві їв жменями свої гивенця, від того й грибар тепер від народження (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Тай *маржина* ни буде тобі їсти пліснівку (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); А на осінь раптом хтось зголошувався й забирав своє *товаре*, так ніби так і мало бути (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Не встигла налюбуватися рвучким бігом по царинках, тупотінням землі під ногами, першими і кожними наступними гігіканнями, перегукуванням з сусідським пишним *оїрем*, його любовними заграваннями, як приготовлений заздалегідь батіг й упряж вже чекають на неї (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Ані, ек то счєста буває, шо через тих *гайдий* гляба присадибу минути, так гарче, шо покаїні (Л.-П.Стринадюк. У нас, гуцулів); – Та ади Монах, *пирга* Андрія Гнагового, латрала цілу ніч, бігала туда поточинами й присідала до ранку (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Зате по присадибах бігають й гавкають, подеколи на людей присідають, кусають за литки, ловлять за ноги, латрають, виють, завивають, гризуть й загризають, гаркають й гарче, а подеколи – скавуле: гайди, пси, псєта, пирги, *борюхи*, гайдєта, шєні, шінєта, *котюги*, котюжєта (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Тай аді ші *талу* смих виділа у джімрях (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); І тут уже не можу не внести свій ображаючий коментар: мене таки добре боліло, бо була ще дитиною, коли мене обзивали, коли мені призивалися, коли метали в мій бік такі їдкі словечка, як бісиця, бліда поганка, *мідиця*, так кортит' жити, хатєйка (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Такі гуцульські діалектні слова, як *полонина* 'високогірне пасовище', *царинка* 'обгороджений шматок поля, сіножаті, пасовища', *грунь* 'вершина невисокої гори', *бердо* 'прірва, урвище', *джімрі* 'непролазні хащі', *плай* 'гірська стежка', засвідчують використання ландшафтної лексики: А їх, тих бортових машин, з'жджалосє тоді багацько на *полонини* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Через кілька років я знатиму, шо під березу, шо росла на нашій *царинці* і у яку поцілила блискавка, мама колись вилила воду, якою мене змивала (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Юзиха, на два *груні* дальше від нас (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!);

Потім ще довго ходили бовгарі *бердами* зі своїми собаками-вічарками й шукали маржину у непролазних чагарниках і *джімрях* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Ой, по плаю білі вівці, по *плаю*, по *плаю*, а я спала з музикантом, бигме си ни таю (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

З іншої діалектної лексики засвідчено також назви споруд, огорож (*стєя* 'постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *кліть* 'комора', *тражда* 'гуцульська садиба'), частин тіла (*товня* 'голова', *торгоші* 'плечі', *гузиця* 'задниця'), музичних інструментів (*денцівка* 'особливий тип сопілки з денцем', *флюєра* 'довга сопілка без денця'), водних реалій (*калабаня* 'калюжа', *чуровина* 'вода, що стікає з одягу і утворює калюжку'), хвороб (*дихавиця* 'астма'), атмосферних опадів (*зима* 'сніг'), абстрактних понять (*набутки* 'частування, гостина, забава', *гарування* 'тяжка праця', *приключка* 'випадок', *керунок* 'напрямок'): Але скорше всего, шо то *стаї*, де літуют з маржинув (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Півдороги пройде, вже ближче до *стаї*, куди подавався за сиром й вурдою, виймав сховану флюєру й грав (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); ... Вуйна Анна викликає дівочок, як вона сама їх називала, до себе у *кліть*, комору при літній, із дерев'яним, почорнілим від дощів і сонця, дахом (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Покійна опустить дитя в ліжечко й наступної ночі знову з'явиться в брамі перед заблуканою в горах *траждою*, щоби нагодувати дитину молоком (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Понапиваетиси тай вигоїти ші шош отутєчки собі на свою *товню* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); А я у тата на *торгошах*, стрімко вниз, ще двадцять хвилин – й ми на місці (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Нам, гуцулам, не всякий раз вдаєтьєся піти далеко від хати й не промокнути, не те, щоби до нитки, але так, аби панталони добре прилипли до литок й *гузиці* й від скапування холодних крапель дошової води при початку дражливо лоскотало у загинах під колінами, далі свербіло не до витримку, а вже після їдкоого чухання через штанину – з'влялися блинди, почервонілі плямки на шкірі, як після укусу носатого комара, який цілу ніч надокучливо дзижчить над вухом, <...> (Л.-П.Стринадюк. У нас, гуцулів); Тато ніколи й нікуди не йшов без *денцівки*-сопілки на десять дірок (Л.-П.Стринадюк.

А кемуєш, ек то було!); Півдороги пройде, вже ближче до стаї, куди подавався за сиром й вурдою, виймав сховану *флосеру* й грав (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Гналися за однією коровою, яка стрімголов втікала по стрімкій, із вибоїнами, *калабанами*, де-не-де добре утрामбованій тракторній дорозі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); *Чуровини* дощової води, що стікали на підлогу, одразу стиралися шурханням й човганням чобіт (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Одні старіли – їх відводили на здачу, одні діставали *дихавицю*, задихалися, не могли йти в горб (Л.-П.Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); У нас, гуцулів, немає у вжитку слова сніг: його замінює *зима* – для позначення пори року і власне снігу (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Вже не тримався на ногах, не тямив, що робить, куди йде, з ким прийшов до цього одвірку, у якого газди зараз *набутки*, як його по йменню, з якої фамілії, чийх батьків син чи дочка (Л.- П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Ніби її *гарування* з ранку до ночі було гріхом (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); А може, тому, що оповідала вуйна Анна всяку *приклучку* з особливою інтонацією (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Серед тих биків були і сусідські, і ті, що забрели з інших незнайомих *керунків*, і наші (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Окрім діалектизмів-субстантивів, у повістях Л. Стринадюк вжито й гуцульські ознакові слова. З-поміж слів на позначення статичних ознак назвемо *файний* ‘гарний, добрий’, *гулавий* ‘дурний, придуркуватий’, *францава* ‘прикра’, *пізьмовитий* ‘сердитий, гнівливий’, *ворозкий* ‘непосидючий, пустотливий’, *последний* ‘останній’, *ківна* ‘тільна’, *піці* ‘дуже малі, ніякі’: Бісиці кажу: страшно вродливі дівчета, шо спереду були дуже *файні*, в личко біленькі (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Тогди земля угрієтси и повилазе *файні* боровики (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Я була така *файна*! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Маржина швидше притягує до себе струм, особливо зіпріла, розпашіла, *гулава* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Може *пізьмує*, шо в мене бураки бирші вирости (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); А все через вихвалання любасика поміж людьми, шо має ту і ту газдиню, того-то і того газди, пишну й солодку любаску, яка любить лиш його, а свого чоловіка в сраці має, з яким лиш бідує,

і разом з ним лиш того, шо одна газдівка, шо вже багато всякого настарали разом, бо й діти ще не вирости, бо зрешти, хто його такого *ворозкого* буде витримувати крім неї дурної (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Хто *последний* – закриває ворота (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Бувало, шо *ківна* корова у передчутті пологів ховалася у непролазних лісах (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Туда попод Чісника *піці* єгоди. Майже таки нема там ігид (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів).

Динамічні ознаки відображено значно більшою кількістю діалектних лексем, зокрема *гивинутти* ‘вилити’, *гальопувати* ‘поспішати’, *збесебитися* ‘втратити розум, самовладання’, *здибати* ‘зустріти’, *пазити* ‘пильнувати, стежити’, *ризувати* ‘спускати по жолобу згори з лісу колоди’, *видознати* ‘провідати’, *вергнути* ‘кинути’, *мольфувати* ‘ворожити, чарувати’, *капарити* ‘недбало виконувати роботу’, *сокотити* ‘берегти, пильнувати, стежити’, *кутати* ‘поратися коло домашнього господарства’, *кортити* ‘бажати, хотіти’, *фисіти* ‘шипіти, посвистувати’, *літувати* ‘перебувати на полонині протягом літнього періоду’, *бовгарити* ‘пасти велику рогату худобу на полонині’, *скорнети* ‘збудити’, *штрикнути* ‘стрибнути’, *піворити* ‘верещати’: Набутки майже би вдалися, якби один наш кум другому куму, такіж нашому, не *гивинув* цинівку холодної води, шо була перед рукою другому прямо межі його витрішені очі (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Треба йти швидше, бігти, *гальопувати*! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Там, чула я не раз, як оповідали: блискавка влучила в одного ватага, шо *збесебився* в громах й дощах перевозити залізні баки з молоком, й уже ніякі сили, ні лихі, ні добрі, його були не сперли (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Бувало складалися докупи харчами з друзями, яких там *здибали*, сусідами, шо пішли на полонину потайки (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); *Пазь* дорогу, хлопчі, а то забудеш, куда їс си направив (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Єкби ви, шмарькавки, так, ек ми, хлопці, ші з малих міхи з муков на плечах д’горі трагали, зимами *ризували* смеречі потоками, грузили ночами шпали на машини... (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Аді син из жинкув тай внуки, а узимі шеста ходет іго *видознати* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Хто ’го буде пити. Хіба свиням *виверечі*. Най си розсипле та Хрома на

маки-макени (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Диви, ек ти сапаєш? За тобов ззаду бурени ростут. Нашо так *капарити* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Сьогодні Михайлове чудо! Велике свето. Треба *сокотитиси* й Бога просити (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Усі вони ночували під курником, зсипані в одну свинську каструлю й накріті покришкою при спробі ще не потоплених втекти, а вже на ранок – попадали у стравоходи курей, яким поки що таланило не попастися до пазурів всевидячого половика, що кружляв в небі й *сокотив* свою здобич (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); А витак я ші *кутала* худобу (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); – Мене так *кортит* жити! Саме цей вислів, який я тоді у своїх сім, у ту темну й доволі безнадійну ніч, вимовила, й став афоризмом для нашої родини на всі випадки життя: так *кортить* жити! (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Бувало, що дрова *фисять*, а не загораються (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Оповідав нам дід Микола, який свого часу не один рік *літував* на полонині Кринта. *Бовгарив* там разом зі своїм псом Довбушем (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Будете знов видсипатися до вечора, гляба буде вас *скорнетити* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів); Трюху – дзвінко *піворе* в данці дівки, / Шо є сили собі тропотє парубки (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів).

Л. Стринадюк в українську художню мову ввела й низку гуцульських діалектних фразем, наприклад (піти) *під кицку* ‘померти’, *хоч у пресподне* ‘куди хоч’, *лихо будемо гостити* ‘не пощастить, не пофортунить’, *різати тромфа* ‘вдавати з себе захисника’, *у дитчий голос* ‘дуже далеко, на край світу’, *дути в гузиці* ‘підлешуватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; підлабузнюватися’, *шош ни рихта* ‘не так, як треба’: Вона не звинувачувала й не проклінала свою долю. Не скаржилася на синяки, набряки від чоловікових штурханів. Як він не намагався витрусити з неї життя, йому так і не вдалося. Пішов перший *під кецку* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); – Запретаємо мерву, а тогди їдте *хоч у пресподне* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Бо вертатися не можна – *лихо будемо гостити* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Лісники постійно ганялися, переслідували, *різали тромфа*, бавилися у повелителів й царів карпатських лісів, мало не лісовиків-

чарівників, чоловіків звабливих мавок й нявок (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Та це дес, певно, на край світу ми збиралися. Тай у *дитчий голос* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!); Не те, що ті “підтирала сраку” у колгоспі, “лизали зади” комуністам, *дули їм у гудзиці* і самі ставали такою ж наволоччю, яка готова була маму рідну продати за дурну славу (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!).

Отже, мова прози молодшої письменниці засвідчує послідовну, доволі повну й органічну стилізацію мовлення персонажів під гуцульську південноверховинську говірку. В авторській мові маємо діалектні лексичні вкраплення, зумовлені потребами нарації.

Ще одним із тих, хто широко послуговується гуцульським діалектом у своїх поетичних і прозових творах і при цьому не допускає помилок є косів’янин Василь Шкурган, автор двох збірок поетичних творів та новел. Гуцульський говір прозирає вже в назвах самих збірок – “Кілько того світа”, “Ади жию”. У використанні гуцульського говору в прозі В. Шкурган нагадує Марка Черемшину: в авторській мові трапляються лексичні гуцульські діалектизми, зумовлені тематикою новел, а мова персонажів – це літературно опрацьоване гуцульське діалектне мовлення з його характерними фонетичними, граматичними, лексичними ознаками, пор.:

Катруся згадала, як одного разу, після штурму цієї скали альпіністами, вирішила сама долізити до сміливих смерічок. Дісталась до середини, а далі ніяк... Злізти – ще страшніше. Добре, що камінь виступав – було де постояти.

– Тето, кемуєте мене тамо, серед скали?

– Де ні?! Кімую добре. У селі ші й тепер дітим наказуют, аби на сесю берду не чипірилиси. Ти дівчуром така була уритна, шо тебе би паском не нагодував... Лиш дедя в’євав за тобов – за своїм мізинком.

– Дід Василь, Царство йому Небесне, мене здоймив. Аж вид оттої смереки злізав д’мені по курмею. Тулив та розговорював, хоть сам дрижев дужче.

– Дедьо тебе ші й підкурював, аби пуд не ймив. Замість дати бука дурній, бігав тут та заказував, аби, не дай Боже, сварити...

(Не пошкодуйте чесу).

Що стосується мови поезій В. Шкургана, то в збірці “Кілько того світа” тексти віршів написані сучасною літературною мовою.

У низці поезій помітні більші чи менші вкраплення гуцульських лексичних діалектизмів, напр.:

Що так мучиш зголодніле тіло?.. / Говори, *мой* хлопче, говори: / *клявузу* у грудях отвори – / *най* приймає світ. / Тобі кортіло... / *скочити на ковбки* на валу / і себе, як нависну *дарабу*, / *вдарити* у здиблену скалу – / протаранити її, незграбу.

(Що так мучиш зголодніле тіло?)

Однак у другій збірці “Ади жию” усі поетичні тексти написані гуцульським діалектом, власне у цих поезіях діалект замінює літературну мову, пор.:

У горах дощ. / Єлиці в пацьорках / і нам сховатиси не видко де. / Але чугайстер у своїх руках / кортечки ниточку преде. / Вже тікаємо у праліси. / Але і тут, / гий цілий світ здурів; / скликаної громовиці голоси / далековидних грибарів. / Притулиси д’міні ше і ше... / Туман в лісі, на очех туман. / Давай добритиси / з оцим дощем, / аби не змив нас в океан. / Ші крок – розступ’ютси дерева / і ми... / попадаємо в небо

(У горах дощ)

Мотивацію звернення до рідного говору в своїх поезіях автор подає в коротенькому вступі “Замість передмови”, написаному, до речі, теж гуцульським діалектом: “Кортіло мене гранев рідного слова – від ватри на дідизнині запаленої – Вашу душу зігріти. А може, гий нихотічи, і впекти... Байка, що тото слово дрібоньке, зато найменча пацьорка в силінці, а таке глибоке, ек вода у плесі. Бо кожний, добираючи слово, замість икати, ек той шоумен у телевізії, скаже: Ади, мой, забув... Мовознавці ші найдут належне місце в мові на коротеньке “ади!” (згуста просто “ди”), що ми ним одним і радість, і подивувані, і всу навколосвітну географію, і урваний терпец, і свою твердість передаємо. Ой не одна така пацьорка в гуцулському говорі! Є надія, шо коліс і уса умита бесіда заінтересує науку, а заким, ади збираю слова – пацьорки, силою їх у гердани газдівскі й Вам з дітми-онуками засилаю на спомин теплий, на біль солодкий, на науку з дідівзнини”.

Його побратим по перу, гуцул з походження, Василь Герасим’юк на питання, чому Василь Шкурган на початку третього тисячоліття замість української літературної мови в художній мові широко послуговується можливостями рідної йому гуцульської говірки дає

таку відповідь: “Як мені видається, лишень тому, щоб відкрилося всім, наскільки, здавалось би, старосвітська лексика (з морфологією і навіть синтаксисом) повнокровно озвучує теперішній час. У прозі цей прийом після Стефаніка і Черемшини був прописаний безвідмовно. А от поезія... Промовляє ж сам автор, а не індивідуалізовані персонажі (кожен – зі своєю мовою). У минулому столітті поезія на діалекті називалася, як правило, стилізацією – “під народ”. А коли вже народ починає говорити “тіпа” і “кароче”, то нову поетичну мову сьогодні, очевидно, слід шукати десь інде. Кожен автор вирішує по-своєму. Шкурганові на ритмічному рівні підказують “старі цимбали”. Хіба ж не сучасний у них ритм? Наче виплеснутий сьогодні – для поривчастих і розшарпаних наших душ. Аби вижити”¹.

Отже, Василь Шкурган практикує двоєке використання гуцульського говору, зокрема говірок околиць Косова, в мові своїх художніх творів: в одних авторську літературну нормативну мову доповнює соковите діалектне гуцульське мовлення персонажів, а в інших – гуцульський діалект взагалі замінив літературну мову. І в одному й у другому підходах досить повно й послідовно відбито весь спектр фонетичних і граматичних гуцульських (косівських) діалектних рис та відповідний пласт гуцульської діалектної лексики. Зупинимось на ній детальніше. Привертає увагу значна кількість гуцульських діалектних назв осіб, ужитих В. Шкурганом у мові художніх творів. Серед них виділимо назви осіб за спорідненістю і свояцтвом, зокрема *стариня* ‘батько і мати’, *дедя* ‘батько’, *вуйко* 1) ‘дядько, брат матері або батька’, 2) ‘взагалі старша за віком людина’, *вуйна*, *тета* ‘тітка’, *фіїна* ‘хрещениця’: А з Василя тої помочі: бірше зважев, хіба, ек кулака давав. Так! При тому мус було й’то слабу *стариню* обходити, годувати... А шо, назад дороги не було! Мусіла жити, бо розводів тогди ніхто не знав. Розвод дала міна, шо вбила Василя (Сойка); Ти дівчуром така була уритна, шо тебе би паском не нагодував... Лиш *дедя* в’євав за тобов – за своїм мізинком (Не пошкодуйте чесу); – Ильку, а мені Йвась на ноги стає... – Ходи д’мені, Христинко. – А мені *вуйко* і *вуйна* дали по писанці... – Аби-с була здорова! (Кілько цего світа); – *Вуйку*, у вас

¹ Герасим’юк В. І берег, і повінь, або дежавю Василя Шкургана // Василь Шкурган. Ади жию. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 118–122.

колесо звісімковане! – вигукнув той задержувато. Фірман підняв голову. Роздивився (Опришки); – ...Єк теперки тут *тета* газдує?... Вже відколи навіть не виділа мамину молодшу сестру. Щось родиною хмарне перебігло – чужилиси без видимої причини (Не пошкодуйте чесу); Ага, наговорювала й'му на усіх, аби не пішов; вітримала півліта днински коло корови та свиний, поки *фїїна* не прийшла і за руку не забрала його (Кілько цього світа).

Окремими лексемами засвідчені гуцульські діалектні назви осіб за родом діяльності: *побережник* 'лісник', *дохтір* 'лікар': Зіщулиться *побережник*, / скрадливо стане над потоком / і пошкодує, вже як звук, / чому він тут. / І микне боком (Примхливий вечір); – А чули-сте, що дес у світі дитині, най си преч каже, косарков відтело руку, а *дохторі* начес пришили – і рука жива! (Син).

Поширеними у художній мові В. Шкургана є оцінні назви осіб, зазвичай з негативним забарвленням *батери*, *скурвійсин*, *бахурі*, *мерза*, *опуд*, *галайдака*, *дівчур*, *шалапути*, *моцага*: Він мав національність – горівку й молодиці, був, вібачте, з нації *батерів* від світа (Переказ); – А во, вуйко Дмитраш з Безульки казав матці Єлені, що мушшїна національності не має... – От *скурвійсин*! Це він не має... 'Го мама гуцулка, а дедьо... з дідчої мами з долу – біда їх знає, де то найшлоси (Переказ); Каміння в сад понакидали з шутрової купи коло будови, йкогог патиччя. *Бахурі бахурами!* (Барабулі); Потім продовжив почате: – Уважєй, бо то до-обра *мерза*: мене шї з парубка ловив, але гудзика злапав... (Солодкі яблука); Колис у школі я мав бути битим через цього *опуда*: ми на перервах витворели трохи – ади грали у пивку, і я нехотїчи розбив віконце (... а, збоку школи угорі була мацінька шибка – зашло, аби на під падало хоть трошки світла) (Солодкі яблука); Ци може я маю стати перед тобов на колїна, *галайдаку* пустий? (Кашкет); Ти *дівчуром* така була уритна, що тебе би паском не нагодував... (Не пошкодуйте чесу); – Угу! Шкода лиш, що по межї газді траф'єютси *шалапути* (Кашкет); – Бо в залїзці, майте на увазі, водно йкус публіку підсунут... Кїмую єкогог Василя Рошїб'юка (я шї гет хлопчїшшїм був)... Такий, мой, *моцага* був, парубок – єк дуб. Видїй у горах другого такого поставного и мощного не найшов би (Майте на увазі).

Помїтну групу гуцульських лексичних діалектизмів становлять назви тварин. Це *маржїна* 'худоба', *товар* 'худоба', *когут*

'півень', *гадина* 'змїя', *пструги* 'форель': ...*Маржїна* рїче, кїнь самий вар'ює (Коли си прошумаєш, браччїку?); – Ади копаю... А сегороку літувала у полонїні... А там так лило, що я мокра ланда за *маржїнов* і гет застудилася... А Петро жїдний – не годен тої горївки нажертиси: ади снотї прителїпавси п'єний, єк чїп... (Не пошкодуйте чесу); – Колис усі так будували. Ади цей мисничок видколи памнїтаю, і ця лавїця... Чуємо надворї шум – дївлюся у вїкно. Кажї: шо хоч? Бо я бїгме си квап'ю – здогадує за кутанєм *товар* (Ти... позавїдував менї на смєречїну); *Когут* накокоїжився і сварїться на незнайомого чоловіка (Сойка); Ну, але йка там чїстота у лісі! Й-йой... Там би *гадину* було видко наделеки (Переказ); Він, здаєтьсє, таки знав, про шо цїєї нотї шепталїся *пструги* у Волїці або змовлялїся клєні під снятїнським мостом у крутїжах Прута (Син).

Гуцульські діалектні назви рослин та дерев представленї номїнаціями *чїчка* 'квітка', *афїни* 'чорниця', *бараболя* 'картопля', *тrepєта* 'осика', *брїндуша* 'шафран': У відцвїчї мїти неумєршї, / 'ди, виднївси свїт. / А відтепер / в них цвїтут *чїчки* весненї першї / ...пєлюстєм, / єк веслами галєр (Так. Ти тої, шо знов баює з нами...); Довгагї пропливали свїтлотїні / над млїстю *афїн* в шєпотї дощу / (цї крапелькї такї багатослєвнї, / коли мовчїть усє / Коли – мовчу...) (Зарїбку мало бутї вїще мїри); Сьогоднї / дєнь Господнїй – недїля. / Знову їм смажену *бараболю* / і чїтаю Герасим'юкову / "Ранкову пастораль"... (Вчора була субота – шостїй дєнь); Тепєр в торг зайшли дєрєв'янї палїчки для хїмїчної завївки волоссє, то цїх патїчкїв Славко їз свїжозрубанїх *тrepєт* і пїдсушенїх берїз точїв бїльшє тїсєчї щоднє (Син); Може і ви / колїс так-о хотїлї... / сєрєд зїмї нарвати *брїндушїв*? (Чомус гїрчїт не в ротї).

їз-помїж діалектної лєксїкї художньої мови В. Шкургана вїдїляємо такї назви одягу, головнїх уборїв, прикрас, їх частїн, як: *лудїна* 'одяг', *крєсаня* 'чоловїчий повєстїяний капєлюх з прикрасами', *гачї* 'чоловїчї штани', *пацьорка* 'намїстїна', *споднї* 'штани з фабрїчної тканини', *байбарак* 'вєрхнїй короткїй чоловїчий, рїдше жїночїй одяг', *дрантї* 'старїй поношенїй одяг': – Так, бо тої Михайло Єлїнчук, шо долїв у Смодному його родїна жїє, був колїс добрим батєром. Він бїв свого тата, і тато його зрїкси. Так шо Михайло нїчо' не мав: нї прїтулку, нї навїть доброї *лудїни*. В тої чєс сєло й'го боялосї: мїг безкарно зробїти зло йкє хоч (Логїка);

Вже Юрцьо втворив душу, як скриню, та викладав відтам все, що мав доброго. А що гладили моріжок на перевалі недалічко дороги, то із смеречини на грунь повибігали біленькі хатки, а зацікавлене сонце притулило своє золоте вухо до дідових *кресань* (Майте на увазі); Йой, уважай: / *гачі* нові – / напис на брамі борший від пса (Не шкодує капелюха); // у пор. У Славка в голові закрутилося, як в тому барабані, де він шліфує виточені з дерева *пацьорки* (Син); Слухай, мой, а ти вже, з кимос їхав, що *сподні* світиси (Опришки); Тий ми познайомилися (в'на Юстина Коновалюк) і разом уже сиділи, а дес через три дні сказали нам іти в баню. А я мала *байбарак* – файний, теплий (Переказ); – Давай другу ногу! Та-ак. Та підойми до холери це *дранті!*.. (Чоботи).

Гуцульськомаркованими у художній мові В.Шкургана є назви їжі та страв – *кулеша* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', *бриндза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *дзема* 'юшка', *буженица* 'копчене м'ясо', *гуслінка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *студинец* 'холодець', *буришіник* 'печений картопляний корж', *моченка* 'топлене сало зі сметаною і бринзою', *смажка* 'яечня', *кришеница* 'нарізані ножом овочі, фрукти чи інші продукти', *баланда* 'вода, в якій плаває кусочок капусти і картоплі', *зеленуги* 'зелені, недоспілі плоди': Посередині столу парувала свіжа *кулеша* (До серця, та не в пазуху); – Не заходьтеси, прошу вас, я не на гошшіні йшла... Йой, Штефаніхо, нашо тільки всекого, – згійкала до господині, котра вносила і розкладала на столі тарелі з *бриндзою*, салом, квашеними огірками, гусянкою (До серця, та не в пазуху); Смакував би-с *дзему* з-під!.. – просичала наостанок Юстина і поступилася, даючи дорогу та й «слово» своєму чоловікові (Кашкет); – Я хочу купити єгні на *буженицу*... (Солодкі яблука); – Не раз мені в голові крутивси стів: такий – без кутів, круглий, а на нім колач, гарчік *гуслінки*, рахва масла і миска з пирогами, посипаними з бринзов, – парує на всу хату! (Переказ); – Я того не любл'ю заліжок. Раз видів на храму, єк одному на спір в отакий-о горнец накришили хліба, накидали бужениці, голубців, гуслінки, *студинцу*, саламахи всекої, навіть *бурішініка* – розмішели з горівков, і той, майте на увазі, цесу сириматирку ззів (Майте на увазі); *Моченку* би-х їли з гуслінков, а *смажку* – з квашеним вогірком (Кашкет); На полудне давали ка-

вальчик хліба до мисочки *баланди*. А знаєте, шо таке *баланда*? – Ні – Вода, у котрій пливає крішка капусти і дее-ни дее, єк повезе, по кришеничці барабулі (Переказ); – Я на горіх... – Ну? – А він сів під горіхом чекати. – Ну? – А я до д'вечіру їв собі вилушки і шпуревси *зеленугами* (Опришки).

Помітну групу гуцульських лексичних діалектизмів становлять назви речей кухонного начиння й господарського призначення – *горнец* 'горщик', *дзигарок* 'годинник', *гарчик* 'невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів', *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком', *катран* 'ганчірка', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *бартка* 'широка сокира з коротким топорищем', *дзьобня* 'невеличка торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носять через плече', *курмей* 'шнурок', *бербениця* 'діжечка', *жстребло* 'гребінь, яким розчісують вовну', *клевець* 'молоток', *шпулька* 'моток', *фіра* 'підвода', *лавиця* 'переносний ослін', *куферок*, *куфер* 'скриня', *лада* 'дверцята при вході на горище', *коц* 'укривало', *лужско* 'ліжко', *ліска* 'сплетена решітка для сушіння фруктів', *кіліми* 'килими', *порційка* 'чарка', *рахва* 'дерев'яна точена посудина': Думають, шо єк найшли у стодоли *жстребло* від вовни і *горнецу* у дротенці, то й пивниця повна такого добра (Барабулі); – Але на самім почетку попачила з німцем: завів нас там до роботи, справ'єє на *дзигарок* тий питає <...> (Переказ); За валилом / змученої вовни / сивий *ліжник* усміх затаїв, / його барви від живих до чорних / заховав / у серці / Яворів (За валилом змученої вовни); // у пор. – Він і в нас літував, ші єк я до школи ходив... такий смішний – про той вибух лиш жертує, каже, шо то єк бабахнуло, то й'го з окомінка здоймали, шо висів там, єк *катран*... (Кілько цего світа); // образн. – Ци дужі ви, Маріко? / ...Бог поможе. / Ади... випроводжає сивий кіт, / А стежка розриває огорожу / ...з *бесагами* у світ (Ци дужі ви, Маріко?...); Але то не я – / терпен терпец. / Єк урвеси – / будете саракі: / ме підгарлі кушіти живец, / *бартка* ме кусати дровітнями (Гойкають, шо влада до весни); ...Я ще там не ночував. – / Збирав у *дзьобню* попадом харчі / і ніс лице щасливе освіжити (Я знав його...); Шо, / хоч мінетиси на бриндзи *бербеницу*? (Ти... позавидував мені на смеречину); – Дід Василь, Царство йому Небесне, мене здоймив. Аж вид от-тої смереки злізав д'мені по *курмею*. Тулив та розгово-

рював, хоть сам дрижев дужче (Не пошкодуйте чесу); ...Капельюхи їх – / пристріляні мішені / для *клевця* (Жменя цвяхів із кишені мого тата); – Мой, мені аж горіче стало, – випав з мовчанки Штефан. – Ану жінко, лишей ті *шпультки* та йди у другу хату шос ріхтуй на стів (До серця, та не в пазуху); Баба встає і рукою шурхає сушениці на *лісці*, аби дихали з усіх боків (Переказ); Добре, що я не пустила їх до того дерев'яного чомайданчика, що під *куфером* спретаний (Барабулі); Марильчина невістка налила в *порційки*, піднесла й слабій (Син); Не раз мені в голові крутивси стів: такий без кутів, круглий, а на нім колач, *тарчик* гуслінки, *рахва* масла <...> (Переказ).

Ще одну групу лексичних гуцулізмів у творах В.Шкургана становлять слова, які позначають ландшафтні географічні об'єкти: *грунь* 'вершина гори', *звір* 'міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами', *плай* 'гірська стежка, дорога в горах', *зарінок* 'лука, пасовище біля річки', *бердо* 'прірва, урвище; стрімкий схил гори', *царина* 'невелика галявина у лісі', *полонина* 'високогірне пасовище', *лаз* 'пасовище': Стежка то скрадалась в смечині, то вихоплювалась на отави і бігла по через *грунь* (Не пошкодуйте чесу); Тут від природи обшир любові, / тут відпрадавна ласка в основі, / серце саме витинає узорі – / допомагають смечкові *звори* / рідної мови (Зовсім не важко, хлопчику-цвяшк); Ген розмовляє небо з *паями*, / А заночовує поміж верхами / в хаті гуцульській, в хаті тепленькій, / де відчиняє розчулена ненька / всесвіту брами (Зовсім не важко, хлопчику-цвяшк); Гірше слуг у жорстокого пана / всі боялися Йвана, / що гранатами рибу глушив. /...Затоптали давно барвінок, / і в зажурі *зарінок*, / де він хрест над собою лишив (Пастухи знаходили гранати); Років отара... / Горкаєш і свищеш / на пса, 'би завертав / а сам женеш / зарослими *паями* та узвишшім, / у *берде* схарапужене (Років отара...); // образн. Бо ек начес не микнеш у столицу, / то надійси, / що скоро не умреш / у наших *бердах* вицвілої слави / де тяжко / Богови / безгрішному вгорі, / де густ п'єнкий / на волю / лиш приспали / і чоловікови скрутніше у журі (Ти... позавидував мені на смечину); Все зливалось в один сірий колір, і там, на *царинах*, горизонт не впізнавався – земля переходила в небо на видимій лінії (Різники); Ади копаю...А сего року літувала у *полонині* (Не пошкодуйте чесу); А кроки навпомацки спішно подалися далі по стежці, певно, ловити у Кучерівим саду на *лазах* (Солодкі яблука).

Із гуцульської діалектної лісорозробної та лісосплавної лексики в мові творів Василя Шкургана зафіксовано *дараба* 'пліт, збитий з кругляків, який сплавають по річці', *ковбок* 'відрізаний кусок дерева, колода': Тобі кортіло... / скочити на *ковбки* на валу / і себе, / як навісну / *дарабу*, / вдарити у здіблену скалу – / протаранити її, незграбу (Що так мучиш зголодніле тіло?..).

Засвідчено у художній мові В. Шкургана й деякі гуцульські діалектні найменування споруд, загорож: *стаєнка* 'невеличкий хлів на пасовищі', *оборіг* 'повітка на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя соломи', *софіт* 'стеля', *кошиця* 'виплетена з лози повітка біля хати для зберігання качанів кукурудзи', *подря* 'горище у стаї', *виходок* 'туалет', *вориння* 'огорожа з тонких довгих кругляків': Я песе звечора запер в *оборозі*, би не брехало (Солодкі яблука); Ші морозів нема, ші *софіт* не мокріє – а вже – с понакривав (Барабулі); На тата впала *кошиця* і побило му ноги (Переказ); – Слухай шо, – розважливо радився Юрко Угляр з дружиною Юстиною, – може би то молоде сіно з подрі переметати в оборіжок, ади, на постеліні, тий шо собі маржинка вхопить, а старе – на *подрю*? (Кашкет); Цего в селі наймали робити киринні роботи: то вікіцкати в стайни й порозмітувати по присадібі гної, то, вібачте, здохлятину закопати або вічерпати з *виходка*... (Кашкет); Отак між *вориння* блавучиться вік: / ...любов / ...домовина... / І ти не останній такий чоловік, / А всенька родина (На зламі дороги між "є" і "нема").

Окрему групу гуцульських діалектних лексем становлять слова з абстрактним значенням. Це *танч* 'недолік', *здибанка* 'зустріч', *туск* 'туга, сум', *скрут* 'поворот', *набуток* 'забава, застілля', *фірманування* 'праця візника', *рѳзказ* 'наказ' та ін.: ... Ади, коли бракує зуба у роті, то таки бракує, і ти конкретно відчуваш цес *танч* (Кашкет); Може тому, що дітьми пастушили разом навпроти її хати, а пізніше – парубком носив вечори через *зарінок* на *здибанку* (Не перший раз); Дивітси, шо уже п'єтдесеть років кожного шос болит і не перестає: то втворюєтси давні рани, то *туск* стискає груди (Кілько цего світа); А може, то зовсім инчий житейський *скрут* (Син); А де екий *набуток* – кличут попоїсти, приносі й'му (Кілько цего світа...); Він любив погомоніти про се, про те з Сусаком, хоч за десятки років спільного *фірманування* знав наперед його думки і навіть слова, які той скаже (Логіка); У селі, ци ші гірше, у инчому

селі – німці би злапали й замельдували нараз, бо мали такий *розказ* (Переказ).

Окрім гуцульських діалектизмів-субстантивів, у художній мові Василя Шкургана поширені іншочастиномовні діалектні слова, що засвідчує комплексне використання гуцульської діалектної лексики, зокрема прикметники *теньгий* ‘товстий, повний’, *студений* ‘холодний’, *уритний* ‘прикрий, надокучливий’, *нехарапутний* ‘недолугий’, *леп’єний* ‘брудний’, *шанталавий* ‘непутящий’, *лутавий* ‘неслужняний, впертий’, *лецтий* ‘найгірший’, *келавий* ‘неповороткий’, *доцотний* ‘точний’, *ворозкий* ‘непосидючий’, *жспавий* ‘енергійний’, *черлений* ‘червоний’, *киринний* ‘брудний, неприємний, огидний’, *трепетовий* ‘осиковий’, *вуйковий* ‘дядьковий’ та ін.: То була *теньга* смерека, що лежала отако на двох поперечинах (Майте на увазі); І щоразу / у Петрівку / входитимеш, / як у *студену* воду, / аби / втопити / прощення (Як у роботі надірвеш ще одну жилу); – Тето, кємуєте мене тамо, серед скали? – Де ні?! Кімую добре. У селі ші й тепер дітим наказують, аби на сесю бєрду не чипірилиси. Ти дівчуром така була *уритна*, що тебе би паском не нагодував... Лиш дєдя в’євав за тобов – за своїм мізинком (Не пошкодуйте чесу); – ... Пєвно й до мене так... бо бездїтна. Хїба я винна їй, що довгі роки ніхто не брав, і лиш позаторік полакомивси Петро. А шо Петрови – аби хтос поправ та закусити подав. Також *нехарапутний*: лишив сім’ю на Віжницькому боці, вербувавси дес у світи, вернувси... Тепер з Гафієв (Не пошкодуйте чесу); А ви би не обзивалися, єк би у вашу кирницю тручали *леп’єне* шматі тий «ловили рибу» оцим-о воловодом (Кашкет); Ади по собі знаю. А в житю треба мати любаску. Поки *шанталавий* не ходиш, поки... Ади (Логіка); Люб’ю їх дуже, але єк то таке негаздівске – шляг трафєє. Не раз послушні не *лутаві*, а не раз... (Барабулі); Курва *лецта!* Коли вже вдавитси тими лисницями (Солодкі яблука); Нарешті прорвало й зовсім спокійного, аж вайлуватого Юрка: – Ну ти й *келавий*, чоловіче (Кашкет); То не можна було дайкати, йойкати, гійкати... І була *доцотна* дисциплїна. Оо-це йо (Переказ); Такий *ворозкий*: перебирає роботами, озметси за одно, вже й затратитси <...> (Майте на увазі); І внук літає, але той єк беретси, то *жспавий* до кінця роботу веде (Майте на увазі); Понєдівки любит, а з чого би то – не каже – лиш штрамуєси у *черлену* фустку <...> (Баба, що горіхів дає); Цєго в селі найма-

ли робити *киринні* роботи: то вікіцкати в стайни й порозмітувати по присадибі гної, то, вібачте, здохлюєтину закопати або вічерпати з виходка (Кашкет); Чи віщував прапрадїд це терпіння, / коли у *трепетовому* гаю / сокирою ударив по корінню / й останню хату будував свою? (Таки найліпше так собі ходити); А як колись / покочає тебе / *вуйкова* донька – / не пошкодуєш, що запізно, / а просто / не повіриш (Як у роботі надірвеш ще одну жилу).

Гуцульські діалектні дієслівні лексеми у збірках Василя Шкургана – це *дозирати* ‘доглядати’, *здибати* ‘зустріти’, *ландати* ‘шкандибати’, *пїзьмувати* ‘гніватися’, *кімувати* ‘пам’ятати’, *пужати* ‘лякати’, *скїмуватиси* ‘спам’ятатися’, *хїбувати* ‘не вистачати’, *банувати* ‘тужити, сумувати’, *морснути* ‘вдарити’, *мельдувати* ‘повідомляти’, *манджати* ‘йти, прямувати’, *попацити* ‘потерпіти’, *засторпїти* ‘застигнути на місці’, *пїворити* ‘верещати’, *сокотити* ‘пилнувати, стежити’, *русти* ‘довго плакати’, *тарувати* ‘тяжко працювати’, *штрамуватиси* ‘чепуритися’, *моцуватися* ‘докладати великої сили’, *шпуритися* ‘кидатися’ та ін.: Край шляху смерека / Вітами хитас... / ...Витяглась, / завмерла: / “вівці” *дозирає* (Гуцульське село); Що то є, що чужому борше щось таке розкажеш?! Ади й півгодини не минуло, як *здибала* буковецька асфальтівка верховинця Юрця Горданчиного з Луцюків та Їлака Семеночка Юстинчиного з Яворова, а вже так спізналися, що ховали люльки у роті та пахкали один тютюн (Майте на увазі); – Ади копаю... А сегороку літувала у полонині... А там так лило, що я мокра *ланда* за маржинов і гет застудилася... А Петро жідний – не годен тої горівки нажертиси: ади сночі прителїпавси п’єний, єк чїп... (Не пошкодуйте чесу); – ...Може тєта Гафія *пїзьмує*, шо дїдо до нас доживати пишов? – думала про себе онука (Не пошкодуйте чесу); – Браччіку Їла’, цїсе місце *кімую* ше вид хлопця. Колис з одним, мож сказати “товаришем”, піші добиралися з Косова додому, й було би ничьо, але той у берді вивихнув ногу (Майте на увазі); І будєш дивуватися, / чому / не годен / відвикнути, / що ніхто / не йде назирці і / не збирається *пужати* (Як у роботі надірвеш ще одну жилу...); – Ва! Тепер думай, браччіку, де цєй світ широкий, а де вузкий. Майте на увазі: пустота, пидлота, єк цїв’а, легко засїваєси і так бігом ростє, шо и не *скїмуєси*. Траба добре у свою колїску призирати, аби єсом зло не вродилося (Майте на увазі); Аби збиткувалиси, або зачипалиси

– йкос не чула ні від кого. Їм і своїх не *хібувало* (Переказ); За Василем гет не *баную* (Сойка); Не укімив ми си, ек слабував, не укімив, ек і жили. Він мене би був не *морснув* – аби там шо. От-так (Сойка); Усі бішмайстри (це їх солтиси) мали розказ ловити і *мельдувати* (Переказ); – Ото-во видиш? – Ш-шо то-во? – Свого лупку видиш? Бери і *манджай* (Кашкет); Йо! Єкби не понакривав, а запапало, то уже би'с *піворила*, шо не газда (Барабулі); Та якого дідька сидіти в цьому селі? Вас *сокотити* (До серця, та не в пазуху); А він... лиш сів тий заплакав... сидит, *рус*, шо й забавков не вговтаєш (Баба, шо горіхів дає); Понедівки любить, а з чого би то, – не каже – лиш *штрамуєси* у черлену фустку (Баба, шо горіхів дає); *Моцувалися* недовго, та й зголоднілі колеса вгамувалися наколи “вкусили” сухого (Логіка); – Я на горіх... – Ну? – А він сів під горіхом чекати. – Ну? – А я до д'вечіру їв собі вилушки і *шпуревси* зелепугами (Опришки).

До гуцульських діалектних прислівників, зафіксованих у текстах письменника, належать *д'горі* ‘вгору’, *насподі* ‘внизу’, *непричком* ‘ненароком’, *ніц* ‘нічого’, *налегки* ‘не переобтяжено’, *теперки* ‘тепер’, *фист* ‘дуже’, *борзо* ‘швидко’, *борше* ‘швидше’, *гляба* ‘годі, неможливо’, *доцотно* ‘точно’, *до лаби* ‘вщент’, *файно* ‘гарно’, *банно* ‘сумно’, *студено* ‘холодно’ та ін.: – Чия то молодичка *д'горі* пишла? – питала стара Тонючка Рибенчукову невістку, шо також приїхала автобусом (Не пошкодуйте чесу); Може, чули / Мого тата сповідь, / Він носив такі слова *насподі*: / “Доля чи щаслива, чи крива, / а душа у чоловіка – острива!” (Жменя цвяхів із кишені мого тата); Колис з одним, мож сказати “товаришем”, піші добиралися з Косова додому, й було би ничьо, але той у берді вивихнув ногу. Йкос *непричком* почовгнувси... (Майте на увазі); Ти ще *ніц* не збагнув, / бо лишень / усвідомлюєш, як у неволі / загорається день / і, згораючи впень, / вистовбурчує стовбури голі (Ти ще ніц не збагнув); – А-а?! Ага-ага... Нам шо? – скреготіла Гафія, – ми *налегки*... Прийдемо. Аби лиш відпогодило, – дивилася в західну сторону за Гримали, ніби виряджалася іти вже, але боялась дощу (Не пошкодуйте чесу); – ...Єк *теперки* тут тета газдує?.. Вже відколи навіть не виділа мамину молодшу сестру. Щось родиною хмарне перебігло – чужилися без видимої причини (Не пошкодуйте чесу); – <...> може би ми відознали вуйну Марельку? Слаба *фист*! (Син); Гай-гай, бігом! Розгортайтеси, він так *борзо* не приходит (До

серця, та не в пазуху); Маруся у мене також зграбна: ліжники робит дома, вишиває, а кутаєси – то ші *борше*, ек я (До серця, та не в пазуху); То цілий день, ек у колесі *гляба* присісти (Переказ); Це вни робили порядно, *доцотно* (Переказ); А шо цей бідний нарід завинив, шо його москаль нишит *до лаби* (Кілько цего світа); А Федьо підвіз аж до хати?... До під'їзду? Ну й *файно* (Барабулі); Щі коби я правнуків дочікав. *Банно*, шо баба моя не змогла, – скліпав Горданчин (Майте на увазі); Я вже й очі зажмурюю, встидаюси, але мушу вбиратися, бо *студено* (Переказ).

Найчастотнішими з-поміж службових частин мови, які належать до гуцульського говору і виявляють його специфіку, у текстах Василя Шкургана є частки *мой, йо, ба* та сполучники *гейби, коби*: Що так мучиш зголодніле тіло?.. / Говори, *мой* хлопче, говори: / клявузу у грудях отвори – / най приймає світ (Що так мучиш зголодніле тіло?..); То за першу зиму ми та всьо обрубали, шо до весни стерчело обчимхане, ек кіле... *Йо* (Переказ); Але й ти, сарако, далеко не втекла – також ніхто не глипне. – Хіба, ек на скейс непотріб, га?! – Хіба, Настунько. *Ба*, ти мені така вдаєшься (Не перший раз); Божий день ще й небо прихиляє / пташкою меткою. / Все цвіте. / ... Ніби в світі / протиріч немає, / *гейби* / протиріч нема ніде (Мить моя спішить полониною); – ...*Гейби* недавнічко по сій стежці дід Василь провадив мене за руку, а з оцих корчів збирав мені малину... (Не пошкодуйте чесу); Йкас надія втворилася – *коби* лиш дочікати (Переказ).

Із гуцульських вигуків поширені *ачуй, мой, йой, гай, агій, ов*: *Ачуй*, то не твоя біда, – перебивав Андрієву напірність Петро (Папоровий човник); – Христос воскрес! – Воістину воскрес! *Мой*, свето светенне, сусідо (Баба, шо горіхів дає); *Йой*, коли вже вни почнуть любитися нормально (Син); – Ні, про Німеччину: ек забрали з хати і аж доки не вернулиси додому. – *Гай*, най буде. А ви закімуєте (Переказ); Господи, *агій*, шо це так тебе пригребло (Син); *Ов*, то було фист роботи, але-смо молоді були (Переказ).

Художня мова Василя Шкургана фіксує низку гуцульських діалектних фразем, зокрема:

брати й'го назбиткі – ‘насміхатися над кимось’: А ек *брати й'го назбиткі*, то вдає, шо не розуміє... А ек ми з него насміхалиси, то нас мама біла... Сам до школи ходив одну чи дві клясі, а торби

дотепер носить дітним до школи... (Кілько цього світа); *ймив пуд* – ‘переляк’: – Дедьо тебе ші й підкурював, аби *пуд* не *ймив*. Замість дати бука дурній, бігав тут та заказував, аби, не дай Боже, сварити... (Не пошкодуйте чесу); *дати бука* – ‘відлупцювати’: – Дедьо тебе ші й підкурював, аби пуд не ймив. Замість *дати бука* дурній, бігав тут та заказував, аби, не дай Боже, сварити... (Не пошкодуйте чесу); *шляжсет би ті трафив* – ‘вживається як прокляття’: – *Шляжсет би ті трафив!* Ану!.. Т-тобі отавки мало?! Т-тобі ші траба лабузу? (Не пошкодуйте чесу); *стовкти на саламаху* – ‘сильно побити’: – Гий?! – Бигмэ... А у сорок дев’ятому цес “колега” змаскаличівси, й з тими калюшниками мені дедю *стовкли на саламаху*... – Ей, нужда моя темна та моя велика! – співчував на то Їлак (Майте на увазі); *терпен терпец* – ‘надто терпеливий’: Але то не я – / *терпен терпец* / Єк урвеси – / будете саракі: / ме підгарлі кушті живец, / бартка ме кусати дровітняки (Гойкают, шо влада до весни); *вторити душу* – ‘довіритися комусь’: Вже Юрцьо *вторив душу*, як скриню, та викладав відтам все, що мав доброго (Майте на увазі).

Таким чином, у художній прозі й поезії Василя Шкургана засвідчено широкий пласт гуцульської діалектної лексики і фразеології, при цьому у мовній практиці письменника простежується тенденція до абсолютизації гуцульського говору як текстотворчого засобу. Така практика творення художнього тексту не нова в українській літературі, достатньо згадати творчість П. Шекерика-Доникова чи Онуфрія Манчука. Такі тексти важливі, оскільки вони демонструють самодостатність говору для літературних потреб, що в якихось аспектах, наприклад, у творенні художньої переконливості й етнографічної достовірності, забезпечують переваги над літературною мовою в художньому освоєнні дійсності.

Правда, у питанні використання діалектів у художній мові завжди варто пам’ятати не лише про його позитивний бік, а й про негативний. Тотальне вживання будь-якого говору, навіть самобутнього і дуже колоритного, у художніх текстах несе в собі загрозу творення значних перешкод для пересічного читача, не знайомого з особливостями цього говору, для сприймання твору. Письменник, якщо він хоче, щоб його твір став доступним для читацького загалу, повинен подбати про те, щоб мова його твору не була переускладнена засиллям діалектних форм, діалекту загалом. Із цього погляду

оптимальним варіантом, сказати б, класикою використання говору в літературній мові може слугувати мовно-літературна практика автора “Тіней забутих предків”. Однак, щоб у використанні гуцульського діалекту в художній мові досягти такого ефекту, як М. Коцюбинський, треба так ґрунтовно готуватися до творення тексту, як він сам, вивчити діалект, визначити характерні ознаки говору, через які передати колорит і чар місцевого мовлення. Цих ознак може бути більше чи менше, проте вони мають бути маркерами *адекватного, точного* відбиття діалектних рис, бо помилкова стилізація мовної форми знижує ефективність використання говору в художній мові. Так, окремими гуцульськими діалектними рисами, здебільшого лексичними, особливо в мові персонажів, маркована мова героїв у романі Юрія Ілленка “Доповідна Апостолові Петру”, пор.:

Він був з УПА. Вже відсидів свої п’ятнадцять. Коли я складав заряджені пістолі в шкіряний операторський кофр, зайшов Газда. Він сказав: – Пане Юрію, навіщо вам оті *пукавки*? Я вам кажу: краще “Вальтер”, або “Берета”, на край випадок “ТТ”... з цієї *пукавки* вбити не можна, *шлях би її трафив*. Саме з такої я стрелив в того москаля, що мене *злапав*... Не марнуйте часу, там в мене на вас чекає вуйко з *полонини*... Тільки не питайте його *ім’є*... *Сарако* забув своє *ім’є*... Його вже питали про *ім’є*... в КГБ...

Гуцульські діалектні риси в цьому уривку репрезентують перехід [а] в [e] після [й] (*ім’є*), фразеологізм-прокльон *шлях би її трафив*, кілька лексичних діалектизмів, зокрема *пукавка* ‘пістолет’, *злапати* ‘спіймати’, *полонина* ‘високогірне пасовище’. Впадає у вічі помилкова подача гуцулізму *сарака* як *сарако* ‘бідолаха’, а трохи нижче в авторській мові *ворине* як *варіння*, пор.: Двір було обнесено гуцульською загорожею – *варінням*. Зигзагоподібний ритм *варіння* з високими вертикалями створюють унікальний графічний акцент гуцульському пастельному пейзажу.

Отже, гуцульський діалект, як і раніше, використовується в сучасній українській літературі як важливий чинник художнього текстотворення. Способи його застосування різні: від маркування мовлення персонажів окремими фонетичними, граматичними й лексичними гуцульськими діалектними рисами до використання гуцульського діалекту в ролі літературної мови. Сучасні автори вільні у виборі способів вживання діалекту в художній мові, його використання більше не регламентується редакторами-видавцями,

художні тексти публікуються в авторській редакції без редакторських поправлень діалектних форм. Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЇ

Словосполучення *мовна особистість* на перший погляд наче-то й не вимагає якихось додаткових пояснень. У свідомості носіїв української мови особистість – це передусім конкретна людина під оглядом її інтелекту, ментальності, здібностей, культури, характеру, поведінки тощо; індивідуальність. Атрибут *мовна* звужує семантичний простір означуваного субстантива *особистість* до меж вияву індивідуальних рис особи у мові, через мову, за допомогою мови. Однак таке звуження позірне, оскільки чинник мови у становленні й діяльності особистості взагалі, з одного боку, є засадничим, а з іншого – найбільш репрезентативним щодо її виявів. Зазначене застереження спонукає до чіткого окреслення структури й змісту категорії “мовна особистість”. Мовну особистість зазвичай визначають як “багатошаровий і багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, готовностей до здійснення мовних актів різного ступеня складності, актів, які класифікуються, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності (йдеться про говоріння, аудіювання, письмо, читання), а з іншого боку – за рівнями мови, тобто фонетикою, граматиною і лексикою”¹. Однак випрацювана в надрах лінгводидактики така інтерпретація мовної особистості виявилась індиферентною до національних особливостей мови, якої вживає ця особистість, та залишає без належної уваги мову художньої літератури, яка слугує надійними матеріалом для аналізу мовної особистості. З’ясувати мовну особистість письменника без звернення до мови його художніх текстів не можна, у дослідженнях

мови літературного твору автор може розглядатися як аналізована й описувана мовна особистість. Однак, як зазначають дослідники, письменник виступає в своїх творах не як єдина цілісна мовна особистість, а як множина особистостей, які говорять і сприймають, а словник його мови, аналіз лексичних, граматичних і стилістичних засобів у текстах із погляду їх адекватності художнім завданням автора та їх впливу на читача не можуть охопити всього багатства особливостей і багатогранності мовної особистості¹. Звичайно, в художньому тексті мова кожного з персонажів репрезентує окремі мовні особистості. Особливу площину становить авторська мова. Однак кожна мовна партія персонажа, як і авторська мова, в сукупності являють собою художню реалізацію єдиної мовної особистості, оскільки творцем, “відправником” усього тексту, в т. ч. і індивідуалізованих мовних партій персонажів, є автор.

Безсумнівний інтерес для україністики має мовна особистість Василя Стефаника. Її контури в найзагальніших рисах уже вимальовуються саме завдяки дослідженням мови новел письменника, однак до комплексного дослідження мовного феномену новеліста, отого структурно впорядкованого “багатошарового і багатокомпонентного набору мовних здібностей, умінь” породжувати тексти, ще далеко.

Дослідження мови й стилю новел Василя Стефаника дали змогу виявити присутні компоненти для моделювання його мовної особистості. Одним із визначальних серед них є мовний дуалізм новеліста. Іван Ковалик резюмував: “У лінгвальній свідомості В. Стефаника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного оточення. У цих двох системах було багато спільного (спільноукраїнського) та й відмінного”².

Лаконізм, лапідарність висловлювання – ще одна грань мовної особистості новеліста, про яку сказано може найбільше. Її відзна-

¹ Караулов Ю. Н. Знач. праця, с. 29, 86.

² Ковалик І. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника // Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства : Вибр. тв. – Ч. II / [упор. З. Терлак]. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – С. 382-396.

¹ Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 29.

чили уже перші літературні критики, оскільки Стефаникова художня мова засвідчила появу нового способу художнього мислення, оригінальні, до того часу невідомі нюанси естетики художнього слова. Іван Франко відзначив, що “Василь Стефаник, може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка”, “абсолютний пан форми”, який “ніде не скаже зайвого слова”¹. Виступаючи на вшануванні столітнього ювілею новеліста, Олесь Гончар зауважив: “Доведені до найвищого лаконізму, до найвищої художньої концентрації, новели Стефаника – це, власне, його індивідуальність, його природний подих, у них тільки йому властива інтонація, тільки йому притаманний малюнок художнього мислення <...> Варто знову й знову досліджувати Стефаників феномен, ті дива, які в нього відбуваються зі словом, ту економність, з якою він різьбить образ, портрет чи епізод; можливо, перед нами зовсім якийсь новий принцип творення художнього образу”².

Чимало необхідного для характеристики мовної картини особистості Василя Стефаника містять дослідження мовних засобів образності й експресивності, композиційних особливостей, архітектонічних одиниць, зокрема діалогів, монологів, невласне-прямої і авторської мови, лексики й граматики новел³, однак, як уже зазначалось, і в згаданих аспектах треба ще багато зробити. Водночас, коли йдеться про мовну особистість Василя Стефаника, не можна залишати поза увагою його обширний епістолярій. На це є кілька причин.

По-перше, мова листів – це об’ємний фрагмент реалізації мовної особистості в цілому (*homo loquens*). Мова епістолярної спадщини – це самодостатній лінгвальний феномен із своїми закономірностями, жанрово-стильовими і композиційними особливостями, які позначаються на лексиці, граматиці, стилістиці, поетиці, архітектоніці, прагматиці листів. Мова листів захоче чимало ін-

¹ Франко І. З останніх десятиліть ХІХ ст. // Василь Стефаник у критичі та спогадах: Статті, висловлювання, мемуари / Упоряд., вступ. ст. та прим. Ф. Погребенника. – К. : Дніпро, 1970. – С. 53.

² Гончар О. Відлито у вогнях душі // Співець знедоленого селянства. – К. : Дніпро, 1974. – 198 с.

³ Грещук В. Лінгвістичне стефанікознавство: здобутки і перспективи // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawsze. – Tom VII–VIII. – Kraków: Szwajpolt Fiol, 1998. – S. 47–61.

формації, необхідної для виявлення мовної особистості їх авторів. Характеристика мовної особистості митців слова без аналізу мови їхнього епістолярію буде неповною, обмеженою, неповноцінною.

По-друге, вивчення мови листів письменника дає змогу глибше й об’єктивніше з’ясувати мовну особистість у тій частині, яка заманіфестована в мові художніх текстів¹.

Мовознавче опрацювання листів важливе для пізнання того, якої трансформації зазнає щоденна практична мова письменника в його художній творчості, у формуванні його індивідуально-художнього стилю².

По-третє, епістолярій Василя Стефаника, як рідко кого ще з письменників, відображає творчу лабораторію письменника. У багатьох листах подані первісні варіанти новел, виписано фрагменти окремих сюжетних ліній, ескізи до майбутніх новел, “ліричні образки”, белетризовані спогади дитинства, почуті з уст народу, простих селян, мужиків, естетично наснажені слова, фрази, уривки мовлення тощо.

Це безцінні матеріали і для спостережень над мовним утіленням творчого задуму, над пошуком і добором адекватного художньому замислу слова, фрази, тональності, над формуванням модальності тексту, а отже й для аналізу мовної особистості новеліста.

Листи Василя Стефаника неоднорідні за тематикою, загальною тональністю висловлювання, інформативністю, мовними особливостями, стилістикою.

Зміст інформації та спосіб її подачі, мовного втілення зумовлені особистістю конкретного адресата, особистих, творчих, політичних, культурних взаємин його з письменником. Мовна особистість Василя Стефаника найкраще виявляється в листах до його найближчого оточення – літераторів, видавців, культурних і політичних діячів. “Потреба духовного єднання з інтелігентами, що стоять на найвищих щаблях культури (Кобилянська, Крушельницька, Морачевський) у нього [Василя Стефаника] така велика, що його лис-

¹ Василь Стефаник – художник слова / Редкол. : В. В. Грещук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – С. 165–176.

² Кручинина І. Н. Элементы разговорного синтаксиса в произведениях эпистолярного жанра // Синтаксис и стилистика / Под. ред. Г. А. Золотовой. – М. : Наука, 1976. – С. 25.

ти просто-таки перетворюються у натхненні співи душі” і “кожен лист, до них – це його *ipsissima verba*, його *confiteor*”¹.

Мовна особистість Василя Стефаника в епістолярії прозирає вже у формах звертання, в яких засвідчено як типологічне, так і індивідуальне в найменуваннях адресата мовлення². Структура звертання, її лексико-семантичне наповнення, прагматика визначаються особистістю адресата, вони фіксують міру міжособистісної близькості відправника і отримувача листа, ступінь душевної спорідненості. Характерно, що в багатьох випадках мовні форми звертання дають змогу простежити еволюцію, поступовий розвиток взаємин епістолярних співкомунікантів. Так, перші листи до В. Морачевського у звертаннях відбивають офіційно-шанобливе ставлення письменника до адресата, пор. “високоповажний добродію”, “дорогий докторе”. Трохи згодом, коли вони ближче знайомляться і між ними встановлюються дружні взаємини, змінюються й формули мовних звернень, відображаючи зміни, що наступили, пор. “мій приятелю”, “дорогий друже”, “мій любий”, “дорогий приятелю”, “мій друже”, “любий друже”, “коханий друже”, “дорогі Ви мої”, “любий приятелю”, “кохані мої”, “дорогий мій приятелю”. Нарешті найвищий пієтизм, що фіксує виняткову душевну спорідненість адресанта й адресата, засвідчено звертаннями “єдиний друже”, “єдиний мій друже”. У Стефаниковій мові листів немає нічого випадкового. Ні до кого з інших, навіть до найближчих кореспондентів, він ніколи не вживає такої мовної формули звертання.

Вокативи в листах до своєї майбутньої дружини Ольги Гаморак характеризуються своїми особливостями. Найбільш уживаному “шановна товаришко” передувало офіційно-шанобливе “високоповажна пані”. Заміна *товаришка* на *приятелька*, *шановна* на *добра*, а потім і *дорога* засвідчує душевне зближення обох, яке часом проривається безпосереднім замилюванням, що виходить за межі товариськості, вираженому в оказіональному звертанні “ой Ви!”. “Дорога Ольго” – так звертається в листах письменник після одруження.

¹ Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Том 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – С. 126.

² Богдан С. Типологічне й індивідуальне в епістолярній поведінці Василя Стефаника: звертання // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 225–230.

Свої особливості мають звертання в листах до близьких друзів у юності. Мовною формулою тут слугує ім’я адресата у поєднанні з означенням, що виражає прихильне ставлення до нього. Так, до близького гімназійного товариша Левка Бачинського Стефаник у листах звертався “коханий Левку”, “дорогий Левку”, “любенький Левку”, “любий Левку”, зрідка іронічно-фамільярно “коханий Льве Васильовичу”.

У спектрі звертань до Ольги Кобилянської “наша пані”, “добра наша пані”, “добра пані”, “добра товаришко” виділяється одне, яке трапляється тільки в листах до неї, – “найдорожча товаришко”.

Зазначені мовні виокремлення особи навіть у звертаннях листів, ці своєрідні “зосіблення” за допомогою лінгвальних одиниць, індивідуалізація апеляції є виявом однієї із ознак мовної особистості.

Самі тексти листів, комплексний аналіз їх мови має доповнювати мовну особистість Василя Стефаника, як вона постає у мові його художніх творів, тими інгредієнтами, які недостатньо виявляються у художній мові або взагалі відсутні у ній. Так, аналіз мови епістолярію дає додаткові надійні переконливі аргументи на користь літературно-діалектного дуалізму мовної особистості новеліста. Як відомо, ряд дослідників вважають, що Василь Стефаник писав свої твори покутським діалектом¹. Здійснений аналіз мови листів письменника, у яких часто, як і в мові новел, співфункціонують літературний і діалектний різновид української мови, з усією очевидністю засвідчив, що він опанував, добре знав і користувався як у щоденному спонтанному практичному усному й писемному мовленні в середовищі інтелігенції, що фіксує мова листів, так і в літературній практиці, тогочасну українську літературну мову, витворену на базі говірок південно-західного наріччя, описану в тогочасних галицьких граматиках і словниках². Галицький варіант української літературної мови, яким послуговувався Василь Стефаник у листах значно більше заманіфестований, ніж у нове-

¹ Грінченко Б. Белетристичні перлинки // Василь Стефаник у критиці та спогадах: Статті, висловлювання, мемуари / Упоряд., вступ. ст. та прим. Ф. Погребенника. – К.: Дніпро, 1970. – С. 45–46; Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 38–52; Бичко З., Бичко Н. Мова художніх творів В. Стефаника // Василь Стефаник і українська культура: Тези. – Івано-Франківськ, 1991. – Ч. 2. – С. 7–8.

² Василь Стефаник – художник слова / Редкол.: В. В. Грешук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – С. 167–172.

лах, що зумовлено жанрово-стильовою специфікою листа й новели та своєрідністю, неповторністю новелістичної манери письма майстра слова. Давно відзначено, що в Стефаникових новелах авторська мова доведена до мінімуму, іноді лише окремих ремарок, є й новели, в яких тільки мова персонажів, напр. “З міста йдучи”. Феноменальне використання покутського діалекту в мові персонажів, яка покриває абсолютну більшість мови новел, а також наявність певних покутських діалектних рис в авторській мові, частина з яких була нормативною для західноукраїнського різновиду літературної мови, створюють ілюзію, начебто новели написані покутським діалектом. У мові листів, де авторська мова переважає над белетризованим покутським діалектом, використаним у вмонтованих у листи начерках новел, спогадах дитинства, шкільних із життя тощо, відмінність між літературною мовою автора листа та використаним у ньому покутським діалектом простежується набагато краще.

Це добре ілюструє багато листів, наведемо уривок одного із них:

Я був у Коломиї на концерті Крушельницької. По концерті був комерс з тоастами. Говорила публіка – не артистка.

Гарний пан як став говорити, то ціла публіка здригнулася. Ще чула в собі спів і правду, ще очи мала блискучі і здригнулася, бо пан мав позу на собі як брехун на ярмарку, в роті слова солоденькі, як ті Омеляна Огоновського, а плаксиві, як того попа, що звіщає про упадок кандидата руского до сойму. Як сей пан рот розтворив, то правда і сила втекла від публіки, а вона лишилася, як коли би “Діло” читаючи.

А другий пан говорив за меншого брата і заплакав. Комерс спустив голову в долину. А підвів єї в тот раз, як другий пан крикнув: тирані, що неньку розпинають!

То північ була і дощ накрапав. Під мурами сиділи менші брати з парасолями для “панства”.

Цю частину листа, написану українською літературною мовою західноукраїнського варіанта, продовжує текст, створений на покутському діалекті, пор.:

“Але бо співає якас дівка, най їй пес маму! –

“І я би за гроші день і ніч співав.

“Говори свої, то як заспіває, як гай розвиваєси. Панство тепер єї вина купує і дькує єї, і пани, і ксьондзи...

– А як би так підокравси та став коло дверей, аби послухати...

– Ігій на тебе, та пани би зараз прігнали, тут хлоп смердзі та й машір!”¹.

Очевидним є, що в авторській мові немає слів, граматичних форм, які можна було б кваліфікувати як діалектні. З погляду норм сучасної української літературної мови такі мовні одиниці, як *комерс, з тоастами, очи, руского, сойму* є позанормативними, однак на час написання листа вони цілком відповідали узусу західного варіанта української літературної мови, їх вживала тодішня галицька інтелігенція, такі форми поширені в мові тогочасних часописів, у листах інших громадських і культурних діячів. Натомість частина листа, що відтворює репліки селян, недвозначно відбиває виразні різнорівневі покутські діалектні риси, зокрема диспалаталізацію кінцевого [с] (*якас*), відмінкова форма *свої*, перехід [а] після м’яких приголосних у голосні переднього ряду (*дькує*), частка *си* на місці *ся* (*розвиваєси*), *єї* замість *її*, *прігнали*, а не *прогнали*, вигук *ігій*, фразема *най їй пес маму*.

Те, що письменник чітко розмежував літературну мову й покутський діалект, який використовував у мові персонажів, підтверджує також нормативне авторське написання ряду слів у листах та відтворення діалектного звучання тих самих слів у цих же листах, вкладених в уста селян, від імені яких ведеться розповідь, пор.: Лиш одна баба Тимчиха знає, що ліс шептав і що то буде? Сидить на печі і пряде вовну і віщує *дівчатам*, що на вечерниці зійшлися.

“Чули-сте, *дівчата*, як ліс шумів. Война буде, ой буде!”².

Для з’ясування мовної особистості Василя Стефаника, зокрема його літературно-діалектного дуалізму, важливо розглянути погляд письменника на використання діалектів у художній мові, а також спосіб, характер такого використання. Часто наводять слова письменника “Тому, що я від природи лінивий, то я не навчився мови Куліша і Панаса Мирного, і цього я прилюдно каюся... Без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики. Через те не можу радити нашим поетам і письменникам писати діалектом.

¹ Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах. – К.: В-во АН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – С. 144–145.

² Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах. – К.: В-во АН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – С. 86.

Я вже давніше просив проф. Василя Сімовича, щоби переклав українською мовою мої жаргонові образки”!¹ Письменник справді вважав за можливе задля *уприступнення сприймання його творів ширшою читацькою аудиторією* поправити мову персонажів своїх творів, наблизивши її до української літературної, проте він водночас зазначав, що таке редагування мови зменшить художню вартість творів. Покутський діалект в письменника виступає потужним чинником образотворення. “Кожний діалект, як кожна мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старості, або мусить бути вивчений спеціальною наукою, інакше він стає жаргоном трохи блазнуватим, а трохи насмішкуватим над говорючим чоловіком, – підкреслював Василь Стефаник. – А вже перенятися фразою, бо я фразесович, то треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту”...² В одному з листів, звертаючись до Осипа Маковея з приводу публікації своїх новел, він просить: “Якби йшлося до друку, то прошу мені нічого не змінити, хіба похибки орфографічні, або можете *змінити бесіду мужицку на бридишу літературну* (виділення наше – В. Г.)³. Подібні мотиви і в листі письменника до Осипа Назарука: “Не мило вдаряє мене наша мова в публіцистиці і популярних виданнях. Вона надто пригладжена, гладенько намащена і чути в ній старанне чоловіка простого до високого стилю. Видається мені нераз мова в цих виданнях, як перука на голові нашої публіцистики, всеж таки правдиве волосся, хоча й погане, є правдиве”⁴.

Отже, письменник чітко усвідомлював, що без покутського діалекту мова персонажів новел буде “надто пригладжена, гладенько намащена”, “перукою” замість правдивого волосся. “Перенятися фразою” для нього означає видобути з покутського діалектного слова живий вогонь, який спалював його душу. “Діалект у новелах Стефаника – це не тільки пошуки естетичної вимовності свіжого, нестертого слова, а й спосіб думання й почування персонажів, за-

¹ Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах. – К.: В-во АН УРСР, 1953. – Т. 2. – С. 84.

² Там само, с. 83.

³ Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах. – К.: В-во АН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – С. 135.

⁴ Стефаник В. Лист до Осипа Назарука від 27.XII.1930 р. // Вісник НТШ. – Число 45. – Весна-літо 2011. – Львів, 2011. – С. 57.

сіб створення чарівної безпосередності, ілюзії пульсації мозку, процесу народження думки. Це не інкрустація діалектного слова, як у Коцюбинського, не стилізація під народну ритмомелодіку, як у Черемшини, не імітація діалекту, як у Харов’юка чи Хоткевича, не “жаргон трохи блазнуватий, а трохи насмішкуватий над говорючим чоловіком” – він належить “до цілого чоловіка, від дитини аж до старості”¹.

Мовну особистість Василя Стефаника певною мірою доповнює аналіз мови тих сегментів листів, які в художній мові недостатньо або мало заманіфестовані. У новелах письменника авторська мова використовується дуже ощадно. У його художніх текстах немає мальовничих пейзажних картин, детальних портретних характеристик, розлогих описів інтер’єру тощо. Натомість у листах їх чимало, і в них вияскравлюються свої грані мовної особистості майстра слова, напр.: Пливе ріка, перебовтує воду і шумить аж дрожем ліс пробирає. Збилися ялиці в купу, в ліс та й ночують. Страшно якось вони дримають ті ліси. Які сни? Місяць згори розсипає світло, а ліс поставив над собою тисячі хрестів. Обороняти мають перед силою, що дримає у світах світених. Перед отими страшними скалами та мають хоронити ті хрести.

Ті скали і ті чорні тіні від них, то такий страшний сон. Сниться лісови той сон. Вперед є срібло у сні. Ціла земля срібла. Але встають великі чорні великани. Пожирають срібло і ростуть гет аж під небеса. Сили якісь божі посріблюють тих великанів, а перед ними земля без срібла. Йде сила на силу, йдуть гори на місяць, що місяць кине срібло, то скала прежре. Така страшна баталія скалів з місяцем. Отак сниться лісови і боїться він тих скалів і кожною шпилькою цілює місяць і дрожить у страшнім сні. Пливе попід скали і ліси ріка і шумить живим сріблом та й заколисує ліси до сну і так йде та йде помежи ліси і скали і все гудить пісню².

Принципи мовної організації пейзажу тут зовсім інші, ніж у новелах. У листах маємо розгорнуті пейзажні характеристики з необхідним лексичним наповненням, з детальним змалюванням

¹ Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів [У надзаг.: Львівський національний університет імені Івана Франка], 2005. – Том 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – с. 137.

² Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах. – К.: В-во АН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – С. 116.

красиву, без того лаконізму й лапідарності, які властиві нечисленним пейзажам у новелах, пор.: Над ними розстелилося осіннє склепінне небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці (“Виводили з села”); Довгий такий та широкий дуже, що оком зідріти не може. Пливе у вітрі, в сонцю потопає. Людські ниви заливає. Як широкий довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан (“Лан”). Зазначені особливості теж треба брати до уваги, з’ясовуючи мовну особистість Василя Стефаника. Специфіка використання мови майстром слова підпорядкована конкретним завданням, воно зумовлене метою, яку ставив перед собою письменник, бо для нього одна річ – художня творчість, а інша – душевна листовна сповідь найближчим, найдорожчим людям.

У структурі й функціонуванні мовної особистості важливу роль відіграє використання іншомовних одиниць. Йдеться не про лексеми, які репрезентують загальномовні або діалектні запозичання з інших мов, вони досить поширені і в мові новел. Василь Стефаник був високоосвіченою особистістю, знав, окрім української, польську, російську, німецьку і французьку мови, вивчав латину й старогрецьку мову. Мова його листів засвідчує використання окремих слів і цілих виразів в оригінальній транслітерації із зазначених мов, напр.: з російської: Тебе не так село заїдає, як то, що москаль каже “ничего не делать” (26)¹; Якось дістав-ем лист від Маєвського, дуже для мене прикрий; він каже, що причиною всіх його “бедствий” есть мій вплив на него <...>(29); з польської: Я сам живу добре. По 7 год. сижу між мерцями, потім спасаю мир політикою, етикою (Спенсера, Золя, Дюма), бігаю по всяких *kółkach literackich* <...> (27); Я вчера був на *więciu akademickim*. Ані одного бесідника не було, аби бесіда его хоть трошки була виразом его власних гадок, все і все *mówka* (50); Але входить Левицький і питає, де пишу, – “до панни”, – кажу, а він додає: *szużącej*. Такий *kochliwy* ‘й він вже з природи до служниц (57); І жадна панна не повість: нудко “он там отому” від наших делікатних розговорів та й стовк образ. Ні. Буде одна з другою, ганьба крилата, шепотіти: *jak tamcię kocham* він стовк образ п’ятами (77); Бо треба було би зараз нисше, як треба, схилитися, бо треба би було сказати, що я “*tylko nauka, a żadna polityka*

¹ Тут і далі цифра в дужках вказує сторінку видання: Стефаник В. Повне зібрання творів: У трьох томах.– К.: В-во АН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – 330 с.

не займаюся <...>, Сусідка тепер має назву *nierokalana*. Походить вона з одної диспути між Галею, а сею сусідкою (157); з німецької: Я тому так розписався о образованю жінок, що ти в листі клав на се дуже велику вагу, і ще тому, аби раз бути *im Klaren* з сим образованем (67); Тоді Галя *in der Hitze des Gefächtes* назвала її *nierokalana*, А потім я співав зо три години собі під носом без гадки, без думки:

Und was sie reden – leerer Schaal

Ich bin ein Fremdling überall... (171); з французької: Одна зі знайомих поеток наших дала мені *rendez-vous* в найменшій галицькій місточку, бо “лебеді єї душі линуць до мене, бо хоче мене мати на дві години лишень для себе... (236); з латинської: Чи ти уважаєш, як “хлібороба” помалу беруть самі мужики для своїх дописів?! Як Дорундяки, Марцінюки і т. д. заступають дуже добре місце лінєвих Даниловичів *et consortes!*? (28); Та же скажи меценасови, що жінки родя діти під клоаками желізницї, що на лавках III класи вони жовті як віск, зелені, як трава, здихають як мухи, що мужики плачуть тай кажуть, що не руснаки ми, а цигани вже. Море сліз, пекло ціле муки! Нагадай ему лист Польки по виборах – де *morituri te salutant* – каже та душа (64); То, видите, є доробкевичі, *homines novi*, що свою власну безсилність декламують, а фальшиві є настілько, що не себе, а других жалують, нещирі настілько, що свою безсилність покривають (178); Якби припало на іншого чоловіка такий лист написати, то може би інакше его й написав. Може би вийшло, що як любить – *ergo* ожениється (66); з старогрецької: Тіло – то одна одніська скісна лінія від п’яти до руки, а в тілі, в душі одна одніська гадка, аби сказати співгорожанам: *νενηχημαεν* (71).

Ці та інші органічні імплементації іншомовних одиниць у своє мовлення в листах є одним із специфічних виявів мовної особистості письменника, яке в художньому дискурсі фактично відсутнє. Лише мова листів дає змогу охарактеризувати й майстерність новеліста використовувати іншомовні слова і синтаксичні структури, більші за слово, із певною прагматичною функцією.

Аналіз мови листів дає дуже багато також для характеристики лексики та фраземіки мовної особистості Василя Стефаника, передовсім їх складу, тематичних меж, семантико-функціональних особливостей слів тощо. Про слова, засвідчені в епістолярії і від-

сутні в новелах, я вже писав раніше¹, тут наведу лише деякі фраземи з листів, не вжиті в художній мові: Зі своєї сторони я вам нічого нового і доброго звідси написати не можу; бо тут живу *наг яко благ* (25); Чому до *стилої матері* ні словом не гавкнете, як пішли вибори в Городенці і в селах дооколичних? (42); Та заподіяло се “*ludowe etc.*” по виборах таке, що наш мужик означає так: *писав, писав, а г... запечатав*. Ви за слово вибачайте, але воно якраз тут надібне (44); Картку Вашу дістав-єм ще дома та не відповідав-єм через то, що тоді мусів бим-м писати *rarugus* на чотири лікті, котрий би Вас зневолив слухати “жалів” русина, що му ляхи *портки скроїли*, – а се була би річ нудна (44); <...> а він хотів би, даймо на то, лиш в Городенці *гандри бити* <...> (64); І ти сьогодні завертаєш давну, *гірку чащу* і кажеш *пити* (231); Я не можу класти на Ваші рани *квасного слова* (240) та ін.

Таким чином, для комплексної характеристики мовної особистості Василя Стефаника необхідно залучати результати аналізу мови його епістолярію. Змодельована мовна особистість письменника лише на базі його художньої мови буде неповною. Мова епістолярної спадщини у низці сегментів структурування мовної особистості слугує надійним матеріалом для її адекватного моделювання, а в деяких – єдиним. Така фундаментальна для мовної особистості Василя Стефаника категорія, як літературно-діалектний дуалізм мови, отримує глибшу, більш аргументовану, переконливішу інтерпретацію, якщо до аналізу залучено мову його епістолярію. Результати аналізу мови листів значно доповнюють й поглиблюють у структурі мовної особистості новеліста своєрідність апеляції, лексики та фраземіки.

¹ *Василь Стефаник* – художник слова / Редкол. : В. В. Грещук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – С. 165–176.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Початки лексикографічного опрацювання діалектної лексики з ареалу південно-західного наріччя сягають ще 40–60 рр. XIX ст. Саме на цей час припадає публікація перших невеличких словничків-додатків до науково-популярних студій етнографічного спрямування. Ці словнички містили говіркові слова з певного регіону чи навіть окремого села із поясненням їх значення загальноновживаними українськими або польськими, німецькими лексичними відповідниками. Так, І. Вагилевич, у статті про гуцулів, опублікованій чеською (1838 р.), а згодом російською (1842 р.) і польською (1844 р.) мовами, подає перший словничок гуцульських діалектних слів, частина з яких вживані в ширшому ареалі карпатських і підкарпатських говірок. Часопис “Вечерниці” за 1862–1863 рр. публікує низку матеріалів до словника української мови, зібраних у селах Галичини, зокрема І. Магурою у селах Жовківського округу, І. Лопатинським у с. Пороги Станіславського округу та І. Кобринським у с. Космач Коломийського округу. У 1870 р. А. Кремер видає словничок подільських слів і виразів, які були в мові поляків на Поділлі. Через два роки К. Михальчук і П. Чубинський публікують подібний словничок подільських лексичних регіоналізмів, абсорбованих мовою поляків, що проживали на Україні.

Лексикографічне опрацювання діалектних слів кінця XIX – першої пол. XX ст. поширюється на більшість говорів південно-західного наріччя. Так, гуцульську діалектну лексику, крім словничків І. Вагилевича та І. Кобринського, містять ще словнички І. Огоновського, опублікованого в часописі “Правда” за 1879 р., Я. Грегоровича, який додав його до свого путівника для подорожувальників по Гуцульщині (1880 р.), та Б. Кобилянського, що опублікований як додаток до його наукової студії “Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття” (1928 р.). Бойківська діалектна лексика стала предметом словникового опрацювання в студіях С. Пасічинського (1872 р.), І. Гоцького (1902 р.), І. Свенціцького (1890 р.; 1913 р.), Ю.Кміта (1931 р.; 1934 р.). Кілька невеличких словничків фік-

сують лемківські діалектні слова, зокрема автора під псевдонімом Русин-Лемко (1872 р.), І. Верхратського (1894 р.; 1902 р.), М. Приймака (1934 р.), Ф. Коковського (1935 р.), І. Бугери (1935 р.). Додатки до етнографічних або діалектологічних розвідок А. Семеновича (1896 р.; 1909 р.; 1911 р.), І. Верхратського (1899 р.), М. Кириченка (1937 р.) репрезентують діалектну лексику закарпатських говірок. До деяких праць додані словнички наддністрянських говірок. Це, передовсім, доданий до монографічного опису говору батюків “словарець” І. Верхратського (1912 р.), а також словнички місцевих слів з Жовківської округи І. Огієнка (1934 р.) і Г. Колодія (1937 р.; 1938 р.) та з Покуття І. Велигорського (1935 р.)¹.

Вищевказані словнички, попри свою важливість для української лексикографії як цінне джерело територіально локалізованої давньої діалектної лексики (чимало із зафіксованих лексем у сучасному діалектному мовленні не вживається), характеризуються відсутністю наукових засад їх укладання, спорадичністю відбору матеріалу, його неповнотою, часом примітивним і непослідовним способом семантичної характеристики слів, відсутністю граматичних і стилістичних відомостей про них, часто без зазначення наголосу. За обсягом лексикографічного матеріалу аналізовані словнички подають від кількох десятків до кількох сот слів, при цьому опрацьовані здебільшого іменники, іншочастиномовні діалектні слова поодинокі.

Водночас окремі із указаних словничків відзначаються більшою науковістю, застосуванням науково-лінгвістичного підходу до лексикографування зібраної лексики. Це стосується передовсім праць І. Верхратського та Б. Кобилянського. Їхні словники стали наслідком тривалого призибування слів безпосередньо від діалектоносіїв, намаганням системного обстеження говорів, копіткого цілеспрямованого вивчення їх. І все ж, це були лише додатки до відповідних діалектологічних студій, хай і ґрунтовних, а не окремі лексикографічні праці.

Різнобічне системне діалектологічне вивчення окремих говорів південно-західного наріччя, передовсім гуцульського, одним із завдань якого ставиться створення діалектного словника, починаєть-

ся ще в 30-ті рр. минулого століття. Глибоке наукове зацікавлення гуцульською діалектною лексикою спонукає Я. Янова до створення спеціального питальника для збирання лексичного матеріалу для майбутнього словника. У 1936 р. підготовлено “Тимчасовий питальник з гуцульської лексики”, що охоплював 1400 нунумерованих слів, а в окремих випадках понять, розподілених на 24 нерівномірні групи, такі як “Родина, сім’я, спорідненість і т. д.”, “Весілля, танці, народження, хрестини [також] музичні інструменти”, “Тіло і його частини [також у звірів]”, “Хвороби і ліки” і т. д. Паралельно з цим С. Грабець і Ф. Левандовський збирали матеріали за іншим, так званим “регулярним” питальником, обсягом на 400 питань. За вказаними питальниками зібрано величезний фактичний матеріал, який доповнено спеціально створеним Я. Яновим гуцульським словником, укладеним на підставі праці В. Шухевича “Гуцульщина”, та низкою слів із етнологічних публікацій. Я. Янів не встиг опублікувати підготовлений ним словник, залишився його машинопис, на основі якого Я. Рієр лише у 2001 р. опублікував “Słownik huculski”¹. Цей словник засвідчив якісно вищий рівень укладання словника діалектної лексики в контексті тогочасної лексикографічної практики. У ньому лексикографічно інтерпретовано великий пласт гуцульської діалектної лексики, що досить повно відбиває життя, побут, звичаї, природу, господарську діяльність, матеріальну та духовну культуру, народне мистецтво – близько 9 тисяч слів. Словникова стаття містить детальну семантичну характеристику, текстову ілюстрацію, діалектне слово, якщо задокументовано, зазвичай у науково-етнографічних джерелах, паспортизацію. Пояснення семантики, як і транслітерацію реєстрових слів, здійснено польською мовою. Власне, це перший словник окремого говору і найповніший щодо лексикографування гуцульських діалектних слів. “Цінність його підсилює та обставина, що матеріали для нього зібрані майже століття назад, багато зі слів, поданих у ньому, зараз вийшли з ужитку й могли б уже бути втраченими назавжди для української та слов’янської діалектології”².

¹ Rieger J. Wstęp // Janów Jan. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – S.VII – XXIV.

² Греуцк Василь. Дослідження гуцульських говірок у Львівському університеті міжвоєнного періоду // Етнос і культура. – 2011–2013. – С. 100.

¹ Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1999.

Поряд із цим із ініціативи Я. Закревської у 70-х роках минулого століття розпочинається робота над створенням повного академічного словника гуцульських говірок. Лексична картотека словника формувалася з експедиційних записів із Гуцульщини, картотек й матеріалів із приватних колекцій дослідників і шанувальників гуцульського слова, рукописних архівних матеріалів. Картотека й сьогодні відкрита ще для поповнення новими матеріалами.

На базі наявної картотеки Г. Гузар, Я. Закревською, У. Єдлінською, В. Зеленчуком та Н. Хобзей як перший етап підготовки повного академічного словника укладено короткий словник гуцульських говірок¹. Ця лексикографічна праця є “науково-популярним словником шкільного типу, призначеним насамперед для освітянських потреб і масового користувача”². У ньому опрацьовано понад 6 тисяч гуцульських діалектних слів, не властивих українській літературній мові. Реєстрові слова з огляду на призначення словника подано не в фонетичній транскрипції, фонетичні відмінності зазначено правописно. Словникова стаття не така повна, як передбачено структурою великого академічного словника, проте вона, крім тлумачення значення, що здійснено за допомогою літературнонормативного лексичного еквівалента за його наявності або описово, містить деяку граматичну інформацію (для відмінюваних іменників вказано закінчення в родовому відмінку однини; спеціальними ремарками позначено невідмінюваність іменників, вживання їх лише в однині або лише в множині). До окремих слів наведено ілюстрації їх вживання в діалектному мовленні, подані в фонетичній транскрипції, та локалізацію запису.

Короткий гуцульський словник вийшов у світ за чотири роки до публікації словника Я. Янова і став помітним явищем як у шкільній лінгводидактиці, так і українській діалектології. Разом із словником Я. Янова він подає цінну інформацію про особливості гуцульського діалектного лексикону, кваліфіковано розкриває семантику багатьох гуцульських і ширше – карпатських лексичних локалізмів.

Наступним кроком до створення повного академічного словника гуцульського говору став нещодавно опублікований словник

¹ *Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська.* – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.

² Там само, с. 3.

Н. Хобзей, Т. Ястремської, О. Сімович та Г. Дидик-Меуш “Гуцульські світи: Лексикон”¹. Ця праця засвідчила якісно інший формат лексикографічного опрацювання лексики гуцульських говірок. Основний акцент у ній зроблено на слово як феномен культури, що вимагало від авторського колективу внести певні корективи в структуру словника. Це стосується передовсім екземпліфікації реєстрового слова. У цьому словнику після семантичної характеристики реєстрового слова наводяться з різних джерел обширні тексти, які не лише унаочнюють семантику слова, а містять різнобічну культурологічну інформацію про реалію, позначену словом, у гуцульській мовній картині світу. Такому культурологічному аспекту лексикографічного опрацювання гуцульської діалектної лексики підпорядковане подання до багатьох реєстрових слів низки фразем, прислів'їв та приказок. Разом із семантичною характеристикою, текстами-ілюстраціями вияву семантики вони формують словникову репрезентацію гуцульського слова як феномену не лише мови, а й неповторної гуцульської культури. Вимова реєстрових слів олітературнена, передається правописно, більш точну вимову передають ілюстративні тексти. Кожне слово супроводжує наголос, граматичні характеристики відсутні.

Як зазначають самі авторки словника, “лексикон – лише фрагмент, дешиця роботи над більшим лексикографічним задумом. Властиво, лише пробна книга деяких його аспектів”².

Однак лексикографічне опрацювання гуцульської діалектної лексики як лексико-семантичної системи діалекту, що, як зазначалось, триває і має завершитися створенням повного академічного словника гуцульських говірок, не виключає необхідності лексикографічного дослідження окремих аспектів гуцульського діалектного лексикону, які випадають із поля зору за традиційної лексикографічної репрезентації діалектної лексики. Для української діалектології, історії української літературної мови, історії української літератури важливе значення має, наприклад, якою мірою

¹ *Хобзей Наталія, Ястремська Тетяна, Сімович Оксана, Дидик-Меуш Ганна* Гуцульські світи: Лексикон. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2013. – 668 с.

² *Хобзей Наталія, Ястремська Тетяна, Сімович Оксана, Дидик-Меуш Ганна* Гуцульські світи: Лексикон. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2013. – С.14.

і як гуцульський говір заманіфестовано в мові художньої літератури, який сегмент гуцульської діалектної лексики нею освоєно, які семантичні й тематичні групи діалектизмів найбільш репрезентативні в українській художній мові і т. ін. Тому в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника завершується робота над створенням словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”¹.

Систематичне планове лексикографічне опрацювання інших говорів південно-західного наріччя на відповідних наукових засадах, передовсім бойківського, буковинського, наддністрянського, лемківського, розпочинається вже у післявоєнний період минулого століття. Як і словник гуцульських говірок Я. Янова, ці словники планувалися як диференційні, тобто такі, до реєстру яких залучаються лише ті діалектні слова, які відрізняються від слів сучасної української літературної мови.

Грунтовне лексикографічне дослідження бойківської діалектної лексики пов’язано з іменем М. Онишкевича, який до обширного матеріалу, зібраного ним або під його керівництвом у польових умовах упродовж 1945–1962 рр., залучив також матеріали вишезгадуваних словничків бойківських говірок. Учений розробив наукові засади укладання словника бойківського говору², опублікував фрагмент словника на літеру Б для широкого обговорення³. Словник бойківських говірок М. Онишкевича після смерті його автора остаточно відредаговано і підготовлено до друку у відділі діалектології Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України і в 1984 р. опубліковано в двох частинах.

До реєстру словника М. Онишкевича ввійшли слова, які за своїми фонетичними, граматичними або семантичними особливостями відрізняються від слів сучасної української літературної мови. Значення діалектних слів тлумачиться лексичним відповідником літературної мови, якщо такого немає, то описово чи цитатою з писемних джерел. У словниковій статті подано локалізацію ді-

лектних слів шляхом вказівки буквеними скороченнями населених пунктів чи регіонів, де вони вживаються, фонетичні, морфологічні та акцентуаційні варіанти. Якщо діалектне слово є ще й компонентом фраземи, то вона опрацьована у статті цього слова. Словотвірні варіанти та інші, які лексикалізувались і семантично різняться від літературних аналогів, подано окремими статтями. Реєстрові слова паспортизовані, зазначено писемні джерела, звідки вони взяті, а також наведено ілюстрації з писемних джерел або експедиційних записів. До запозичених слів та слів, які мають близькі за звучанням відповідники в інших мовах, зазначено іншомовні лексичні паралелі. За рівнем лексикографування діалектної лексики аналізований словник є одним із найдосконаліших, а за охопленням лексичного матеріалу (близько 17 тисяч статей та понад 13 тисяч варіантів) – і найповнішим серед діалектних словників південно-західних говорів.

Із 50-х років минулого століття у Чернівецькому університеті розпочалась цілеспрямована робота над створенням словника буковинських говірок. За спеціально створеною програмою-питальником¹ кафедра української мови організовує щорічні діалектологічні експедиції для збирання діалектних матеріалів з Буковини, на основі чого укладено картотеку планованого словника, а з 1971 р. окремими випусками розпочалась публікація матеріалів до словника буковинських говірок², яка з незалежних від укладачів словника причин припинилась на шостому випуску. Паралельно лексична картотека словника і надалі поповнювалась новими матеріалами, і робота над створенням зазначеного словника не припинялась. Завершити її вдалося через півстоліття від початку створення, коли в 2005 р. за редакцією Н. В. Гуйванюк та К. М. Лук’янюка опубліковано “Словник буковинських говірок”³. П. Гриценко слушно зауважив: “Сьогодні можна стверджувати, що автори *Словника*, відмовившись від продовження видання випусками і завершивши працю як цілість, відчутно поглибили лексикографічне опрацювання

¹ Детально про концепцію та принципи укладання цього словника див. далі.

² *Онишкевич М. Й.* Принципи складання словника бойківського діалекту // Питання слов’янської філології. – Львів, 1960; *Онишкевич М. Й.* Про складання словника бойківського діалекту // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961.

³ *Онишкевич М. О.* Словарь бойковского диалекта // Славянская лексикография и лексикология. – М.: Наука, 1966. – С. 61–101.

¹ *Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів / за ред. І. Чередниченко.* – Чернівці, 1957. – 32 с.

² *Матеріали до словника буковинських говірок.* – Вип. I–VI. – Чернівці, 1971–1979.

³ *Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк.* – Чернівці: Рута, 2005. – С. 5–10.

матеріалів, включно з тими частинами, які раніше були опубліковані. Опрацювання *Словника* як цілісного тексту уможливило оцінку кожної лексеми через призму усього реєстру та удосконалення і розширення опублікованих давніше матеріалів”¹.

У “Словнику буковинських говірок” опрацьовано 11 тисяч 816 слів із 227 населених пунктів Чернівецької області. Як діалектний словник диференційного типу він лексикографічно інтерпретує за уніфікованою схемою лише ті говіркові слова, яких немає в літературній мові або вони відрізняються від нормативних семантикою, структурними чи граматичними особливостями.

Словникова стаття містить реєстрове слово у вихідній формі з зазначенням наголосу, семантичну характеристику, яка здійснена лексико-семантичним еквівалентом із літературної мови, а за його відсутності – розгорнутим тлумаченням, локалізацію діалектного слова наведенням скорочень районів, у яких воно зафіксовано, та ілюстрацію функціонування реєстрового слова в діалектному мовленні. Граматичні характеристики реєстрових слів стосуються слів різних частин мови. Для іменників вказано рід і закінчення родового відмінка однини (для іменників *pluralia tantum* – родового відмінка множини). Для дієслів подекуди наводяться варіанти доконаного та недоконаного виду. Зворотні дієслова подані з найбільш поширеними в буковинських говірках варіантами зворотної частки *си* і *ся*, остання зазвичай у східних районах Буковини. Субстантивовані прикметники та дієприкметники супроводжуються позначкою *субст.*, а незмінювані повнозначні слова – *незм.* Для службових слів ремарками *прийм.*, *спол.*, *частка*, *виг.* зазначено їхню частиномовну належність. До низки слів подано стилістичну характеристику за допомогою позначок *ірон.*, *лайл.*, *згруб.*, *знев.*, *фам.* і т. д.

Оцінку лексикографічного опрацювання діалектної лексики у “Словнику буковинських говірок” дав П. Гриценко: “У діалектному словнику ціннісними домінантами є: по-перше, ступінь повноти реєстру; по-друге, докладність представлення семантичної і формальної структури кожної лексеми; по-третє, локалізація матеріалу. У *Словнику буковинських говірок* виразно проступає прагнення повно репрезентувати – у межах диференційності – лексичний склад

говірок. Тому читач знайде у *Словнику* чимало лексем, відповідники яким не фіксують інші лексикографічні джерела та лінгвістичні атласи, а також семантичні й формальні локалізми. Сьогодні *Словник буковинських говірок* є найповнішим джерелом знань про лексику й семантику цих говірок, водночас – і про своєрідну локальну культуру буковинців. Це якісно нова спроба репрезентації великого за обсягом цінного мовного та етнокультурного матеріалу”¹.

Лексикографічне опрацювання лемківських говірок після виселення їх носіїв із споконвічно їхніх земель і дисперсного розселення в іншодіалектне середовище значно ускладнилося, а тому ним охоплено лише частину говірок лемківського діалекту. Призбирування матеріалів до словника, формування картотеки, як і попереднє укладання самого словника, здійснювалось зусиллями аматорів, любителів словесності, тому потребували відповідного редагування й підготовки до друку. Саме завдяки самовідданій праці вчителя-словесника, уродженця Лемківщини, П. Пиртея, за підтримки і співпраці фахівців із Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, згодом Інституту української мови НАН України, у 2004 році опубліковано “Короткий словник лемківських говірок”².

В опублікованому вигляді словник відповідає виробленим у відділі діалектології принципам редагування й публікування діалектних словників диференційного типу. Словникова стаття реєстрових слів, яких опрацьовано понад 8 тисяч, включає тлумачення семантики, здійснене за допомогою українського літературнонормативного лексичного відповідника, а у випадку його відсутності – поданням короткого опису позначуваної реалії чи поняття, деякі граматичні характеристики (родова належність іменників, їх закінчення у родовому відмінку однини; форми 1 та 2 особи однини, а в окремих випадках – повна парадигма дієслів). Для багатьох слів наведено ілюстрації вживання діалектного слова в говірковому мовленні. Слова певною мірою паспортизовані шляхом вказівки прізвищ збирачів матеріалу, через які можна відтворити приблизну локалізацію лексем.

¹ Гриценко П. Відкриваючи словник // Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 4.

² Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування й підготовка до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 4–13.

¹ Гриценко П. Відкриваючи словник // Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 4.

Нещодавно опубліковано ще один словник лемківських говірок, автором якого є уродженець Лемківщини, носій і великий шанувальник лемківського говору Ігор Дуда¹. Це великий за обсягом лексикографічного опрацювання матеріалу – 26 тисяч словникових статей. Однак аматорський підхід до створення словника та відсутність належного лінгвістичного редагування дещо знецінюють його наукову вартість. Принципи укладання словника відрізняються від інших діалектних словників. Словникова стаття містить літературнонормативну лексему, до якої подано один, а переважно більше лемківських діалектних лексичних відповідників. За ідеєю – це перекладний українсько-лемківський словник. Непослідовно зазначено закінчення іменників у родовому відмінку однини та особові форми дієслів, паспортизація реєстрових слів відсутня. До реєстру словника вибірково без певної системи введено й онімну лексику. Шкода, що у словнику І. Дуди, як і П. Пиртея, не опрацьовано лемківську діалектну фраземіку, однак цю прогалину з лихвою компенсують два фразеологічні словники лемківських говірок. Один із них репрезентує фраземіку лемківських говірок Східної Словаччини², а інший – передовсім північнолемківських говірок³. Обидва словники укладені на засадах лексикографічного опрацювання діалектних фразем. У першому словнику корпус лемківських фразем становить близько 2300, а в другому – 2600 одиниць. Кожна фразема в алфавітному порядку опорного для неї слова отримує семантичну характеристику, ілюстрацію функціонування фраземи в лемківському мовленні та її паспортизацію. Свою цінність мають додані до праць словнички малозрозумілих слів, що трапляються у фраземах, оскільки в них є низка діалектних слів, не зафіксованих у відомих лемківських словниках, або таких, що мають певні відмінності у семантиці. І хоч на сьогодні ще немає повного словника лемківських говірок, який охоплював би матеріал із усієї Лемківщини, аналізовані лексикографічні праці заклали надійні підвалини для його створення.

¹ Дуда Ігор. Лемківський словник. – Тернопіль: Астон, 2011. – 376 с.

² Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990.

³ Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок / За ред. Г. Ф. Ступінської, В. Я. Ступінського. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.

Предметом ґрунтовного лексикографічного опрацювання стала й діалектна лексика наддністрянських говірок. Четверть століття Г. Ф. Шило збирав діалектні матеріали під час експедицій і поїздок у різні населені пункти ареалу наддністрянського говору. Зібрані матеріали доповнив матеріалами з опублікованих праць діалектологів, які вивчали наддністрянські говірки. На базі спеціально укладеної картотеки, яка налічує близько 100 тисяч карток, за наперед розробленими принципами учений уклав “Наддністрянський регіональний словник”, однак не встиг його опублікувати. Машинопис цього словника відредагували, підготували до друку й опублікували в 2008 р., зберігши всі авторські здобутки й основні принципи Словника (“зміни стосуються не суті словника як наукової пам’ятки, а тільки лексикографічного оформлення словникових статей”¹) Л. Полюга та Н. Хобзей.

Лексикографічна праця Г. Шила є діалектним словником диференційного типу, що охоплює близько 10 тисяч слів наддністрянських говірок, яких не знає українська літературна мова. Словникова стаття зазначеного словника включає всі компоненти, властиві для такого типу словників. Заголовні слова наведено в діалектній вимові з позначенням наголосу. Значення слова передано лексичним відповідником літературної мови, а якщо такого немає, тоді описово. З граматичних характеристик для іменників вказано родову належність та закінчення в родовому відмінку однини, а для тих, які не мають форм однини – в родовому відмінку множини; для дієслів – закінчення 3 особи однини та вид; невідмінювані частини мови позначені відповідними скороченнями. До низки слів за допомогою певних ремарок подано стилістичні характеристики. Після тлумачення слова чи окремого значення багатозначного слова у словниковій статті наведено ілюстративний матеріал – контекст вживання слова, покликаний повніше розкрити його семантику та особливості функціонування. Кожне слово добре паспортизовано, що уможливує його локалізацію. Синонімічні відношення в межах діалектної лексики, опрацьованої в словнику, відбито через спеціальну позначку “див. ще”. Фраземи подано за стрижневим компонентом, а якщо його не можна встановити, то за першим словом.

¹ Полюга Лев. Коментарі до вступу // Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник. – Львів-Нью-Йорк, 2008. – С. 17.

Аналізована лексикографічна праця Г.Шила засвідчила лексичне багатство й розмаїття наддністрянських говірок, яке репрезентує найрізноманітніші сфери життя, побуту, виробництва, природних об'єктів, матеріальної й духовної культури опілля. Реєстр словника досить повно відбиває діалектну лексику наддністрянських говірок. Семантична характеристика діалектних лексем фіксує істотні ознаки реалій, які в сукупності дають чітке уявлення про позначуване. На сьогодні – це добротний глосарій наддністрянського говору, надійне джерело інформації про лексичний склад і семантику цих говірок, скарбниця своєрідної локальної культури.

Незважаючи на величезну підготовчу роботу щодо створення діалектного словника закарпатського говору, він і на сьогодні залишається неопублікованим, хоча зусилля передусім І. Панькевича й М. Грицака, які найбільше доклалися до підготовки такого словника, не були даремними: збереглися унікальні лексичні картотеки закарпатських говірок та опубліковані фрагменти словника. Є надія, що принаймні на базі картотеки М. Грицака, яка зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України, буде в повному обсязі укладено й опубліковано “Словник українських говорів Закарпатської області”¹.

Відсутність словника українських закарпатських говірок певною мірою компенсує опублікований у 2008 р. “Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району” Івана Сабадоша. Автор словника призбирував лексичні перлини говірки рідного йому села майже чверть віку, опрацював теоретичні засади укладання словника однієї говірки, врахувавши досвід укладання аналогічних лексикографічних праць у слов'янському мовознавстві².

За принципами укладання ця лексикографічна праця майже не відрізняється від словників бойківського, буковинського і наддністрянського говорів. Словникова стаття побудована за такою схемою: після реєстрового слова з позначення наголосу подається коротка граматична інформація, зокрема для іменників – рід, закінчення родового відмінка однини; для прикметників – закінчення

жіночого й середнього роду в називному відмінку однини; для дієслів – закінчення 1 та 2 особи однини, вказівка на вид, безособовість; для займенників, числівників, прислівників, службових слів і вигуків – частиномовна належність. Відповідними позначками супроводжується й стилістична характеристика низки слів. Це теж словник диференційного типу, що тлумачить через літературні відповідники або описово близько 16 тисяч слів закарпатської говірки села Сокирниця, які семантичними, словотвірними, граматичними, акцентуаційними та стилістичними особливостями відрізняються від українських літературнонормативних. До реєстру словника залучена й локальна онімна лексика.

Іван Сабадош розглядав створення словника “не як демонстрацію лексики саме певного населеного пункту, а як здійснення можливості на прикладі однієї говірки показати діалектну лексику, типову для певної діалектної зони”¹. Отже, за задумом Івана Сабадоша, словник говірки села Сокирниця репрезентує в основних своїх рисах говірки закарпатського говору.

У контексті лексикографічного опрацювання діалектної лексики годиться назвати і словник “Лексикон львівський: поважно і на жарт”². За принципами укладання цей словник аналогічний згадуваному словнику “Гуцульські світи”, однак у ньому предметом дослідження є лексика мовлення львів'ян ХХ ст., львівського балаку, яка репрезентує лексикон не лише Львова, а й почасти усього галицького міського койне. Реєстр словника охоплює передовсім слова львів'ян минулого століття, яких немає в українській літературній мові, або відрізняються від нормативних “львівським” вимовлянням та/або наголошуванням. Тлумачення значення слова здійснено за допомогою літературнонормативних слів або описово. Семантику слова допомагають розкрити цитати-ілюстрації із майже сотні друкованих джерел. Вони зазвичай досить розлогі, окремі міні-тексти, які покликані відтворити культурну ауру реєстрового слова. Цю ауру доречно доповнюють у першому виданні словника світлини давніх львівських реклам найрізноманітнішої продукції і

¹ *Сабадош І. В.* З історії словникового опрацювання лексики закарпатського говору // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – С. 73–103.

² *Сабадош І.* Про словник однієї говірки // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Ужгород, 2000. – С. 190–198.

¹ *Сабадош І.* Про словник однієї говірки // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Ужгород, 2000. – С. 193.

² *Хобзей Наталія, Сімович Ксеня, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна.* Лексикон львівський: поважно і на жарт / Вид. друге, доповнене. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. – 852 с.

послуг, що містять подане слово, а в другому – знакових для Львова реалій та самих львів'ян. Застарілі слова львівського мовлення ретракуються. У відповідних словникових статтях за опорними словами опрацьовано фрази, паремії, лайки та прокльони. “Словник львівський” – це перший і поки що єдиний великий словник міського мовлення, до того ж створений на новаторських лексикографічних засадах, які забезпечують інтерпретацію слова не лише як мовне явище, а й як феномен культури, у цьому випадку – львівської (ширше галицької) міської.

За лексичними матеріалами інших говорів південно-західного наріччя ще не створено великих діалектних словників, хоча є певні напрацювання й тут, однак їх можна розглядати лише як попередній підготовчий етап. Це передовсім стосується подільського говору, добрим підґрунтям для узагальненого лексикографічного опрацювання якого закладено перші цеглини у вигляді коротких чи галузевих словників подільської діалектної лексики¹.

Таким чином, українські говірки південно-західного наріччя лексикографічно достатньою мірою опрацьовано, хоча й не всі. На більшу увагу з боку лексикографів заслуговують надсянські, покутські, подільські та південноволинські говірки. Лексику основних говорів зазначеної макродіалектної зони лексикографовано. Найбільше зацікавлення лексикографів пов'язане з гуцульськими говірками, що стали об'єктом словникового вивчення як на традиційних наукових засадах створення діалектних словників, так і на інноваційних, що забезпечують появу лексикографічних праць нового типу. За загальноприйнятими принципами укладання діалектних словників диференційного типу створено ґрунтовні словники буковинських, бойківських, наддністрянських, закарпатських та лемківських говірок. Водночас у лексикографуванні діалектної лексики останнім часом спостерігається тенденція до корекції формату її опрацювання, зумовлену зміною предмета і завдань дослідження.

¹ *Брлінський Д.* Словник подільського говору. – Хмельницький, 1991. – 116 с.; *Березовська Г. Г.* Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.; *Швець В.* Лексика традиційного різьблення Уманщини. – Умань: ВПС “Візаві”, 2012. – 170 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Вивчення гуцульських говірок науковцями Львівського університету започаткував відомий мовознавець, наш земляк, уродженець с. Мошківці, тепер Калуського району Івано-Франківської області, Ян Янів. Народився майбутній дослідник гуцульських говірок 22 листопада 1888 р. у малоземельній селянській родині, де, крім нього, було ще одинадцять дітей. Обдарованого учня за примітив учителя сільської школи, заохочування й безпосередня допомога якого дали змогу його підопічному закінчити виділову школу в Станіславі, а згодом – учительську семінарію з відзнакою. У 1909 р. склав матуру. Львівський університет закінчив у 1913 р. Під час війни 1914 р. як військовозобов'язаний опинився на фронті, де був поранений і разом з лазаретом потрапив у російський полон. Вилікувавши поранення, перебував у таборах в Орловській області, Харкові та Туркестані. Після звільнення у 1918 році влаштувався доцентом, а через рік став професором мовознавства в новоствореному університеті в Ташкенті. До Львова повернувся наприкінці 1921 р., учительював в українській Філії державної академічної гімназії у Львові, працював в університетському архіві, а пізніше на кафедрі української мови і літератури; з 1924 р. – доцентом, з 1927 р. – надзвичайним професором, з 1935 р. – звичайним професором української філології. У Львівському університеті Ян Янів пропрацював до 1945 р., коли вчений як репатріант перебрався спочатку до Вроцлава, а пізніше до Кракова, де з грудня того ж року і до кінця життя (1952 р.) очолював кафедру східнослов'янських мов Ягеллонського університету¹.

Безпосередньому зацікавленню ученим гуцульським діалектом передувало ґрунтовне дослідження добре знаних йому ще з дитинства наддністрянських говірок околиць Калуша, яке завершилося монографією “Gwara maforuska Moszkowiec i Siwki

¹ *Купчинський Олег.* Ян Янів (Janów) – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Праці філологічної секції. – Том ССXLVI, – Львів, 2003. – С. 524–525.

Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych” (1926 р.). Учень Янова, упорядник і редактор його наукового доробку Я. Рігер про неї зазначив: “Цей детальний опис фонетики і флексії поряд із текстами і словником ще й сьогодні може служити зразком для досліджень не тільки з діалектології, а й з літературної мови. Слід враховувати, що це була піонерська робота, бо на той час студій такого характеру було обмаль”¹.

До вивчення гуцульських говірок Я. Янів приступив уже сформованим, зрілим діалектологом у 1924 р. Саме цим роком датується перша його діалектологічна подорож на Гуцульщину й Покуття, впродовж якої він відвідав 15 сіл від Молодятина до Жаб’є (тепер Верховина) і Буківця Ясенівського. У кожному з населених пунктів записує найцікавіші слова і форми. Через два роки здійснює ще дві поїздки в найвіддаленіші гуцульські села – в Красноїлля, Голови, Гриняву й Ферескул. За матеріалами, зібраними в цих населених пунктах, підготував велику статтю “Z fonetyki gwar huculskich” і публікує її у книзі на пошану Я. Розвадовського.

Продовжити вивчення гуцульського говору Я. Янову вдається лише з 1934 р. завдяки дотаціям, отриманим від Товариства прихильників Гуцульщини. Він залучає до діалектологічних досліджень своїх університетських учнів. “Подальші виїзди документуються записами з 1936–1938 рр. У 1934 р. у дослідженні покутських та гуцульських говірок, з метою окреслення певних фонетичних, морфологічних (частково лексичних) ареалів, брали також участь Владислав Курашкевич (у матеріалах Яна Янова зберігся фрагмент записів, зроблених у 1936 р.), Кароль Дейна (записи з 1934 р.), Пшемислав Зволінський (скупі нотатки з 1934 р.); довший час у польових дослідженнях брали участь Стефан Грабець, основний співробітник Янова (записи з 1934–1936, 1937, 1938 рр.) і Францішек Левандовський (записи з 1936–1937 рр.)”².

Як вважає Я. Рігер, головна мета досліджень Яна Янова полягала в тому, що він хотів пізнати загадку гуцульської етногенези, про що повідомив у одній зі своїх статей. Тому вчений досліджував

¹ Рігер Януш. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 38.

² Там само, с. 39.

польські, румунські й арумунські елементи в лексиці, фразеології та деяких гуцульських конструкціях, вивчав польські елементи в румунських говірках, які межують із гуцульськими та мовно-територіальне членування Гуцульщини. Матеріали, зібрані Яновим, чітко вказували на те, що в гуцульському діалекті виділяються дві частини, “яким властиві різні за своїм характером і за кількістю запозичення з румунської мови. Ця робота мала завершитися укладанням гуцульського чи гуцульсько-покутського словника”¹.

Таким чином, уже на початку 30-х рр. у стінах Львівського університету сформувався колектив діалектологів, які поставили перед собою завдання глибокого всебічного вивчення гуцульського діалекту. Якщо на початку своїх карпатологічно-гуцульських студій Я. Янів робив вільні записи за певними тематичними групами, то, починаючи з 1934 р., обстеження гуцульських говірок здійснюється за певними наперед спланованими схемами. Укладаються відповідні питальники, за якими призбирувалися матеріали. Перший питальник з 1934 р. містив 15 питань із фонетики та морфології. Глибоке зацікавлення гуцульською лексикою Я. Янова спонукає до опрацювання спеціальних питальників для збирання лексичного матеріалу. У 1936 р. підготовлено “Тимчасовий питальник з гуцульської лексики”, що охоплював 1400 слів (в окремих випадках – понять), розподілених на 24 нерівномірні групи. Паралельно з цим С. Грабець і Ф. Левандовський збирали матеріали за іншим (так званим “регулярним”) питальником, обсягом у 400 питань, який через рік був перероблений на 362 питання. За зазначеними питальниками зібрано величезний фактичний матеріал. Оскільки Я. Янів, С. Грабець, В. Курашкевич, Ф. Левандовський збирали матеріали в польових умовах за різними питальниками, то між собою ці матеріали суттєво відрізнялися². Історичні й суспільно-політичні обставини кінця 30-х рр. зашкодили лексикографічно й лінгвогеографічно опрацювати їх в той час. На щастя, навіть в умовах воєнного лихоліття й повоєнних перетурбацій зібрані матеріали з Гуцульщини не пропали. Щобільше, те, що із задуманого не вда-

¹ Рігер Януш. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 39.

² Rieger Janusz. Wstęp // Jan Janów. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – S. IX–X.

лося здійснити в ті далекі 30-і, успішно завершено не так давно. Річ у тім, що за матеріалами з гуцульського обширу Я. Янів підготував машинопис словника, який після його смерті, залучивши інші матеріали, готував до видання С. Грабець, але не встиг опублікувати. Згодом учень Янова Януш Рігер опублікував “Słownik huculski” у 2001 р.¹. Крім того, за матеріалами, зібраними Яновим та іншими експлораторами з терену Гуцульщини, Януш Рігер уклав 255 лінгвокарт і опублікував у 1996 р. “A lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language”².

Найбільші заслуги у вивченні гуцульського говору науковцями Львівського університету в I половині ХХ ст. належать, звичайно, Я. Янову. Найближчим помічником у нього був теж наш крайнин Стефан Грабець, уродженець Станіслава (1914 р.), випускник Львівського університету (1936 р.). Він не тільки допомагав Янову збирати матеріали в польових умовах, починаючи з 1936 р., а й на основі зібраного ним величезного матеріалу з гуцульської ономастики, підготував працю “Nazwy geograficzne huculszczyzny”, за яку у 1939 р. отримав у Львівському університеті науковий ступінь доктора філософії і яка повинна була появитись друком у тому ж році, але у вересні, коли планувався початок друку, розпочалась війна. Працю опубліковано лише у 1950 р. вже в Польщі, куди, як і його учитель, перебрався жити³. У згаданій монографії вперше подано лінгвістичний аналіз гуцульської онімної лексики. С. Грабець досить повно описав ойконіми, гідроніми й ороніми Гуцульщини.

Таким чином, зусилля діалектологів – працівників і випускників Львівського університету у міжвоєнний період були спрямовані на формування джерельної бази вивчення гуцульського діалекту, створення надійної лексичної картотеки, лексикографічного дослідження гуцульського лексикону, що мало слугувати підставою для науково обґрунтованої відповіді на питання про походження гуцулів, їх контакти із сусідніми народами, відбитими в лексиці.

¹ Janów Jan. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

² A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language compiled by Janusz Rieger / Linguistic Committee Polish Academy of Sciences; Ukrainian Research Institute; Harvard University. – Warszawa: Semper, 1966. – 390 s.

³ Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.

Дослідники наукового доробку Яна Янова відзначають такі здобутки вченого. Янів здійснив науково-лінгвістичний опис гуцульської фонетики. Детальна характеристика вокалізму та консонантизму говірки с. Гриняви й навколишніх сіл, що ґрунтується на врахуванні найтонших відтінків вимови, взаємодії звуків у потоці мовлення, позиційних змін, зберігає свою наукову цінність і нині.

Важливими напрацюваннями відзначаються студії вченого, присвячені гуцульсько-румунським мовним зв'язкам. У цій ділянці привертає увагу аналіз румунських запозичень у гуцульських говірках, який дав змогу виділити в Гуцульщині північно-західну частину, де зберігаються давні запозичення, та південно-східну, де запозичень, може, й більше, але вони пізніші. Думка про більш архаїчну групу, яка безпосередньо не контактує з румунським мовленням, дала підстави вченому припустити, що предки сучасних гуцулів примандрували сюди давно і здалека. Положення Янова про різні джерела румунських запозичень в обох частинах гуцульського діалекту не втратили свого значення і сьогодні.

Враховуючи близькість морфології та лексики архаїчних гуцульських говірок, польських говірок Підгалля і старопольської мови, а також ймовірність давніх польсько-румунських контактів не на Підгаллі, а на теренах Червенської землі, Янів схиляється до думки про лехітське походження первісного населення цієї території. Однак, “деякі риси, які назвав Янів, могли виникнути незалежно одна від одної, у результаті паралельного розвитку з можливими взаємними впливами (напр. у випадку род. відм. одн. жін. р. *mei, twei, swei* або занепаду кінцевого *-t* у третій особі множини дієслів з основою на *-i*: *nos 'u'* поряд із загальноукраїнським *nos 'am'*)”¹. Зрештою, це допускав Янів, але він вважав, що питання розв'язують польські лексичні запозичення в гуцульських говірках. У світлі нових розвідок з сучасної та історичної діалектології, а також діалектологічних атласів такий погляд на заселення Червенської землі видається непереконливим.

¹ Рігер Януш. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 44; див. також *Купчинський Олег*. Ян Янів (Janów) – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Праці філологічної секції. – Том CCXLVI, – Львів, 2003. – С. 528.

Дослідження діалектних відмінностей між гуцульськими й покутськими говірками Я. Рігер назвав прикладом взірцевого опрацювання. “Крім надзвичайно важливої констатації пролягання ізофонів, ізоморфів та їхніх пучків, спостерігаємо тонкі зауваги про вимову – співвідносно зі станом, зафіксованим в етнографічних працях, а також зі станом у суміжних українських говорах. Привертає увагу й те, що при описовому характері статті береться до уваги і динаміка розвитку говору: спостереження над поширенням або звуженням певних явищ підкріплене, між іншим, даними про збереження архаїзмів у віддалених гірських селах і присілках”¹.

Нарешті, важко переоцінити значення словника гуцульської діалектної лексики Я. Янова, хоч він і опублікований значно пізніше, ніж був укладений. Це поки що найбільший із словників, у яких лексикографічно опрацьована гуцульська лексика. Його цінність визначається ще й тим, що в ньому зафіксовано низку гуцульських діалектизмів, яких не знає сучасний гуцульський говір.

Водночас, оцінюючи вагомий внесок Я. Янова в розвиток української діалектології, не варто на цьому тлі недооцінювати здобутки інших дослідників гуцульського діалекту. У польській науковій діалектологічній літературі про доробок ученого можна прочитати дослівно таке: “Це перший опис гуцульських говірок з урахуванням їхнього членування, оскільки раніша праця Б.Кобилянського не враховує діалектного поділу Гуцульщини. Констатація членування гуцульських говірок на дві основні групи має істотне значення для дальшого вивчення їхньої генези”². Ярослава Закревська цілком резонно й справедливо зауважила: “У порівнянні з Яновим Б. Кобилянський, безперечно, був першим, адже в 1925 р. праця “Гуцульський говір і його відношення до говору Прикарпаття” була вже завершеною, а Я. Янів у 1924 р. тільки вперше виїхав на Гуцульщину в наукову експедицію”³. Б. Кобилянському належить пріоритет у системному науково-лінгвістичному дослідженні гуцульських говірок.

¹ Рігер Януш. Ян Янів як дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 45.

² Там само, с. 45.

³ Закревська Ярослава. Броніслав Кобилянський – дослідник гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 14.

Отже, у Львівському університеті в 20-і – 30-і роки минулого століття проф. Ян Янів із своїми молодшими колегами С. Грабцем, Ф. Левандовським, В. Курашкевичем, К. Дейною розгортають системне вивчення гуцульських говірок, для чого в польових умовах збирають необхідні матеріали за наперед спеціально укладеними питальниками. Результатом опрацювання зібраних матеріалів стали ґрунтовні діалектологічні розвідки про генезу, фонетико-морфологічні особливості і лексичний склад гуцульських говірок, словник гуцульської діалектної лексики, монографічний опис онімної лексики Гуцульщини. Ці праці, разом із напрацюваннями інших українських дослідників гуцульського говору, передовсім Б.Кобилянського, заклали міцну основу для подальших студій над українськими східнокарпатськими говірками.

СЛОВНИК “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ” (КОНЦЕПЦІЯ, ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ)

Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (далі Словник) задумано як лексикографічну працю, у якій буде зібрано і опрацьовано гуцульську діалектну лексику, використану в мові української художньої літератури ХІХ–ХХІ ст. Необхідність і важливість такого Словника визначається кількома чинниками. Гуцульський діалект має давню традицію використання в художній літературі і найкраще в ній заманіфестований, отже існує потреба в довідникові, який допоміг би читачеві творів на гуцульську тематику з’ясувати семантику діалектизмів, адже навіть одинадцятитомний тлумачний словник з його “орієнтацію вже й на українську “общепонятность”, гонінням на так звані “вужькі діалектизми” та списками відлучених від української мови слів, які навіть не могли потрапити до друку”¹, та наступні повніші словники за незначними винятками, не подають діалектну лексику, а наявні словники гуцульського говору охоплюють не всю діалектну лексику.

¹ Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсар”, 2004. – С. 7.

ку, до того ж вони малодоступні. Потреба зазначеного Словника визначається також значущістю для сучасної україністики відомостей про сегмент гуцульського діалектного лексикону, освоєного художньою мовою, про найбільш репрезентативні семантичні й тематичні групи діалектизмів, про особливості й специфіку використання різними авторами в художніх текстах гуцульської говіркової лексики, про взаємодію української літературної мови і гуцульського діалекту, про введення діалектизмів у художній текст як різновид контакту між діалектною і літературною формами української мови. Нарешті, планований Словник стане неоціненним джерелом при створенні повного гуцульського словника.

Основою реєстру Словника та його ілюстративних матеріалів є спеціально укладена картотека гуцульських лексичних діалектизмів на базі художніх текстів понад 100 авторів, починаючи від Ю. Федьковича і закінчуючи сучасними письменниками. Відбір та ідентифікацію слів як гуцульських для реєстру здійснено з урахуванням позанормативності слів, ужитих у художніх текстах, відсутності таких лексем у словниках літературної мови або подання з помітною *dial.*, фіксації їх у словниках гуцульського говору, а також результатів науково-лінгвістичного вивчення гуцульської діалектної лексики. При цьому до реєстру ввійшли як специфічно гуцульські слова, так і слова, які поширені, поряд із гуцульським, у інших південно-західно говорах¹.

За своїм характером праця “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” буде тлумачним словником особливого призначення. Тлумачення реєстрової лексеми відбиватиме не весь обсяг її семантики як компонента лексико-семантичної системи гуцульського діалекту, а тільки той, який абсорбовано художньою мовою. Наскільки нам відомо, це буде першим словником одного діалекту в художній мові, який дасть відповідь, окрім іншого, й на питання, які гуцульські діалектні слова і в яких значеннях є запотребованими в художніх цілях.

Словникові статті розташовуються в алфавітному порядку. Структура словникової статті передбачає такі складники:

I. Реєстрове слово в початковій формі

II. Тлумачення діалектизму.

III. Ілюстрація та паспортизація вживання діалектного слова.

Реєстрове слово.

Реєстрове слово є заголовком словникової статті. Його початкова форма і наступні букви становлять основу алфавітного порядку укладання Словника.

1. Окремими реєстровими словами вважаються:

1.1 Діалектні слова, різні за звучанням і значенням.

1.2 Лексичні омоніми, які позначаються цифровою позначкою вгорі з правого боку.

1.3 Словотвірні синоніми, тобто слова зі спільною твірною основою, але різнозвучними однофункціональними формантами.

1.4 Однозвучні загальні і власні назви.

1.5 Множинні іменники.

1.6 Форми вищого і найвищого ступенів прикметників і прислівників (за винятком аналітичних).

1.7 Присвійні прикметники, в тому числі від географічних назв.

1.8 Видові форми дієслів, а також зі значенням однократності.

1.9 Дієслова на на *-ся* (*-си, -сі, -сь*).

1.10 Форми дієприкметників.

1.11 Дієприслівники.

1.12 Предикативні форми на *но, то*.

1.13 Службові частини мови, в т. ч. й частки, які вживаються зазвичай при наказових формах дієслова на зразок *розрахуй-ко*.

1.14 Похідні пестливі (зменшені) чи згрубилі (збільшені) утворення.

1.15 Похідні відприкметникові та віддієслівні абстрактні іменники.

1.16 Похідні назви осіб жіночої статі, мотивовані іменниками-назвами осіб чоловічої статі.

1.17 Похідні назви самиць та малят тварин.

1.18 Усталені субстантивовані слова.

2. У межах однієї словникової статті опрацьовуються:

2.1 Різні типи варіантів слів – фонетичні, морфологічні, орфографічні.

2.2 Повні й короткі форми прикметників.

2.3 Відмінювані та невідмінювані лексеми та однозвучні з їх формами вставні слова.

¹ Детально про лексичну картотеку Словника див. далі.

2.4 Прикметники, прислівники, вигуки і под. та вони ж, ужиті у значенні іменника.

3. Реєстрове слово подається у Словнику в початковій формі. При відсутності в художніх текстах такої форми відмінюваних слів для заголовка словникової статті використовується реконструйована форма. Для прикметників, займенників, числівників, а також дієприкметників, які змінюються за родами, початковою формою є називний відмінок однини чоловічого роду. Для усталених субстантивованих форм прикметників і под. початковою формою є та, яка вживається в художніх текстах. Для множинних іменників, включаючи і ті, що вжиті в ідіомах, початковою формою є називний відмінок множини. Дієслова подаються в неозначеній формі на *-ти* або *-ть, -тися (си, сі) / -ться (си, сі), -тись* у залежності від того, який із цих варіантів трапляється у художніх текстах.

4. Усі варіанти розробляються у словниковій статті основної із варіантних форм, яка визначається за частотністю використання в художніх текстах. Окрім того, кожен із варіантів фіксується за алфавітом у загальному реєстрі з покликанням на основний. Це також стосується коротких форм прикметників.

За наявності паралельних форм повних і коротких прикметників на першому місці (незалежно від кількості вживаних) ставиться повний прикметник.

5. Назва частин мови подається тільки при службових словах, вигуках та прислівниках, за винятком тих, лексико-граматична природа яких не викликає сумнівів. При повнозначних словах така вказівка використовується тільки щодо омонімів, що належать до різних частин мови.

Семантична характеристика реєстрового слова

1. Одним із основних завдань Словника є виявлення і опис значень та семантичних відтінків гуцульських лексем, ужитих у художніх текстах. Такий опис – це результат ґрунтовного і всебічного вивчення всіх випадків слововживання кожного реєстрового слова.

Семантична характеристика лексики у Словнику відображає ті значення і семантичні відтінки, які виявляються у художньому контексті, тому в ряді випадків вона може не збігатися із тією, яку

подають гуцульські діалектні словники і в порівнянні з останньою відзначатись фрагментарністю словникових статей, іншою послідовністю розташування значень і семантичних відтінків. З іншого боку, Словник міститиме такі лексеми та семантичні компоненти, які не фіксуються діалектними словниками, однак актуалізовані в художніх текстах.

2. У Словнику тлумачаться всі прямі і переносні значення моно- і полісемантичних лексем та їх семантичні відтінки.

При однозначних реєстрових словах тлумачення подається одразу після заголовного слова або ремарки, що вказує на частини-мовну належність лексеми. Кожне виділене значення та відтінок ілюструються цитатою (цитатами) із художніх текстів із повною паспортизацією.

У словниковій статті багатозначного слова кожне значення виділяється окремо, позначається арабською цифрою, яка від наступного тлумачення відмежовується крапкою 1., 2. і т. д.

Семантичні відтінки виділяються і обов'язково тлумачаться у межах відповідних значень. При цьому послідовно використовується позначка у вигляді двох скісних рисок // . Усі випадки субстантивації, що супроводжуються виникненням нового відтінка, а не окремого значення чи слова, також виділяються позначкою // *Субст.*, після якої подається субстантивована форма, а далі тлумачення. Субстантивація, яка веде до появи семантичних відтінків, в основному характерна для прикметників, дієприкметників, що вживаються у ролі іменників.

3. При встановленні значень реєстрових слів, крім контексту, беруться до уваги різного типу тлумачення слів, які іноді подають самі автори. Це можуть бути описові пояснення значень окремих діалектизмів, як це зробив І. Франко, пор.: *дараба* 'сплав, збитий із дерев'яних кругляків. Звичайно дараба складається з двох, трьох або чотирьох сплавів, із яких кожний зветься табла (з лат *tabula*)'; *бутин* 'де рубають дрова в лісі зимою – при рубці дров'; *бер* 'бером називається в Гуцульщині велика з поруччям кладка, на якій можуть переходити не лише люди, а й коні' тощо.

Деякі автори, готуючись до написання творів на гуцульську тематику або видаючи їх, уклали спеціальні словнички гуцульських діалектних слів із їх тлумаченням. М. Коцюбинський, готуючись

до написання повісті “Тіні забутих предків”, підготував словничок гуцульських слів і зворотів, до якого увійшли такі, як *гляба* ‘не мож, годі’, *головиця* ‘теплиця, нора’, *готур* ‘дикий півень’, *гук* ‘водоспад’, *грегіт* ‘місце, де дрібне каміння’, *дзер* ‘сироватка’, *дроб-йита* ‘вівці’, *заватра*, *застайка* ‘де ночують пастухи’ і т. д. Багато пояснень щодо значень гуцульських слів подав Марко Черемшина, видаючи свої твори, зокрема *арідник* ‘злий дух’, *арнарія* ‘пожива й прибори’, *байбарак* ‘короткий сіряк’, *банувати* ‘жалувати, тужити’, *бисаги* ‘вовняні дві торби злучені’, *біривливий* ‘могучий’, *не бірує* ‘не може’, *бовтиці* ‘китиці’, *бутин* ‘вируб лісу’, *грунь* ‘гірський шпиль’, *кичера* ‘гостра гора’, *мошя* ‘акушерка, баба’, *отік* ‘як-от, неначе, ніби, гей би’ і т. д. Пояснення значень у таких словничках залучаються до визначення семантики відповідних лексем.

До багатьох творів видавці чи редактори подавали словнички малозрозумілих слів, більшість із яких становили діалектизми. Якість таких словничків неоднакова, тому використання їх у тлумаченні діалектних слів у кожному конкретному випадку має бути вибірковим.

Для семантичної характеристики багатьох реєстрових слів у Словнику важливим є визначення значень таких слів у гуцульських діалектних словниках, а для тих лексем, ареал яких охоплює й суміжні з гуцульським інші говори, у бойківському, буковинському, покутському діалектних словниках, при цьому слід враховувати семантичні відмінності однієї лексеми в сусідніх говорах, наприклад: слово *кашиця* в гуцульських говірках має значення ‘дамба з колод; плетене укріплення берега і каміння на річці’, а у сусідніх бойківських говірках вживається на позначення не тільки загати з дерева або каменю, що захищає берег гірської річки від відмивання, а й канави, рову, рівчака.

Для тих слів, для яких контекст, як і дані словників, недостатні для з’ясування їх семантики, здійснюється додаткове вивчення особливостей функціонування їх у говірках тих населених пунктів, у яких розгортаються події художнього твору або сіл, у яких народились і проживали автори творів родом із Гуцульщини.

4. Гуцульські лексичні діалектизми тлумачаться описово. Опис значення діалектизму ґрунтується на всебічному вивченні контекстів вживання діалектного слова і органічно відбиває мно-

жину різнотипних сем (класеми, архісеми, диференційних, інтегральних, потенційних, градуальних сем), їх структурну організацію, спосіб групування тощо. Якщо такі діалектизми мають загальнозрозумілі літературні відповідники, то останні можуть бути використані у вигляді пояснення значень:

ЧОРНИЦЯ Ожина. *Ступав я босими ногами по довгих плакучех травах, желисно сискаючіси, ек дерли до криви гомівки колючі чорниці* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 20).

ЛЮБАС Коханець. *А вона вже перед шлюбом мала любаса в Кутах* (І. Франко. Гуцульський король, 499).

Тлумачення похідних слів ґрунтуються на словотвірній мотивації слів. Для низки однотипних похідних застосовуються типові формули тлумачення. Це стосується передовсім транспозиційних і модифікаційних дериватів. Віддієслівні деривати із значенням опредметненої дії подаються за формулами “Дія за значенням...”, “Дія і стан за значенням...”, “Стан за значенням...”:

ДОМАРІНЕ Дія за знач. **домарити**. *Йкос раз обоє старі тишли до церкви, дітей лишили з Иванчіком на домаріню у хаті* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 72).

КОРТЯЧКА Стан за знач. **кортіти**. *Хоч він не заспокоїв хвилевої кортячки, то все ж таки вона скоро відступила від нього* (Марко Черемшина. Більмо, 98).

Якщо семантика транспозиційних або модифікаційних похідних видозмінена й виходить за рамки формули, тоді застосовується загальноприйняте, описове тлумачення з підведенням позначуваного під найближче родове поняття, а мотивувальне слово використовується для вказівки на видові диференціальні ознаки:

ПОСІЖІНЕ Складова поховального обряду, за якої приходять родина, сусіди, близькі й знайомі небіжчика, щоб **посидіти** біля нього. *Треба буде тепер з попом заговорити, з паламарем, з деком, ему копати, у дзвони дзвонити, трембітати, посіжінє, похорони, кошашня... і... га!* (О. Манчук. Без свічки, 32).

Гуцульські діалектні похідні іменники із здрібніло-пестливими суфіксами, як і в літературній мові, семантично неоднорідні. Художні тексти засвідчують три типи таких дериватів на підставі їх семантико-конотаційних рис, відповідно і їх тлумачення здійсню-

ється за трьома формулами. Ті десубстантиви, які виражають демінутивну семантику, тлумачаться за формулою “Зменш. до...”:

ДАРАБ’ЄТКО Зменш. до **дараба**. *Тільки не дараба, а дараб’єтко якесь недоношене*” (Г. Хоткевич. Довбуш, 415).

Ті деривати, семантика яких або контекст виключають значення зменшеності, подаються за формулою “Пестл. до...”:

МАРЖИНКА Пестл. до **маржина**. *Хіба що маржинку паси* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 170).

Третю групу становлять похідні іменники, в семантиці яких поєднується демінутивність і пестливість. Вони тлумачаться за формулою “Зменш.-пестл. до...”:

ПОТЄТКО Зменш.-пестл. до **потє**. *А міні під грудьми так билоси серце, ск тому потєтку, що йго чяпнут хлопці у свої руки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 10).

Аналогічно подаються й авґментативи.

Похідні іменники жіночого роду на позначення особи за родом діяльності чи за внутрішніми або зовнішніми ознаками, утворені від співвідносних іменників чоловічого роду, тлумачаться за формулою “Жін. до...”:

ЧІНАТАРЬКА Жін. до **чинатарь**. *Засохрани її, Госпидку, вид кіточьки, вид фиси й вид звіри, вид лихого чьоловіка й вид чередінників й чинатарьок* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 34).

Для семантичної характеристики похідних збірних іменників використовується формула “Збірн. до. ...”:

ДРОБ’ЄТА Збірн. до **дроб’є**. *Нетерплячі дроб’єта, яким прибува молоко, пруться з загороди у струнку, щоб їх швидше здоїли* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 196).

Значення відносних і присвійних прикметників, утворених від власних імен, розкриваються за формулою “Прикм. до...”:

ПІСТИНСЬКИЙ Прикм. до **Пістинь**. *Досвіта хлопця у віз та й холодом, холодом у пістинськїм лісі з’їдуться так, гейби не хотячи, гейби на попас під смєречиною* (Марко Черемшина. Бо як дим підіймається, 234).

Префіксальні дієслова доконаного виду, що становлять видову назву з відповідними безпрефіксними дієсловами, тлумачаться за формулою “Док. до...”:

СКОРНЄТИ Док. до **корнєти**. *Може, ше нічо нема, а ти усіх скорнєєш* (Г. Хоткевич. Довбуш, 437).

Прислівники на *-о, -е*, що походять від прикметників, тлумачаться через покликання на відповідні прикметники. За наявності літературного лексико-семантичного відповідника подається й він:

КРАСНО Присл. до **красний**; гарно. *Семениха дякує йому красно, що прийшов, не гордувався, та й веде його за “стіл” на перше місце* (Марко Черемшина. Основини, 87).

Уживання прислівників прикметникового походження у значенні присудкових слів подається як відтінок після опрацювання відповідного значення прислівника:

КРАСНО Присл. до **красний**; гарно // у знач. присудк. сл. *Та дай йому на три рати на Покрову, на Стрітеня і на Спаса і все буде красно та файно та й могоричу вип’ємо* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 212).

При тлумаченні службових слів, вигуків описуються граматичні відношення, ставлення мовця до висловленого, що виражаються зазначеними словами, або подаються літературні відповідники з тотожним значенням. Такий опис відзначається певними особливостями, зокрема нерідко виявляється багатозначність, що відображає функціонування слів у ролі різних службових слів.

6. У Словнику відзначаються випадки образного вживання реєстрових слів. Ремарка *образн.* в основному стосується художньо-контекстуальної (мовленнєвої) метафори, персоніфікації авторського вживання метафори, рідше метонімії, наприклад:

ФУДУЛЬНІСТЬ Властивість і стан за знач. **фудульний**. *Образн. На червоному обличчі грас п’яний усміх, а на підкручених вусах гойдається легінська фудульність* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 21).

7. Подібно до розглянутого образного словживання розробляються у Словнику і порівняння різної структури. При відповідних реєстрових словах за допомогою ремарки *у порівн.*, яка ставиться перед ілюстрацією, виділяються лише об’єкти порівняння:

МОВНЯ Блискавка / у порівн. *Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку потановляє, кружілом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б’є* (Марко Черемшина. Поменник, 133).

8. Стилїстично-оцінна характеристика реєстрових слів (згрубіле, лайливе, іронічне, зневажливе, фамільярне і т. ін.) подається при тлумаченні шляхом ремаркування.

9. Тлумачна частина онімної лексики має свою специфіку. Топоніми подаються за формулою, у якій відображається різновид географічного об'єкта і його локалізацію, якщо це можливо.

10. Словник фіксує також гуцульську діалектну фраземіку. Подання гуцульських діалектних фразем у словнику "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові" має свою специфіку, зумовлену характером словника. У ньому не можна повністю застосувати принципи відображення фразеології у тлумачних та спеціальних фразеологічних словниках української мови. У тих випадках, коли у складі фраземи наявне гуцульське діалектне слово, вона подається в кінці словникової статті реестрового діалектного слова після ромба з абзаца, як і в тлумачних словниках, наприклад:

БЕР Велика з поруччям кладка через річку. *А під бером ревів та клетотів Черемош* (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош, 446).

◇ **Нагнати кіз (кози) на бер** – налякати, пригрозити. *Нажену я тобі кози на бер, и то борзо* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 210).

Для тих фразем, які подаються не у словниковій статті до певної лексеми, а становлять окрему статтю, місце опрацювання діалектної фраземи буде визначатися заголовним (опорним) словом. Заголовним словом, з огляду на специфіку словника, буде діалектне слово, наявне в складі фразеологічної одиниці, а структура словникової статті міститиме заголовне слово, після знака ◇ фразему, значення фраземи та приклади, які ілюструють використання стійкого сполучення слів у художній мові з їх паспортизацією, напр.:

НЕПКИ

◇ **В непки скакати** – дуже радіти, тішитись. *А Иванчікова Єлена, то аж таки в непки скакала, така була рада, що переіначіла Иванчіка <...>* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 374).

Для інших фразеологічних одиниць, тобто тих, у складі яких немає гуцульського діалектного слова, заголовним словом вважається іменник; якщо його немає у складі фраземи, тоді ним виступає дієслово, прикметник, прислівник або слово, на яке падає логічний наголос, напр.:

ГРУДИ

◇ **У грудях грають херувими** – важко, надсадно дихати. *Я надійшов ід нему: у грудех, як кажуть, грало вже херувими – ледве дихав* (М. Павлик. Юрко Куликів, 48). **БРАТИ**

◇ **Бери собі на саму** – виражає зауваження, застереження, погрозу. – *Варва, бери собі на саму, аби потім не каялась* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 85).

ОСТАТНА

◇ **Бодай 'му остатна була** – уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь смерті. *А то мене вілагодив той ворохтен, бодай 'му остатна була! Не мав кого, але мене* (О. Манчук. Француз, 35).

НІСКЕ

◇ **На ніске си знівечити** – загинути, минути, зникнути безслідно. *Бо така [жінка] то знає и до себе, и вид себе. Схоче, абис був сліпий (знаєте протів чього я то говорю), осліпнеш, схоче абис був глухий – оглухнеш, удурієш, на ніске си знівечіш, пропадеш ск дим* (О. Манчук. Челідина, 56).

Стилістичні, емоційно-експресивні особливості фразем відзначаються відповідною ремаркою у словниковій статті після фраземи перед поданням її значення, наприклад:

ГОЛОВ

◇ **У дитчім би твоя голов була лайл.** – уживається для висловлення невдоволення, обурення кимось. *Та то почерез тебе, таздо, у дитчім би твоя голов була, пишов Михайло з сего світа* (О. Манчук. Храм, 62).

ГЕРЛАНКА

◇ **Дерти на усу герланку згруб.** – голосно кричати, репетувати. *Літше мене послухати і тихо лежети, бо то ніц не поможет, шо меш си дерти на усу герланку* (О. Манчук. Без свічки, 30).

КУРКА

◇ **Як сліпій курці дзерно ірон.** – несподівано, неочікувано. *Раз лучилася дурничка, як сліпій курці дзерно, та й тото аби гріх, то ек то було? Аді, зажий здоров!* (Марко Черемшина. Раз мати родила, 43).

ЗАВОРІТНИЦА

◇ **Єкби заворітницю прожер жарт.** – неприродно прямо, дуже виструнчено. *Ану, ідім собі так поволеньки, тай глипнім боком на таздиню. Стоїт просто, ек ека паня. Так єкби заворітницю прожерла* (О. Манчук. Великдень, 73).

ПОМЕТЕНЄ Сміття. *У них чильїдина і за пометини не варта* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 43).

◇ **Пометене лецте зневажл.** – розпусна людина. – *Ану, дивітси, ек коло колодезя обступили люфтники екус дівку та й на пугграфію берут. А уна нібито ни хочет и закриваетси руков. Йй, ниволя би те утела, та би утела. Та 'ї уже усі жиди суда знают, а уна – ану дівиси. Панам на пугграфію не хочет стати. Пометене лецте. Тьфі!* (О. Манчук. Храм, 61).

Ілюстрація та паспортизація вживання діалектного слова

1. Кожне тлумачення слова і фраземи супроводжується відповідним ілюстративним матеріалом. Ним є контекст уживання реєстрового слова, який допомагає розкрити семантику діалектизму. Цитати з художніх текстів не тільки підтверджують пояснення семантики слів, але й засвідчують особливості їх використання. Цією настановою зумовлюється обсяг ілюстрацій. Переважно для ілюстрації значення реєстрового слова достатнім є окреме речення, в якому вжито діалектизм. Однак у тих випадках, у яких речення недостатньо для розкриття семантики слова, для ілюстрації наводиться ширший контекст, що об'єднує два і більше речень, інколи віддалених у тексті твору одне від одного. З іншого боку, великі за обсягом ілюстрації скорочуються шляхом упущення частин контексту, несуттєвих для розкриття семантики діалектизму. Пропуски в тексті позначаються трьома крапками у трикутних дужках (<...>). Принципи ілюстрування слів поширюються й на фраземи.

2. У тих випадках, коли в цитаті підмет або додаток виражений займенником *він, вона, воно, вони, сама* та ін., якщо виникає необхідність, значення займенника розкривається у квадратних дужках, наприклад: За ним [ватагом] схилились до молитви вівчарі й люди, що пригнали маржину (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 192). Аналогічно наводиться в квадратних дужках відсутній у цитаті, але відомий з ширшого контексту, підмет або додаток: Беру я та й платю [штраф], аби не зафантували (Марко Черемшина. Хіба даруймо воду!, 60).

3. Ілюстративна частина словникової статті водночас міститиме інформацію про частоту й особливості використання реєстрового діалектизму в мові художньої літератури, у ній подаються вибрані приклади контекстів усіх авторів, які в своїй творчості вживали цей

діалектизм. Така екземпліфікація дає змогу визначити попит окремих письменників і української художньої літератури в цілому на ті чи інші гуцульські діалектні слова, значення.

4. Паспортизація діалектизму здійснюється шляхом вказівки на автора, назву художнього твору та сторінки тексту, на якій його засвідчено (див. наведені ілюстративні матеріали).

ЛЕКСИЧНА КАРТОТЕКА СЛОВНИКА “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ

Основу будь-якої лексикографічної праці становить картотека. Від її повноти, правильності добору матеріалу, точності фіксації, паспортизації мовних явищ безпосередньо залежить якість словника. Для словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” формування картотеки визначається його специфікою. Метою такого словника є лексикографічне опрацювання сегмента гуцульських діалектних слів, освоєних мовою української художньої літератури від Юрія Федьковича, який, за словами І. Франка, “гуцульському діалектові перший здобув славу в нашій письменстві”¹, до наших днів. У зв’язку з цим першочерговим завданням формування картотеки для зазначеного Словника є створення реєстру художніх текстів, у яких ужито гуцульські діалектні слова. Українські художні тексти щодо використання у них гуцульських лексичних діалектизмів дуже різні: в одних діалектні слова вживаються окремими вкрапленнями в мову персонажів, в інших ширше заманіфестовано гуцульську діалектну лексику, при цьому не лише в мові героїв, а й у авторській мові. Одні автори тяжіють до використання лише так званих етнографізмів, тобто лексем на позначення реалій, характерних для побуту, матеріальної і духовної культури гуцулів, інші, навпаки, – до якнайповнішого відбиття всього гуцульського діалектного лексикону в межах тематики твору. Неоднаковий рівень знання гуцульського діалекту письменни-

¹ Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // Франко І. Збір. тв. у 50-ти тт. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 210.

ками, що теж позначилося на особливостях і специфіці використання діалектизмів у художній цілях. Певні особливості використання гуцульських діалектних слів у художніх текстах зумовлені їх жанровою належністю. Є ще й естетичний, літературознавчий, аксіологічний виміри художнього тексту, і з цього погляду літературні твори, в яких засвідчено гуцульські діалектні слова, теж дуже різні. Все це змушує визначити критерії відбору художніх текстів, на основі яких має бути сформована картотека словника. Основними критеріями створення корпусу художніх текстів для картотеки словника є використання в художньому тексті гуцульських діалектних слів, ідейно-художня вартість тексту, знання автором гуцульського діалекту, максимально повне охоплення художніх текстів. З урахуванням зазначеного складено такий перелік художніх творів, мова яких стане базою для створення картотеки словника:

Андріяшик Р. Додому нема вороття. – 2-ге вид. – К.: Молодь, 1991. – 216 с.

Андрусяк І. Отруєння голосом. Тексти. – Київ: Смолоскип, 1996. – 164 с.

Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 368 с.

Аронєць М. Грані хвиль: Поезії. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1972. – 36 с.

Бабій В. Історичні оповідання. – Івано-Франківськ: Галичина, 1991. – 40 с.

Бабій О. Зродились ми великої години. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1997. – 208 с.

Бабляк В. Вернись на Білу недею! // Дорога до любові. Оповідання. – К.: Видавництво “Молодь”, 1964. – С. 56-74.

Березовський І. Худан. Оповідання з життя карпатських опришків. – Торонто, Канада: Друком і накладом “Українського Робітника”. – 95 с.

Близнак М. Олекса Довбуш: Поема в легендах. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 80 с.

Боднарчук І. Над Черемошем. Драма на три дії з життя УПА. – Торонто, 1964. – 56 с.

Бойко Б. По голови... По голови...; Остання надія // Богдан Бойко. По голови... По голови... Повісті, новели, нариси. – Івано-Франківськ: Видавництво “Нова Зоря”, 1998. – С. 6-83, 160-191.

Боршош-Кум’ятський Ю. Шовкова косиця. Поезії. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1971. – 240 с.

Василяшук О. Вічність над плесами. Вірші. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 1994. – 80 с.

Вільде Ірина. Сестри Річинські. Роман: в двох книгах / Вступне слово П. А. Загребельного. – К.: Україна, 2004. – (Б-ка Шевченків. ком.). – Кн. 1. – 696 с.; Кн.2. – 912 с.

Влад Марія. Грають в дримби вітри. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1971. – 64 с.

Влад Марія. Живиця. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1973. – 104 с.

Влад Марія. Мова полонин: Поезії. – К.: Дніпро, 1981. – 189 с.

Вовк Віра. Поезії. – Київ: Родовід, 2000. – 422 с.

Герасим’юк В. Поет у повітрі. Вірші і поеми. – Львів: Кальварія, 2002. – 144 с.

Гжицький В. Опришки // Володимир Гжицький. Опришки. Кармалюк. Історичні романи. – Львів: Видавництво „Каменярь”, 1971. – С. 3-254.

Гончар О. Маша з Верховини // Олесь Гончар. Твори: В 7-и т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1987. – С. 443-470.

Гончар О. Циклон. – Київ: Радянський письменник, 1970. – 288 с.

Григорак В. Скарби Довбуша. – Косів: “Писаний камінь”, 2001. – 32 с.

Девдюк Т. Ти, три хвилини тому. – К.: Смолоскип, 2000. – 132 с.

Дзюба М. Укриті небом. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2003. – 247 с.

Дучимінська О. Сумний Христос. Повісті, оповідання / Упоряд. та авт. післямови Р. Д. Горак. – Львів, Каменярь, 1992. – 238 с.

Дучимінська О. Чую... молитву Землі. Поезії / Упорядник й автор вступної статті та приміток Володимир Пахомов. – Івано-Франківськ: “Галичина”, 1996. – 120 с.

Єндик Р. Регіт Арідника. – Львів: Винне гроно, 1937. – 264 с.

Загорулько Б. Чорногора. Іст. роман: в двох книгах. – Львів: Каменярь, 1980. – Кн. 1. – 390 с.; Львів: Каменярь, 1984. – Кн. 2. – 366 с.

Загуд Д. Поезії // Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Частина 1 / Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – С. 598-621.

Зубар В. Синьогори: Поезії. – К.: Дніпро, 1982. – 174 с.

Іванчук Р. Дім на горі. Новели. – Львів: “Каменярь”, 1969 – 108 с.

Калинець І. Поезії з України. Друга збірка поезій. – Брюссель: Література і мистецтво, 1970. – 126 с.

Капій М. Країна блакитних орхідей. Повість. – Стрий: “Укрпол”. – 160 с.

Карпенко М. Перевесло. Лірика. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1975. – 272 с.

Качковський Л. Довбушева пісня. Повість // Двоє в осінній вечір. Повість, оповідання. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 5-260.

Князький О. Таємниця спалаху. Поезії. – Київ: “Українська Видавнича Спілка”, 1998. – 38 с.

Кобилянська О. В неділю рано зілля копала... – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1950. – 182 с.

Козоріс М. Чорногора говорить. Повість. – Харків: ДВОУ Література і мистецтво, 1931. – 321 с.

Коцюбинський М. Тіні забутих предків: твори в семи томах. – К.: Наукова думка, 1947. – Т. 3. – С. 178-227.

Крушельницький А. Рубають ліс // Антін Крушельницький. Буденний хліб. Рубають ліс. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. – С. 167-398.

Кундзіч О. Верховинець. Повість // Олексій Кундзіч. Шум часу. Вибране. – Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1976. – С. 217-284.

Лепкий Б. Твори в двох томах. – Т. 1. Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. – К.: Наукова думка, 1997. – 848 с.

Лімниченко В. (о. Василь Мельник). Релігія і життя: Поезія, проза, драма, публіцистика, релігійні статті. – Тернопіль, 1999. – 830 с.

Малицька К. Малі герої: Оповідання для дітей серед. шк. віку / Упоряд., автор передм. Г. В. Дем’ян; Худож.-іл. К. І. Суєвалова. – Львів, Каменярь, 1991. – 62 с.

Малишко А. Франко в Криворівні. Поема // Твори в 5-ти т. – Т. 3: Поезії. – Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1987. – С. 407-426.

Малкович І. Із янголом на плечі. Вірші. – Київ: Поетична агенція “Княжів”, 1997. – 152 с.

Манчук О. Жиб’ївські новели. – Боффало: Вид-во “Гуцульщина”, 1992. – 80 с.

Марфієвич М. Черемоше, братку мій. Поезії. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1968. – 80 с.

Марфієвич М. Добридень, оновлений краю. Вибране. – Київ: Радянський письменник, 1974. – 108 с.

Матіос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – 176 с.

Матіос М. Нація. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2007. – 256 с.

Олесь О. На зелених горах. Поема // Твори: В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радушевський. – Київ: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1990. – Т. 1. – С. 213-226.

Олесь О. Ніч на полонині. Драматична поема // Твори: В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радушевський. – К.: “Дніпро”, 1990. – Т. 2. – С. 200-250.

Остромира М. Над бистрим Черемошем. – Косів: Писаний камінь, 294 с.

Павлик М. Пропаший чоловік: Оповідання, повісті, публіцистика / Редкол.: В.І.Данканич та ін.; Упоряд., автор вступ. статті та приміток П.Й.Ящук. – Львів: Каменярь, 1983. – 351 с.

Павличко Д. Любов і ненависть. Вибране. – Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1975. – 424 с.

Петросаняк Г. Парк на схилі. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 1996. – 40 с.

Пилатюк М. Гуцулові птиці. Поезії. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1972. – 32 с.

Попович Н. Портрет доли. Вірші. – Надвірна: Надвірнянська районна друкарня, 1995. – 84 с.

Прохасько Т. Непрості. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 140 с.

Пушик С. Карпатське літо. Дараби плывуть у легенду // С. Пушик. Дараби плывуть у легенду. – К.: Радянський письменник, 1990. – 334 с.

Пушик С. Перо Золотого Птаха. Повість. – Ужгород: Карпати, 1978. – 272 с.

Радиш Б. Полум'я пам'яті. Поезії. – Ужгород: Карпати, 1985. – 48 с.

Радиш Б. Щедре світло землі. Поезії. – Ужгород: Карпати, 1990. – 83 с.

Рильський М. Карпатські октави // Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах. – Київ: Наукова думка, 1984. – Том четвертий. Поезії. 1949-1964. – С. 223-231.

Римар М. Білий слон: Роман. – К.: Факт, 2006. – 156 с.

Самчук У. Гори говорять! Роман у 2-ох частинах. – Ужгород: МПП “Гражда” – Карпати, 1996. – 270 с.

Сичевський В. Чаклунка Синього Виру. Вернись, Ружено. Повісті. – Київ: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1975. – 381 с.

Скляренко С. Карпати. Роман // Семен Скляренко. Твори: В 4 т. / Авт. передм. З. С. Голубева. – Київ: Дніпро, 1990. – Т. 1, кн. 1 – 408 с.; Т. 2, кн. 2. – 381 с.

Слоньовська О. Пектораль. Поезії. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 116 с.

Смольський Г. Олекса Довбуш. Історична повість // “Вечірня година”. – Число 7. – Львів: Видавниче підприємство “Червона калина”, 1993. – 96 с.

Стельмах М. Над Черемошем: Гуцульські мотиви / Редкол. В. І. Данканич та ін.; Вступ стаття С. П. Плачинди. – Львів: Каменяр, 1981. – 191 с.

Стефурак Н. Мелодії краплин. Поезії / Вступ. слово М. М. Ільницького. – Ужгород: “Карпати”, 1978. – 96 с.

Стецюк Я. Крутий плай. Повісті та оповідання. – Київ: Державне видавництво художньої літератури. – 296 с.

Стринаглюк Л. Вірші // Цех поетів: антологія віршів / Авт. проекту і упоряд. О. Короташ. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 132 с.

Стринадюк Л.-П. У нас, гуцулів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2014. – 176 с.

Стрілець О. Обпалена троянда. Вірші та фронтовий щоденник / Упоряд. та передмова С. Г. Пушика. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1990. – 253 с.

Турелик Г. Бурштинова ватра. Поезії. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1990. – 206 с.

Федорів Р. Квіт папороті. Повісті та оповідання. – Львів: Видавництво “Каменяр”, 1969 – 328 с.

Федорів Р. Жбан вина // Роман Федорів. Повість у легендах; Кам'яне поле: Редкол.: В. І. Данканич та ін. / Автор вступ. ст. М. М. Ільницький. – Львів: Каменяр, 1988. – С. 18-313.

Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. – К.: Наук. думка, 1985. – 574 с.

Федюк П. Гуцульська Мадонна у весільній сорочці. Новели. – Львів: Видавництво “Літературний Львів”, 1999 – 158 с.

Франко І. Терен у носі; Як Юра Шикманюк брів Черемош; Гуцульський король // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т.21. – С.375-390, 424-472; Т.22. – С. 491-500.

Харов'юк Д. Ліцитація; Палагна; Смерть Сороканюкового Юри // Письменники Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина 1 / Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – С. 538-540; 535-538; 540-552.

Хлистова А. Олекса Довбуш: Історичний роман. – Ужгород: Карпати, 1970. – 248 с.

Хоткевич Г. Довбуш // Гнат Хоткевич. Авірон; Довбуш. Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. П. Погребенник. – К.: Дніпро, 1990. – 559 с.

Хоткевич Г. Камінна душа. Повість. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1970. – 372 с.

Хоткевич Г. Оповідання із циклу “Гірські акварелі”, “Гуцульські образки” // Гнат Хоткевич. Твори: В 2 т. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1966. – Т. 2. – 604 с.

Черемшина Марко. Твори в двох томах. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 335 с., Т.2. – 304 с.

Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. – Верховина: Редакція журналу (видавництво) “Гуцульщина”, 2007. – 496 с.

Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік (неопублікована частина) // Українознавчі студії. – Вип. 11-12. – 2010-2011. – С. 419-436.

Шкурган В. Ади жию. – Чернівці: Букрек, 2011. – 136 с.

Шкурган В. Кілько того світа. – Косів: 2008. – 240 с.

Юзва Р. Надія. Вірші, поема. – Ужгород: Карпати, 1985. – 80 с.

Яновський М. Там, де хмари ночують. Оповідання. Микола Яновський. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 1972. – 48 с.

Яновський М. Гірське серце. Повесть. Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1987. – 359 с.

Яновський М. Танець дараби. Оповідання. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ “Молодь”. – 104 с.

Яновський Ю. Василь Палійчук, гуцул // Юрій Яновський. Оповідання. Романи. П’єси. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 114-117.

Яримович Р. Гуцульськими пляями. Оповідання, нариси, спомини. – Боффало: Видавництво “Гуцульщина”, 1993. – 80 с.

Ярош Я. Меланка – чесна газдиня, або як Іцка зрадила Коза // Ярослав Ярош. Дорогий Хтосічок. П’єси. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 272 с.

Багато з творів, які увійшли до вказаного реєстру, писані за різними правописними системами, видавалися неодноразово, при цьому редактори поправляли мову творів, наближаючи її до сучасних літературних норм, однак, що дуже важливо, намагалися мову творів відтворити за сучасним правописом із збереженням тих діалектних лексичних і фразеологічних особливостей, які взагалі були характерні для письменника. Якщо редактори фонетичні та морфологічні діалектизми, засвідчені в мові художніх текстів, при перевиданні більшою чи меншою мірою заміняли нормативними відповідниками (хоч багато з них залишали незмінними, особливо в мові персонажів), то лексичні діалектизми завжди зберігали, часом подаючи свої пояснення до діалектних малозрозумілих слів. Тому для карткування гуцульських діалектних слів взято сучасні видання творів, які увійшли до реєстру. Це забезпечить уніфікацію правопису всього ілюстративного матеріалу в словнику.

Важливим завданням формування картотеки Словника є відбір слів та ідентифікація їх як гуцульських діалектизмів. Селекція гуцульських діалектних слів ґрунтується на певних засадах.

До гуцульських діалектизмів належать позанормативні лексеми, вжиті в художньому тексті, які характерні для гуцульського діалекту, при цьому це можуть бути специфічно гуцульські слова або слова, які поширені також у суміжних з гуцульським і несуміжних говорах південно-західного наріччя. Фіксація таких лексем у словниках гуцульського говору¹ та відсутність їх у словнику літературної

¹ *Гуцульські говірки*: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.; *Janów J. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger.* – Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. – 302 s.; *Хобзей Наталія, Сімович Оксана, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна.* Гуцульські світи. Лексикон. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – 668 с.

мови або подача їх з поміткою *dial.* підсилює достовірність ідентифікації слова як гуцульського діалектизму. За відсутності повного словника гуцульського говору для встановлення належності слова до гуцульської діалектної лексики-семантичної системи необхідно також врахувати результати науково-лінгвістичного вивчення гуцульської діалектної лексики, а для низки лексичних одиниць щодо ідентифікації їх як гуцульських необхідні додаткові дослідження, зорієнтовані на конкретні слова, в т. ч. й експедиційні.

Специфічною проблемою для словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” є онімна лексика, використана в художніх текстах. Власні назви не є діалектизмами, хоч в основі деяких з них можуть бути діалектні назви, пор. *Гогодзи* – назва гори, яку утворено семантичним шляхом від гуцульського діалектного апелятива *тотодзи* – ‘брусниця’¹ чи *Гута* – назва села, що постала внаслідок перенесення її з діалектної назви склоплавильного заводу², або *Чертіж* – назва присілка, в основі якого діалектне слово *чертіж* ‘поляна в лісі; галявина на зрубі’³. З іншого боку, такі назви населених пунктів, як Жаб’є, Криворівня, Космач, Косів, Микуличин, Яблуниця, Кути та ін., гір Говерла, Піп Іван, Трофа, річок Прут, Черемош, інша ономастична лексика теж виступають своєрідними лінгвальними маркерами гуцульськості. З огляду на характер Словника онімна лексика, засвідчена в художній мові, теж буде залучена до лексикографічного опрацювання, а тому потребує попереднього карткування.

Предметом лексикографічного опрацювання у Словнику є не лише гуцульські діалектні лексеми, а стійкі словосполучення, фрази.

Технічний бік формування картотеки визначається завданням Словника. Після ідентифікації словоформи в тексті як гуцульської вона вноситься на окрему картку у вихідній формі. Для іменників – це називний відмінок однини, прикметників – називний відмінок чоловічого роду, для дієслів – інфінітив. Іменники, які вживаються тільки в однині або тільки у множині, фіксуються відповідно

¹ *Габорак М.* Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник / Вид. 2-ге, доп. і уточн. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – С. 112.

² *Габорак М.* Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): Історико-етимологічний словник. – Івано-Франківськ: ОППЮ; Снятин: ПрутПринт, 2007. – С. 49.

³ Там само, с. 177.

як сінгулятивні чи плюративні в називному відмінку. Після гуцульської діалектної словоформи у вихідній формі подається фрагмент художнього тексту, достатній для того, щоб з'ясувати семантику діалектизму, його граматичні й стилістичні особливості. Завершує картку паспортизація діалектизму, яка містить відомості про автора тексту, назву твору, сторінку видання, на якій засвідчено слово. Наведемо зразки оформлення картки

Гачі

Дивишси..., а ти голий, ек бубонь, и усе наверху. Та уже ни кажу, лице то вин видит тай малюет, але туда далі, ек вин может видіти, ек ес у *гачьох*, сорочці и постоліх?!

О. Манчук. Фігли, с. 22

Файний

На храм вуйни і вуйки з чужих сіл посходилися. Петрикові обарінки давали, називали чемним легінем.

– *Файного*, діду, онуку маєте, коби здоров був!

Тото у мене господар, діда ввечір роззуває, люльку дідові запікає.

Ой, ні, то бабина дитина, мені горшки сокотит, з окропу пінку збирає.

Марко Черемшина. Карби, с. 33

Сокотитися

Не раз з ляком думала навіть, що то не її дитина. Не “*сокотилася*” баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки – і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня.

М. Коцюбинський Тіні забутих предків, с. 178

Фонетичні та морфологічні варіанти діалектного слова подаються на окремих картках, наприклад:

Лудина

Не плачте, панночко, їде ваш молодий! Да – шанувавши чесні столи та дари божі – борше на якого божевільного похожий, як на молодого, – так гарно прибравсь! Одна нога в чоботі, друга – в личанім ходаку; одна гача дублена, а друга – сива; на *лудині* латка на латці <...>

Ю Федькович. Як козам роги виправляють, с.440

Лудіне

– Ек прийшов-єс на хитар полонинський, то зара перевертай на собі усе *лудіне* – ек гачі, постолі – ну гет усе.

Г. Хоткевич. Довбуш, с. 176

Лудине

А *лудине*: киптарі вишивані, старі й нові, жіноча гуглі, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство.

А. Крушельницький. Рубають ліс, с. 195

Гуцульські діалектні стійкі словосполучення, фраземи карткують-ся, як і лексичні діалектизми, при цьому, якщо дозволяє структура фраземи, опорне слово відтворюється у вихідній формі за критеріями, які застосовано щодо діалектних слів, наприклад:

Скакати в непки

А Иванчікова Єлена, то аж таки *в непки скакала*, така була рада, шо переиначила Иванчіка <...>

П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, с. 374

Нема де шпильки опустити

– Але я казав вам, що там глітно, *нема де шпильки опустити*.

Марко Черемшина. Ласка, т.1, с. 222

Сформована на таких засадах картотека гуцульських діалектних лексем, використаних у мові української художньої літератури, стане надійною базою для укладання словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”.

СЕМАНТИКА ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

Одним із важливих завдань створення словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” є з’ясування семантики діалектизмів. Специфіка такого словника в ділянці визначення семантики діалектного слова вимагає доповнення, розширення й поглиблення прийомів і способів репрезентації значень слів, застосованих у традиційних тлумачних і діалектних словниках, низкою додаткових супровідних компонентів. Вони допоможуть дати відповідь не тільки на те, який сегмент гуцульського лексикону освоєний художньою мовою, які його семантичні групи виявились найбільш репрезентативними, які семантими актуалізовані і яка їх частотність у художніх текстах, а й на питання про ступінь семантичної інкорпорації лексичних гуцулізмів у семантичну сферу художньої мови, про художню значущість діалектномаркованої лексики в тексті і її когнітивно-культурний зміст та етнографічно-специфічну своєрідність.

Словникова стаття заявленого Словника покликана передовсім встановити значення гуцульського діалектизму. Основою його визначення є контекст, більший чи менший сегмент тексту художнього твору, в якому використано діалектне слово. Художні контексти з погляду самодостатності їх щодо визначення семантики діалектизму бувають різні. У тих випадках, коли введене у мову літературного твору діалектне слово доповнює авторське з’ясування його семантики, цього може бути цілком достатньо для повноцінного з’ясування семантики діалектизму. Так, І. Франко в оповіданні “Як Юра Шикманюк брів Черемош” до гуцульського діалектизму *бер* подає в примітці таке роз’яснення: Бером називається в Гуцульщині велика з поруччям кладка, по якій можуть переходити не лише люди, а й коні.

Як можна побачити, описове значення семантики діалектизму включає не тільки характеристику денотата шляхом вказівки на його визначальні, характерні, найсуттєвіші ознаки, а й додаткові

прагмалінгвістичні й етнографічно-культурні компоненти, які в сукупності уможливають рецепцію цього діалектного слова як репрезентанта й маркера певного кванта гуцульськості.

Деякі художні тексти не у позатекстових примітках, а у власній структурі містять цілі розгорнуті описи денотата діалектного слова. У повісті Г. Хоткевича “Довбуш” є низка гуцульських діалектних слів, семантику яких легко визначити на основі авторських дескрипцій, напр.: При серединній стіні стоїть у петлях *верклюг* – то є стовп, що може крутитися на своїй осі. Від нього йде роздвоєне коліно, і в тих вилках ходить *кужба* чи *берфела* – досить груба, витесана з дерева пластина з дірками. Вона, як то кажуть гуцули, заклебучена, має на кінці *клебуку*, крюк, що на нього вішається котел. Таким чином: перше, коли треба котел зовсім вивести зі сфери дії вогню – повертається *верклюг*, і котел опиниться збоку, друге, коли треба залишити котел над вогнем, але зміцнити силу і місце удару полум’я – *берфела* посувається між двома вершками у продовбаній частині плеча, третє, коли треба на довший період часу дати сильніший чи менший вилив вогню – *берфелу* підтягують або спускають на одну-дві дірки, і котел стає вище або нижче над вогнем. В цьому описі *верклюга* і його частин – *кужби*, *берфели*, *клебуки* – подано набір семантичних ознак, достатній для визначення семантики зазначених слів.

Однак більшість контекстів не містять інформації, необхідної для визначення семантики слова. Для людини, не знайомої з гуцульською діалектною лексикою, фрагмент тексту з “Тіней забутих предків” М. Коцюбинського “Витягалось найкраще лудіння (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече. Іван теж дістав нову кресаню і довгу дзьобню, що біла його по ногах” в ділянці семантики слів *крашениці*, *кептарі*, *череси*, *табівки*, *гугля*, *кресаня*, *дзьобня* залишається незрозумілим. Авторське пояснення гуцульського діалектного слова *лудіння* [л’удин’иє] через нормативний синонім *одежа* лише в загальних рисах натякає на “одіжну” семантику зазначених слів без відзначення диференціальних ознак кожного з них, на підставі яких тільки й можна її встановити.

Для більшості з таких слів їх семантику подають гуцульські діалектні словники, зокрема Я. Янова¹ та за редакцією Я. Закревської², пор.: *крашениці* ‘широкі, сукняні червоні штани, які зазвичай одягають на портянці’ (Янів); ‘сукняні штани червоного кольору’ (Закр.); *кептар* ‘короткий козушок без рукавів’; ‘хутряна безрукавка (перев. з орнаментом)’; *черес* ‘ремін’; ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, перев. оздоблений’; *табівка* ‘шкіряна сумка, оздоблена латунними гудзичками’; ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече’; *гуля* ‘накидка з капюшоном на дощ; біла пелерина з сукна, яку надягає молодий і молода перед шлюбом’; ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна; використовувався переважно як весільний одяг молоді’; *кресаня* ‘фетровий, повстяний капелюх’; ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’; *дзьобня* ‘торба з вовняної пряжі’; ‘невеличка торба з вовняної тканини, полотно чи шкіри, яку носили через плече’.

Словникові статті діалектних слів у наведених словниках послужать основою для визначення значень діалектизмів у художніх текстах.

Серед гуцульських діалектних слів, використаних в українській художній літературі, виділяються дві групи діалектизмів, так звані протиставні, для яких у інших говорах, як і в нормативній мові, є літературний відповідник (*габа* – *хвиля*, *ватра* – *вогнище*), та непротиставні, тобто такі, які не мають тотожних однослівних аналогів у літературній мові. Сюди належать слова на позначення специфічних реалій, поширених лише на певній території, а отже номінація їх має локальний характер, обмеження територією самої Гуцульщини або ще й деяких суміжних із нею земель, напр.: *дараба*, *колиба*, *кашиця* тощо.

Репрезентація семантики обох типів діалектизмів у словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” буде неоднаковою. Лексикографи цілком справедливо вказують: “Практика словникової роботи дає підстави вважати, що для розуміння

значень стилістично маркованих, *діалектних* [виділення наше – В. Г.] полісемантичних слів, фразеологізмів, які є ніби вторинними найменуваннями предметів, явищ, дій, ознак і т. д., цілком достатньо назвати відповідний, більш уживаний, більш поширений синонім”¹. Семантика усіх протиставних діалектизмів буде розкриватися тотожним за значенням нормативним загальновідомим словом. Напр.: *курмей* ‘шнур, мотузка’, *боришка* ‘картопля’, *котюга* ‘собака’, *путерія* ‘сила’, *філявий* ‘хитрий’, *уритний* ‘прикрий, вередливий’, *штрикати* ‘стрибати, скакати’, *токмитися* ‘домовлятися’, *корньити* ‘будити’, *банно* ‘сумно’, *вере* ‘справді’ і т. д.

Значення гуцульських непротиставних діалектних лексем буде репрезентовано описово шляхом окреслення пучка семантичних диференціальних ознак, напр.: *бесаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’; *гердан* ‘жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову’; *заворітниця* ‘одна з кількох жердин у розсувному перелазі, воротах, у вуличці між плотами на межі двох посіlostей, яка висувається під час переходу’; *обертин* ‘ритуал відсилання насланих чарів на того, хто їх послав’ тощо.

Серед непротиставних діалектизмів виділяються передовсім етнографізми. Опис семантики таких діалектних слів повинен включати не тільки денотативно-сигніфікативну репрезентацію, а й необхідну культурно-етнографічну, адже одним із важливих завдань словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” є осягнення сегмента мовної картини світу гуцулів, лексематично заманіфестованого в художній мові. У зв’язку з цим подача семантики тих етнографізмів, денотати яких посідають особливе місце в життєдіяльності гуцулів, які виступають знаковими для їх культури в широкому сенсі цього слова, потребує врахування зазначених компонентів. Так, трембіта для гуцулів – це не тільки духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев’яної труби без вентилів і клапанів. Трембіта сповіщає найважливіші моменти в житті гуцула – про початок літування в полонині, про початок і кінець робочого дня в ній, про Різдво, про одруження, про смерть (С. Пу-

¹ Janów J. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. – 302 s.

² Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

¹ Нечитайло О. И. Синонимические толкования как средство отражения системности лексики // Теория языка и словари: Материалы всесоюзной конференции 1–3 октября 1987 года. Звенигород. – Кишинев: Штиинца, 1988. – С. 94.

шик. Перо Золотого Птаха). Зазначені фактографічні ознаки досить повно засвідчені в художній мові, наприклад: А коли врешті показалися люди і підняли угору довгі трембіти, позолочені сонцем, щоб привітати полонину серед синіх верхів, коли забляєли вівці і шумливим потоком залляли всі загороди, ватаг впав на коліна та підняв руки до неба. За ним схилились до молитви вівчарі й люди, що пригнали маржину (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Води настікали з верхів і ходять вже під ногами, сонце простелило на небі свою корону і ось-ось покаже лице, а з стаї несеться сумний голос трембіти і будить зі сну полонину (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); А коли сонце заходить, ватаг виносить зі стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулеша готова і струнки чекають на нове молоко (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Тримбіташі зачели у тримбіти тримбітати до плесу, а вибірці збираючи кожний свою табору, до коледи готову: з скрипков, трембітов й березов на чьолі ставали одна табора за другов позадь старшим вибірцев у хід й, обходічі наокола церкву, всі гуртом плесали (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); А ззаду три трембітальники з довгих трембіт посилають плачливі звуки на всі полонини, на всі верхи, аби весь рщений мир знав, що Параски вже нема (М. Козоріс. Чорногора говорить); Сумно повістувала трембіта горам про смерть (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків). Для гуцула голос трембіти – це Божий голос: “А нявки спудились Божого голосу тримбіти тай вергли Иванчіком зострахе так на подушерю, що він видразу прошумавси тай спамнетавси” (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Тлумачення значення гуцульського слова *трембіта*, яке, зрештою, саме завдяки художній мові повноправно інкорпорується в загальнонаціональний лексикон, в нашому Словнику міститиме й характеристику відзначених особливостей.

Щодо деяких гуцульських діалектних лінгвокультурем, що позначають реалії, які уможливають пізнання гуцульського світобачення, світовідчуття, світосприймання, гуцульських звичаїв і вірувань, матеріальної і духовної культури в їх семантичній характеристиці, необхідно відбити ці культурнозначущі компоненти. Так, гориста місцевість, де проживають гуцули, зумовила певні особливості структурування пізнавально-номінативної діяльності. Для пе-

ресічного носія української мови, не горянина, номен *гора* охоплює будь-яку гору, незалежно від її розміру, характеру заліснення та інших ознак. Для гуцула такі ознаки важливі у його життєдіяльності, світосприйманні, наслідком чого постала низка найменувань гір, семантика яких розрізняється деякими компонентами. Крім загальнопоширеної лексеми *гора*, в українській художній мові поширені ще такі гуцульські діалектні слова, як *кичера*, що може позначати будь-яку гору або стрімку гору, порослу лісом, крім вершини; *магура* ‘мала гора’; *малява* ‘гора, яка за формою нагадує стіг; стіжкувата гора’; *рокита* ‘гора, що відлунює’; *китиця* ‘гора з лісистою вершиною’: Та-ци мож таки рівнети гори з рівнинов?... Таже в нас вийдеш на *кечіру* – кіко оком сегнеш – усе гори... (Г. Хоткевич. Довбуш); Опередь моїх очій, ек би из земні, виресли зверхе на *кичері* дідові хати (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Та лиш їмості то сказали, а з-проміж соснових лісів із *магури* вихилилася на дорогу і заглядає горда, висока палата, вся закосичена квітками та біло-червоними хоругвами, як тота дівка, що йде до шлюбу (Марко Черемшина. Верховина); Та помалу-помалу обі їмості роз’яснилися, розлебеділися, розспівалися попід кичерами, попід *малявами* (Марко Черемшина. Верховина); І голос відоб’есь ділами долами, / Плаєм по *рокиті*... / І підуть до церкви в неділеньку рано / Сльозою умиті (Ю. Федькович. Дикі думи).

У Словнику семантика діалектних лексем, які виступають своєрідними маркерами гуцульськості, повинна дати повне уявлення про природне середовище, в якому живуть гуцули, предмети матеріальної культури, про їх духовність, звичаї, віру і вірування тощо. Через опис семантики таких лексем користувач Словника має отримати максимум інформації, яка не лише чітко окреслює сферу денотації та референції діалектизму, а й міститиме релевантні функціонально-прагматичні компоненти, відповідні дискурсні “прив’язування”. При цьому треба мати на увазі ще й те, що деякі діалектизми вживаються не на всій території Гуцульщини, а значення окремих загальногуцульських діалектних слів у різних місцях гуцульського краю можуть мати певні відмінності, часом суттєві, що обов’язково має знайти відбиття в семантичній характеристиці. Підставою для адекватної семантизації зазначених лексем будуть контексти, у яких вони заманіфестовані. Так, гуцульське діалектне

слово *мольфар* у повісті С. Пушика “Перо Золотого Птаха” має значення ‘знахар, чарівник, ворожбит, який магічними діями відвертає градові хмари’, пор.: “Про Григора Нечесаного з-під Максимця, що майже на межі із Закарпаттям, лісник Зеленчук розказував: *мольфар*, градівник, градобур, бурівник, хмарник, тобто відвертає градові хмари. З кочергою та віником стоїть на городі, й хмара обходить село, висипає град на ліси, на скелі, у дебрі. Інший такий “чародій” чув, я, з білою лілеєю стояв на “розі хати, й град боявся падати на поле...”. Значно ширший семантичний обсяг демонструє діалектизм *мольфар* у повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”. Про Юру-мольфара письменник пише: “Він був могутній, потужний, все знав. Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла, як дим, людина, він міг послати смерть і життя, розігнати хмару і сперти град, вогнем чорного ока спопелить ворогів і запалити в жіночому серці кохання. Він був земним богом, той Юра, що хотів Палагни, що простягав на неї руки, в яких тримає світові сили”. Зрозуміло, Словник повинен враховувати таку індивідуально-авторську художню репрезентацію семантики діалектизму. Лексикографічне опрацювання зазначених семантичних особливостей знайде відображення у полісемії гуцульського діалектного слова в українській художній мові.

Серед гуцульських діалектних слів, використаних в українській художній мові, є низка полісемічних. Однак необхідно розрізнити полісемію лексеми в гуцульському діалекті загалом та полісемію гуцульського діалектного слова в художній мові. Одне із важливих завдань Словника гуцульських діалектних слів у мові української художньої літератури визначити сегмент гуцульського діалектного лексикону, “затребуваного” художньою літературою, а тому Словник фіксує полісемію гуцульських діалектизмів у тій частині, яка виявила себе в художньому дискурсі. Слово *грунь* в гуцульському діалекті має три значення: 1) вершина гори; 2) гірське пасмо; 3) пасовище. У мові української художньої літератури цей діалектизм засвідчено лише в перших двох значеннях, пор.: Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий *грунь* (верх) (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Олекса сам вийшов на *грунь*, аби подивитися, чи не видно знака від головача (Г. Хоткевич. Довбуш); А он і його *грунь*, а на ньому темною плямою розсіла-

ся Миколова хата (М. Козоріс. Чорногора говорить); Я вирішив не об’їжджати автобусом бескидське високогір’я, не робити величезного коліна, тому від села до села ліз через гірський хребет – *грунь* (С. Пушик. У Бескидах).

Деякі багатозначні гуцульські діалектні слова в українській художній мові функціонують як однозначні, наприклад, діалектизм *лудине* в мові художньої літератури використовується виключно зі значенням ‘одяг, вбрання, переважно святкове’: Люде позаставляли в жидів усе: ґрунта, хати, а за *лудину* усяку – то й не згадувати (М. Павлик. Юрко Куликів); Єк прийшов-єс на хитар полонинський, то зара перевертай на собі усе *лудине* – єк сорочку, єк гачі, постолі – ну ґет усе (Г. Хоткевич. Довбуш); На стінах дві рушниці, чотири пістолі писаних, тут порошниці, вибивані цвяшками, з оленячих рогів, старовинні... А *лудине*: китарі вишивані, старі й нові, жіноча гугля, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство (А. Крушельницький. Рубають ліс); Витягалось найкраще *лудіння* (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна і білосніжна гугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 182); А як в суботу Микола пішов в полонину забирати скором, бо недовго вже було маржині там літувати, вона в неділю лишила Петриху біля дитини, а сама вбрала святочну *лудину* і пішла до церкви (М. Козоріс. Чорногора говорить); Іван сидів на задній лавиці під образами у такій *лудині*, у екій був тогди, коли смерть покойну зафатила і говорив примівки від уроків (О. Манчук. Непростий мертвец); Казав дідо, шо приказували старики, шо єк би си хтос дев’єть суботий ни мив, ни чесав, ни бривси й ни переберавси у чісте *лудине*, то див’єтої суботи уже би си показав йиму “тог” – цураха би му вид нас (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік). У гуцульському діалекті лексема *лудине* має два значення. Крім основного значення, з яким це слово вживається в художній мові, воно має ще значення ‘домашні речі (одяг, ліжники, верети), які дають у придане’, яке художньою мовою не актуалізовано. Проте у більшості випадків художня мова повністю відбиває полісемію гуцульського діалектного слова, наприклад, у діалекті *повниця* – це 1) ‘обряд обдарування молодих на весіллі’; 2) ‘тарілка разом з чаркою, у яку складають гроші при

обдаруванні молодих’, пор.: Хоть у хоробах були застановлені данці, доків си ни скінчеєт *повниця* в хаті, то гості однако ни смутилиси, бо веселили себе при скрипці у повници співанками, що співали їх на вибір (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Кожен народний умілець – різьбяр, хоч раз на віку, але різьбив особливий виріб – дерев’яну весільну *повницю*. Це дуже широкий і великий таріль, посередині якого стоїть чарка (С. Пушик. Перо Золотого Птаха).

У гуцульському діалекті слово *бутин* має два значення, перше з яких ‘лісорозробка, лісові роботи’, а друге – ‘лісова ділянка, яка призначена на зруб’. Обидва ці значення добре фіксує й художня мова: Наймився в *бутин* і був там наймитом, робітником, слугою (А. Крушельницький. Рубають ліс); Там десь лежить той *бутин*, що то захопив душу вже тому кілька тижнів. Хотів уже йти оглядати, але якось не чує в собі сили, щоб пусто-дурно йти (А. Крушельницький. Рубають ліс); Скажіть, ви наймаєте в *бутин* людей? Мені кажуть, що ви взяли *бутин* в Дземброні (М. Козоріс. Чорногора говорить).

Серед гуцульських лексичних діалектизмів, використаних у художній мові, є чимало похідних слів із прозорою словотвірною мотивацією. Для більшості із них у художній мові засвідчено також їх твірні слова. Тлумачення семантики таких діалектизмів буде здійснено із залученням і за допомогою мотивувального слова, наприклад:

ЛЕГІНИК Пестл. до *легінь*. *Бачитиме день у день свого легіника, свою потіху, чутиме його милий голос* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

ФУДУЛЬНІСТЬ Властивість за знач. *фудульний*. *Образн. На червоному обличчі грає п’яний усміх, а на підкручених вусах гойдається легіньська фудульність* (М. Козоріс. Чорногора говорить).

ЧИРОК Чир гіршої якості, ніж звичайно. *Хіба мама не знає, що і моя Катрусечка палкої крові та що нам не можна їсти ні м’яса, ні з набілу, ні з хліба нічо, хіба лиш одну натинку та чирок – а то такий ріденький, аби від одної порошиночки муки до другої була милья?* (Ю. Федькович. Як козам роги виправляють).

ЗАСТАЙКА Прибудова до стаї, де сплять вівчарі. *Безшумно у своїх постільцях іде Луцен до застайки, чи як він частіше називає – заватри* (Г. Хоткевич. Довбуш).

ЗЛІСНИЙ Охоронець і доглядач лісу, лісничий. *Ще мають вершки чистити, та й чисті складати у шухи, та й усе гниле дерево підпилити у латри, а потім ще й зруб вичистити у стропи, щоби злісний зайшов з побережниками і робітниками та й лише сіянку засіяв* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

Якщо трапляються похідні діалектизми, твірні яких не засвідчені в художній мові, а отже у Словнику не будуть репрезентовані окремою словниковою статтею, вони у семантичній характеристиці, крім звичайного відсилання до мотивувального слова, отримають пояснення його семантики, наприклад:

ПУШКАР Людина, озброєна пушкою, тобто рушницею; поліцай, стрілець, солдат. *Старий балакав ненастанно, від зубів давно вже перебіг на колишні порядки в горах, на опришків, на пушкарів* (І. Франко. Гуцульський король).

ЦУРІКАТИ Давати цурік, тобто назад; задкувати. *Видко, що москаль цурікає свого неприятеля в гори, межі Гуцулію* (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!).

Серед похідних гуцульських діалектних слів переважають іменники. Це різні за структурно-семантичними ознаками групи похідних діалектизмів.

Із-поміж гуцульських діалектних похідних іменників, які ввійшли до реєстру Словника, переважають афіксальні, передовсім суфіксальні, деривати. Більшість із них характеризуються діалектною валентністю суфікса, властивого і літературній мові, іноді фонетично видозміненого, та діалектної твірної основи або ж нормативної й для літературної мови твірної основи, однак з певних причин не втіленої в похідному. З погляду словотвірної структури – це похідні іменники, які утворені за різними словотвірними моделями. Вони репрезентують різні словотвірні типи. Найбільшу групу гуцульських іменникових діалектних словотвірних дериватів, освоєних українською художньою мовою, становлять структури з суфіксом *-ник* та похідними від нього суфіксами *-нник*, *-івник*, *-овник*, *-авник*, *-енник*, *-ишник*. Іменники з такими суфіксами утворені від різночастиномовних твірних основ, при цьому твірні основи можуть мати діалектний характер або ж бути нормативними. Від гуцульських діалектних іменників утворено такі субстантиви, використані в українській художній мові, як *ватерник* < *ватра*, *люфтник* <

люфт, чіледник < чіледина, урльоппник < урльопп, вербецирник < вербецирка, боришник < боришка, кулешінник < кулеша та ін.

У мові української художньої літератури засвідчено також гуцульські словотвірні діалектизми, утворені від діалектних дієслів: сокотінник < сокотити. Однак серед зазначених похідних іменників чимало таких, які утворено від нормативних, але словотворчо інертних із суфіксом *-ник* у літературній мові іменників чи дієслів, зокрема: багнетник < багнет, шкільник < школа, пістолетник < пістолет, ліжник < ліжко, варінник < варити, дійник < доїти, примівник < примовляти, щезник < щезнути, градівник < град, баршишівник < баршиш, зимовник < зимувати, скрипишник < скрипка, погріб'єник < погрєбсти та ін. З погляду семантики гуцульські діалектні похідні з суфіксом *-ник* і похідними від нього формантами – це різнорідні групи дериватів, які позначають як осіб, так і предмети за різними ознаками залежно від семантики твірних основ.

Семантично однорідну групу гуцульських словотвірних діалектизмів, що ввійшли до реєстру Словника, становлять відсубстантивні деривати з суфіксом *-ар* на позначення осіб за характерною для них предметною ознакою. Серед них виділяються деривати з гуцульськими діалектними твірними основами, зокрема бутинар < бутин, цугар < цуг, спузар < спуза, пушкар < пушка (рушниця), канонер < канон, стойкар < стойка, чінатарь < чінки, мольфар < мальфи, тітінар < тітін та ін. Іншу групу становлять ті словотвірні діалектизми, які утворені від нормативних у літературній мові твірних іменників: стадар < стадо, кучмар < кучма, патентар < патент, граничар < границя, дошкар < дошка, домар < дім, конюхар < конюх та ін. На *-ар* засвідчено ще й діалектизм *першунар*, мотивований ад'єктивом *перший*.

Гуцульські діалектні похідні іменники, утворені за допомогою суфікса *-ець* на позначення передовсім різних предметів за ознаками, на які вказують їх твірні основи, характерні тим, що у ролі твірних виступають нормативні ад'єктиви, пор.: кучерявець (рослина) < кучерявий, бистрець < бистрий, студенець < студений, бабинець < бабин. Серед них трапляються й назви осіб, щоправда, твірними для них виступають іменники, дієслова, числівники, напр.: осинавець < осина, годованець < годувати, одинець < один.

Українська художня мова ввібрала низку гуцульських похідних іменників із суфіксом *-ак*, який після м'яких приголосних переда-

ється через *-ек*. Твірними для них можуть виступати гуцульські діалектні та нормативні різночастиномовні слова. За семантикою переважають назви осіб за характерними ознаками, на які вказують твірні прикметники, іменники, поодинокі дієслова, пор.: *пореднак* < *поредний*, *голак* < *голий*, *пишнєк* < *пишний*, *худєк* < *худий*, *молодєк* < *молодий*, *пізьмак* < *пізьма*, *ватрак* < *ватра*, *верствак* < *верства*, *паршєк* < *пархи*, *когутєк* < *когут*, *ворохтєк* < *Ворохта*, *робак* < *робити* та ін. Окремі похідні іменники мають предметні значення пор.: *крєсак* < *крєси*, *крашенєк* < *крашений*.

Похідні на *-ок* репрезентують різні словотвірні типи. Серед них виділяються девербативи із значенням опредметненої дії, такі як *припочивок* < *припочивати*, *пристанівок* < *приставати*, *обрихтунок* < *обрихтувати*, *пошанівок* < *пошанувати* та ін. Локативне значення властиве віддієслівному деривату *осєдок* < *осїдати*. Чимало відіменникових утворень із зменшено-пестливим значенням, напр.: *климачок* < *климак*, *молодєцьок* < *молодєк*, *спїжачок* < *спїжак*, *плаїчок* < *плаїк*. Таке ж значення мають і десубстантиви на *-ик*: *груник* < *грунь*, *пугарчик* < *пугар*, *летіник* < *летїнь*, *дзитарчик* < *дзитар*, *кіптарик* < *кіптар* та ін. Протилежну, згрубілу, зневажливо-оцінну семантику виражають відприкметникові деривати з суфіксом *-ун* (*шмаркун* < *шмаркатий*, *невкритун* < *невкритний*, *ворозкун* < *ворозкий*), відіменникові з суфіксами *-ун* (*каліцун* < *каліка*), *-ач* (*калюхач* < *калюхи*), девербативи та десубстантиви з суфіксом *-ей* (*зайдей* < *зайти*, *торбей* < *торба*).

Гуцульські діалектні похідні іменники чоловічого роду у Словнику представлені також поодинокими віддієслівними назвами осіб з суфіксом *-ич* та похідним від нього *-анич* (*зварич* < *зварити*, *керманич* < *кермувати*), відіменниковими з суфіксом *-ич* (*сикманич* < *сикман*), *-аш* (*трембіташ* < *трембіта*), віддієслівними з суфіксом *-юк* (*зеленюк* < *зелений*), а також девербативами абстрактної семантики з суфіксом *-ин* (*обертин* < *обертати*).

Серед нульсуфіксальних гуцульських діалектних похідних іменників чоловічого роду переважають віддієслівні утворення з предметним значенням на зразок *розвод* < *розводити*, *побїй* < *побити*, *протїс* < *протєсати*, *гать* < *гатити*, *грузь* < *грузнути*, *наклад* < *накладати*, хоч трапляються віддієслівні абстрактні деривати, пор.: *розказ* < *розказати*, *плєс* < *плєсати*.

Суфікс *-к(а)* та похідні від нього форманти *-ачк(а)*, *-анк(а)*, *-івк(а)*, *-інк(а)*, *-унк(а)*, *-авк(а)*, *-арк(а)* в гуцульському говорі, як і в літературній мові, поєднуються з різночастиномовними основами, утворюючи похідні з різними значеннями. Українська художня мова освоїла похідні гуцульські іменники жіночого роду різної семантики.

Найпоширенішими є віддієслівні деривати зі значенням предмета за характерною для нього динамічною ознакою: *тресунка* < *трясти*, *плавачка* < *плавати*, *заплітка* < *заплітати*, *опинка* < *опинати*, *дранка* < *драти*, *сербавка* < *сербати*, *замітавка* < *замітати*, *зимарка* < *зимувати*, *гусянка* < *гуслити*. Назви осіб жіночої статі з таким формантом мотивовані і дієслівними, і іменними основами: *біданка* < *бідувати*, *фартушанка* < *фартух*. Низка діалектних іменників жіночого роду на *-к(а)* утворена від субстантивних основ, вони мають значення конкретного предмета за ознакою, на яку вказує твірний іменник: *терхівка* < *терх*, *склівка* < *скло*, *денцівка* < *денце*, *бриндзенка* < *бриндзя*, *стаднарка* < *стаднар*, *бовгарка* < *бовгар* та ін. Від субстантивних основ засвідчено також зменшено-пестливі утворення *гаджучка* < *гаджуга*, *маржинка* < *маржина* та жіночі особові назви, співвідносні з назвами осіб чоловічого роду: *любаска* < *любас*, *чінатарька* < *чінатарь*.

Досить поширені також віддієслівні похідні зі значенням предметної дії: *звадка* < *звадити*, *мийка* < *мити*, *бранка* < *брати*, *пійка* < *пити*, *стойка* < *стояти*, *таздівка* < *таздувати*, *зицирка* < *зицирувати*, *примівка* < *примовити*, *кортячка* < *кортіти*, *луплінка* < *лупити*, *курінка* < *курити*, *дачка* < *дати* та ін.

Мова української художньої літератури увібрала гуцульські діалектні похідні іменники на *-иц(я)*. Серед них переважають відприкметникові утворення зі значенням носія ознаки, вказаної твірним прикметником: *чорниця* < *чорний*, *повниця* < *повний*, *голиця* < *голий*, *головатиця* < *головатий*, *крадениця* < *крадене*, *бужениця* < *бужений*, *білиця* < *білий*. Деякі іменники утворені від дієслів і мають значення носія процесуальної ознаки: *гониця* < *гонитися*, *відданиця* < *віддатися* – назви осіб; *заткавниця* < *заткати*, *падуриця* < *падати*, *бовтиця* < *бовтатися* – назви конкретних предметів.

Мотивовані субстантивами похідні іменники на *-иц(я)* мають значення особи жіночої статі (*чередінниця* < *чередінник*, *бісиця* < *біс*)

або носія предметної ознаки, на яку вказує твірний іменник (*головиця* < *голова*, *гromовиця* < *грім*, *кішниця* < *кішня*).

Із гуцульських похідних іменників жіночого роду, ужитих у художній літературі, вкажемо ще на нечисленні відприкметникові деривати з суфіксом *-ин(я)* на позначення осіб (*стариня* < *старий*, *добриня* < *добрий*), віддієслівні з суфіксами *-н(я)*, *-є* із значенням опредметненої дії (*кішня* < *косити*, *пришня* < *просити*, *люба* < *любити*, *гриза*, *грижа* < *гризтися*), віддієслівні нульсуфіксальні утворення з конкретно-предметним значенням (*уберя* < *убиратися*, *підойма* < *підоймати*, *джвинда* < *джвиндіти*), абстрактні деад'єктиви на *-ість* (*фудульність* < *фудульний*, *здуфальність* < *здуфальний*).

Гуцульські діалектні похідні іменники середнього роду у словнику засвідчені передовсім віддієслівними дериватами з суфіксами *-ін(є)*, *-ан(є)*, які мають значення опредметненої дії: *бамбіріне* < *бамбірити*, *товдованє* < *товдовати*, *насланє* < *наслати*, *домаріне* < *домарити*, *посіжіне* < *посидіти*, *кутання* < *кутати*.

Ще одну групу похідних гуцульських іменників середнього роду, освоєних художньою мовою, становлять десубстантиви на *-иш(є)* на позначення конкретно-предметних реалій за ознакою, на яку вказує твірний іменник: *ватрише* < *ватра*, *дервише* < *дерево*, *дворише* < *двір*, *солишиє* < *сіль*, *стойше* < *стая*.

Засвідчено також окремі десубстантивні зменшено-пестливі утворення з суфіксом *-єтк(о)*: *дараб'єтко* < *дараба*, *потєтко* < *потє*, *горшєтко* < *горшє*.

Серед гуцульських діалектних похідних іменників, засвідчених у художній літературі, небагато префіксальних та префіксально-суфіксальних дериватів. Із префіксальних дериватів трапляються поодинокі десубстантиви з префіксами *за-*, *о-*, співвідносних із відповідними прийменниками, пор.: *завтра* < *ватра*, *обіч* < *бік*. Ті нечисленні префіксально-суфіксальні іменники із конкретно-предметним значенням та значенням особи, які освоїла художня мова, утворені від основ іменників (в окремих випадках дієслів) за допомогою таких конфіксів: *за-...-ок*: *зарінок* < *ріка*; *за-...-j(є)*: *здвіре* < *двір*; *по-...-ник*: *побережник* < *берегти*, *почінальник* < *чінки*; *під-...-ник*: *підплитник* < *плита*; *під-...-j(є)*: *піддашиє* < *дах*; *на-...-к(и)*: *навилки* < *вила*; *за-...-к(а)*: *застайка* < *стая*; *за-...-иц(я)*: *заворітниця* < *ворота*.

Із гуцульських діалектних композитних іменників, зафіксованих художньою мовою, відзначаю хіба що *чірохлебник* < *чір хлебтати*, *старовітчєна* < *старі віки*.

Отже, українська художня мова засвоїла велику частину гуцульських діалектних похідних іменників різної структури і семантики. Семантична характеристика словотвірних мотивованих слів у тлумачних словниках має свою специфіку. Як уважають лексикографи, “загальним правилом при поданні однокоренових слів має бути тлумачення того слова, що дається як мотивоване, із залученням і за допомогою мотивувального слова, однозначного і регулярно пов’язаного з мотивованим у семантичному та словотвірному аспектах, – як відображення в словнику системних відношень слів у мові”¹. Щобільше, на переконання Г. О. Винокура, “значення слів з похідною основою завжди можна визначити через покликання на значення відповідної первісної основи, при цьому саме таке пояснення значення похідних слів, а не прямиї опис відповідного предмета дійсності і становить власне лінгвістичне завдання у вивченні значень слів”².

Згідно з прийнятими у Словнику принципами тлумачення слів до протиставних і непротиставних діалектизмів застосовані неоднакові способи семантичної характеристики. Значення протиставних діалектизмів розкриваються через лексико-семантичні аналоги літературної мови, напр.:

ГАРАК Ром. *Пили горівку, а після горівки “гарак” ікийс, ци біда го виділа, ек воно си називає: у дерленці ек дваціть сапін дерет* (Г. Хоткевич. Камінна душа).

НАДТЄТИЙ Впертий. *Баба була надтєта, тай тимунь дідо їй терпів, мало коли з нев вадивси* (П.Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ВБЕЗСЕБИТИ Розлютити. *Та так-сми си був тогди вбезсебив, шо трєсло мнов, гейби в пропасници* (Марко Черемшина. Раз мати родила).

Лексико-семантична характеристика непротиставних діалектизмів здійснюється згідно з прийнятим у сучасній лексикографічній

¹ Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – Київ – Кам’янець-Подільський, 1996. – С. 55.

² Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 421.

практиці описовим тлумаченням, яке передбачає підведення позначуваного предмета, явища тощо під найближче родове поняття з одночасною вказівкою на його видові, диференціальні ознаки; характеристику позначуваного поняття як частини певного цілого, певної сукупності з вказівкою на її істотні ознаки¹. При цьому семантична характеристика похідних іменників, як і інших частин мови, здійснюється з урахуванням словотвірної мотивації дериватів. Для низки гуцульських діалектних однотипних похідних іменників, як уже зазначалось, застосовуються типові формули пояснення значень. Зазвичай це стосується дериватів, що постали внаслідок словотвірної транспозиції та модифікації. Так, віддієслівні деривати із значенням опрідметненої дії (на *-н(є)*, *-ок*, *-к(а)*, *-о*) подаються за формулами “Дія за знач. ...”, “Дія і стан за знач. ...”, “Стан за знач. ...”:

ВАТАГОВАННЄ Дія за значенням **ватагувати**. *Він, то мусів за літо видати: мішенникам бриндзу на вівці, плату пастирям, депутатови дат за полонину тай собі лишити скором у плату за ватагованнє післідь угоди, зробленої навесні депутатом* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ЛЮБА Дія і стан за знач. **любити**. *А уни двоє, ек чьоловік из жінок, у родинним життю чюлиси дуже нишєсливими, бо мижі ними ни було такої **люби**, ек уна би повинна мижі вінченими бути* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ГРИЖА Стан за знач. **гризтися**. *Не мав би ні жалю, ні **грижі*** (А. Крушельницький. Рубають ліс).

У випадках спеціалізації лексичного значення транспозиційних дериватів, його розширення чи звуження, що унеможлиблює застосування прийнятої формули тлумачення, вживається описова семантична характеристика, яка передбачає підведення позначуваного під родове поняття, а мотивувальне слово в ній репрезентує видову диференційну ознаку:

НАСЛАНЄ Ритуальні магічні дії, чари, покликані позбавити когось-небудь здоров’я, життя, завдати мук, страждань. *Робити **насланє** на когос, то гріхово, сину, бо тот, шо я робю на него **насланє**, то мині нічо ни винен, аби я їго збав’єв, тай тимунь я ни хочю переберати їго житє ци муку на своє сумлінє* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

¹ Тараненко О. О. Значч. праця, с. 21.

Відприкметникові абстрактні іменники подаються за формулами “Властивість за знач. ...”, “Властивість і стан за знач. ...”:

ФУДУЛЬНІСТЬ Властивість і стан за знач. **фудульний**. *Образн. На червоному обличчі грає п'яний усміх, а на підкручених вусах гойдається легінська фудульність* (М. Козоріс. Чорногора говорить).

Як уже зазначалось, художні контексти засвідчують три типи іменників із здрібноло-пестливими суфіксами, тому і їх тлумачення здійснюється за трьома формулами. Ті десубстантиви, які виражають лише значення зменшеності, тлумачаться за формулою “Зменш. до...”:

ВАТЕРКА Зменш. до **ватра 1**. *Їдучи на конях горі шляхом поміж гори, вістуни завважили одалік у лісі повище шляху маленьку ватерку, а коло неї людську постать в гуцульській присани. Ніхто з добрих людей не міг там задержуватися на ніч, бо це було місце небезпечне* (І. Березовський. Худан).

ГРУНИК Зменш. до **грунь**. *А було підбічі вид дедикових хатий лиш трошки д'горі на груник Савківку, то увідтів уже було видко понад Білу Річку, аж на полонину Скупову* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Якщо семантика десубстантивів із вказаними суфіксами чи ширший контекст виключають демінутивність, то вони тлумачаться за формулами “Пестл. до...”:

ГАЗДИК Пестл. до **газда**. *Подскуймо, брачіки, цему газдикови за цес харчюнок тей за файне винце, тей не пиймо більше аби ми си голови не замотеличили* (І. Березовський. Худан).

Нарешті, за формулою “Зменш.-пестл. до...” тлумачаться ті похідні іменники, в семантиці яких органічно зливаються демінутивність і пестливість:

ТАЙСТРИНА Зменш.-пестл. до **тайстра**. *У одного з пастушків знайшовся шматок кулеші в тайстрині...* (Г.Хоткевич. Довбуш).

Через покликання на твірне слово тлумачаться й оцінні авгментативи, напр.:

КАЛЩУН Зневажл. до **каліка**. *Коли ви так судите, то аби-сте були зобаині, як копилюки відтак того каліцуна в бердо скинут та й село засоружут* (Марко Черемшина. Інвалідка).

Гуцульські діалектні похідні фемінитиви, утворені від спільно-кореневих іменників чоловічого роду, тлумачаться за формулою “Жін. до...”:

МАЛЬФАРКА Жін. до **мальфар**. *Я желую твої слуги, бо мижми ними є й мої побратими тай побратимки – мальфарі тай мальфарки – тай тимунь пускаю тебе йти з градом, кудас ес си був справив* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ЛЮБАСКА Жін. до **любас**. *Він й оженивси, тай ни мав любаски* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Семантична характеристика похідних збірних іменників здійснюється за формулою “Збірн. до...”:

БАХУРНЯ Збірн. до **бахур**. *Уже не одно подвір'я поросло кропивами, а вікна повигаратувала сільська бахурня* (Б. Бойко. Остання надія).

ДІТВА Збірн. до **дитина**. *Раз пишли старі до Цюбів на весіле, а Иванчіка знов самого лишили з дітвов у хаті* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Гуцульські діалектні непротиставні мутаційні похідні іменники з конкретно-предметними значеннями у Словнику не можна подати за типовими формулами, що зумовлено природою мутації як словотворчого процесу. Проте опис семантики зазначених діалектизмів теж ґрунтується на значенні твірного слова. Характер залучення мотивувального слова до семантичної характеристики діалектизмів зумовлюється його частиномовною належністю і лексичною семантикою. У мутаційних дериватах твірне слово при найближчому родовому понятті, під яке підводиться позначуваний предмет, вказує на видову диференційну ознаку. За необхідності і родова, і видова частини лексико-семантичної характеристики доповнюються додатковими ознаками, напр.:

ВАРІННИК Горщик, у якому варять їсти. *На грані розміщені горшки-варінники* (Марко Черемшина. Основини).

КУЛЕШІННИК Горщик, у якому варять кулешу. *Газди розв'ючили коней, легіні рубали смеріччя, стягали його до тих місць, де мали завогнитись ватри, таздиньки видобували з бесаг кулешініки, миски, ложки, пугарі* (Б. Загоруйко. Чорногора).

КУЛЕШІР Дерев'яна лопатка, якою мішають кулешу. *Гердьві не митий від вчера і кулешір, пометинь по коліна, а спузьино скрізь, що пальцем тиши* (М. Козоріс. Чорногора говорить).

ВАТАРНИК Частина стаї на полонині, де розкладають ватру. *Далі, більша частина стаї – обиталище пастухів. Але назву має не*

по людях, а по тому, що тут горить ватра: називається **ватарник** (Г. Хоткевич. Довбуш).

Тлумачення словотвірно мотивованих іменників, хоч і ґрунтуються на відношеннях семантико-словотвірної похідності, покликане визначити лексичне значення, а не словотвірне. Тому в лексико-семантичній характеристиці дериватів не обов'язково залучати безпосередньо мотивувальне слово, у ряді випадків оптимальним є використання спільнокореневого слова, пор.:

НАКЛАД Дрова, складені на ватру. *Весела грань сміється до Івана з-під важкого накладу і раптом чезне* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Щодо деяких похідних іменників, попри їхню безсумнівну словотвірну мотивованість, залучити мотивувальне слово для лексико-семантичної характеристики не можна взагалі, напр.:

СЕРБАВКА Рідкий суп, зазвичай без м'яса. *Бувало, аж смієлиси з радості дівта, як покладут опередь них велику черу йкоїс сербавки, тай випаюют їм кождому у руку по байдї вивсеного або ечьмінного коржа* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Більш уніфіковано подається тлумачення гуцульських діалектних назв осіб. Багато відприкметникових похідних особових іменників тлумачиться за допомогою двокомпонентного суб'єктивно-ад'єктивного словосполучення, у якому родовим поняттям виступає людина, а видовим, диференційним – ознака, виражена мотивувальним словом, напр.:

МОЛОДЕК Молода людина. *Лиш тазда покійний самий видів тот череп, як ходив із бриндзами за гору молодєком* (Г. Хоткевич. Довбуш).

ПОРЕДНАК ірон. Порядна людина. *Ийга, шо ми за пореднак* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

У віддієслівних назвах осіб диференціальну ознаку лексико-семантичної характеристики деривата виражає мотивувальне дієслово, виступаючи зазвичай у ролі предиката до родового поняття “особа”, “людина”, “той, хто”, пор.:

СОКОТІННИК Особа, яка сокотить, береже, стереже щонебудь. *Тогди можна то зіле копати, бо Арідників сокотінник так, як жид, злакомитси на грїш, хапнет йїго тай лишеєт сокотити то зіле* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

КЕРМАНИЧ Той, хто кермує дарабою. *Знаєш, Юро, я тоді, був найгірший забіяка в селі і найліпший керманич на весь Черемош* (І. Франко. Терен у носі).

ДЖВІНДА Людина, яка любить джвндіти, безперервно дорікати, сваритися. *“То дурна в мене жінка, сараку – оттота твоя баба”, – говорив міні, бувало, він про ню, як її ни було в хаті. – “Страх погана на сумлінє, слїх би її пропав. То джвїнда. Водно лиш джвндит...”* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ЗВАРИЧ Той, хто варить сіль. *Тато, кажуть, зварич був, вік звїкував у споду, сонця божого не видів* (М. Павлик. Юрко Куликів).

Семантика частини десубстантивних непротиставних похідних іменників теж тлумачиться із залученням мотивувального іменника.

БУТИНАР Той, хто працює в бутині, на лісорозробці. *Довге смєречє падаєт на верьху одна коло другої, як спєчі діти, а коло них из сокирами, як різники з ножями, лупєт кору обгорєні бутинарі* (О. Манчук. Заробок).

СЕКМАНИЧ Той, хто керує секманом, бригадою лісорубів. *Так само при такїй роботі стоїть у другїй партїй секманич – той, хто дозирає, чи все робитьсє так, щоб чого не покинули, та й щоб все зробилося, як того треба* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

ВЕРБЕЦИРНИК Той, хто служить на вербецирці, військовому прийомному пункті. *Аж Соколович, вдовин син, / Під цісарський став аришин; / А вербецирник не може вдати – / Козацьку вроду написати* (Ю. Федькович. Золотий лев).

Проте семантику низки назв осіб, словотвірно мотивованих прикметниками, іменниками, дієсловами, не можна охарактеризувати, використовуючи в тлумаченні безпосередньо мотивувальне слово, пор.:

СПУЗАР Помічник ватага, в обов'язки якого входить підтримувати ватру, вогонь. *Ні, я спузар, – одкрив зуби Микола, маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо, бо була би біда!..* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Зазвичай описове тлумачення значення без залучення мотивувального слова характерне для тих дериватів, словотвірна мотивація яких ґрунтується на переносному значенні.

КОГУТЕК Той, хто перебуває у позашлюбному любовному зв'язку. *А цес когутєк дес переночував у него та й над зорями прийшов ід нам на контролю* (Марко Черемшина. Раз мати родила).

Таким чином, у словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” подаються діалектні похідні різної словотвірної структури і семантики. Тлумачення таких слів має свої особливості. Лексико-семантична характеристика протиставних діалектизмів здійснюється за допомогою синонімічних літературних відповідників. Основним способом лексико-семантичної характеристики непротиставних діалектизмів є підведення позначуваного поняття під найближче родове поняття з одночасною вказівкою на його видові, диференційні ознаки. У похідні іменники диференційні ознаки привносять мотивувальні слова, тому зазвичай оптимальним є тлумачення непротиставних діалектизмів із обов'язковим залученням мотивувального слова, хоча й не завжди.

ФРАЗЕМІКА У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

У словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” буде зафіксовано й той сегмент гуцульської діалектної фраземіки, який використано в мові української художньої літератури. У зв'язку з цим постає проблема окреслення сутності діалектного статусу фраземних одиниць, встановлення ознак, за якими діалектні фраземи відрізняються від літературних, загальномовних, нормативних. Складність розв'язання цієї проблеми пов'язана передовсім зі специфікою фраземіки, яка *a priori* є множиною *смійких сполучень слів*, однак, з іншого боку, відзначається наявністю синонімічних і варіантних ідіоматичних конструкцій. Як справедливо зазначають дослідники фраземіки, функціонування фразем як особливих мовних знаків зумовлюють дві взаємопротилежні тенденції – тяжіння до стабільності та до видозміни, модифікації. Однією з умов формування й функціонування фразем є стійкість структури й семантики. Стійкість структури детермінує стійкість лексичного значення, як і навпаки, лексичне значення передбачає

стійкість структури. Протилежна тенденція виявляється в урізноманітнюванні змісту і форми фразем, у вираженні того ж або подібного поняття в іншій формі, яка може зазнати змін різної інтенсивності аж до повної заміни. На цих взаємопротилежних тенденціях ґрунтуються варіантність та синонімія у ділянці фраземіки¹.

“Фразеологічними варіантами називаються ті видозміни фраземи, які, характеризуючись відносною тотожністю фразеологічних значень й етимологічних образів, розрізняються окремими компонентами, що надає їм певної стилістично-експресивної забарвленості. Варіанти фразем слід відрізняти від фразеологічних синонімів зі спільними лексичними компонентами: *накивати п'ятами, мастити п'яти, намазувати (намащувати) п'яти салом*. Такі синонімічні фраземи виражають близькі фразеологічні значення, однак їхні внутрішні форми, етимологічні образи й експресивно-стилістичні властивості не збігаються”². Ці дефініції й розмежування мають безпосередній стосунок до окреслення поняття “діалектна фразема”. Зазначене поняття охоплює стійкі сполучення слів, що виступають у мові як єдині, неподільні і цілісні за значенням вислови, функціонування яких обмежується лише певною територією. Стійке ідіоматичне словосполучення, наприклад, *дати пуду 'лякати, страхати кого-небудь'* (Вломився [Марусяк] у ліс, перебрів Красноільський потік та <...> такими лісами, що аж *пуду давало* (Г. Хоткевич. Камінна душа)) не має загальномовного поширення, воно функціонує тільки в деяких південно-західних говорах – у гуцульському, покутському, буковинському, наддністрянському. Таким чином, діалектними фраземами передовсім є ті, котрі функціонують в одному чи кількох говорах і не мають загальномовного поширення.

Діалектними фраземами, на наш погляд, є й ті стійкі сполучення слів, які мають структурно-семантичні відповідники в літературній мові, проте відрізняються від останніх наявністю у власній структурі діалектної (-их) лексеми (-м). Так, у літературній мові є фразема *зійти нінащо* та її варіанти *звестися, перейти, перевестися / сходити (зводиться, переходити, переходитися) нінащо (нінаві-*

¹ Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів, 1980. – С. 96.

² Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова). – К., 2004. – С. 772.

що) 'утратити все, розоритися'¹. З таким же значенням у гуцульських та деяких інших південно-західних діалектах вживається конструкція *зійти наніц* із діалектним компонентом *наніц*, пор.: Та й нарид *зійшов* таки зовсім *наніц* (М. Козоріс. Чорногора говорить). Їх необхідно відрізнити від структурно подібних загальномовно-діалектних пар, у яких діалектна фразема містить діалектну лексему, яка не повністю дублює нормативну в літературному стійкому словосполученні. Так, в українській літературній мові вживаються фраземи *крутити / закрутити харамана* 'обдурювати, обманювати кого-небудь'², *пускати / пустити ману* 'обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне'³. Структурно подібний діалектний аналог *пустити харамана*, що поширений в гуцульському говорі з діалектним компонентом *хараман* має певну семантичну специфіку, яка не дає змоги семантично ототожнити літературну і діалектну фраземи. Значення фраземи *пускати харамана (-и)* у гуцульському діалекті можна визначити як 'навертати біду, лихо, хворобу на людей, мор на тварин', пор.: Всі си йиго боєли, бо він знав *харамани пускати* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік). У деяких інших південно-західних говорах *гнути (крутити харамана)* має інші значення, більш наближені до літературного, пор. *крутити харамана, гнути харамана* 'обманювати кого-небудь, вигадувати щось': Говори по-правді, не *крути харамана*⁴; *харамани гнути* 'розказувати небилиці'⁵; *гнути харамана* 'обманювати'⁶.

До діалектних треба віднести й ті фразеологічні одиниці, у складі яких немає діалектних слів, тобто у яких усі компоненти є літературно-нормативними, за винятком локальних фонетичних особливостей, однак які як стійкі сполучення слів поширені тільки в одному чи кількох діалектах. Так, фразему *лице лупиться* 'соромно' засвідчено в гуцульських говірках: *Ни лупилоси лице* йиму за ню устидом опередь людьми (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік).

¹ *Фразеологічний словник української мови*. – К., 1983. – Кн. I. – С. 334.

² Там само, с. 403.

³ Там само, кн. II, с. 719.

⁴ *Словник буковинських говірок* / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – С. 610.

⁵ *Шило Гаврило*. Наддністрянський регіональний словник. – Львів-Нью-Йорк, 2008. – С. 265.

⁶ *Гуцульські говірки*: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – С. 200.

Відома вона й буковинському говору¹ та деяким іншим південно-західним, однак функціонування її обмежено тільки зазначеним ареалом, тому така і подібні фраземи, напр. гуц. *язики ходять* 'пліткувати', *гребсти собі глину* 'доводити до смерті', *стояти (комусь) у броду* 'перешкоджати, шкодити', *щезнути у болото* 'пропасти' та ін., теж є діалектними.

Отже, серед фразем діалектними є такі, які вживаються лише на певній території, а не в усьому ареалі української мови, незалежно від того, чи мають вони структурно-семантичні відповідники в літературній мові. При цьому територіальна обмеженість функціонування фраземи може зумовлюватись структурно-семантичними особливостями всієї фраземи або лише лексико-граматичним (-ими) компонентом (-ами) її. Дослідниця фразеології гуцульських говірок Мирослава Олійник у фраземній системі гуцульських говірок виділяє чотири типи стійких сполучень слів:

1. Фраземи, що їх не зафіксовано в словниках української мови або зафіксовано з ремаркою *діал.*: *затишитиси йет зазул'ка на 'наци* 'дуже загордитися', *др'ит пр'ести* 'бути скупим' і т. д. Їх найбільше серед діалектних – понад 60 %.

2. Фраземи, які мають таке саме значення, що і фразеологічні одиниці, засвідчені у словниках, але відрізняються від них окремими елементами – а) синонімічними компонентами-діалектизмами (*ди'витися* 'б'їўки / ф'лудом – літ. *дивитися* / *глянути вовком* 'виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь' та ін.); б) фраземи, що відрізняються граматичними особливостями (гуц. *ў 'ч'исн'ім с'ло'ві* – літ. *на чесне слово* 'на основі даного слова, слова честі, без будь-якої гарантії' і т. д.); в) фраземи, що відрізняються структурною організацією, зокрема кількістю обов'язкових чи факультативних компонентів (гуц. *залу'пити 'носа (на верх поти'вана) / (шо аж' дощ' (у 'него) к'раплет* – літ. *дерти (драти) носа (кирпу); дерти носа (вгору)* 'пихато поводитися, чванитися').

3. Фраземи, що увійшли в літературну норму з іншим значенням, ніж у гуцульських говірках (*мати серце* гуц. 'гніватися на кого-небудь'; літ. 'бути добрим, чуйним, доброзичливим' і т. д.).

¹ *Словник буковинських говірок* / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – С. 267.

4. Фраземи, що увійшли в літературну норму і функціонують у гуцульських говірках з деякими фонетичними, акцентуаційними особливостями (гуц. *сто 'їети стоў'ном* 'стояти нерухомо' – літ. *стати / ставати стовном* 'застигнути нерухомо')¹.

Деякі мовознавці не відносять до діалектних ті фраземи, у складі яких є лексичні, як і морфологічні, фонетичні, діалектизми. “Нааявність компонентів – лексичних діалектизмів у складі фразеологічних одиниць, – пише Н. А. Москаленко, – свідчить не про діалектний характер усього фразеологізму, а про його локальне походження або точніше – про місце побутування, про мандрування по території України”². Однак із таким міркуванням важко погодитись. Те, що у структурі фраземи є діалектна одиниця будь-якого рівня, свідчить не тільки про її локальне походження, а про обмеження функціонування певною територією, про діалектну віднесеність її. Інша річ, що окремі з таких фразем, як, зрештою, й інші мовні одиниці, під впливом різних чинників стають надбанням літературної мови, набувають загальномовного поширення, втрачають локальну діалектну прив'язаність, репрезентуючи взаємодію літературної мови й діалектного мовлення.

Мар'ян Демський справедливо зазначив: “Фраземи, принаймні наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, а лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно”³. Ця особливість фразем зумовлює використання їх у художній мові, для якої образність, емоційність, експресивність становлять одну з найважливіших засадничих ознак.

Гуцульські діалектні фраземи як своєрідні образні, емоційно-експресивні вторинні номінативні одиниці добре заманіфестовані в мові української художньої літератури. У художніх творах на гуцульську тематику використано різні за характером семантики й виконуваними синтаксичними функціями діалектні фраземи. Се-

ред іменникових фразем виділяються *панюка кість* ‘багата людина, багач’: Ой, так. За мене ніхто нічю нифайного ни говорить. Бо я з *панюкої кості*. Мій дедя то був здекутором, та й з усіма панами сервус держев (О. Манчук. Храм); *чорна година* ‘біда, лихо’: – А то *чорна година* мене чепилася... та де я подінуса та як вік му коротати тут з тою фльондрою? (М. Козоріс. Чорногора говорить); *прикрій чєс* ‘несприятливі умови’: Аді, у *прикрій чєс* мав би того масла на днину до кулеші (О. Манчук. Храм) та ін. Гуцульські діалектні прикметникові фраземи репрезентовані стійкими сполученнями слів *руб руба си не держит* ‘дуже зношений, порваний’: Дивлюси, стоїт старенький присліпкуватий дідок коло єкоїс молодиці. Дранкаве то, що *руб руба си не держит*, а такий білий єк потопленєк (О. Манчук. Великдень); *ні сили у тобі, ні цвіту* ‘немічний’: Стара, слаба тай збідована. *Ні сили у тобі, ні цвіту* (О. Манчук. Без свічки) та ін.

Серед гуцульських діалектних фразем, використаних у художній літературі, переважають дієслівні, пор. *на пни в'єнути* ‘раптово втрачати здоров'я’: Таже тот Митро <...>, то шос му сталоси, що аді *на пни в'єне* (Марко Черемшина. Лік); *упасти в лежу* ‘захворіти’: Прийшлося відтак, *упав* покійничок *у лежу*, а я всему раду дай (Марко Черемшина. Основини); *у н'єті чути* ‘боятися’: Таже я си тебе так бою, єк кіт лою! *У н'єті* те ни чую! (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчик); *робити фіглі* ‘пустотливо жартувати, кпити’: Самі здорові знаєте, як на запросинах діється: п'ють, гуляють, говорять, жартують, *фіглі роблять* – що більше й робили б? (Ю. Федькович. Люба-згуба); *чиколонки їсти* ‘голодувати; нема що їсти’: Небагато хибувало до того, щоби наголос був не розплакався, але баба погрозувала йому, що відведе назад до дьиді і що там дадуть йому *чиколонки їсти* (Марко Черемшина. Карби) та ін.

Чимало гуцульських діалектних прислівникових фразем освоєно українською художньою мовою, зокрема *в один гайташ* ‘постійно, увесь час’: А чого ж *в один гайташ* вадишся і вадиш (М. Козоріс. Чорногора говорить); *нема де шпильки опустити* ‘затісно’: Але я казав вам, що там глітно, *нема де шпильки опустити* (Марко Черемшина. Ласка); *на млі ока* ‘ментально, дуже швидко’: Никольцьо *на млі ока* виймив п'ятку і бігцем вибіг від дівчини, не дочекаючи, що вона там говорила (М.Павлик. Пропаший чоловік); *хороба 'го знаєт* ‘невідомо’: Один, здаєтси, таки ворохтенцький,

¹ Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 2001. – С. 7–8.

² Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1997. – С. 187.

³ Демський Мар'ян. Українські фраземи і особливості їх творення. – Львів, 1994. – С. 8.

а другий, *хороба 'го знаст*, відки (О. Манчук. Француз); *коміть головов 'стрімголов'*: А сам бебех почерез гложя *коміть головов...* (М. Павлик. Ребенщуківа Тетяна) та ін.

У мові української художньої літератури наявні й так звані вигуківі фраземи, які не мають лексичного значення, а виражають різні емоції мовця – захоплення, обурення, схвалення, похвали, здивування, осудження, докір, різні його волевиявлення, побажання, клятви, прокльони¹, пор. *смага (неволя, хороба) би тя (го, вас) втєла (вбила)*: – Вйо, каправки, вйо гадечки, *смага би вас втєла!* (Марко Черемшина. Парасочка); – Отвориш? *Смага би тя вбила!* (М. Козоріс. Черногора говорить); – Ба не дам му вже ані попахати нічо – доста вже мій здер, *смага би го втєла*, як суху вербу мій облупив! (М. Павлик. Пропащий чоловік); Ий, *ниволя би те утєла*, та би утєла (О. Манчук. Храм); Аді, цес ребий пан дуже багато усуда челіди покалічів, *хоробочька би его утєла* (О. Манчук. Храм).

Подання гуцульських діалектних фразем у словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, як уже зазначалось, далеко не завжди може спиратися на принципи лексикографічного опрацювання фразеології у тлумачних та спеціальних фразеологічних словниках. Діалектна фразема опрацьовується в кінці словникової статті діалектного слова після ромба з абзаца, як і в тлумачних словниках, лише за умови, що діалектизм як компонент фраземи увійшов у реєстр Словника самостійною лексемою, наприклад:

БУК Ціпок, палиця, кий. *Якова Шепітка пан велів шість годин без перерви бити **буком**, як рука завгрубишки* (Г. Хоткевич. Довбуш).

◇ **дати бука** – відшмагати палицею. *Дедьо тебе ші й підкурював, аби пуд не ймив. Замість **дати бука** дурній, бігав тут та й заказував, аби, не дай Боже, сварити...* (В. Шкурган. Не пошкодуйте чесу).

◇ **почастувати буком** – те саме, що й **дати бука**. *То що ж буде? Канчуком чи, може, **буком** почастує пан жандар?* (В. Сичевський. Чаклунка синього виру).

◇ **буки брати** – бути побитим палицею. *А я зараз по обіді як піду, як уп'юся! “Що, – гадаю я собі, – волю і я **буки брати**, як маю дивитися на кару свого товариша”* (Ю. Федькович. Штефан Славич).

◇ **бук си розвиває** – про сприятливі умови у досягненні певної мети. *Устеріцка мандаторія стала самостійнов. Гурдліці зачєс си **розвивати** видразу добре **бук**, бо згори пани вжєс си ни дивили йиму у руки, шо він видіював у горах з простим народом* (П. Шеке-рик-Доніків. Дідо Іванчік).

◇ **бідний та голий, як бук** – дуже бідний. *Був той Іван **бідний та голий, як бук та чорний** – літнім сонцем обпалений, та дощами осінніми січений, та вітрами полонинськими сушений* (Л. Качковський. Довбушева пісня).

Однак у художній мові у багатьох фраземах, у складі яких є гуцульське діалектне слово, цю діалектну лексему засвідчено лише як її компонент, а у вільних словосполученнях у художній літературі не використано. Тому постає проблема подання таких фразем у Словнику. Щобільше, навіть у спеціальних фразеологічних словниках по-різному визначають заголовні опорні слова, за якими формується реєстр словника і подається реєстрова одиниця. У фразеологічному словнику української мови місце опрацювання фразем визначається їх структурою. “Зокрема, фразеологізми у формі словосполучення, односкладного речення чи порівняльного звороту подаються при граматичному центрі таких словосполучень, речень або зворотів, напр.: *золоте дно* розробляється на компонент *дно*; *пальма першості* – на *пальма*; *латка на латці* – на *латка*; *без царя в голові* – на *царя*; *на вагу золота* – на *вагу*; *зуби з їсти* – на *з їсти*; *приший кобилі хвіст* – на *приший*; *давати голову навідруб* – на *давати*; *з голови до ніг* – на *голови*; *хоч лобом хвіст* – на *хвіст*; *давати голови навідруб* – на *давати*; *з голови до ніг* – на *голови*; *хоч лобом в стіну бийся* – на *бийся*; *як корові сідло* – на *сідло* і т. ін. Фразеологізми у формі двоскладного речення розробляються при компоненті, який відповідає підметові такого речення, напр.: *на чому світ стоїть* – на *світ*; *куди Макар телят не ганяв* – на *Макар*; *сам чорт ногу зломить* – на *чорт*; *як корова язиком злизала* – на *корова* і т. ін.

Якщо фразеологічна одиниця виступає у формі сурядного словосполучення, то вона розробляється при першому компоненті: *ні риба ні м'ясо* – на *риба*; *і сміх і гріх* – на *сміх*; *вздовж і в попере* – на *вздовж*; *в хвіст і в гриву* – на *хвіст*; *ні кує ні меле* – на *кує* і т. ін. Фразеологізми, компонентами яких виступають слова у формі звертання, розробляються при дієсловах, напр.: *не доведи Господи* –

¹ Демський Мар'ян. Зазнач. праця, с. 24-25.

на *доведи*; *давай Боже ноги* – на *давай* і т. п. Фразеологічні одиниці, у складі яких є числівник, розробляються або при іменнику (якщо він з ним узгоджується): *від горшка два вершка* – на *вершка*, або при числівнику (якщо він керує іменником): *сім мішків гречаної вовни* – на *сім*¹.

У “Фразеологічному словнику української мови” Г. М. Удовиченка фразеологічні одиниці подаються в алфавітному порядку не тільки першого компонента фраземи, а й наступних слів: *аби, бабо, рябо; аби день до вечора; аби лихо тихо; аби лиш; а бодай тобі кістка в горлі; або з щитом або на щиті і т. д.*².

Ресстр словника “Фразеологія перекладів Миколи Лукаша” формується в алфавітному порядку опорних слів фразеологічних одиниць. “Визначення опорного слова спирається на таку ієрархічну структуру: перше місце посідає іменник; якщо його немає у складі мовного звороту, тоді роль опорного слова виконує прикметник, прислівник, дієслово або слово, на яке падає логічний наголос:

КИРПА

гнути кирпу. Ставати чванливим, гонористим, зазнаватися.

КУТНІЙ

сміятися на кутні. Плакати.

МОВЧКИ

мовчки мовчати. Зовсім не говорити.

МОВЧАТИ

мовчи та диш. Ужито як пораду кому-небудь поводитись спокійно, нічим не виявляти себе.

ЩО

ні за що. Без причин, даремно, марно³.

У словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” для тих фразем, які подаються не у словниковій статті до певної лексеми, а становлять окрему статтю, місце опрацювання діалектної фраземи буде визначатися заголовним (опорним) словом. Заголовним словом, з огляду на специфіку словника, буде діалектне слово, наявне в складі фразеологічної одиниці, а структура словникової статті міститиме заголовне слово, після знака ◊

¹ Фразеологічний словник української мови. – К., 1983. – Кн. I. – С. 4–5.

² Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. – К., 1984. – Т. I–II.

³ Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2003. – Т. I. – С. 4.

фразему, значення фраземи та приклад (приклад), які ілюструють використання стійкого сполучення слів у художній мові з їх паспортизацією.

З огляду на специфіку словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” для фразем, що становлять окрему статтю, заголовним словом визначено гуцульське діалектне слово, якщо воно наявне в структурі стійкого слововполучення, наприклад:

ГАНДРИ

◊ **Гандри бити** – волочитися, вести неморальний спосіб життя, мати інтимні стосунки з ким-небудь. *Ти пантруй, сарако, аби с мала чім діти погудувати, а ни вулицями гандри бити* (О. Манчук. Право).

Для інших фразеологічних одиниць, тобто тих, у складі яких немає гуцульського діалектного слова, заголовне слово визначатиметься за критеріями, застосованими у словнику “Фразеологія перекладів Миколи Лукаша”, тобто заголовним словом вважається іменник; якщо його немає у складі фраземи, тоді ним виступає дієслово, прикметник, прислівник або слово, на яке падає логічний наголос, напр.:

ПЛІТ

◊ **Ні в пліт ні в ворота** – сказати щось недоладне, недоречне, не те, що треба. *Говори свої! Ти все ні в пліт ні в ворота* (Д. Харов’юк. Палагна).

БРОВИ

◊ **На бровах сидіти** – дуже близько, швидко, скоро. *А гадками собі думала, що війтові смерть на бровах сидить* (Марко Черемшина. Село вигибає).

КОСИЦЯ

◊ **У три косиці** – дуже сильно, потужно. *А тут пістоля грим! Кров бризнула у три косиці, Василь повалився до землі, а Олена, мов нежива, на його* (Ю. Федькович. Серце не навчити).

БРАТИ

◊ **Брати назбиткі** – кепкувати, насміхатися. *А ек брати й’го назбиткі, то вдає, шо не розуміє* (В. Шкурган. Кілько цього світа).

ТЕКЛО

◊ **На тому си текло** – завершення чогось; кінець. *Та й на тому си текло. Перевелиси опришки у наших горах. Чув-сми, шо був*

ніби йкийс Верба, розбивав трохи коло Кутів, лиш недовго шос (Г. Хоткевич. Довбуш).

ДОМА

◇ **Дома – небідома** – небідно. Пушкарі за харчі не дуже-то дбали, бо нені і дівчата їх допантровували, а **дома** — **небідома**, але ландштурмаки були на їду ласі і харчували приязно (Марко Черемшина. Перші стріли).

ТІЦЬКИ

◇ **Ані тіцьки** – дуже мало. Мого **ані тіцьки** немає! – Гринь склав пальці руки пучками докупи, показуючи цим, що його вини й дрібки не набереться. – **Ані тіцьки!** (Б. Загорулько. Чорногора).

Образність, як відомо, невід’ємний компонент фраземи. Водночас низка гуцульських діалектних фразем характеризується ще супровідними оцінно-прагматичними особливостями, які в Словнику позначаються відповідними ремарками:

НАЙ

◇ **Най шляк трафит лайл.** – уживається як прокляття і виражає побажання нещастя, негарздів. — **Най** *таке* **право** **шляк трафит**, *що христининові дихати не дає!*. (Марко Черемшина. Писанки).

ГУДЗИЦА

◇ **Твій рик криз гудзицу промик згруб.** – ніщо не діє, не впливає, марні старання. “З губий та в груди. **Твій рик криз гудзицу промик**. Твої кльтьби до мене ни маюти моци та путери. Ху-тфі, зчезни. Ху-тфі, пропади. Ху-тфі”, – клав дідо напровсеке видразу оборону вид себе тай робив протів бабиної кльтьби обертин, бо чес на чесі ни стоїт (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ГАДИНА

◇ **Гадина сороката зневажл.** – підступна, зловмисна людина. Стали жиди їх спирати, плечима відтручувати. — **Не** *тручий, гадино сороката!* — обрушилися тазди (Марко Черемшина. Поменник).

ГИМБІЛЬ

◇ **Мати гимбіль осудл.** – конфліктувати. – *Але біда ї шукала, уна сама мене найшла. Я з тов Палагнов Покритюковов уводно гимбіль мушу мати, бодай пропала би, ек мій чьоловік на войні* (О. Манчук. Право).

НАЙ

◇ **Що кому смакує, най здоров пакує ірон.** – про нерозсудливу,

некмітливу, нерозторопну людину. – *Но, знаєш, Михайле, не годна я тебе пізнати! Був тазда як тазда, а то віником став. Це так, отек кістку, що котюги обглодали, ти підняв би і облизав. Та що ж, “що кому смакує, най здоров пакує”* – повістували старі люди (М. Остромира. Над бистрим Черемошем).

КАТРАН

◇ **Пропав, як катран із плота жарт.** – зник безслідно. *Робить із себе публіку на саме весілля, – розходилася стара Шваючка, прив’язуючи кужіль до билець постелі. – Пропала з хати, як катран із плота!* (М. Дзюба. Укриті небом).

Таким чином, у словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” буде зафіксовано той сегмент гуцульської діалектної фраземіки, який використано в українській художній літературі. Засвідчена й лексикографічно опрацьована у Словнику гуцульська діалектна фраземіка – це унікальний фактичний матеріал, який не лише збагачує й поповнює гуцульську діалектну фраземну скарбницю оригінальними свіжими одиницями, частина з яких ніде й ніким не засвідчена, крім художнього тексту, а й дає змогу окреслити множину гуцульських фразеологічних одиниць, затребуваних українською художньою літературою, визначити їх художньо-естетичну цінність, місце і роль у мовно-художній картині світу гуцулів, у структуруванні й вербалізації семантичного простору різних концептів.

СЕМАНТИКА ГЕОГРАФІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

У словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” лексикографічно опрацьовується гуцульська діалектна лексика й фразеологія, освоєна українською художньою мовою. Лексична картотека та частина Словника фіксують серед іншого гуцульську географічну номенклатуру.

Сучасні дослідження апелятивної лексики на позначення географічних об’єктів окремих регіонів у її межах зазвичай виділяють три тематичні групи найменувань: 1) назви географічних об’єктів

суші; 2) назви географічних водних об'єктів; 3) назви географічних об'єктів, укритих рослинністю¹. Найменування кожної із зазначених груп географічної номенклатури лексикографічно опрацьовано у відповідних словникових статтях, які містять його семантичну характеристику, що ґрунтується на усіх контекстах вживання географічної назви, та відомості про затребуваність цього номена у художній мові, яка визначається в ілюстративній частині статті наведенням екземпліфікацій із художніх текстів кожного з авторів, що його вжили, наприклад *грунь, грунь*:

ГРУНЬ, ГРУНЬ 1. Вершина гори; гірське пасмо. *З верхів: грунями, пляями та стежечками спливали гуцулки й гуцули в долини до церкви, писаними в цвітучій червоно білій мак гурмами та довгими редами, ек би то віці – писані ботеї з полонин у село по розлученнях сходили* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 73); *І хлопці всі встають. / Ідуть гуртом пляями, / Просяють мовчки знов смерековий поріг. / А матірня сльоза пливе, пливе слідами – / На грунях, на верхах біліє перший сніг* (О. Бабій. Гуцульський курінь, 37); *Гей, що ж за краса Красноїля. Розляглося село над річками, над їх зеленими беріжками, грунями обвилося, лісами закосичилося, царинками усміхнулося* (Р. Єндик. Регіт Аридника, 9); *То знов каскадою сміху розсипалися, того сміху, яким дівчата летінчика на музиках карають за те, що дутка білого у цимбали веречи не хоче, щоб “данець” йшов даліше, того сміху щиро сердешного, в якому “вівкання” летінчиків вчувається, що голосним гомоном відбите о груні стихас поволі по зарінках* (М. Капій. Країна блакитних орхідей, 28); *Іде Довбуш грунями, верхами і вийшов на Грегіт* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 24); *А Гриць оце, на груні, співає їй весільних пісень...* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 172); *З протилежної сторони вже надходив місяць, щоб як вірний ватаг, коли тазди нема вдома, сокотити таздівство. Засвітив від останнього сонячного промінчика свою округлу ліхтарню, виглянув несміло з-поза груні і чекав терпеливо, щоб ліхтарня добре розгорілася, бо світила ще дуже блідо* (Р. Яримович. Чигун, 68); *Третя днина відпочити / За грунем лягає* (М. Близнюк. Олекса Довбуш,

¹ Сіденко Н. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини. Автореферат дис... канд. філол. наук. – Донецьк, 2003; Данилюк О. Географічна термінологія Волині. Автореферат дис... канд. філол. наук. – К., 2000.

16); *Доц періцив!.. А до того ж / Чорнокрилий Людострах / Вкрив туманом звори світлі / Та груні, як сад, розквітлі / І джерела осяйні* (В. Григорак. Скарби Довбуша, 8); *Птаха з груня на грунь перелітала, а ворони на дзвіницю сили і закрякали* (Марко Черемшина. Верховина, т.1, 212); *І хоч яка пригноблена вона була, той вид снігу верхами грунів, повище лісів, там, де груні спливаються із небозводом, викликав у її душі давню радість і втіху* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 348); *На груні, приклавши руку до сивих брів, стоїть дід Степан, а над ним тріпоче крильцями і співом ранній жайворон* (М. Стельмах. Над Черемошем, 190); *Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий грунь (верх)* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 180); *А коли ранки та вечори починали завивати груні у молочні перемітки, а з верхів сходила осінь, підмальовуючи у різні кольори листи на деревах, тоді скочувалися з полонин долів* (О. Дучимінська. Трембітали трембіти, 115); *Наче коні, дні за днями / Проминали за груні, / Виріс Довбуш під вітрами, / Ще не знав, що для борні* (В. Григорак. Скарби Довбуша, 7); *Грунь – гора, на вершині якої розкинулося поле вліво та вправо, а хребет голий; на кичері купка дерев росте – китиця, тобто закосичена гора* (С. Пушик. Карпатське літо, 254); *Сонце на гори чоло схилило / Та й заховалось в темному лісі. / Ген димлять гори, в тумані схили, / І впливає з-за груня місяць* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Малюнок, 77); *А встану... Де дівся той сон? / Розтанули сині гори!.. / Ні плаїв, ні грунів, ні сосон!.. / Тільки степ та простори* (Д. Загуд. Отчизно дорога, 616); *Хмари сунули вже юрмою, погасили всі зорі і опускались усе нижче й нижче, чіпляючись уже по грунях верхів смерек* (М. Качковський. Довбушева пісня, 244); *Трах-тах-тах! – / По грунях, по лісах / Сміється білозубо блискавиця* (В. Зубар. Карпатський грім, 20); *Чи на грунь каміння зносиш, / Купчиш хмари на чолі, / Чи у долів ласки просиш / І плазуєш по землі?..* (О. Олесь. На зелених горах, 225); *Засоромилися горді груні, / І круті плаї запалені, – / Парубоцька втома їх вразила...* (М. Влад. З добрим ранком, 17); *– Тату, тату, – підбігла до господаря дворічна Світланка, – а ти завтра візьмеш мене в грунь? Я дуже хочу верхом на конику їхати* (П. Федюк. Звір з людським серцем, 53); *Ви нам сили і радості зичте, / Як ночами – мигтіння вогнів, / Тому душі поранені кличте / До бескидів своїх і грунів* (О. Стрілець. Обпалена тро-

янда, 144); Підказував фарби їй місяць на **грунях**, / Далекі й високі тривожні зірки, / І сонця веселка, і вмиті вруна, / В ясній полонині крилаті чічки (М. Пилатюк. Писанка співає, 21); Аж ось одного дня по кичерах, по **грунях**, / Як вихор, рознеслась недобра новина: / Наїхали в село озброєні румуни. / Чого потрібно їм? Чого? Невже війна? (М. Марфієвич. Галата, 56); Добре знав Золоторіг / Всі **груні** і скали, / І ні разу вівиці з ним / В лісі не зблукали (Д. Павличко. Золоторогий олень, 390); Хто, здавалося б, наважився іти такої ночі в горах, крізь ліси, через високі **груні** спускаючись в глибокі урвища і видираючись із них стежками над безоднями? (С. Скляренко. Карпати, кн. 1, 197); Заголубило високе небо з краю в край, сполоснуті в десяти водах **груні** запарували прозорими, рожаїстими туманами, помолоділо чепурилося перед небесними люстрами, причісували леготом зелені коси, веселково ряхтіли коралами роси (Б. Загоруйко. Чорногора, кн. 1, 88); Єлена взяла хлопчика, побігла до сусідки й попросила поглядіти, а сама не пішла селом, а видряпалася відразу на **грунь** і побігла наздоганяти чоловіка (Г. Хоткевич. Довбуш, 68); Але як гадюкою закрутилися вздовж Прута блискучі залізні прутки колії, як поміж зелені **груні** загуркотіли машини, – з того часу всяка напасть почала лізти на гори (М. Козоріс. Чорногора говорить, 76); Ми пішли косити за **грунь**. А нам навстріч несли трембіти чоловіки з присілка – хтось помер (В. Герасим'юк. Ранкова пастораль, 95); Вона слалася подвір'ям до перелазу, спускалася на берег потоку і, перескочивши його, здиралася поміж смереками на **крутий грунь** (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 140); Я з свого кріса воробцеві в око вцілю. – Як він, дурний, у тебе під носом сидітиме. А я своєю “туркинею” й за милю його дістану. – Коли рак на сьому **груні** свисне! (Б. Загоруйко. Чорногора, кн. 1, 298); Несуться вони хвилястим **крутіжсем** геть-геть понад гори, верхи, **груні**, скали, все далі й далі десь там в далеку й широку світову далечінь, і зникають нехотячи, пошепки, тихо-тихонько (Д. Харов'юк. Смерть Сороканюковго Юри, 541); Таким способом він посилав бурю й град на кам'янисті **груні**, де ніщо не пасеться (В. Гжицький. Опришки, 26).

2. Невеликий пагорб, не покритий лісом, на якому розміщали садибу. Дедиківі хати, статочні збудованя, були побудовані у занодзі мижи **грунями** й лісами над бистро шумнючов річкоч (П. Ше-

керик-Доників. Дідо Иванчік. 8); Тут мій атол / на ньому моя садиба / не палата / престіл на **груні** / звідки видно / галери що плинуть до сонця (В. Вовк. Тут мій атол, 393); Хто б не їхав дорогою, зараз питає: “А чия це така гарна вілла на **груні**?” (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 21); Але той ревізор не з добра наймив собі на найближчій **груні** хату, не з добра вечерами на гармонії грає (Марко Черемшина. На Купала, на Івана, т.1, 225); Воно простягалось аж попід лісисті схили гір, виплеснуло свої осідки на **груні** та кичери (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 147); Вони залишили на полонинах овець, залишили в борознах плуги, а на зрубках сокири й сунули валами на **грунь**, де тулилася Цимбалістові хижка (Р. Федорів. Жбан вина, 102); А он його **грунь**, а на йому темною плямою розсілася Миколова хата (М. Козоріс. Чорногора говорить, 310); Пахоці гір несуться з вітром геть / Аж до небес прозорих, синіх, / По **грунях** й збіччях порозкидані хатки (Ю. Боршош-Кум'ятський. Шовкова косиця, 64); // у порівн. Під натиском отого вітру буйні водні хвилі — як розколісане узгір'я, як вигнуті хребти **грунів** (Д. Харов'юк. Смерть Сороканюковго Юри, 547).

3. Пасовище, сіножать на схилі гори. В той день вони довго гуляли над озером, сиділи на теплих дошках Чорної гаті, згадували, як разом пасли чужих телят по **грунях** над Синегір'ям, як пекли картоплю, як приносив Іванко для неї всякі ласощі і неодмінно казав: “Відгадаєш загадку, дам тобі ягідку” (В. Сичевський. Чаклунка Синього Виру, 12); Стежка то скрадалась в смеречині, то вихоплювалась на отави і бігла почерез **грунь** (В. Шкурган. Не пошкодуйте чесу, 171); За селом, по **грунях** – буйні трави. Сіна на зиму можна багато взяти (М. Яновський. Співанка-доля, 355).

Зупинимось детальніше на семантиці гуцульських географічних апелятивів на позначення рельєфу суші та його лексикографічному опрацюванні в Словнику.

Використання у текстах географічних апелятивних номенів, діалектних у своїй основі, художньо вмотивоване: мальовничі гірські краєвиди у творах на гуцульську тематику є важливим засобом літературного текстотворення. Гуцульські діалектні слова на позначення географічних об'єктів у літературному тексті виконують важливі експресивну та номінативно-пізнавальну функції і забезпечують художню переконливість та етнографічну достовірність зображуваного.

З огляду на гірський рельєф Гуцульщини найповніше у художній мові і відповідно у Словнику заманіфестовано назви географічних об'єктів суші підвищеного рельєфу. Крім номенів *гора*, *горб*, які не можуть бути об'єктом лексикографічного опрацювання у зазначеному Словнику через їхню літературнонормативну стандартність, на позначення 'значного підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень', як засвідчують матеріали Словника, українська художня мова абсорбувала з гуцульського діалектного лексикону слова *кичера*, *китиця*, *матура*, *малява* та ін. Не завжди контекст використання цих назв гори дає змогу встановити семантичні нюанси кожної з них. Допомогти з'ясувати семантику таких слів могли б лінгвістичні студії про зазначені діалектні слова, якщо вони є, пояснення семантики мовних одиниць авторами тексту, передовсім тих, хто є уродженцями Гуцульщини, носіями гуцульських говірок. Так, у поясненнях незрозумілих слів до видання творів Марка Черемшини виділені ті, які належали самому автору, або ті, "що подавалися в першодруку і за традицією вважаються також авторськими"¹. Номен *кичера* пояснено як 'гостра гора', *матура* – 'мала гора', а *малява* – 'стіжковата гора'. З іншого боку, спеціальні лінгвістичні дослідження подають іншу семантику цих слів. Щодо *кичери*, то тут більшість лінгвістів сходяться на тому, що це назва гори з незалісненим верхом, пор.: 'гора, вкрита лісом, крім вершини'²; 'гора, стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)³'; 'гора у верху гладка, а в долині заліснена'⁴; 'гора з незалісненим хребтом'⁵; 'безлісний верх'⁶; 'гора, заросла знизу лісом, і з голим верхом'⁷. Проте є й такі семантичні характеристики апелятива *кичера*: 'гора з круглим лісовим верхом'⁸, *кичери* 'гори',

¹ Марко Черемшина. Твори: в 2-х т. – К., 1974. – Т. 1. – С. 319.

² Марусенко Т. Матеріали к словарю українских географических апелятивов // Полесьє. – Москва, 1968. – С. 231.

³ Гуцульські говірки: короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – С. 94.

⁴ Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 1. – Верховина, 1997. – С. 99.

⁵ Janów J. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków, 2001. – S. 112.

⁶ Ломацький М. Заворожений світ: По цей бік Чорногори. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1965. – Ч. 1. – С. 228.

⁷ Rudnicki J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny. – Lwów, 1939. – S. 24.

⁸ Кобилянський Б. Лексико-семантичні паралелі балкано-карпатизмів // Мовознавство. – № 6. – 1981. – С.47.

кечира 'невисока гора, не поросла лісом'¹, *кичера* (*кічера*, *течера*) 'гірська вершина, гора, покрита лісом'².

У зазначеному Словнику з огляду на його концепцію визначальним для семантичної характеристики діалектизмів є все-таки контекст, в якому вжито слово. Якщо він безпосередньо або опосередковано не фіксує певні диференціальні ознаки лексико-семантичної структури діалектизму, хоча діалектні словники їх відзначають, семантична характеристика лексикографічного опрацювання у нашій праці ґрунтується на контекстуальній семантиці, оскільки Словник має дати відповідь на питання, який сегмент гуцульського діалектного лексикону і наскільки повно освоїла художня мова. Спеціальні дослідження, як зазначалося, визначаючи лексичне значення гуцулізму *кичера* (*кечера*, *кечіра*, *кечира*, *кичеря*, *кичера*, *кичира*, *кичіра*, *кічира*), зазвичай вказують на сему 'незаліснений верх', однак лише окремі контексти дають підставу у семантичній характеристиці її зазначити, пор.: *На кичері лисій, виходячи з тіні, / Збирались опришки, відважні легіні, / Стискали міцніше в руках топірці – / Вітали їх вільні, стрімкі вітерці* (В. Зубар. Гнів Черемоша). Означення *лиса* щодо *кичери* виразно актуалізує сему 'незаліснений верх'. Ця сема в окремих контекстах може бути виявлена лише опосередковано, пор.: *Жінка блукала по кам'яній гриві кичери, виминаючи кропиву* (Р. Федорів. Жбан вина). Кам'яна грива *кичери*, зрозуміло, засвідчує незалісненість верха гори. Більшість контекстів діалектизму *кичера* чи його фонетичних варіантів вказують на те, що в художній мові його значення переважно збігається із літературним словом *гора*, в семантиці якого така ознака ніяк не відбита, пор.: *А довгими зимовими вечорами, коли сонце о другій вже закотиться за кичеру і лиш ранок востаннє ловить бліді снопочки холодних променів, сідала Маруся в кухні – бо там – найтепліше – і, вишиваючи, слухала довгих, безконечних оповідань баби Гафійки* (Г. Хоткевич. Камінна душа); *Він рвучко звернув на стежку, що вела на гору, і хоч стомився після далекої подорожі, а вгору важко було йти, все ж намагався швидше видертись, вийшов на одну кичеру, збіг у долинку за нею, піднявся на другу кичеру,*

¹ Савчук Д. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів. – Київ – Косів, 2012. – С. 52.

² Там само, с. 53.

пройшов лісом і опинився на прилуці (С. Скляренко. Карпати) і т. д. У Словнику вказані особливості вияву семантики гуцулізму *кичера*, зафіксовані різними лексико-семантичними варіантами у його лексико-семантичній структурі.

Лексикографічне опрацювання семантики гуцульських діалектних слів в українських белетристичних текстах у Словнику засвідчує, що художня мова освоює й такі лексичні значення гуцульських діалектизмів, яких не фіксують навіть спеціальні діалектологічні дослідження. Так, лексико-семантична структура гуцульської діалектної лексеми *кичера* у Словнику містить лексико-семантичний варіант 'вершина гори', який не подають ні діалектні словники, ні наукові розвідки. Таке значення *кичери* екземпліфіковано уривком із художнього тексту, автором якого є уродженець Гуцульщини, носій і прекрасний знавець гуцульських говірок П. Шекерик-Доників, тому воно не може викликати жодних сумнівів: *Над річков долинов та над кітловинами Білого й Чорного Черемоша, від Скунови по Круглу, Деречок, Буковинські Кичіри, Писаний Камінь, Ігрець, Бубни та по Костричу лежєла фалдистим помостом сірава густа мрєч, укриваючі широчезнов рівнев, єк озеро, всі долини й кітловини, виповнеючі їх собов помижги гори аж по самі береги сино темно виднопруга так, шо лиш дес-ни-дес визирали з сірої мраки шпилі гір – кичири, отек би ніби голови заклетих королів, шо то цілим своїм тулубом аж по самісеньку шию купалиси в сухім сиватим мори мраки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчик).

Українська художня мова, як засвідчують матеріали Словника, освоїла опозицію найменування гори в гуцульських говірках за ознакою 'заліснений верх' – 'незаліснений верх'. Кичері у значенні 'гора, поросла лісом, крім вершини' протистоїть діалектизм *китиця* 'гора, вершина якої покрита лісом': *Грунь – гора, на вершині якої розкинулося поле вліво та вправо, а хребет голий; на кичері купка дерев росте – китиця, тобто закосичена гора* (С. Пушик. Карпатське літо); *На китиці отара овець, а на кичері – нікого* (А. Хлистова. Олекса Довбуш); *Ще сонце не сходило, як до вїттового двору рушили з гірських оседків мішанники. Ближчі вже дісталися до його брами, коли інші ще тільки спускалися з кичер, китиць, розчолин, женучи живі чорно-білі потоки, щоб і собі влити їх у велике озеро, яке хвилювалось на майдані перед вїтвоюю господою* (В. Гжицький. Опришки).

Із назв гір Словник фіксує також *магура*. У спеціальній літературі значення апелятива *магура* подається як 'висока гора', 'висока окрема гора'¹, 'висока гора'², 'висока відокремлена гора'³, 'висока стрімка гора'⁴. У Словнику діалектизм *магура* ілюстровано екземпліфікацією із оповідання Марка Черемшини "Верховина": *Та лиш їмості то сказали, а з-поміж соснових лісів із магури вихилилася на дорогу і заглядає горда, висока палата, вся закосичена квітками та біло-червоними хоругвами, як тота дівка, що йде до шлюбу*. Наведений контекст вказує на те, що йдеться, швидше за все, не про високу гору, а, навпаки, – невисоку, адже не будуть будувати віллу для дирекції лісників на високій горі.

Рідкісним номеном *малява* репрезентована у Словнику округа гора, яка нагадує стіг. Контекст цього слова, а воно вживається єдиний раз в оповіданні того ж Марка Черемшини "Верховина", недостатній, щоб виявити особливості його семантики: *Та помалу-помалу обі їмості роз'яснилися, розлебедилися, розспівалися попід кичерами, попід малявами*. У цьому випадку авторське пояснення значення *маляви* як 'стіжковата гора'⁵ для укладачів Словника стало більш переконливим, ніж етимологічні студії про однозвучний оронім, який пов'язують з суфіксальним утворенням на –ав(а) від румунського апелятива *mal* 'берег, узбережжя, побережжя'⁶, або з давнім субстантивом **malava* – формою жін. р. до *malavъ*(jъ) 'малий'⁷.

До аналізованої групи гуцульських діалектних географічних апелятивів належить і лексема *грунь* (*грунь*), словникова стаття якої наведена як зразок лексикографічного опрацювання реєстрових слів у Словнику. Словникова стаття засвідчила, що українська художня мова освоїла увесь семантичний обсяг діалектизму *грунь* (*грунь*). Його лексико-семантична структура включає усі лексико-

¹ Марусенко Т. Знач. праця, с. 236.

² Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – S. 42.

³ Rudnicki J. Знач. праця, s. 25.

⁴ Горбач О. Історія мови. Діалектологія. Лексикографія: Зібрані статті VIII. – Мюнхен, 1997. – С. 184.

⁵ Марко Черемшина Знач. праця, с. 326.

⁶ Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини: Етимологічний словник-довідник. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 331.

⁷ Вербич С. Карпатська оронімія як об'єкт етимологічного аналізу // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі / за ред. П. Гриценка. – К., 2008. – С. 48.

семантичні варіанти цього слова, зазначені в спеціальних діалектологічних студіях, пор. 'хребет гори'¹, 'вершина гори; гірський хребет; пагорб'²; 'невисока гора з м'якими контурами, горбок'³; 'узгір'я, пагорб; хребет, вершина гори; заросла гора'⁴; 'незаліснена мала гора, голий верх хребта, горбок'⁵; 'вершина гори; гірське пасмо; невеликий пагорб, непокритий лісом; пасовище'⁶; 'пасовище в горах'⁷.

Ще однією лексемою, пов'язаною з підвищеним рельєфом суші, в гуцульських говірках є *голиця*, що теж абсорбована мовою художньої літератури. Так носії гуцульських говірок називають голі, незаліснені горби, гори. Із таким значенням цей діалектизм подано у Словнику: *Голиця* 'голі, без рослинності горби': *Жиди з міста позабиралися сидіти попід ліс, то під голицю (горби в нас такі). Хати позамикані – місто пустісіньке* (М. Павлик. Юрко Куликів).

Семантику географічного апелятива *торгани* (*горгани*) у лінгвістичній літературі охарактеризовано як 'вершина гори; гора'⁸; 'каміння на горі, кам'яниста гора; висока гора'⁹; 'гірська верховина'¹⁰. Словник фіксує два значення множинної форми *торгани*: 1) 'довгасті хребти гір' – *Сонечко викупалося у ріці й сіло собі на горганах на смеччині, та й заглядало їмостям у личко попід парасольки, та й скоботало їх на голих грудях, та й ручках голих* (Марко Черемшина. Верховина); 2) 'кам'янистий виступ' – *Оскільки дерева було обмаль, більшість будинків будували з сірих плит кам'яних виступів, які в деяких місцях називаються горгани* (Т. Прохасько. Непрості). Вказане друге значення у фаховій літературі не відзначено.

Іншу групу апелятивної географічної номенклатури рельєфу суші становлять слова, що позначають різного роду западини, ями, заглиблені місця тощо. Словник подає низку таких гуцульських

діалектних слів, освоєних українською художньою мовою. У гуцульських говірках поширене слово *бердо*, значення якого у науковій літературі визначено як 'пропасть'¹; 'прірва, урвище; стрімкий схил гори; каменисте дно річки'²; 'прірва; скалисте урвище'³; 'глибока безодня (прірва)⁴; 'стрімке узбіччя гори; провалля'⁵; 'круча; стрімкий бік гори; прірва'⁶. Отже, лексико-семантичну структуру діалектизму *бердо* становлять лексико-семантичні варіанти 'глибоке урвище, прірва, безодня', 'стрімкий схил гори, стрімке узбіччя', і 'каменисте дно річки'. Українська художня мова, як засвідчують матеріали Словника, добре абсорбувала перший із них: *Дорога ледова, копели не куті, а то лиш сюда та тудя, носит на попереки санчитами, а вершиник б'є раз по відбійницях, то по скалі. Спудив си господар та потег коні на бік, а смерека ск вгарадила у відбійницю, перештрикла та зависла над бердою* (Р. Яримович. Розповідь цугаря); *З берди повіяло вільгістю, та надвечірня сирість не знімала напеченого серпневим сонцем жару* (П. Федюк. Звір з людським серцем). Значення 'стрімкий схил гори, стрімке узбіччя' засвідчено у Словнику лише одним контекстом, який зумовив його певну модифікацію й уточнення 'стрімкий схил високого берега потоку': *Дітвора вганяє по царинці, врешті збігається коло робітників, стягає звідусюди гичку з баришки, суччя з сусіднього берда в поточині, кладе ватру* (А. Крушельницький. Рубають ліс). Словник фіксує у діалектизмі *бердо* і значення 'каменисте дно річки': *Потік Людовець тече між Зеленим і Явірником – межа. Він впадає в Черемош там, де берди – пороги* (С. Пушик. Карпатське літо).

Семантично спорідненим із *бердо* є гуцулізм *ізвір* (*звір*). Лінгвістичні студії над ним подають такі семантичні характеристики цього слова: 'глибокий яр, потік'⁷; 'джерело річки, її біг глибокими гірськими ярами'⁸; 'міжгір'я, ущелина, вузька долина між гора-

¹ Шухевич В. Зазнач. праця, ч. 5, с. 284.

² Марусенко Т. Зазнач. праця, с. 225.

³ Лячук Б. Із карпатської географічної термінології // Питання географії українських Карпат: Географічний збірник. – Львів, 1969. – С. 165.

⁴ Hrabec S. Зазнач. праця, с. 37.

⁵ Горбач О. Зазнач. праця, с. 156.

⁶ Гуцульські говірки..., Зазнач. праця, с. 55.

⁷ Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. – Львів, 2008. – С. 290.

⁸ Марусенко Т. Зазнач. праця, с. 224.

⁹ Hrabec S. Зазнач. праця, с. 37.

¹⁰ Желеховский Малоруско-німецкий словарь. – Львів, 1880. – Т. 1. – С. 169.

¹ Шухевич В. Зазнач. праця, ч. 5, с. 281; Janów J. Зазнач. праця, с. 9.

² Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 23.

³ Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach wschodnich. – Lwów-Warszawa, 1932. – S. 183.

⁴ Марусенко Т. Зазнач. праця, с. 216.

⁵ Hrabec S. Зазнач. праця, с. 32.

⁶ Кобилянський Б. Зазнач. праця, с. 47.

⁷ Janów J. Зазнач. праця, с. 83, 286.

⁸ Кобилянський Б. Зазнач. праця, с. 47.

ми (перев. з джерелом); гірське джерело, потік; непрохідне місце, провалля¹. Словник засвідчує діалектизм *ізвір* (*ізвора*, *звір*) передовсім як номен міжгір'я, ущелини, урвища, вузької долини між горами, непрохідного місця: *Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори*, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини – “вуйко” (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *Серце рвалося туди, до тих таємних гір, полонин далеких, незвіданих скель та ізворів*, повних таємниць гірських озер і всякого іншого дива чарівної Чорногори (Г. Хоткевич. Довбуш); *З глибокого ізвора долітав до мене вічний шум потоків* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик). Поодинокими прикладами репрезентоване у Словнику інше значення географічного апелятива *ізвір*, але вже на позначення гідрорельєфу – ‘гірський потік’: *А з полонини Стайки летить скажений Подернуватий потік. Полонина Скорушний теж посилає воду до Черемошу, але чомусь Сушаркою назвали цей звір* (С. Пушик. Карпатське літо); *Потік-звір там, а тут – біла вільшина і дорога вниз, а відтак знову вгору* (С. Пушик. Карпатське літо).

Гуцульський діалектний географічний апелятив *тавра* (*гавра*, *тавора*) має різні значення. У науковій літературі виділяють такі: ‘велика яма природного чи штучного походження; вирва, берлога; діра, дупло’²; ‘барліг’³; ‘ведмеже леговище’⁴; ‘діра’⁵. Словникова стаття *тавра* (*гавра*, *тавора*) фіксує в українській художній мові всі значення, які засвідчено в фахових дослідженнях, зокрема 1) ‘леговище ведмедя; барліг’: *Ведмідь вийшов з таври та блукав марний та голодний по полонинах* (Р. Яримович. Лови на Готура); 2) ‘велика яма природного чи штучного походження; вирва, берлога’: *Опришок виклав легво в якійсь гаврі, затягнув ї туди і положив на шкірах у повній тьмі* (Г. Хоткевич. Камінна душа); 3) ‘діра’: *образн. Такий великий, камінний цес мур, що очі його не завтякають обіздріти. Сам камінь і глина, самі роззявлені гаврі, саме руде залізо* (Марко Черемшина. Писанки).

¹ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 81; *Hrabec S.* Зазнач. праця, с. 53.

² Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 50.

³ *Hrabec S.* Зазнач. праця, с. 143.

⁴ *Japów J.* Зазнач. праця, с. 62; *Ломацький М.* Зазнач. праця, с. 227.

⁵ *Горбач О.* Зазнач. праця, с. 155.

Предметом лексикографічного опрацювання у Словнику став гуцульський географічний апелятив *кітловина* ‘улоговина’: *Он розступилися гори, кітловину зробили а в кітловині тій велике озеро* (Г. Хоткевич. Довбуш); *Хата лежала в незалисненій кітловині* (Р. Яримович. Джуфкало); *На розлогих полонинах, коло заметий в кітловинах, сині бриндуші гет допізна по Юрію, здрібна поклінуючі вид подиху вітру, плакали над злизаючьов зимов* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик). Характерно, що цього слова не подають діалектні словники, немає відомостей про нього й у діалектологічних працях.

На позначення урвища, провалля, стрімкого берега в гуцульських говірках вживається слово *стромина*¹, яке з таким значенням увійшло до Словника і екземпліфіковано прикладами: *Направо – стромина з замком воєводи* (Ю. Федькович. Довбуш); *Облаз був довгий; з одного боку убочи, стромини, а по другім бистрий, гірський потічок* (Д. Харов’юк. Полагна); *Пропало, як камінь у стромину* (А. Крушельницький. Рубають ліс). Щоправда для зазначеної лексичної одиниці в гуцульському говорі, поряд із вказаним значенням, виділяють ще ‘круті, стрімкі гори’², але воно не абсорбоване українською художньою мовою.

Ще однією лексичною одиницею на позначення рельєфу суші, що характеризується заглибленням, у гуцульських говірках є *вертеп*. Дослідники так визначають семантику цього діалектизму: ‘ущелина, яр, видолинок, яруга’³; ‘печера; яр; пропасть, обрив; глибокий яр; яма; непрохідні скали; крута дорога’⁴; *вертепи* ‘провалля, безвісті’⁵. У Словнику на основі наявних контекстів із цим словом подано значення ‘яруга, заросла лісами, глухе, непрохідне місце; печера’: *Куди він уже не ходив лісами, яких вертепів не бачив; цілу Чорногору зійшов, але такого, як та глуш, куди його водить нечиста сила, – пек їй, щезла б, – не бачив на своєму віку* (А. Крушельницький. Рубають ліс); *Є вертепи, берди, можна натрапити на “висячі болота”, як їх називають природознавці* (С. Пушик. Карпатське літо); *А Калина було – варить для них та випікає пахуци*

¹ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 178.

² *Japów J.* Зазнач. праця, с. 220.

³ *Japów J.* Зазнач. праця, с. 256.

⁴ *Марусенко Т.* Зазнач. праця, с. 219.

⁵ *Горбач О.* Зазнач. праця, с. 146.

присмаки з всілякої дичини, котру опришки без великого труду набували в безлюдних лісах та **вертепах** (І. Березовський. Худан).

У Словнику опрацьовано й географічний апелятив *герло*, який не фіксується діалектними словниками, немає відомостей про нього й у фаховій літературі. Його значення – ‘прірва, глибока довга западина’: *Всі перелякані грізним покликом, зривали з хребтів білі перини й кидали ними вниз в найглибші герла, бо стидалися, що спізнались* (М. Козоріс. Чорногора говорить); *Загомніло, заклеотіло, понесло тисячною абомовнею по всіх верхах, лісах, по полонинах та гірських герлах* (М. Козоріс. Чорногора говорить).

Окремими лексемами в гуцульських говірках заманіфестовано назви географічних об’єктів суші, порослої лісом. Тут передовсім виділяються слова *дебра*, *джемора* і *сигла*. Семантику гуцульського діалектного апелятиву *дебра* в науковій літературі потрактовано як ‘стрімке, заросле кущами узбіччя понад гірські потоки, звори; непрохідний ліс у горах’¹; ‘бездоріжжя, пропасті’². Із таким же значенням цей діалектизм потрапив до мови української художньої літератури: *Птахи у піддашу, а маржинку і коні у дебрах я спрятав, лиш бербеничка бринзи, та й око горівки, та й капшук тютюну в потайнику постивають* (Марко Черемшина. Козак); *Що то ще тепер? А бувало то ховати би ся, як заяцеві від стрільців у лісах та дебрах – за нашої пам’яті до воська ловили* (М. Павлик. Вихора); *Данило сідає осторонь від них на широкім камені, що повис над роззявленою дебрею* (К. Малицька. Малий гуцулик).

Джемора – це ‘темна гущавина; заросле чагарником місце’; ‘молодий густий ліс’³; ‘густі кущі, гущавина’⁴; ‘гущавина’⁵. У Словнику семантична характеристика *джемори* (*джемора*) ‘густі зарості, гущавина’ принципово не відрізняється від інших тлумачень значення цього слова. Таке визначення семантики діалектизму зумовлене художніми текстами, у яких воно зафіксовано: *Не сподобалося Софії у безлюдній глушині високогір’я. Вона відверто призналася: – Я в цих пуцах, в цих джеморах не витримаю* (М. Яновський. Гір-

ське серце); *Звичайно він пасе у джеморах, у гущавині з невисоких кущів, де видно й він не може відблукатися* (Г. Хоткевич. Довбуш).

Українська художня мова освоїла й гуцульське діалектне слово *сигла* у значенні ‘густий, непрохідний ліс’: *У дзвінецькій сиглі у густі дебри стали, аби припіchnути й попасоватиси* (Г. Хоткевич. Довбуш); *А може й знала, бо ек инак суда потрафити, у такі ліси далекі, у сигли та згари* (О. Манчук. Лісова дівка). Діалектні словники, наукові розвідки, крім вказаного значення *сигли*, відзначають ще такі: ‘високе рівне дерево’¹; ‘висока і тонка смерека’²; ‘молодий, але високий ліс’³. Указані значення в художніх текстах не засвідчено, зрозуміло, не подає їх і Словник.

У гірській Гуцульщині рівнинного рельєфу суші фактично немає. З певною натяжкою до нього можна віднести хіба що гірські пасовища та сіножаті, які зазвичай розміщені на пологих, близьких до рівнинних, місцевостях. Гуцульський географічний апелятив *полонина* ‘високогірне пасовище’ настільки освоєний мовою української художньої літератури, що він уже увійшов до лексикону української літературної мови. Тлумачення семантики *полонини* у Словнику не розходиться з діалектологічними й літературнонормативними поясненнями, ілюстративний матеріал обширний: *Зайде десь у полонину, в пусту зимарку, та й живе собі там, ніччю заходить додому, набере там чого їсти та й знов іде, аби вороги не бачили* (І. Франко. Гуцульський король); *Ек тишли оперед міров на полонину пасти вівці два вивчері разом із мішенниками, то мішенники їх просили, аби ни завели вівці вни дес на зиму, бо вівця від зими відразу губит молоко* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчик) та ін.

Гуцульський географічний апелятив *царинка*, як зазначено в науковій літературі, має значення ‘обгороджений шматок поля або сіножаті’, ‘невелика галявина в лісі’, ‘город; більший кусок поля’⁴; ‘обгороджена сіножать’⁵; ‘поле, лука з травою, пасовище; огорожена сіножать’⁶. У Словнику діалектизм *царинка* тлумачиться як ‘обгороджений шматок поля або сіножаті’ та ‘лука, пасовище’: *Газ-*

¹ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 169.

² Janów J. Зазнач. праця, s. 225.

³ Hrabec S. Зазнач. праця, s. 49.

⁴ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 205.

⁵ Горбач О. Зазнач. праця, с. 229; Шухевич В. Зазнач. праця, ч. 1, с. 295.

⁶ Janów J. Зазнач. праця, s.23.

¹ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 56.

² Janów J. Зазнач. праця, s. 40.

³ Гуцульські говірки... Зазнач. праця, с. 58.

⁴ Janów J. Зазнач. праця, s. 52.

⁵ Шухевич В. Зазнач. праця, ч. 5, с. 284.

дівські собаки будилися, і скомліли, і вили, а вівці на сусідніх **царинках** блейли (Марко Черемшина. Грушка); *Найбірше ходив я до діда царинками понад річків. На царинках игравси вітер чічками* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Позасідало то усі лавиці, усі плоти, усі царинки – де лиш хто міг приміститиси, тай честуютьси* (О. Манчук. Храм).

Таким чином, у Словнику досить повно засвідчені гуцульські географічні апелятиви на позначення рельєфу суші. Семантична характеристика лексикографічно опрацьованих діалектизмів у зіставленні з лексико-семантичними структурами цих слів у діалектологічних словниках і спеціальній науковій літературі дає змогу виявити, якою мірою і наскільки повно українська художня мова абсорбувала семантику гуцульської географічної номенклатури. У більшості випадків словникові статті досліджуваних діалектизмів повністю покривають семантичний простір цієї лексичної одиниці, окреслений для неї у діалектологічних словниках і наукових студіях, хоча і не завжди. Водночас Словник доповнює лексико-семантичні структури низки опрацьованих слів лексико-семантичними варіантами, виявленими лише у мові художньої літератури, та подає окремі гуцульські діалектні слова, про які взагалі немає відомостей у діалектологічних дослідженнях.

ПОБУТОВА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

Помітний пласт гуцульської діалектної лексики, що ввійшов до реєстру словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові становить побутова лексика, слова на позначення предметів і явищ, поширених у побуті. Термін “побутова лексика” охоплює й об’єднує назви одягу, прикрас і взуття, їжі й напоїв, житла, меблів, господарських предметів, посуду й кухонного начиння, знарядь праці, свійських тварин, звичаїв, обрядів, забав, розваг, трудових процесів та ін.

Гуцульська діалектна побутова лексика відзначається багатством і різноманітністю. Відбиваючи непростий побут гуцулів, зу-

мовлений значною мірою їх замешканням у гірській місцевості, гуцульська побутова лексика привертає увагу значною кількістю лексем, характерних тільки для цього краю, запозиченнями переважно з сусідніх румунської та угорської мов¹, позначенням предметів і явищ, властивих побуту лише гуцулів. Художнє освоєння Гуцульщини в українській літературі, яке має довгу історію, починаючи із творчості Ю. Федьковича, не могло обійтися без колоритного гуцульського побуту, денотативно-сигніфікативні репрезентанти якого заховує побутова лексика. Створити художній образ гуцула неможливо без змалювання його особливого строю, специфіки архітектурно-забудівельного облаштування садиби, ексклюзивних страв і напоїв, неповторних обрядів і звичаїв тощо, тому українська художня література на гуцульську тематику зафіксувала практично всю гуцульську діалектну побутову лексику. Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” лексикографічно інтерпретує засвідчені в українських художніх текстах гуцульські діалектні слова побутової сфери, що включає семантичну характеристику реєстрового слова, ілюстрацію його використання кожним письменником, що його вжив, та паспортизацію діалектизму. Подальшу характеристику гуцульських діалектизмів-побутовізмів у Словнику здійснимо за тематичними групами.

Назви одягу. Словник засвідчує широке використання різних діалектних лексем, серед яких виділяються загальні найменування одягу й номінації окремих предметів одягу. З-поміж загальних назв одягу Словник подає діалектизми *лудине* (його фонетичні варіанти *лудині, лудиння, лудіне, лудінне, лудина, лудіння, лудження*), *уберя (вберя), ноша, фанте* та при цьому *лудине* вживається переважно на позначення святкового одягу, наприклад: Вони як раз ті старі газдині, що чують смерть за плечима і лагодять собі *лудину*, аби було в чому лягти в останній раз на лаву, так само вони лагодяться і всі понадягали на себе білі пухнаті плахти, спустили їх від самої голови донизу по плечах (М. Козоріс. Чорногора говорить)²; Іван

¹ Див.: *Парияк Л.* Гуцульські діалектні лексеми іншомовного походження в українській художній мові: лексикографічний аспект (літера Б) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2012. – С. 112–118.

² Тут і далі за браком місця немає можливості наводити повністю словникові статті, тому подаємо тільки значення і окремі приклади використання діалектизму в художній мові.

сидів на задній лавиці під образами у такій *лудині*, у скій був тогди, коли смерть покойну зафатила і говорив примівки від уроків, бо Парасочька уже ему дві ночі си снила <...> (О. Манчук. Непростий мертвец); Люде позаставляли у жидів все: ґрунта, а за *лудину* усяку – то й не згадувати (М. Павлик. Юрко Куликів); А *лудине*: киптарі вишивані, старі й нові, жіноча гугля, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство (А. Крушельницький. Рубають ліс); *Лудині* тобі файне пристараю (М. Яновський. Служниця); День був чудовий, і всі понадівали найліпше своє *лудине* (Г. Хоткевич. Камінна душа) та ін. Досить поширеною в українській художній мові, за матеріалами Словника, виявилась синонімна діалектна назва одягу *уберя* (*вберя*), пор.: Бо як там не говори, а з усіх оповідань про опришків було ясно, що мало хто задавався вищою метою та по тій меті й розподіляв свої вчинки; решта ж таки були охочі до грошей, до веселого й буйного життя, файної *вбері* й блискучого оружжя (Г. Хоткевич. Довбуш); А вчора коваль розказував, що князь ходив перебраний у гуцульську *вберю* до ворожки (В. Гжицький. Опришки); Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні *вберя* (М. Матіос. Солодка Даруся); Та хай і не зодягала вона гуцульської “*вбері*”, але ж гуцулок бачила на кожному кроці (С. Пушик. Карпатське літо) та ін.

Меншою кількістю ілюстрацій у Словнику представлені загальні назви одягу *ноша* та *фанте*: Єк повержемо свою *ношу*, забудемо свою мову тай видорчемося свої віри первовічної, то тогди злий дух завоюєт наш гуцулський нарід и знівечет ййго у прах (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік). Номінація *фантия* позначає зазвичай стару зношену одягу: Він уберав її у найостатнійше *фантиячко* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Кожний хапаєси за обушки, за пістолета, шаблі, ладівниці, а *фантия*, квефів, ади, тотих стежок, лудіння панцого не хте (Г. Хоткевич. Довбуш).

Із гуцульських діалектних назв лише чоловічого одягу Словник подає *гачі* ‘верхні чоловічі штани з домотканого полотна або сукна’: Два вівчарі ведуть перед. Червоні *гачі* мірно розпинають повітря, од руху киває на ході за кресанею квітка (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Франц, вбраний у вишиту сорочку, черес і червоні *гачі*, склав руки на грудях, тримаючи хрест з двох олівців, зв’язаних пучком полонинських трав (так придумав Лоці) (Т. Про-

хасько. Непрості) та ін. Про важливість назви *гачі* в гуцульському дискурсі свідчать діалектні фраземи, у складі яких вона наявна. Словник подає такі з них: *Богач без гач* ірон. ‘щедрий’: Диви, який ти щедрий, Андрію!.. *Богач без гач*, як кажуть гуцули (Б. Загорулько. Чорногора); *в гачі вбрати* ‘перехитрити’: – Що таке веселе з’їв-єс, пане ватамане? – Нічо, нічо. То я так. То я тому, шо-сми Юрішка *в гачі вбрав*, – а сам уже рвався вперед, уже не міг витримати (Г. Хоткевич. Камінна душа); *єк Гершкові гачі* ірон. ‘мудрий’: Ади, які мудрі, *єк Гершкові гачі!* (Б. Загорулько. Чорногора); *накласти повні гачі* знев. ‘дуже злякатися’: А що? Оден лише Довбуш си із’євиле та й, видиш, присів панок. А коби так, не дай, Боже, їх кілька си з’євиле – ого! *Наклали* би пани *повні гачі* (Г. Хоткевич. Довбуш); *наробити в гачі* знев. ‘перелякатися’: Ой, то ниньки в Станіславіві станеться переполох. *Нароблять* пани *в гачі* (Р. Федорів. Жбан вина); *трясти гачами* знев. ‘лякатися, боятися, тремтіти’: *Не трясси гачами*, Хайку, – сказав Пістолетник, обійшовши навколо орендаря. – Тамка, – кивнув на двері, – свої (Б. Загорулько. Чорногора).

Синонімічною назвою до слова *гачі* є *крашениці* ‘сукняні штани червоного кольору’, яка може вживатися у складі комплексної номінації *гачі-крашениці*: Витягалось найкраще лудіння (одяга), нові *крашениці*, писані кептарі, череси і табівки <...> (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Сардак метляється на плечі, а *гачі-крашениці* червоніють так, що подивитись з Чорногори, той то буде видно – гуцул до Коломиї йде (О. Кундзіч. Верховинець).

Словник подає також спільнокореневі назви *портки* і *портениці*, які позначають чоловічі полотняні штани, при цьому це можуть бути верхні або спідні штани: Я си тогди так був верг, шо без *портток* у зимі из хати аж на Пушкарь вилетів (О. Манчук. Без свічки); Нираз малим хлопцем тікав до діда й без *портениц*, скоро лиш ми та бига прийде (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Адіт, мої парафіяни, я лишень в сорочці і – не до вашого гонору кажучи – в *поркиницях*, а нагавиць нема та й кабату нема! (Марко Черемшина. Верховина).

Діалектизм *ногавиці* ‘сукняні або полотняні верхні штани’ теж освоєно художньою мовою і засвідчено в Словнику: *Ногавиці* на ньому черчикові, як той жар <...> (Ю. Федькович. Три як рідні брати), пор. також попередню ілюстрацію із Марка Черемшини.

Предметом лише чоловічого одягу є також *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений’. Гуцульська діалектна назва *черес* також увійшла до реєстру Словника і проілюстрована низкою прикладів із художніх текстів різних авторів: Приємності, і то всі одразу, прийдуть потім, коли стане *черес* повним <...> (Г. Хоткевич. Довбуш); <...> затягнув на себе широкий *черес*, на шию закинув шовкову темну хустку – хотів сьогодні виступити у всій параді <...> (А. Крушельницький. Рубають ліс); Витягав з *череса* паперову десятку і мняв у пальцях (М. Козоріс. Чорногора говорить) та ін.

Українська художня мова абсорбувала й гуцульську діалектну назву головного убору *кресаня* (*кресаня*, *крісаня*) ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’: Погляд шинкаря впав на засмальцьовану *крісаню* старого Василя (Г. Хоткевич. Довбуш); У нас, знаєте, носять на *кресанях* дорогі угорські когути (Ю. Федькович. Любазгуба); Ще и *крісаню* тобі на голові вімалюєт <...> (О. Манчук. Фіглі) та ін.

Із предметів тільки жіночого одягу Словник фіксує гуцульський діалектизм *опинка* ‘поясний жіночий одяг із одного незшитого полотна’: Одокія прибігла домів без *опинки*, плаче, голосить, каже, що піде топитися, а Іван сміється (Ю. Федькович. Серце не навчити); Доводили обі, що лиш було потрібно на сардаки, гачі, онучі, на запаски та сорочки. Снурили *опинки* й запаски (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік) та ін.

Ще одне гуцульське діалектне найменування жіночої одяжі *гугля* (*гугля*) ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна, що використовувався переважно як весільний одяг молоді’ фіксує Словник: Вона у білій *гуглі*, а він у новій-новісінькій довгій манти – наче правдиві князь із княгинєю (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); За скрипшиками княгиня, на білому коні, у білій *гуглі*, в золотих запасках, з блискучим чільцем на голові (М. Козоріс. Чорногора говорить) та ін.

У Словнику лексикографічно опрацьовано й ряд гуцульських діалектних назв верхнього одягу, який зазвичай носять і чоловіки, і жінки. Це *кентар* (*киттар*, *кінтар*) ‘хутряна безрукавка, переважно з орнаментом’: А ти знов чого вбрався в *кінтар* – зачепив про-

фесор другого хлопця, вхопив рукою за ковнір і зачав термосити (М. Павлик. Пропадший чоловік); <...> а жінки в шовкових хустках, в цяцькованих *киттарах* <...> (М. Козоріс. Чорногора говорить) та ін.

Такими ж гуцульськими діалектними назвами одяжі, яку носять і чоловіки, і жінки, є *сардак* (*сердак*, *сирдак*) ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’: Став лютим, повикидав з комірчини її кожухи, *сердаки*, ще дівочі запаски (П. Федюк. Нічна зозуля); Киттарі пошив кушнір, *сардаки* шваля пошила, а запаски виткала ткаля (М. Остромира. У Великодню суботу); А сьогодні він не має нічого, крім того, що на собі, крім отсього старого *сардака* <...> (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош) та ін.; *байбарак* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг, зазвичай коротший від сардака’: Орфенюк стелить пораненому під голову свій *байбарак* (Ю. Шкурмеляк. Довбушева слава); А я мала *байбарак* – файний, теплий (В. Шкурган. Переказ) та ін.; *петець* ‘одяг з домотканого сукна для чоловіків і жінок’: Лежить вусатий, набресклий бадьо, в чорнім *петецьку* і чорних холошнях (Марко Черемшина. Поменник); Стариня і гості у нових *петецьках*, в кресанях і перах, у черлених гачах <...> (М. Козоріс. Чорногора говорить) та ін.

Із гуцульських назв взуття, які опрацьовано в Словнику, виділяються *капчурі* ‘шкарпетки вовняні, в’язані різнокольоровими нитками’: <...> вишивала нові *капчурі* (М. Козоріс. Чорногора говорить); А *капчурі* ти вже пошила? – Пошила, нене. Ваші і діточі, Катеринині та й мої (М. Остромира. У Великодню суботу) та ін.

До аналізованої групи побутової лексики тяжіють назви прикрас, із яких Словник подає гуцульські діалектні найменування *згарда* ‘жіноча прикраса шиї з намистин, монет і металевих хрестиків’, *пацьорки* ‘намисто’, *гердан* ‘жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають шию або голову’: Добре, що я не пустила їх до того дерев’яного чомайданчика, що під куферком спретаний. Там є шос і знімок, і бабині *згарди* з *пацьорками*, і паперів за контрибуцію та за позики... (В. Шкурган. Барабулі); Надівали на шиї *гердани* з дрібних намистин – *пацьорок*, навішували шелести й клокічки, відтак тягаристі дворядні і трирядні *згарди* давніх дукаців або срібних хрестиків (Б. Загорулько. Чорногора) та ін.

Назви їжі та напоїв. У Словнику досить повно подано гуцульські діалектні назви їжі й напоїв. Серед номінацій рідких страв маємо *натинка* ‘рідка страва з молоді лободи і кукурудзяних крупів’: Хіба мама не знає, що і моя Катрусечка палкої крові та що нам не можна їсти ні м’яса, ні з набілу, ні з хліба нічо, хіба лиш одну *натинку* та чирок – а то такий ріденький, аби від одної порошиночки муки до другої була миля? (Ю. Федькович. Як козам роги виправляють); *начинка* ‘страва з кукурудзяного борошна, кукурудзяних або манних крупів, локшини, масла, цукру та різних приправ’: Та й лиш опустила миски з *начинкою* та й горілиць на землю впала (Марко Черемшина. Зарікайся мід-горівку пити!..); *дзема* ‘юшка’: Хто знає, може, і зайда вже минувси, бо він, брачіки, стеребив усю курку, покійничка лиш *дземки* покушילה (Марко Черемшина. Горнець); *сербавка* ‘рідкий суп, зазвичай без м’яса’: Виголожена дівчата лакомо, ек вовчя, коби лиш богато дали їсти. Бувало, аж смієлися з радости дівчата, ек покладут опередь них велику черу йкоїс *сербавки*, тай випають їм кождому у руку по байді вивсеного або єчмінного коржя (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік) та ін.

Гуцульські каші, страви, варені з крупів, муки, передовсім кукурудзяних, у Словнику репрезентовані діалектизмами *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’: Аді, у прикрий чес мав би того масла на днину до *кулеші* (О. Манчук. Храм); *бануш* (*бануж*, *бануша*) ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані’: Рано на Різдва у діда зварили *бануж* из свіжеї сметани, засипаний жовтов, ек золото, кукурудзінов муков, а такий масний був тот *бануж*, що аж крутивси на маслі (П.Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Ватаг варить кулешу і *бануш*. Кулешу для всіх. *Бануш* – лише для гостей: Андрій Геник замовив (Я. Стецюк. Шумить Черемош); *чир* ‘рідка страва, переважно з кукурудзяної муки’: Таку давав кукурудзянку, що тільки *чир* можна було варити, а кулеші ні, бо була як кляйстер (М. Козоріс. Черногора говорить) та ін.

Із діалектних назв гуцульських страв із м’яса, сала, опрацьованих у Словнику, особливою частотністю відзначається *буджениці* (*буженица*) ‘копчене м’ясо’: Стіл опришків закретпав від вина і *буджениць* (А. Хлистова. Олекса Довбуш); Ткачилиок відкрів кавалок хліба, розложив на камені букати *буджениці*, розлив у кварта горівки, розтягнув мошонку і висипав з неї повний на-

головник червоних <...> (Р. Єндик. Камінна душа); Я хочу купити єгні на *буженицу* (В.Шкурган. Солодкі яблука) та ін. Із назв зазначених страв у Словнику засвідчено також *солонина* ‘сало’: Харчі я буду вам доставляти в рахунок платні: кукурудзяну муку, *солонину*, логазу, що схочете (М. Козоріс. Черногора говорить) та ін.; *студенец* ‘холодець’: у *порівн.* Шкіра тресласи на нім, ек свіжий *студенец* (О. Манчук. Непростий мертвец) та ін.; *драгли* ‘холодець’: Якісь дикі сили добувалися з самого дна, котили наперед себе важку каменюку й хотіли шпурнути нею в когось, роздавити на *драгли* (М. Козоріс. Черногора говорить); *джорина* ‘шкварок’: у *порівн.* <...> калюх голодний скорчився як *джорина* й хоче своєї правди (М.Козоріс. Черногора говорить) та ін.

Окрему мікрогрупу гуцульських діалектних назв їжі, зафіксованих у Словнику, становлять найменування різновидів хліба, коржів, зокрема *малай* (*малайк*, *малайняник*) ‘хліб із кукурудзяного борошна’: Гет всечїну вміє, — потверджував Тимофій,— ци кулешу зварити, ци борщ барабуліний, ци рибу, ци *малай* спечи, що душа захоче! (Марко Черемшина. Більмо); Либонь, з позиченої в якогось багача кукурудзянки спекла жовтий, як сонце, *малай* <...> (Б. Загорулько. Черногора); *обарінок* ‘калачик, бублик’: <...> прибіжить надвечір ід Кольцєви, пхаючи єму в руку *обарінок* або булку <...> (М. Павлик. Пропаший чоловік); *кокуц* ‘спеціальний обрядовий невеликий виріб із тіста’: Тепер вони почорніли й похилилися так, як тота стара Лимбавка, що то сама проживає в старій, розваленій калабуді та живе тими *кокуцями*, що за ті отчєнаші їй люди дають (М. Козоріс. Черногора говорить); *жилавник* ‘хліб із ячмінної муки’: Тої днини ни давали нічєо бірше їсти, крім сирої капусти, ... барабулі, печериці из сільов тай тоненький єчмінний *жилавничьок* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *бараболяник* (*барабуляник*, *буреник*), *буришинник* (*бурєиєнник*, *бурииєник*, *буришиник*, *буришник*, *буришинник*) ‘печений картопляний корж’: Високо, обіч фірмана, поставила великанське біле пудло: в нім було три капелюхи і *бараболяник* – плєскач зверху, аби не лізти далеко, як схочєтьє їсти (Г. Хоткевич. Дві дяхихи); На столі, застеленому скатертю, лежав *буришинник*, зарум’янений як гарна дівчина, пахучий свіжою бульбою, кукурудзою, та припаленим капустяним листком (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині) та ін.; *ма-*

тарженик ‘печений корж з картоплі та інших овочів’: Дітві хліба давали їсти під міров и то ни самий чістий хліб, а печений з усеков лободов. Пекли *матарженики* з кропивов, свеклов та бруквов (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *мандрусь* ‘корж поганої якості, спечений із лободи, кропиви, інших рослин’: А ек ни текало вже й свекли та брукви, то тогди пекли *мандрусі* з усекого бурену й то усі мусіли їсти (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік) та ін.

У Словнику добре відбито гуцульські діалектні назви продуктів переробки молока, які гуцули використовують як їжу. Це передовсім *бриндза* (*бриндзя, бринза, бринзя*) ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’: “Зготов нам на молоці кулешу, нашквар сала і *бриндзу* покладь на стіл!” – приказав Худан (І. Березовський. Худан) та ін.; *будз* (*буц*) ‘сир’: Голова його сповзла з руки до самої тарілки, ніби він збирався клювати носом тоненько нарізаний *будз* (В. Сичевський. Вернись, Ружено) та ін. Із гуцульських діалектних назв рідких продуктів переробки молока Словник подає *гусленка* (*гуслінка, гусльинка, гуслянка*) ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’: Зварила свіжу кулешу – виложила на кружок та подала на стіл *гуслянку* і бриндзу (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); *розвод* ‘розведена водою гуслянка’: <...> а челідь винесла їм пити в бербеницях *розводу* – розведену водов квасну гуслінку (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Крім указаних, Словник лексикографічно інтерпретує ще такі гуцульські діалектні назви їжі, як *боришка* (*буришка, бурешка, бур’єшка*) ‘картопля’: Вуйна на передній лавици коло полиц лупила при ватрі уварену *буришку* на круглу, до вечері (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *медіник* ‘медовий пиріг’: Усе є. Образи, минтелі, фівкала, флоєри, *медіники*, цутерки, булки, сливки та єблука (О. Манчук. Храм); *пирोगи* ‘вареники’: На Пушшіне варили в діда дуже масно й багато усекої їди: голубці, юшку, *пирोगи*, студенец, бануж, масло, єйця, молошну кашу (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік) та ін.

Із гуцульських діалектних назв напоїв, як свідчать матеріали Словника, українська художня мова увібрала слова *гарбата* (*гербата*) ‘чай’, *зварок* ‘напій із приворотного зілля’, *гарак* ‘ром’: Чіму би не панило, коли то у них файний футраш: самі м’єса, та кава, та *гарбата*, та *гараки*, та цукри, та шо душа забагає (Марко Черем-

шина. Раз мати родила); В корчмі казав дати собі пива з *гараком*, закуску і розсівся за столом (М. Козоріс. Черногора говорить); Бо з отсего зіллячка / *Зварок* варити мушу – нині ще! (Ю. Федькович. Довбуш, або громовий топір і знахарський хрест) та ін.

Своєрідну групу гуцульської діалектної побутової лексики, поданої у Словнику, становлять назви господарських предметів, речей. Вони, як засвідчують матеріали Словника, досить поширені в мові української художньої літератури. Назви господарських предметів за семантикою неоднорідні, серед них виділяємо кілька підгруп лексики, зокрема назви більших чи менших посудин, виготовлених із дерева для зберігання сипучих і рідких продуктів, інших речей. Такими є *телетка* (*гелетка, делетка, ділетка*) ‘дерев’яна посудина для зберігання зерна та молочних продуктів, бочка’: Недалічко набоці стоїть в’язка нових смерекових коновок, кошіль з лижками і бесажки з *гелеткою* кукурудзяного зерна та й смугляве сідло з попругами (Марко Черемшина. Чічка); *бербениці* (*бербеница, бердениці*), *бриндзенка* (*бриндзица, бринзенка, бринзянка*) ‘дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів, переважно молока і бринзи’: Лукин випадково зачепив ногою кілька *бербениць* з молоком, котре винесли на сонце, аби швидше скисало, *бербениці* одна одну повалили, розлилося біле озерце (Р. Федорів. Жбан вина); *полібічок* ‘саморобна дерев’яна бочка’: – А ти де був тільки чєс? – У хоробах за *полібічком* (Марко Черемшина. Раз мати родила); *кінва* ‘відро’: – А куди, легіню? – питає молодичка пишна, кароока, біжа з *кінвами* по воду, та й стала (Ю. Федькович. Опришок); *путина* ‘дерев’яна діжка, вгорі розширена’: Ишов він раз у полонину Гаджину тай ніс из Бистреця на плечох без припочівку *путину* вид бриндзи (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *кушка* ‘невелика дерев’яна посудина, в якій косар носить брусок’: Збивав косу з кісети, складав у стару дзьобеньку *кушку*, клевец, бабку <...> (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік) та ін.

Близькими за семантикою до цієї підгрупи лексики є найменування *бордюг* (*бордюк, бордюр, бурдюг, бурдюк*) ‘мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання продуктів чи інших речей’; *бисаги* ‘торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече, призначені для перенесення продуктів,

інших речей': І питалася, чи харч возьме дід у шкіряний *бордюг* чи у *бисаги*, – а дід казав, що по Петрі красне верем'я і тому возьме *бисаги* (Марко Черемшина. Верховина); *дзьобня* (*дзобня*), *дзьобенька* (*дзьобенка*, *дзобенька*) 'невелика торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носили через плече і в якій носили продукти, різні побутові речі': Узав у *дзьобню* букату сиру, малая на дорогу, вложив за черес пістоля, в руки узав топірець і за хвилину вже зник у жерепі за стоїщем (В. Гжицький. Опришки); Найстарший ніс трембіту, а наймолодший – *дзьобенку* з гвіздям, молотками, кліщами і пилу, скручену в коло (О. Дучимінська. Трембітали трембіти); *тобівка*, *ташка* 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носили через плече': Ануге-ко мені лиш чарки! – а сам виймає з *тобівки* шип з вишником такий, що в дві оці! (Ю. Федькович. Три як рідні брати); А вони поменник до *ташки*, а мого далі (Марко Черемшина. Поменник); *тайстра* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів': <...> поклали на коліна *тайстру* й харчували (М. Козоріс. Чорногора говорить); *мошна*, *мошенка* (*мошенка*, *мошонка*) 'шкіряний гаманець': Довбуш лише тепер сповна оцінив Сивого, без роздуму кинув Онуфрієві *мошну* червоних, Онуфрій на лету *мошну* не ловив, золото впало дзвоном йому під ноги, газда ніби й не чув (Р.Федорів. Жбан вина); Ткачлюк відкріїв кавалок хліба, розложив на камені букати бужениці, розлив у кварта горівки, розтягнув *мошонку* і висипав з неї повний наголовник червоних <...> (Р. Єндик. Камінна душа); *таршук* 'полотняна або шкіряна торбинка для тютюну, капшук': Узела я, знаєте, тот *таршук*, закрутила дзигарок тай глип у долини, а відти оцесь газдиня идет собі поволеньки лиш похітуєтси (О. Манчук. Право); *рупцак* 'заплічний мішок для речей': І мушшіни, і баби, малі діти і, май, величкі, жовніре, а всі з теркілами, *рупцаками*, кітlickами і усеким дрантем таким, шобих того за гроші на собі не носив (О. Манчук. Француз).

Із аналізованою підгрупою гуцульської побутової лексики семантично пов'язані ще діалектизми, опрацьовані у Словнику, на позначення навантаженої торби, бесаг тощо, зокрема *тертіла* (*теркіла*) 'речі, спорядження, приготовлені для лісоруба або пастуха, що йде в полонину; навантажена торба, бесаги, якими перевозять вантажі на коні': Приїхав я там був у саме полудне, пере-

дав *теркілу*, кому треба, попас шап'є тай уже хочю їхати <...> (О. Манчук. Француз); *терх*, *терхівка* 'вантаж, який кладуть на коня': Одна музика грає по однім кінці, а друга по другім, шинкарі позасідали собі у два ряди з повними *терхами* та з усіляким судником (Ю. Федькович. Люба – згуба); Стали брати гуцула та й *терхівку* ід Никифоровій хаті (Марко Черемшина. Чічка).

Ще однією цікавою групою гуцульської діалектної побутової лексики, опрацьованої в Словнику, є слова на позначення посуду і кухонного начиння, такі, як *тертев* (*тердьив*, *тиртов*) 'горщик для страви': Коло нього, мов колесо, лежала на дошці кулеша, покраяна на грубі золоті скиби, а далі – вуджена баранина, біле сало, білий солодкий будз, покраяний в кружала, миска бриндзі, раква масла, гарчик гусянки, глечик жентиці, *тертев* паруючої, вареної в лушпині бараболі (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині); *варіник*, *горнец* 'горщик, у якому варять їсти': Як моя умирала, то я не помнівси, то забув-сми, як заорав. А Самарка каже мені вчера, шо то все *горнец* (Марко Черемшина. Горнець); *кулешінник* 'горщик, у якому варять кулешу': Надворі вже добре вечоріло, коли Куриліха Сівчучка з маленькою донькою Анничкою розкопувала серед хати яму і видобувала з неї "начіне": два глиняні горшки, п'ять дерев'яних ложок, стільки ж червонявих мисочок і *кулешінник* (Ю. Федькович. Святий Николай у гарті); *гладун* 'глечик': А при обіді за покійника Йван понакроював хлібів, приніс води, поналивав *гладуни*, понакривав джергами ослони, на вікні свічки позасвічував (Марко Черемшина. Зарікайся мід-горівку пити); *гарчік* (*гарчик*) 'невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів': Зачерпне кухликком з *гарчика* сметани, посьорбає гусянки – та й уже (Я. Стецюк. Крутий плай); *раква* 'кругла дерев'яна посудина з покришкою для масла або бринзи': Невістка вложила в бисаги три книші, кусак солонини, вузлик бринзи, і *ракву* масла, та й гарчик робленого молока (Марко Черемшина. Верховина); *пугар* (*погар*) 'склянка': Щоднини, щоднини платить мені, бувало, й снідання, й вечерю, а часом і *пугар* вина заплатить... (Ю. Федькович. Штефан Славич); *порція* 'чарка': <...> за *порцію* горівки йдуть протів своїх дітей?... (М. Павлик. Ребенщукова Тетяна); *кітlick* 'малий казанок або горщик': Тогди Иванчік бравси до пораїня: навертав в куті верклюг берфелов на ватру, на берфелу вішев дугов мідений *кітличок*,

варив у ним єчмінну кулешу, а в спіжачку смажив мнесо з оленя або серна (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *гальба* ‘кухоль’: А в Миколи кров стукотіла вже живо, бо випорожнював другу *гальбу* з гараком (М. Козоріс. Чорногора говорить); *беривка* ‘велика пляшка’: “Ше з медом варений” – відповіла баба, сміючиси, тай борше чяпнуласи честувати, насипаючі у кубок з *беривки* горівки <...> (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *склівка* ‘скляний посуд, з якого зазвичай п’ють молоко або воду’: Таже там нема нічо, серце, нічо нема; ади, у віконці – там лиш от *склівочка* з квіточками, з твоїми квіточками, душко (Ю. Федькович. Хто винен?) та ін.

До назв господарських предметів, лексикографічно інтерпретованих у Словнику, належать найменування виробів із тканин, шерсті тощо, необхідних у побуті. Ця підгрупа гуцульської лексики у Словнику репрезентована діалектизмами *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’: Відв’язували похапцем коней від паркана, жінки закидали високо ногу через терницю, наміщувались на м’яких *ліжниках* і заголювали пухкі ноги повище колін (А. Крушельницький. Рубають ліс); *джерга* (*джерга*) ‘грубе домоткане рядно з конопель або вовни, ткане в кольорову смужку, якими застеляють ліжку’: Вже давно скінчилася забава, вже під пасматистими *джергами* гості позасипляли, а Иванчік з боку на бік перекидається й заснути не може (Р. Єндик. Чорногорські шуми); *верета* (*вереня*) ‘домоткане вовняне або ляне рядно, ряднина’, *писана верета* ‘ткане рядно з різнокольорових вовняних або ляних ниток’: Помацав постіль. Є *верета*, під нею хвоя, сіно... (Б. Бойко. По голови... По голови...); Стара дістала з дна скрині заполоччю вишивані пішви, *писані верети*, постелила постіль <...> (І. Вільде. Сестри Річинські); *коверець* ‘невеликий килим, витканий із різнокольорових ниток’: Стіни оббиті *коверцями*, світло горить... (Ю. Федькович. Люба-згуба); *руб*, *катран* ‘ганчірка’: Накрий-ко, кумко, дівці задницю *рубом*, най ми не світит, ек ліхтарня! (Марко Черемшина. Село вигибає); Уна навіть у будні стерала из стін хати *катраном* порошок (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *курмей* ‘шнурок’: Ци я го прив’єжу на *курмей*? (Г. Хоткевич. Довбуш) та ін.

Із гуцульських діалектних назв предметів господарського призначення, засвідчених словниковими статтями у зазначеному Словнику, назвемо ще *жигало* ‘шило’: В тій хвилі Кольцо почув

пекельний біль, гей би був хто пхав крізь него розпечене *жигало* (М. Павлик. Пропащий чоловік); *зигарок* ‘годинник’: Але *зигарок* на стіні став викукувати свої години, та й кітка втекла (Марко Черемшина. Козак); *клевець* ‘молоток’: Ція розсміялася, а він узяв *клевець* та й ударив жінку в голову коло вуха (Марко Черемшина. Парубоцька справа); *рускаль* ‘лопата’, *кіяня* ‘кирка’: Малий чи великий, старий чи молодий, жінка чи дівка, най бере *рускаль* та *кіяню*, най іде шанці копати (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); *куделя* ‘кужіль’: <...> уна таки ухлевала на лавици під *куделев*, сміючиси з мої причьки (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *острова* ‘кусок сукуватого дерева, переважно ялини, на якому сушать сіно’: <...> там зносять копиці до *острови* і закладають оденок (А. Крушельницький. Рубають ліс) та ін.

У Словнику добре заманіфестована гуцульська діалектна лексика на позначення житла, його частин, господарських споруд. Це *гражда* (*гражда*) ‘гуцульська садиба’: В одному з тих сіл пишалась на високому ґруні *гражда* Танасія Батинюка, заможного гуцульського газди (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); *халаш* (*шалас*) ‘хата’: Замикаю я *шалас*, беру діти навперед себе та й гайда на царинку кукурудзки підсапувати (Марко Черемшина. Козак); *колешня* (*колешині*) ‘приміщення для худоби, для господарського реманенту’: Хутір гарний, двори великі; комори, стайні, *колешині* – усе під побоями, усе нові (Ю. Федькович. Опришок); *кліть* ‘комора’: Одокія (старша) узяла сестру попідсилу та веде в *кліть*, а я кинувся вперед, аби боржій *кліть* відомкнути та постелити (Ю. Федькович. Люба – згуба); *бурдей* ‘стара благоденська хата’: То за цу царинку маєш, діду, позавуш, а за цес *бурдей* межі ребра, – каже (Марко Черемшина. Дід); *шопа* ‘приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту, дров тощо; повітка’: Танасій пішов до *шінчени* під хатою, вніс дров та приставив їх до ватри (А. Крушельницький. Рубають ліс); *оборіг* ‘повітка на чотирьох стовпах для сіна, соломи’: В скрині нічо, в полицях нічо, в коморі нічо, в *оборозі* сіно (Марко Черемшина. Поменник); *царок* ‘відгороджене місце в хліві (рідше в хаті) для молодих тварин’: А як люди, що шанують тебе, пробують твою литку, то не пиши, як свиня в *царку*, бо заважаєш чесним газдам порцію випити (М. Козоріс. Чорногора говорить); *обора* ‘частина садиби, приміщення для худоби’: Ото колись прий-

шов отець Кралевич до гуцула, питається, де жінка. – *Обору*, перебачейте, підмігат (Г.Хоткевич. Довбуш); *шніхлір* ‘приміщення для зерна’: Службні будинки, як-от стайня, *шніхлір* тощо, – це було міцне <...> (Г. Хоткевич. Довбуш) та ін.

Гуцульський побут немислимий без свійських тварин, птахів, діалектні назви яких увійшли до реєстру Словника. Серед них – *когут* ‘півень’: Ходи, аж не здохнеш в нечистім десь краю, / Де дзвони не дзвоня, не піє *когут* (Ю. Федькович. Новобранчик); *марта* (*марга*), *маржина*, *товарета* ‘худоба’: Я звертаюсь до тебе, / як лунчина – ветха трава – / перестояне сіно, / що й *марта* охоти не має (В. Герасим’юк. Я звертаюсь до тебе...); Пішла, бо треба видіти, чи пора *маржину* виганяти (М. Яновський. Служниця); Казавсми: сокотиси, не гони коровку межи чужі товарета, а вона ні та й ні, ід богацькій *маржині*, газдиня, прилучела (Марко Черемшина. Більмо); *дріб* (*дроб’є*, *дроб’ета*, *дроб’ята*) ‘вівці, ягнята’, *єрчета* (*єрчіта*): ‘ягнята віком до року, молоденькі ягнята’: Пригнали мні нужда та неволя та смучі мадяри. Аді, обсіли хату, забрали коні, маржину, *дріб*, а навіть *єрчета* забрали, та й доньку вінка збавили, збавив би їм біг долю, та й пішли (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); *ватула* ‘ялова вівця’: *перен.*: Ти, *ватуле* паршива, скажи мені, хто кому газда? Чи я тобі, чи ти мені? (М. Козоріс. Чорногора говорить); *шкан’є* ‘кінь’: То як моє *шкан’є*, – думає собі Юра, – несе повні терхи афин <...> (А. Крушельницький. Рубають ліс); *котюга* (*кутюга*), *пирга*, *гайда* ‘собака’: Єк молодечьок, біг борше боронити мене вид *кутюги* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); у *порівн.* Та ти, доне моя, було взяти вперед букорію і задушити мене як *пиргу* <...> (М. Козоріс. Чорногора говорить); Умлі ока, єк білиця у смереку из-перед стрільця, вихопивси я високо у кіле з перед *гайди* <...> (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Низку гуцульських діалектних слів, опрацьованих у Словнику, становлять слова, що позначають побутові трудові процеси і дії, зокрема *кутати*(*си,ся*) ‘поратися коло домашнього господарства’: Параска *кутається* коло печі (А. Крушельницький. Рубають ліс); *сокотити* ‘берегти, стерегти, пильнувати’: Най тебе Бог *сокотить* (М. Павлик. Юрко Куликів); *пантрувати* ‘пильнувати, стежити’: Юру [образ, ікона], – каже, – найдеш над тов скринев, де ксьондз парастаси правит, лиш добре *пантруй* тай зараз його найдеш

(О. Манчук. Светий Юрій); *партолити* ‘готувати щось їсти’: Сестри збилися на припічку, а мама щось *партолили* на вечеру – звычайне, бідні (М. Павлик. Юрко Куликів); *харчувати* ‘їсти, споживати’: Як *похарчували*, Параска випросила у дьиді банку й пішла в читальняну крамницю <...> (А. Крушельницький. Рубають ліс); *газдувати* ‘господарювати’: А Семенкова віддалася у двадцять років, та *газдують* нівроку файно (Д. Харов’юк. Палагна); *блвучити* ‘байдикувати, марнувати час’: Віно вже здавна збивається з людської кривди, – а вни собі *блвучать*: грають, сьпівають, сидять та ждуть першого ліпшого <...> (М. Павлик. Юрко Куликів); *гарувати* (*гарувати*), *крірвавити* ‘тяжко працювати’: Чьоловік *гарует* на світі ціле жите, єк вів у ермі. Нираз ни маєт коли й сісти, а ни то си виспати (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Хоть ти не калічка, але ти богацька одиначка, тобі не *гарувати*, не *крірвавити* з молодюками (Марко Черемшина. За мачуху молоденьку...); *дерти* ‘копати, брати (про картоплю)’: Отже, вона дерла буришку (А. Крушельницький. Рубають ліс); *вергати* (*веречі*) ‘кидати, шпурляти’: І *верг*, нене, каманакон / В шовкову мураву, / І впав лицем на могилу, / Неначе без сили (Ю. Федькович. Доля); *корнсти* (*си, ся*), (*скорнсти*) ‘будити зі сну’: Може, ще нічого нема, а ти усіх *скорнеєси* (Г. Хоткевич. Довбуш); *гледжити*, *гледжіти*, *гльиджити*, *гледжати*, *гледжіти*, *гледжіти* ‘робити сир за допомогою глегу, частини шлунка маленького теляти’: Цілу днину обходить маржину, годує, доглядає, доїть корови, *гледже* молоко, аж вакар з дива вийти не може (А. Крушельницький. Рубають ліс); *набуватиси* ‘веселитися; проводити гарно час, перебуваючи в гостях, в компанії’: Коло церкви народи народенні. Пют та *набуваютьси* (О. Манчук. Храм) та ін.

Отже, у Словнику лексикографічно опрацьована, поряд з іншою, гуцульська діалектна побутова лексика. Як засвідчують проаналізовані словникові статті, гуцульська діалектна побутова лексика досить повно заманіфестована в українській художній мові, вона репрезентована діалектизмами різних семантичних груп. Значну кількість їх становлять етнографізми, різновид лексичних діалектизмів, що відбивають матеріальну і духовну культуру гуцулів. Мовною особливістю етнографізмів є те, що такі слова не мають лексичних відповідників у літературній мові, оскільки вони позначають побутові реалії, функціонування яких обмежено теренами

лише Гуцульщини або і суміжних земель, а отже, не мають загальнонаціонального поширення. Це добре ілюструють опрацьовані у Словнику назви одягу, їжі, господарських речей тощо.

У зв'язку з тим, що мова, передовсім лексика, є засобом, за допомогою якого “ми отримуємо більшу частину відомостей про культуру”¹, важко переоцінити значення лексикографічного опрацювання гуцульської діалектної побутової лексики, особливо етно-графізмів, у пізнанні матеріальної й духовної культури гуцулів, а також у вивченні освоєння українською художньою літературою гуцульського побуту, особливостей і специфіки використання різними авторами гуцульських діалектизмів побутової сфери в художніх текстах. Для багатьох гуцульських лексичних побутовізмів їхні словникові статті – це ще й широкий контекст, який дає змогу простежити картину входження гуцульського діалектного слова в сучасну українську літературну мову.

Відомості про гуцульські побутові реалії, які подають аналізовані словникові статті, неоціненний матеріал для лінгвокультурологічних студій, для дослідження “національного культурного простору в категоріях мови, тексту”². Як слушно зауважив В. І. Кононенко, “визначення українського лінгвокультурологічного корпусу на літературній основі доповнює діалектне, соціально-територіальне й інше розшарування в межах єдиного культурного простору; функціонування літературного стандарту за умов включення різного роду регіоналізмів, етнографізмів, екзотизмів і под. не лише не руйнує спільне національне підґрунтя, а й розширює його обрії”³. Гуцульський культурний простір є органічним складником загальнонаціонального українського культурного надбання, і активне проникнення в сучасну українську мовну картину світу низки вищезгаданих гуцульських етнографізмів, укорінення їх у літературному стандарті – яскраве тому підтвердження.

ГУЦУЛЬСЬКА ДЕМОНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

Важливим компонентом культури гуцулів є їх вірування, у якому відбито особливості й специфіку світобачення, світовідчуття й світосприймання горян. Чинником, можливо, визначальним, формування гуцульської культури були природні умови замешкання, гірська місцевість, складний клімат, віддаленість, певна відособленість від інших етнографічних груп українського етносу. М. Коцюбинський, пізнавши гуцульський побут, звичаї, повір'я, писав: “Якби Ви знали, яка тут велична природа, який цікавий народ гуцули, з багатою, своєрідною психікою, з буйною фантазією, дивними звичаями і мовою. Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні номади, вони так тісно зв'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства”¹.

Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” засвідчує, що для мовної картини світу гуцулів демонологічна лексика актуальна, значуща, семантико-символічно насажена. Без цієї лексики гуцульська вербальна модель світу буде неповною і збідненою й неадекватно відображатиме світогляд, культуру гуцулів.

Гуцульська демонологічна лексика за своєю структурою неоднорідна. Серед неї за своїми денотатними властивостями виділяються принаймні дві групи номінацій, одну з яких становлять найменування на позначення власне демонів, а іншу – назви реальних людей, наділених надприродною силою, так званих “непростих”. Ці дві групи лексем репрезентують різні світи, але, як слушно зауважив П. Ю. Гриценко, “ці два світи, традиційно оцінювані як опозитивні, навіть ворожі, не відділені неперехідною межею. Єднальною ланкою між ними є не лише антропоморфне начало у творенні

¹ Коцюбинський М. Лист до Євгена Чикаленка // Михайло Коцюбинський. Твори в семи томах. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 7. Листи. – С. 130.

¹ Коул С., Скрибнер С. Культура и мышление. – М.: Прогресс, 1977. – С. 54.

² Кононенко В. І. Мова в контексті культури. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – С. 13.

³ Кононенко В. І. Знач. праця, с. 27.

людською уявою міфічних істот, не лише моделювання цього поза-людського світу за зразком людського життя, людського соціуму, а й структура демонічного простору, у якій виразно окреслюються зони, перехідні до світу людей. Грань між світом людей і світом демонів зневиразнена завдяки існуванню повір'їв¹.

Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” фіксує назви як власне демонів, так і “непростих”. У гуцульських говірках серед назв демонів виділяється група номенів на позначення злого духа, нечистої сили – надприродної істоти, яка втілює в собі зло. Народна уява змальовує її у вигляді темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками. Поряд із загальнонаціональною назвою *чорт*, яка на Гуцульщині не має такого поширення, як в літературній мові, в гуцульських говірках функціонують локальні назви, з-поміж яких у Словнику лексикографічно опрацьовані такі:

АРІДНИК 1. Очільник нечистої сили, злих духів, найстарший чорт, володар пекла. *Чорт за чортом, щезник за щезником плили в божевільному поспіху темними підземними ріками, густими мов деготь морями, одну землю за другою минаючи, до Тридев'ятої Землі прямуючи, в якій Арідник, найстарший сатана, що чортює над чортами і щезниками, очікує кожного року своїх підвладних із звідомленням* (Р.Єндик. Регіт Арідника); *Стис кулаки, аби ними погрозити нічистій силі в очі тай сперти її своїов міцьов вид свого тіла тай своїї душі, так ек то робив він досив, кепкуючі навіть із самого Арідника, а ни то з його слуг* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

2. Нечиста сила, чорт. – *Хто? – пошепки перепитав Сашко в Теревовлі. – Щезби? – Арідник. – Хто?! – Чорт! – голосно прошепотів Теревовля* (М. Римар. Білий слон); *А може, з якимось арідником спілку зав'язав?..* (Б. Загорулько. Чорногора).

Мова української художньої літератури фіксує як синонімічну назву до арідник 1 також археюда: *А з шуму на воді, що збивавси на крутіжях, повстав Арідник – Архсюда* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік). До арідник 2 у гуцульських говірках є чимало па-

¹ Гриценко П. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону // Наталя Хобзей. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – С. 3–4.

ралельних назв. Добрий знавець Гуцульщини С. Пушик зауважив: “Звернімо увагу на те, що карпатський чорт у фольклорі досить розумний. Він виконує найважчу роботу, творить дива, сила його невимірна, але в своїх учинках прямолінійний до примітивізму. Він, як ніхто, має так багато імен: дідько, сатана, біс, диявол, щезби, пекун, щезник, пан, він, той, рогатий, пек йому, осина, осинавець, хвостатий, окаменюшник, злий, скаженів би, пропасник, дьябол, хованець, інклюз, інклюзник, злий дух, чортяк, юрчик, біда, шамок, гонихмарник, шатан, люципер, домар... – та чи нечисту силу перерахуєш”¹. Ряд із зазначених гуцульських діалектних номінацій нечистої сили та інших освоєно українською художньою мовою, зокрема *щезник*, *той*, *осинавець*, *пекун*, *антипко*, *помічник*, *юда* та ін.: *Іван повернувся і скаменів: “На камені, верхи, сидів “той”, щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флюяру”* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); – *Йой, людоньки, що виділа-м коло Дзвінчукового обійстя. Не повірите, Дідька, щезника виділа-м. Свят, свят, з нами хресна сила* (В. Бабій. Запродана душа); *Є дві сили, що рядять світом: божжа сила і дідьча сила. Однаково могутні, однаково задрі на людське благополучіє, і не часто так одразу визнаєш, де діється божжа воля, а де дідьча. Можливо, що і в данім випадку: божжа воля якось проворонила, і воля арідника, осинавця того, ади, взяла верх* (Г. Хоткевич. Довбуш); *А другі, то аж си присегали оперед Иванчіком, ек він їм ни вірив, шо таки на свої власні очі виділи в тім вітроломі високо в хмарах над земнев убраного в усім черленим убраню, в черленим кумпаці на голові, здоровезного, зарослого, отек жид, чорнов довгов бородов найстаршого чорногірського градового царя, проклетого Пекуну, шо сидів у вогненій тарниці на вороним кони, убраним у шонайгримкійші дзвинки тай їхаючи так буйно, шо аж вид копит буйного коня искрами сипало, ек вид чорногірської вогненої змій, ніс, ніби половик курку, у своїх вогнених пазурях наоперед себе маленьку дитинку, Олексієву душу просто в одзеро Нисамовите в Данциши, де, куючі град, вічно чьорти данцуют* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); – *Я естем Антипко, домашній чорт космацького газди Штефана Дзвінчука* (Р. Федорів. Жбан вина); *“Тай то сами очі видет хльо-о-о”, шо цес ни піший...”, – говорив, всімі-*

¹ Пушик С. Перо Золотого Птаха. – Ужгород: Карпати, 1978. – С. 217.

хаючіси притаснов усмішков. – “Ой ні! Маєт помічника... й то доброго до усього. Тай ни гадай, шо то лиш одного помічника він маєт?” (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Кожної миті вони обережуть від підступної рисі розгніваного спросоння вуйка-ведмедя чи бика дикого, рогатого від юдів, нявок і нічниць та іншого злодухого поріддя* (Б. Загорулько. Черногора).

Лексикографічне опрацювання слів на позначення “бісівського поріддя” відбиває чортівську ієрархію та певною мірою “спеціалізацію”. *Аріднику* (археюді, триюді) підпорядковані всі інші звичайні чорти. З іншого боку, *Пекун*, наприклад, “спеціалізується” на куванні граду та завданні шкоди людям через наслання граду; *антипо*, *помічник* – домашні чорти конкретних власників тощо.

Часто вживаним у художній літературі на гуцульську тематику є *чугайстир* – номен на позначення доброго і веселого лісового духа, який оберігає людей від лісових мавок, допомагає їм, якщо вони заблудились у лісі, наприклад: *Сухі гіллячки розсунулись тихо, і з лісу вийшов якийсь чоловік. Він був без одежі. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточувало круглі і добрі очі, заклинилось на бороді і звисало на грудях. Він склав на великий живіт зарослі вовною руки і підійшов до Івана. Тоді Іван зразу його пізнав. Се був веселий **чугайстир**, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *Як оком кліпнути, нетлінні нявки урвали танець над рікою, а **чугайстир** штурнув арідникові плитою у його чорні ребра* (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); *Наче велетень з білого снігу, / Прокидався **Чугайстер** зі сну, / Перекидував скелі з розбігу, / Перескакував прірву страшну* (О. Олесь. На зелених горах); *Витягнув голову в тому напрямі тай наслухує. Гомін іде по лісі й зрадливо стихає. Що це? Ніхто не наближається. Вовк, медвідь, орел? А може мавка або **чугайстер**?* І знову тихо і шумно заразом, гей у млині (Г. Смольський. Олекса Довбуш) та ін. Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” подає й синонімічні назви до *чугайстер* – *лісун* та *дикун*: *І лісун, що без тіни був зроду, / Тремтячи, озиравсь навкруги, / І Русалки ховались у воду, / І під ними тряслись береги* (О. Олесь. На зелених горах); *З ліса біг старий **дикун**. Усій оброслий, ек кутюга, у широкім ремени та з порожнім бурдюгом* (О. Манчук. Лісова дівка).

Словник фіксує синонімічний ряд номенів *нявка* – *лісна* – *лісовиця* – *лісова дівка*, об'єднаний значенням ‘міфічна істота у вигляді прекрасної дівчини, що живе в лісі й може змінювати свою зовнішність, являючись чоловікам’¹; при цьому найбільш поширеним у художній мові є діалектизми *нявка* і *лісна*: *Але найголовнішим светом Розійгри є для **нявок**, тих красних, майже ніколи невидимих голим оком лісових дівци, шо то вни на Розійгри в полудне полюют на сп'ючих мушиін тай хапают їх у сні в безвісти на своїх коханців – любих любасів* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Усі знали, що вона ніяка не лісна, не мертвородна дитина, котра через сім літ блукань у **нявку** обертається, знали, що це дівчина з сусіднього села, хоч горда і неприступна, хоч і поганської віри, а все ж челядинка, але зараз всі так ненавиділи її, так потерпали душею перед нею, що декотрим в очах аж “відслонені”, як у **нявках**, нутроці її ввижались* (Б. Загорулько. Черногора); *А **нявка** си радувала, шо хлопец пішов блудом, шо остатну цстку криви уже з него вісисаєт, шо став слабый, ек павутина, без свої гадки і без памєти* (О. Манчук. Лісова дівка); *Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а **нявка*** (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *А вона справжня... як гуцули називають? Ага – **нявка**!* (А. Хлистова. Олекса Довбуш); *Дівчата й молодиці бачили в ній свого найзапеклішого, найнебезпечнішого ворога – спокусницю, розлучницю, **лісну**, що до смерті закохує не лише хлопців, а й жонатих* (Б. Загорулько. Черногора); *Уна доснагу так виглядала, ек тоти **лісни**, шо про ні нираз люде розказували у дедєвим млині, бувало, говиркуючі мижи собов про лісни та їх ворогів, диких людей-дикунів* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Івана кортіло їй розказати, як його кликала у полонині **лісна**, прибравши голос з Марічки, але він обминав тону згадку* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); *Дідич на мене, як за невиданою серницею полює, сільські котюгами цькують, **лісною** рахують, убійницею. А за віщо?* (Б. Загорулько. Черногора).

Менш поширена спільнокоренева назва *лісовиця*: *Кажуть: ліс сам садиться, а пантрують його молоденькі **лісовиці**, нявки нашому* (М. Яновський. Гірське серце); *Там в Мольфара сидить*

¹ *Хобзей Н.* Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – С. 117.

/ Три громи на плечі, / Чешуть коси дощем **Лісовиці** (Б. Радиш. Черемош купає місяця). Уживається в українській художній мові і складена назва – *лісова дівка: А бодай ти пропала, бодай щезла від нас ирисних, ти нявко лукава, у калюхи вбрана, лісова дівко* (О. Манчук. Лісова дівка).

Ілюстративні матеріали до словникових статей дають вичерпне уявлення про витворений гуцульською фантазією образ карпатських мавок: звідки вони беруться, який їх зовнішній вигляд, яке основне їхнє заняття, улюблена справа, як відпочивають, хто їхні вороги тощо.

У Словнику лексикографічно опрацьовано й лексему *нічниця*, яка має значення ‘міфічна істота в образі дівчини, яка забирає сон і викликає безсоння, завдає шкоди людині’: *Дід Дмитро жив у злагоді з домовиками й лісовиками, ворожбитами й мольфарамі, міг показати, котрий чоловік вмис відвернути град, котрого слід стерегтися, аби не наврочив, – такий вродився з поганими очима. Легіням докладно розповідав про дівку-нічницю або бісицю, що може заманути молодого у безвість (М. Яновський. Гірське серце); Двадцять чарівниць йому сорочку ткало, двадцять мавок і нічниць її у чорній воді прало, і не беруть отамана кулі (В. Гжицький. Опришки).*

Подає Словник і гуцулізм *нетленник*, який у гуцульських говірках уживається зі значенням ‘міфічна істота, яка живе в лісі і визначає долю новонародженій дитині’¹ або ‘міфічна істота, мертвець, що воскресає вночі і пророкує долю подорожнім’²: *Тепер уже Юрчик не сумнівався, що то якась нечиста сила, нетленник чи лісовик у людській подобі (В. Гжицький. Опришки).*

Групу “земних богів”, “непростих” у Словнику репрезентовано лексемами *примівник*, *байльник*, *градівник*, *віжлун*, *чинатарь*, *чередінник*, *мольфар*, *вовкун*, *гадер* та ін. Вони номінують людей, наділених надприродною силою, яка ними застосовується на користь людини або на її шкоду. Так, *примівник* – це ‘людина, яка лікує хвороби заговляннями, зашіптуваннями, що зазвичай супроводжуються певними ритуальними діями, та іншими немедичними засо-

¹ Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – С. 133.

² Кобилянський Б. В. Східнокарпатські міфоніми // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 45–46.

бами’. З таким же значенням Словник фіксує назву *байльник*. Обидві лексеми споріднені й внутрішньою формою: сила позначуваних ними осіб ґрунтується на тому, що вони вміють “заговорити” хворобу, інакше кажучи, на мовленому слові, на лікувальному ефекті примовляння, баяння: *Вони [непрості – ?] усскі – корові, кінцькі, коточі, песії, курічі, гусії, жабії, рибії, мишині, до усекої живини, що из кожної живини уживає густ. Ще є гадер, вовкун, градівник, хмарник, верхоблюд. ще є віжлун і віжлунка, але найголовніший – байльник, примівник. Найсильніше діє примова, говорення, бай (Т. Прохасько. Непрості); Від батька, знаного віщуна і примівника, він перейняв не лише теслярські премудрості, а й уміння безпомилково вибирати щасливі місця під церкви, таздівські обійстя, колиби, стоїща, зимарки, містки, відшукуючи в околициньому лісовому і полонинському світі такі прикмети, які провіщали новій будівлі міцність, довговічність, охорону від усіляких лихих сил, а людині й маржині сталий доброжиток (Б. Загорулько. Чорногора).*

Градівник, як і *хмарник*, позначають людину, яка вміє розганяти хмари, відвертати град або його наслати: *Мало си шо цілий світ ни завалив вид Арідникового гласу, а вид того чесу у саму опівничь кожного року на Благовішніне зувезде, з цілого світа, злітаютси чьорти, упирі, відьми, лісни, бісиці, градівники й вся ничіста сила, шо пидлегаєт йому, “изчез би”, до него на репорт (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчик); Про Григора Нечесаного з-під Максимця, що майже на межі із Закарпаттям, лісник Зеленчук розказував: мольфар, градівник, градобур, бурівник, хмарник, тобто відвертає градові хмари (С. Пушик. Перо Золотого Птаха).*

Людину, яка може передбачувати майбутнє, гуцули називають *віжлуном*. Українська художня мова освоїла й це слово: *Коли дім збудований, він стає мудрішим від усіх пророків і віжлунів (Т. Прохасько. Непрості); Дві жінки – віжлунка і гадерниця – обили Анну і загорнули її в кльорові ліжники (Т. Прохасько. Непрості).*

Популярні серед гуцулів і *гадері* – люди, які заговляють від укусу гадюк або мають владу над ними. Словник фіксує як назву *гадерниця* (див. попередній приклад), так і *гадер*: *Жити – це розв’язувати і зав’язувати вузли, руками і всім іншим, – вчив його колись непростий-гадер і дав цілу в’язанку шкірок вужів (Т. Прохасько. Непрості).*

Зазвичай “непрості” завдають людям різної шкоди, їх остерігаються, побоюються. Виразно шкідливими є *чінатарі* ‘люди, які можуть завдавати іншим людям лиха’: *Засохрани її, Госпидку, вид кіточьки, вид фиси й вид звіри, вид лихого чьоловіка й вид чередінників й чінатарьок* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *Здавало ми си, шо ціла церков справ’єст на мене пальцями, аби піп виверг мене из церкви, бо я жінка чінатаря* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік). *Чередінники* – це ті ж чінатарі, які спеціалізуються на худобі, маржині. Вони можуть відбирати молоко, наслати хвороби, погибель на маржину, однак можуть причинити шкоду й людям: *Довстріту, намахуючі та злісно січючі кулаками, грозив ничісту силу, чередінників й чередінниц, посилав їм заборону вид манни у своїх коровок, остро викрикуючі на всій рот, так ек би збожжеволів* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); *У вечер перед Благовішінем, ек усі мольфарі й чередінники, так и дідо Иванчік ворожів усекі ворожки й примов’єв примівки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Зловорожими зазвичай є дії мольфарів. Мольфар, за матеріалами словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, – це ‘ворожбит, ворожіння якого завдає людям біди, лиха’: *Не мольфаром, що насилає на людей різні біди, а добро творцем буде* (Б. Загорулько. Черногора); *Коли дід був уже далеко, зміркував Олекса, що то не звичайний собі дідок, але мольфар, діднав і став просити, щоб йому поворожив* (Г. Смольський. Олекса Довбуш); *Соколюк вигукнув ці слова так дивно і ствердно, що вони прозвучали, як заклинання мольфара* (М. Дзюба. Укриті небом); *Всіх, всіх запрошую: і мавок, і блудів, і домовиків, і дідів, і коминарів, білих та чорних лас, і лісовиків, і потопельників, і мольфарів – усіх, усіх* (П. Федюк. Самотня зірниця). Значно рідше мольфар може відвертати біду, пор.: *Був серед них наче гірський мольфар, що тільки один знав таємницю, що давала йому силу відвертати нещастя від його парафії* (І. Вільде. Сестри Річинські).

Таким чином, словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” лексикографічно інтерпретує сегмент гуцульського демонімікону, заманіфестованого в українській літературі. За своїм обсягом він майже покриває весь демонологічний світ Гуцульщини. Подана в Словнику інформація про гуцульських

міфічних істот та людей, наділених надприродною силою, в лексико-семантичній характеристиці демонологічної лексики та відповідні ілюстративні матеріали до неї доповнюють і поглиблюють етнолінгвістичні студії про гуцульську демонологію в контексті української та слов’янської міфологій.

ОНИМИ У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

Специфічною проблемою для словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” є пропріальна лексика, використана в художніх текстах на гуцульську тематику. Власні назви за своєю природою не є діалектизмами в загальноприйнятому розумінні. Характерно, що предметом діалектологічних студій зазвичай є апелювативна лексика, водночас діалектні словники не подають пропріальну лексику, хоч деякі мовознавці підкреслюють необхідність спеціального вивчення діалектологічних аспектів ономастичної лексики. Так, І. І. Ковалик, розмірковуючи над тим, чи всі топонімічні назви належать до загального лексичного складу, які з них можна віднести до основного словникового фонду, зауважив: “Гадаємо, що назви великих міст і рік певної країни можна віднести до основного словникового фонду загальнонародної мови даного народу. Загальновідомі місцеві топонімічні назви певного району можна, мабуть, віднести до основного словникового фонду даної говірки¹. Отже, учений вважав за необхідне онімну лексику розглядати як важливий компонент загальнонаціонального лексикону, при цьому розрізняти загальнономвні та місцеві, регіональні оніми.

Утім, зв’язок пропріальної лексики з діалектними лексемами очевидний. По-перше, в основі багатьох онімів лежать діалектні назви, напр.: *Гаджина* – назва полонини, яку утворено семантичним шляхом від апелюватива *гаджина* ‘гірське пасовище; полонина’; *Гута* – ‘назва села, що постала внаслідок перенесення її з ді-

¹ Ковалик І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом *-иц-я*, *(-ниц-я)*) // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмови В. Грещук. – Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. – С. 360.

лектної назви склоплавильного заводу¹; *Чертіж* ‘назва присілка, в основі якого діалектне слово *чертіж* ‘поляна в лісі, галявина на зрубі’²; *Гогодзи* – ‘назва гори, яку утворено шляхом переосмислення від апелятива *гогодзи* ‘брусниця’³; *Чуркало* – ‘назва потоку, в основі якого гуцульський діалектний апелятив *чуркало* ‘джерело; дерев’яний жолоб, по якому стікає джерельна вода’⁴ та ін. По-друге, ономастикон різних регіонів характеризується певними особливостями, співвідносними з діалектними опозиціями в сфері апелятивної лексики. Це добре унаочнюють окремі словотвірні типи онімної лексики, для яких характерна територіальна локалізація. Так, у східній частині України переважають прізвища на *-енк-о*, натомість прізвища на *-ук*, *-чук* можна вважати основним західноукраїнським типом⁵. “Західна частина України (Правобережжя з Галичиною, Буковиною і Закарпаттям) взагалі характеризуються різноманітністю словотворчих типів прізвищ, серед яких величезну більшість становлять дуже нечисленні групи, що в окремих областях налічують усього кілька сотих процента. Мимоволі приходить на думку аналогія з діалектною роздрібненістю південно-західного наріччя. Чи не ці причини обумовили цю роздрібненість, створили і ту величезну кількість різноманітних словотвірних типів прізвищ, яких не зустрічаємо в центральних і східних областях України?” – свого часу цілком справедливо поставив питання дослідник українських прізвищ Ю. Редько⁶. Він наводить низку словотворчих типів прізвищ, зокрема на *-айк-о*, *-айк-а*, *-ейк-о*, *-ейк-а*, *-еньк-о*, *-еньк-а*, *-ись*, *-ась*, *-есь*, *-оньк-а*, *-оньк-о*, *-усь*, *-уньк-а*, *-уник*, *-ось*, ареали яких обмежено трьома-чотирма західними областями. Очевидно, подібні особливості словотворення характерні й для інших ділянок українського онімного простору – ойконімії, гідронімії, міфонімії тощо.

¹ *Габорах М.* Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): Історико-етимологічний словник. – Івано-Франківськ: ОІППО; Снятин: ПрутПринт, 2007. – С. 49.

² Там само, с. 177.

³ *Габорах М.* Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник / Мирослав Габорах / Вид. 2-е, доп. і уточн. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – С. 112.

⁴ *Габорах М.* Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник / Вид. 2-е, доп. і уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 514.

⁵ *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 195–196.

⁶ Там само, с. 212.

У художніх текстах на гуцульську тематику, в яких використано лексичні діалектизми, є чимало різнотипних власних назв, частина з яких є виразними маркерами гуцульськості, як і гуцульські діалектні слова. Такі власні назви поширені на Гуцульщині. Одні з них (*Говерла*, *Прут*, *Косів*, *Довбуш*, *Чугайстер*) відомі не тільки на Гуцульщині, а й далеко за її межами, функціонування інших обмежено ареалом Гуцульщини, її частини, або і сусідніх прилеглих до неї територій, однак і одні, і другі мають безпосереднє відношення до гуцульського лексикону, є його невід’ємними складниками. А тому, з огляду на характер Словника, будуть залучені до лексикографічного опрацювання.

Специфіка онімної лексики вимагає обумовлення принципів подання власних назв у Словнику гуцульських лексичних діалектизмів у художній мові. Передовсім необхідно визначитися, чи подавати оніми в основному корпусі Словника в алфавітному порядку поряд із апелятивною діалектною лексикою, чи розмістити їх в додатку. Номінативно-семантична своєрідність власних назв, брак достатніх підстав для визнання за онімами статусу діалектного слова спричинюють окреме лексикографічне опрацювання таких слів у додатку до основного корпусу Словника гуцульських лексичних діалектизмів в українській художній мові.

Інше важливе питання пов’язано з повнотою охоплення Словником онімної лексики, використаної в художніх текстах, на основі яких укладено лексичну картотеку Словника. Серед власних назв, наявних у картотечі, більшість становлять слова, пов’язані з Гуцульщиною, є її ідентифікаторами, проте є чимало таких, які індиферентні щодо неї, напр.: *Козак*, *Дідушенко*, *Подляський*, *Львів*, *Чернівці*, *Броди*, *Дрогобич*, *Дунай* тощо: А крім цих трьох були ще Іван з Рахова – його дорадник і улюбленець, відважний, вродливий легінь; Василь Баюрак з Дори, у котрого поміщик забрав жінку, а він з помсти вбив пана, спалив його палац, а сам утік в опришки; був тут Дмитро Серичак з Загірського Ясеня – незамінний провідник під час походів у Закарпатті, Павло Орфенюк з Ямної, старий Данило Пугач з Кут – безжалісний месник і каратель панів, і наймолодший з присутніх – Михайло *Козак*, що втік від панської неволі з України (В. Гжицький. Опришки); У Черемошному його знали недоброю пам’яттю: уповноважений від районного МГБ, ма-

йор *Дідушенко* (М. Матіос. Солодка Даруся); Тим часом опришки хутко впоралися з панською скарбницею. Тисячі злотих каштеляна *Подляського*, пана *Косаковського* і панів *Романовських* Довбуш забрав зі собою (В. Бабій. Помста опришків); – Я пожду ще тиждень-два, поїду до *Львова* і побачиш, як коло Різдва всі твої спільники стануть у моєму бутині до роботи (А. Крушельницький. Рубають ліс); Та, мабуть, не всі такі дурні, як він таж з їх села вчаться хлопці в школах ген аж у *Чернівцях* (К. Малицька. Малий гуцулик); Анничка бачила, як Олекса ділив гурт на ватаги: були ватаги з-під *Переґінська* й *Бродів*, були з-під *Дрогобича* й *Коломиї*, на чолі кожної ватаги Олекса ставив ватажка (Р. Федорів. Жбан вина); Шипинська земля. Звідси невеличкі жилочки природи, потічки – *Петрівець*, *Брусничка*, *Звариш* – починають свій біг до далекого *Дунаю* (Р. Андріяшик. Сторонець). Такі і подібні власні назви в Словнику не опрацьовуються взагалі. Інакше кажучи, в додатку до Словника подаються назви географічних об'єктів Гуцульщини (ойконіми, гідроніми, ороніми), антропоніми, які іменують гуцулів, та інші різновиди онімів, характерних лише для Гуцульщини чи й суміжних з нею територій. Вони репрезентують більшість різновидів онімної лексики, зокрема:

ойконіми, назви населених пунктів – *Жаб'є*, *Космач*, *Косів*, *Кути*, *Криворівня*, *Микуличин*, *Дора*, *Ямна*, *Татарів*, *Устеріки* та ін.: Онде в Черемошовому яру довжезною смугою розкинулося *Жаб'є* (А. Крушельницький. Рубають ліс); Що ти тут робиш? *Космач* звідси далеко, він там, де лише починають рости гори (Р. Федорів. Жбан вина); Ми їздили на ярмарок у *Косів* / Без певної, признатися, мети <...> (М. Рильський. Карпатські октави); Вже встигли пагоби поснути, / Сповзає холод з темноти, / Вони ж із *Жаб'єго* на *Кути* / Крізь ніч глуху женуть плоти (О. Стрілець. Вночі на Черемоші); По другий бік потоку, тиснучись до землі, повзли зчорнілі скелети дерев'яних халуп *Криворівні* (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); Нюхом немов тільки вгадав, що вони з *Делятина* брали гори *Прутом* і на *Микуличин*, *Дору*, *Ямну*, *Татарів*. Везли на Мадярщину?.. Кому? Навіщо? (Б. Бойко. По голови... По голови...); Помалу, коли ми відплили вже геть, від того нещасного місця, минули *Устеріки* і дісталися на більшу, безпечнішу воду, я заспокоївся (Іван Франко. Терен у нозі);

ороніми, назви гір, гірських хребтів – *Говерла*, *Піп Іван*, *Петрос*, *Писаний Камінь* та ін.: Ми бачили *Говерлу* крізь туман, / Мов крізь прозору голубу запону, / І казковий, далекий *Піп Іван* / До лісового прислухався дзвону <...> (М. Рильський. Карпатські октави); Весілля, весілля, весілля в Карпатах. То *Чорногора* віддає свою дочку, красуню-*Говерлу*, за пишного легіня *Петроса* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає *Говерла*?); *Смереки* мов завмерли з витягнутими в синяву темними гілляками, а ген-ген високо над *Ігровцем* і *Писаним Каменем* на самих чубках посідали вже зірки і кліпаючи ясними дитячими очима, поглядають униз на гуцульські загороди, на царинки і посміхаються раді, коли побачили себе у блискучому зеркалі Черемошового плеса... (М. Козоріс. Чорногора говорить);

назви полонин – *Джерджя*, *Скупова*, *Гаджина*, *Луковиця*, *Чивчин*, *Кринта* та ін.: На *Зеленім Потоці*, на сонячній полонині *Джерджя*, збудували хату (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); А ген-далеко, де улітку синіла полонина *Скупова*, тепер біле, снігове море (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); То було в свято, саме на *Івана*, коли то в полонинах аж роїться від людей. Особливо на таких, як *Гаджина*, скажім, де багато усякого зела. Там і туя, невісточка, головатень, кучереvecь, нитота, грань, брустурник – все то помічні зела. Одні на людину, другі на худобу (Г. Хоткевич. Довбуш); – Відав на *Буркут* підемо, а там почерез полонину *Луковицю* – до кордону... (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); *Мицканюк* – зеленський газда, пахтував у цьому році велику і гарну березівську полонину *Чивчин* (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині); За переказами, *Кринта* – полонина належала воровові *Олекси Довбуша* багачеві *Миколі Дідушкові* (Степан Пушик. Карпатське літо);

гідроніми, назви рік, потоків, озер – *Черемош*, *Прут*, *Альбінець*, *Марічейка*, *Несамовите* та ін.: В дзеркалі *Черемоша* скелі високії / Ломлються, кришуться, б'ються (Д. Загул. В дзеркалі Черемоша скелі високії); В полудень заґін *Довбуша* подолав перевал і у верхів'ї *Пруту* розташувався на спочинок (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); *Чорний Черемош* приймає до себе *Альбінець* – потік <...> (Степан Пушик. Карпатське літо); <...> а те, справжнє озеро, що називають *Шибеним* або *Марічейкою*, залишилося справа,

на високій горі <...> (Степан Пушик. 37 діб у Буркуті); – Певно, хтось верг камінь у *Несамовите озеро*, – порушила мовчанку Софія (М. Яновський. Гірське серце);

антропоніми, імена персонажів, їх прізвиська і прізвиська – *Анниця*, *Николаїха*, *Йваниха*, *Шепитарючка*, *Кленючка*, *Довбуш*, *Смикайло* та ін.: ГУЦУЛКА. У *Анниці* – вечорниці, у *Анниці* – танці, А *Анниці* свого Гриці злапала за... пальці (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, або як Іцка зрадила Коза); – А то ти, Дзельман? – допевнювалася *Николаїха* і додала ще, що вона Лівакова жінка (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); – *Йванихо*, та в неї, ади, калюхи відслонені! (Б. Загорулько. Чорногора); А *Шепитарючка* як того почула, та як не завершить, аж трупарня здриглася: – То його убив ревізор кривоустий! (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); Німець витріщився на хлопця, очі налилися люттю, і стара *Кленючка*, *Йванкова* мати, що доїла під піддашшям козу, не встигла синові на порятунок (Р. Федорів. Євшан-зілля); Терпіли, люде, терпіли – та пішли шукати *Довбуша*, може би, він яку раду, каут, дав (Г. Хоткевич. Довбуш); Згадав іще Олекса, що колись, пасучи на Лостуні, познайомився з хлопцем одним, що добре вмів грати на скрипку. Тому ніхто не звав його на ймення, а тільки *Смикайло* (Г. Хоткевич. Довбуш);

міфони́ми, назви міфічних істот – *Аридник*, *Чугайстер* та ін.: А *Аридник* запанував злим духом – темнотов ночі, нечистов силов (П. Шекерик-Доників, Дідо Иванчік); Видибує з своїх таїнних хоромів лісовий володар *Чугайстер*, білий дух карпатських нетрів, і нечутно підступає до кожної звірини, до кожного птаха, до риби у водах, підступає і нашіптує: Спить, мої діти, спить <...> (Р. Федорів. Таїна);

зооніми, клички тварин – *Біляня*, *Педлешко*, *Збуї*, *Багруша* та ін.: А Катерина, притуливши руку до грудей, підбігла до своєї *Білані*. Ось підвелися сумовиті і вогкі, як вересень, очі, на шії корови мелодійно обізався дзвоник (М. Стельмах Над Черемошем); За мнов убіх *Педлешко* у хату, а за ним увійшов дідо Иванчік (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Господар вивів зі стайні *Збуя*. – Запрягай (П. Федюк. Гуцульська мадонна у весільній сорочці); От уже *Багруша* облизується, проковтнувши останній пласт сінця (А. Крушельницький Рубають ліс);

У додатку подаються також усі гуцульськомарковані відоміні прикметники.

Глумачна частина різновидів онімної лексики має свою специфіку. До більшості антропонімів буде застосована стандартна формула “персонаж художнього твору”, наприклад:

МАРІКА КІКІНДЯК Персонаж художнього твору. *Вже не згадувала Маріку Кікіндяк – порядну таздівську доньку, з якою небіжчик-батько збирався його пошлюбити* (Б. Загорулько. Чорногора).

У словотвірно мотивованих антропонімах подається додатково покликання на вихідну форму, наприклад:

АННИЧЬКА Зм.-пестл. до **Анна**. Персонаж художнього твору. *Та й ще моя Анничька від першої небіжки, десь там обі перуть на Бистреці та най знають, най сокотяться якої придибашки* (Марко Черемшина. Козак).

НИКОЛАЇХА Назва дружини за іменем чоловіка **Никола**. Персонаж художнього твору. *Дзельман пізнав її по голосі і по волах і ніби допевнювався: – То ви, Николаїхо?* (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!).

ЧЕРЕДАРЮЧКА Назва дружини за прізвиськом чоловіка **Чередарюк**. Персонаж художнього твору. – *Ба кого ж ти, Чередарючко, з села виглядаєш, чи свого Чередарюка, чи отого Федуся мальованого?* (Марко Черемшина. Парубоцька справа).

Якщо антропонім позначає історичну особу, то в його семантичній характеристиці теж подається додаткова інформація, наприклад:

ДОВБУШ Ватажок карпатських опришків у 30–40 рр. XVIII ст., син гуцула з Печеніжина. Персонаж літературного твору. *Толкують святе письмо, про бувальщину гуторять, згадують Олексу Довбуша* (Улас Самчук. Гори говорять).

ЛУКА ГАРМАТІЙ Громадський і культурний діяч, що учителював у гуцульському селі Голови. Персонаж художнього твору. *Один між нами, був лише настоящий чоловік – се Лука Гарматій, учитель з Голов* (Гнат Хоткевич. Блуд).

Семантична характеристика топонімів здійснюється за формулою, у якій відображено різновид географічного об’єкта і його локалізацію, якщо її уможливує контекст, наприклад:

КРИВОРІВНЯ Назва села у Верховинському районі. *Дарадуда увійшов шош супавий у хату тай сказав остро: “Мав смих вже*

тобі примов'єти, але наперед мушу примовити отій глухій дівчині з **Криворівні**, бо вже ждеєт ше вид передчєра з своїм дєдем на примівку в мене” (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Якщо стара назва населеного пункту перейменована, то в семантичній характеристиці зазначається і сучасна назва, наприклад:

ЖАБ'Є Стара назва Верховини, селища міського типу, районного центру. *Онде в Черемошовому яру довжєсною смугою розкинулося Жаб'є* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

Вказівка на стару назву населеного пункту подається при тлумаченні сучасної назви:

ВЕРХОВИНА Назва селища міського типу, районного центру, колишнього Жаб'є. *І тоді від Сторонця до Вижниці, з Вижниці – до Кутів і Верховини в салонах автобусів дрижить в його губах дрімба, як дівка перед грїхом, і видовбує із себе то смішині, то жалісливі мелодії – так, що якоїсь то днини проїхала одна розтіцька молодиця з клумаками і відрами черешень аж до Яблуниці, пропустивши свої Розтоки, бо заслухалася Цвичкової гри* (М. Матіос. Солодка Даруся).

ДЖЕМІР Назва урочища, лісу між селами Нижній Березів Косівського району і Слобода Косівського району. *Вночі спустився з гори в Березів нижній, а звідти через гору Плескуцу поїхав аж у Джємір. Тут відпочали опришки і ждали розсвітку* (І. Березовський. Худан).

За такою ж формулою подаються й ороніми, зазначається різновид гірського об'єкта та його розташування:

ГОВЕРЛА Назва найвищої гори українських Карпат неподалік Ворохти на межі із Закарпаттям. *Якось із вершини Говерли козак кинув поглядом окіл і потім довго чудувався* (Б. Загорулько. Чорногора).

СОКІЛЬСЬКИЙ Назва скали у селі Тюдів Косівського району. *Розглядаюся, а просто мене грегїтна скала у височїнь рівно з хмаркою. То Сокільський – приятель каже* (Марко Черемшина. Марічку головка болить).

ВЕРХОВИНА Назва високогірної зони Карпат. *Навіть поверхове знайомство з Верховиною і підгір'ям здибило твої думки, розсипало звичні уявлення про догляд землі* (М. Стельмах. Над Черемошем).

ЧОРНОГОРА Назва пасма гір чорногірського хребта, що тягнеться від Чорної гори (Піп Іван) до Говерли і розмежовує Івано-Франківську і Закарпатську області. *Одні літували й зимували в Чорногорі, другі – в Чивчинах, треті – на Дземброні* (Б. Загорулько. Чорногора).

КИДРОВАТА Назва полонини біля села Бистрець Верховинського району. *А на полонині Кидроватїй показують сїдець Довбушів. – Єк си вийдєш на Кидровату, то треба трохи піти у долину, й там коло гребня на полі стоїт сїдець* (Г. Хоткевич. Довбуш, 453).

Аналогічно подаються і гідроніми:

ЧЕРЕМОШ Назва ріки, утвореної злиттям Білого й Чорного Черемошу в селі Устеріки Верховинського району. *Сьогодні по Черемошу не йшли дараби, і вода була чистою, прозорою, лєдь зеленуватою на глибині* (Я. Стецюк. Шумить Черемош).

СИНЄ ОКО Назва озера. *І спогад переносив на берег дикого полонинського озєрця, званого Синім оком* (Б. Загорулько. Чорногора).

СИВИЙ Назва потоку, лівої притоки Чорного Черемошу в Буркуті Верховинського району. *Можливо зупинилися вони біля мінерального джерела, яке називається буркутцем, а може, поїхали швидше, минули потїчок Сивий, що скаче по камінні <...>* (С. Пушик. 37 діб у Буркуті).

Зооніми подаються через означник “кличка” із зазначенням виду тварини:

ЧІЧКА Кличка кобили. *За часок прийшли два легїні з рискалями і взялася закопувати гуцулову Чїчку, аби її багацькі собаки не рознесли і не внаджувалися до маржини. – Це, хло', сам хамут, не конина, – каже один* (Марко Черемшина. Чічка).

БАГРУША Кличка корови. *От уже Багруша облизується, проковтнувши останній пласт сїнця* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

ПЕДЛЕШКО Кличка собаки. *За мнов убїх Пєдлєшко у хату, а за ним увїйшов дідо Иванчік* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Семантична характеристика міфонімів має відбити суттєві ознаки міфічної істоти, які визначаються художніми текстами, що її фіксують:

АРІДНИК Назва найстаршого чорта. *А з шуму на воді, що збивавси на крутізнях, повстав Арідник – Архюда* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

ЧУГАЙСТЕР Назва доброго лісового чоловіка, який оберігає людей від нявок. *Наче велетень з білого снігу / Прокидався Чугайстер зі сну, / Перекидував скелі з розбігу, / Перескакував прірву страшну* (О. Олесь. На зелених горах).

Таким чином, онімна лексика, засвідчена в художніх творах на гуцульську тематику, буде лексикографічно опрацьована в словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, при цьому власні назви, не пов’язані з Гуцульщиною, індивідуальні щодо гуцульської мовної картини світу, у ньому не будуть подані. Номінативно-сигніфікативна природа онімної лексики зумовила і спосіб її подання у згаданому Словнику: оніми отримують семантичну характеристику у додатку до основного корпусу Словника за відповідними формулами.

СЛОВНИК “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ” ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ ГУЦУЛІВ

Саме слово *культура* багатозначне, різні дослідники вкладають у нього неоднаковий зміст, тому спочатку обумовимо, що тут його значення оперте на загальнофілософське розуміння терміна *культура* як специфічного способу організації і розвитку людської життєдіяльності, репрезентованого в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і правил, в духовних цінностях, в сукупності відношень людей до природи, між собою і до самих себе¹. З цього погляду важливими для сучасної україністики є дослідження не лише культури українського етносу, заманіфестованої в українській мові, а й культури окремих етнографічних груп, відбитої у відповідних діалектах. Такі дослідження дають змогу встановити не тільки загальнонаціональні лінгвокультурологічні універсалиї, а й ті специфічні, своєрідні культурнозначущі явища, характерні для певної етнографічної групи, заховані в діалектних одиницях, передовсім у діалектній лексиці і фраземіці.

¹ *Філософський енциклопедичний словник*. – К.: Абрис, 2002. – С. 313.

Лексика, в тому числі й діалектна, завдяки особливій ролі лексичних одиниць у структуруванні й категоризації світу, тісному зв’язку пізнавальних й лінгвалізуювальних процесів та номінативній функції лексем, сегментує культурний простір на дискретні компоненти, які в цілості репрезентують культуру певного етносу, заховує, зберігає та репрезентує цю культуру в словесних знаках, які в комунікативній діяльності заступають безпосередні “кванти” культури. Відбиваючи основні властивості складників культури, семантика лексем стає надійним джерелом знань про культуру в цілому.

Гуцули впродовж віків витворили свою неповторну культуру, яка виявляється в господарській діяльності, побуті, віруваннях, звичаях, міжособистісних стосунках, фольклорі, духовних цінностях тощо і заманіфестована в гуцульській діалектній лексиці і фраземіці. Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” стане не лише конкордансом гуцульського діалектного лексикону, освоєного української художньою мовою, а й важливим джерелом відомостей про культуру гуцулів.

Природно-географічні умови проживання в українських Карпатах зумовили розвиток відгінного полонинського пастухування, яке тривалий час становило основу господарської діяльності горян. Випасання худоби, передовсім овець, на гірських пасовищах – полонинах, переробка молока на продукти харчування тривалого зберігання, інша господарська діяльність, пов’язана з вирощуванням худоби в гірських умовах, витворили своєрідну культуру гірського пастухування. З огляду на невипадковість іменування в культурі¹ важливо з’ясувати, якою мірою і в який спосіб ця культура відбита в українському діалектному, передовсім гуцульському, словотворенні. Правомірність такої постановки проблеми ґрунтується також на постулаті, відповідно до якого “мова є не тільки засобом, за допомогою якого ми отримуємо більшу частину відомостей про культуру і пізнавальні процеси, але – згідно з деякими теоріями – й основним чинником, який визначає наші мисленнєві процеси”².

¹ *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры / 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004. – С. 67.

² *Коул М., Скрибнер С.* Культура и мышление: Психологический очерк. – М.: Прогресс, 1977. – С. 54.

Як уже зазначалось, особлива роль щодо репрезентування компонентів культури належить лексиці, оскільки вона забезпечує номінативну функцію мови. Похідні слова як номінативні одиниці не тільки репрезентують у мовній формі складники культури, а й завдяки вираженості словотвірної мотивованості, виразності їх внутрішньої форми фіксують процес формування й усвідомлення явищ культури. “Поява нової назви в мові свідчить про завершення пізнавального процесу: якась сторона об’єктивної дійсності стала суб’єктивно сприйнятою, перетворилася в елемент знання як творчої взаємодії суб’єкта й об’єкта”¹. Ця засаднича властивість словотвірно мотивованих слів дає змогу відслідкувати й визначити актуальні для певної культури феномени, їх мовні вияви, специфіку словотворення як своєрідного фіксатора визначальних ознак культури.

Поняття культури завжди співвідносне з певним соціумом, у якому виявляються культурнозначущі смисли. В іншому суспільному об’єднанні ці смисли можуть бути відсутні, не затребувані. Водночас порівняння дослідження мовних репрезентувань певної культури в різних соціумах дає змогу з’ясувати своєрідність відображення певної культури в порівнюваних суспільних середовищах. З цього погляду видається конструктивним аналіз вербалізованих компонентів культури відгінного гірського пастухування горян українських Карпат, які в суспільній комунікації послуговуються гуцульським діалектом, на тлі відбиття цієї культури в українській літературній мові. Окреслений ракурс розгляду проблеми зумовив специфічний підхід до даних гуцульського діалектного словотворення в ділянці похідної лексики гірського пастухування. Вони розглядаються як своєрідні маркери, які дають змогу виявити домінуючі ознаки культури традиційного гірського пастухування. Мотиваційні ознаки гуцульських діалектних дериватів, пов’язаних із відгінним гірським пастухуванням, розглядаються як такі, які в мисленнево-номінативних актах зумовлені їх біологічною, суспільною або культурною значущістю у свідомості носіїв гуцульського діалекту, а тому уможливають виявлення прихованих смислів мови культури пастухування.

¹ Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 8.

Культура традиційного гірського пастухування значною мірою зафіксована в похідних словах, які як номінативні одиниці номінують реалії культивування гірського скотарства, зокрема тварин, яких випасають на полонинах, осіб, які випасають худобу і переробляють молочні продукти, приміщень, споруд, місць, пов’язаних із проживанням пастухів та утриманням і випасанням худоби, продуктів переробки молока, посудин для їх зберігання, мір, застосовуваних у розрахунках, хвороб тварин, складників пастушого календарного циклу та ін. Характерно, що більшість таких номінацій є похідними словами з прозорою словотвірною мотивацією, здебільшого суфіксальними дериватами. Із загальної кількості номенів відгінного гірського пастухування – 65 % похідні слова¹. Ці слова, відбиваючи важливі ознаки полонинського господарювання на Гуцульщині, стали культурнозначущими маркерами відгінного гірського пастухування. Невипадково етнографічні описи господарської діяльності і матеріальної культури гуцулів містять значну кількість таких дериватів, за допомогою яких у цих описах репрезентовано культуру традиційного гуцульського пастухування, пор.: *дробета, вівчар, елочер, коровар, воляр, козар, стадар, конюхар, заватра, застайка, згар, загонільник, неварка, гусянка, вістар, сонічливець, бриндзити, бриндзянка, зимарка, мазанка, смолянка та ін.*²

Словотвірна система гуцульського діалекту значною мірою задовольняє суспільні потреби в номінуванні онтологічних сегментів, важливих, значущих у культурі відгінного гірського пастухування та індиферентних у літературномовному просторі. На підтвердження цієї думки розглянемо словотворчу продуктивність назв пір року – *весна, літо, осінь, зима* – в українській літературній мові та в гуцульському діалекті. Важливість пір року в життєдіяльності українця зумовила такі структури словотвірних парадигм цієї групи твірних слів, пор.:

веснівка	літник	осінщина	зимівля
веснянка	літечко		зимовик

¹ Ястремська Тетяна. Традиційне гуцульське пастухування. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – С. 212.

² Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 100–108.

веснянки			зимівник
			зимовище
			зимівнік
			зимовник
			зимниця
			зимонька
весняний	літній	осінній	зимний
			зимній
			зимовий
весніти			
веснувати	літувати	осенувати	зимувати
весною	літом	восени	зимою

Носії гуцульського діалекту у спілкуванні теж використовують ці деривати, зазвичай у фонетично видозміненій формі за винятком *весніти*, *літник*, *осіниця*, *зимниця*, *зимовик*, *зимовище*. Водночас кожна з пір року у відгінному гірському пастухуванні по-своєму важлива, з цим пов'язані циклічність у традиційному скотарстві, яка детермінує формування й структурування компонентів цієї культури. Зазначена обставина спричинила значну словотворчу активність кожного із вказаних твірних слів у гуцульському діалекті, вона помітно більша, ніж у літературній мові. Так, словотвірна парадигма іменника *весна* містить ще низку дериватів, властивих гуцульському діалектному пастушому дискурсу і не характерних для літературної мови, зокрема *весна́рка* 1) 'весняний випас на полонинах', 2) 'приміщення чи загін для худоби, який використовують під час весняного випасу худоби', 3) 'сир, який давали тим, хто допомагав виганяти навесні овець на полонину або робити кошари'¹; *весна́рь* 'вівчар, який випасає навесні'; *весно́вище* 'отара овець, яку випасають на полонинах навесні'; *весно́ля* 'корова, яка народила-

¹ Тут і далі полісемію дериватів ми розглядаємо як наслідок повторних, незалежних одна від одної, деривацій від єдиної твірної основи з однаковим словотворчим формантом див.: *Дорошевский В.* Элементы лексикологии и семиотики. – М.: Наука, 1973. – 289 с.; *Ермакова О. П.* Вторичная номинация в семантической структуре многозначных производных слов // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 109–123. Самі деривати, як і їх семантичні характеристики, подано за *Ястремська Тетяна.* Традиційне гуцульське пастухування. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.; *Грицак Микола.* Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 320 с.

ся навесні'; *веснянік* 'невеликий казан, який навесні пастухи використовують на полонині'; *веснува́ти* 1) 'випасати худобу на полонинах навесні', 2) 'випасатися на полонинах навесні'; пор. також *весно́вання* 'весняний випас на полонинах'.

Гуцульський діалектний словотвір у сфері вербалізації компонентів культури традиційного гірського пастухування поповнив українську загальнонаціональну (не літературномовну) систему словотвору низкою похідних слів із ономасіологічною ознакою "літо", не відомих українській літературній мові чи іншим говорами, такими, як *літо́вище* 1) 'літний випас худоби на полонинах', 2) 'отара овець, яку випасають улітку на полонинах', 3) 'місце літнього випасу худоби; літнє пасовище в горах'; *літнина* 'оплата вівчаря за випас худоби влітку'; *літнівка* 'загін для худоби, який використовують під час літнього полонинського випасу худоби'; *літна́рька* 'те саме, що літнівка'; *літняник* 'казан, який улітку пастухи використовують на полонині'; *літнянка* 'бринза, виготовлена влітку'; *літо́вання* 'літній випас худоби на полонинах'; *літо́вище* 1) 'те саме, що літовання', 2) 'отара овець, яку випасають улітку на полонинах', 3) 'місце літнього випасу худоби; літнє пасовище в горах'; *літу́ка* 'колиба для пастухів під час літнього полонинського випасу худоби'; *літува́ти* 1) 'випасати худобу на полонинах улітку', 2) 'випасатися на полонинах улітку (про худобу)'.

Специфічними в ділянці пастушої лексики для гуцульського діалектного словотвору є низка дериватів із кореневою морфемою *осін-/осен-*: *осенáрька* 'приміщення чи загін для худоби, який використовують під час осіннього випасу худоби'; *осенівка* 1) 'гуртовий осінній випас худоби після повернення з полонин', 2) 'отара овець, яку випасають восени', 3) 'приміщення чи загін для худоби'; *осенóвання* 'те саме, що *осенівка*'; *осенóвище* 1) 'те саме, що *осенівка* 1', 2) рідко 'те саме, що *осенівка* 2'; *осінка* 'вівця, яка дає молоко до пізньої осені'; *осінянка* 'бринза, виготовлена восени'; *осені́ти*, *осенува́ти* 1) 'випасати худобу на полонинах восени', 2) 'випасатися на полонинах восени (про худобу)'.

Не менш важливою в культурі традиційного гірського пастухування є й зима, свідченням чого є наявність похідних слів із *зим-*, функціонування яких обмежено ареалом гуцульського або і суміжних з ним карпатських говорів, зокрема *зима́рка* 'приміщення для

утримування худоби (перев. овець) узимку (на полонині)'; *зимівка* 'те саме, що *зимарка*'; *зимівник* 'те саме, що *зимарка*'; *зимівщина* 'оплата за зимування овець'; *зимюка рідк.* 'приміщення для перебування пастухів узимку'; *зиміваня* 'утримання та годування худоби взимку'; *озимківка* 1) 'однорічна телиця', 2) 'теля, ягня, народжене взимку'; *назимок* 1) 'однорічне теля', 2) 'корова за два місяці до отелення'; *зимувати* 'доглядати, годувати овець взимку'.

Отже, гуцульський діалектний словотвір, поряд з іншими мовними засобами, фіксує найрізноманітніші вербалізовані онтологічні сегменти пастухування в похідних словах із прозорою внутрішньою формою, яка дає змогу встановити визначальні домінанти культури традиційного гірського пастухування. Кількісно багате, розгалужене словотвірне гніздо є свідченням важливості реалії, лінгвалізованої вершинним словом гнізда, для культури пастухування, пор., крім уже наведених, ще деривати від іменника *ватра* – *ватрак* 1) 'помічник у колибі пастухів, який підтримує вогонь (ватру), варить їсти, заготовляє дрова, носить воду, миє посуд та стежить за порядком на полонинах', 2) 'частина стаї, де пастухи їдять і варять сир', 3) 'мала колиба', 4) 'палиця, якою підгортають вогонь (ватру)', 5) 'місце, де розкладають вогонь (ватру) на гірському пасовищі (під дашком)'; *ватерник* 'те саме, що *ватрак* 1', 2) 'те саме, що *ватрак* 2', 3) 'те саме, що *ватрак* 5', 4) 'те саме, що *ватрак* 4'; *ватраль* 'те саме, що *ватрак* 4'; *ватрач* 'те саме, що *ватрак* 4'; *ватрище* 1) *зруб.* до *ватра*', 2) 'місце, де було вогнище (ватра) на гірському пасовищі'; *ватровіна* 'оплата за використане на полонині паливо'; *ватерка* 1) 'зм.-пест. до *ватра*', 2) 'місце для розпалювання вогнища (ватри) в постійній будівлі на гірському пасовищі'. Знаковою для культури гірського пастухування є лексема *пасту*, її дериваційна спроможність у гуцульському діалекті теж помітно вища, ніж у літературній мові, пор., крім загальноновживаних *пастух*, *пасовище*, *пасовисько*, ще такі: *паство* 1) 'велика рогата худоба', 2) 'худоба'; *пастерочка* 'пастушка'; *пастірь* 1) 'пастух (загальна назва)', 2) 'пастух овець; вівчар', 3) 'пастух великої рогатої худоби', 4) 'пастух, який випасає одну корову', 5) 'дояр'; *пастірька* 'приміщення для пастухів на полонині; колиба'; *пастівник* 1) 'обгороджене пасовище біля хати' 2) *рідк.* 'пасовище в лісі', 3) 'загін чи приміщення для хворих овець на полонині', 4) 'загін для худоби';

пасло 'місце випасання худоби'; *пасовіна* 1) 'те саме, що *пасло*', 2) 'оплата за весняне випасання овець'; *пастівщина* 'оплата пастухам'; *пастущина* 'те саме, що *пастівщина*'; *паша* 1) 'пасовище, місце випасання худоби', 2) 'пасовище в горах; полонина', 3) 'невисока густа трава, придатна для випасання худоби; корм; трава'; *попасати* 'пастися на ходу, по дорозі на полонину (про худобу)'; *понас* 1) 'годування худоби дорогою на полонину', 2) 'місце дорогою на полонину, де зупиняються, щоб відпочити і підгодувати овець'. Такими знаковими для культури відгінного гірського пастухування є твірні слова *міра*, *ряд*, *гонити*, *молоко*, *вівця*, *баран*, *бриндзя*, *терх*, *полонина* та ін. Значущість цих слів у культурі пастухування підтверджують також стійкі словосполучення з ними, напр.: *жива вода*, *ватру класти*, *живу ватру запускати*, *живої ватри крутити*, *живу ватру натерти*; *велика міра*, *вісна міра*, *літна міра*, *мала міра*, *молочна міра*, *доїти на міру*; *вибирати ряди*, *виганяти ряди*, *видавати ряди*, *відбирати ряди*, *віддавати ряди*, *вісний ряд*, *літний ряд*, *осінній ряд*, *забирати ряди*; *курнутий баран*, *товканий баран*, *шутий баран*, *яловий баран*; *вівця сі крутит*, *водява вівця*, *дійна вівця*, *домашня вівця*, *корнута вівця*, *молода вівця*, *мішати овець*, *мотилична вівця*, *передова вівця*, *полонинські вівці*, *рогата вівця*, *хрома вівця*, *чула вівця*, *шута вівця*; *бити бриндзю*, *бриндзити бриндзю*, *крутити бриндзю*, *літна бриндзя*, *прятати бриндзю* і т.д.

Гуцульський діалектний словотвір забезпечує диференціацію об'єктів номінації за ознаками, значущими для культури відгінного гірського пастухування. Показовими з цього погляду є, наприклад, похідні іменники для найменування вівці. За ознакою якості вовни вівці серед гуцульських діалектних дериватів засвідчено номінації *вовнянка*, *вовняня*, *вовнистянка* 'вівця з чорною, густою вовною'; *волосістка* 'вівця з гарною, густою вовною'; *кострюб'яня*, *кушляня* *знев.* 'вівця зі скуйовдженою, сплутаною вовною'; паршивка 'те саме, що рідкововниця'; *штиманя* 'вівця з короткою вовною' (пор. гуц. *штим* 'коротка вовна'); *бирькунка* 'вівця з кучерявою м'якою вовною'; *бундзяня* 'вівця з довгою вовною'. Для стриженої вівці в гуцульському діалекті є такі похідні слова, як *стрижка*, *безвовниця*, *голяня*, *лупень*. *Голиця* – це вівця, в якій облізла шерсть.

У культурі традиційного гірського пастухування поважне місце посідає окот. За цією ознакою у гуцульській словотвірній номінації

зафіксовано такі найменування вівці: *баба́на знев.* ‘стара вівця, яка не дає приплоду’; *молоді́чка* ‘вівця, яка окотилася вдруге’; *нелі́тка* 1) ‘вівця, яка окотилася на першому році життя’, 2) ‘вівця, яка окотилася вперше’, 3) ‘вівця, яка вперше окотилася на другому році життя’; *нечасу́нка* ‘те саме, що *нелі́тка* 1’; *перві́стка* ‘вівця, яка окотилася вперше’; *перши́нка, першунка* ‘те саме, що *перві́стка*’; *перехі́дниця* ‘вівця, яка не може доносити ягняти’; *перехі́тка* ‘вівця, яка рік не народжувала ягнят’; *тройни́ця* ‘ягня-самиця із трійнят’; *тройня́* ‘ягнята-трійнята’; *тройня́чка* ‘вівця, яка народила ягнят-трійнят’; *тритья́чка* ‘те саме, що *тройня́чка*’; *часу́нка* ‘те саме, що *нелі́тка*’; *ягня́чка* ‘вівця, яка окотилася’; *ялі́вка* ‘вівця, яка не дає приплоду’; *ялови́ця, яло́ха, ялове́га знев.* ‘те саме, що *ялі́вка*’; *близня́чка, близню́чка* ‘вівця, яка народила ягнят-близнят’, 2) ‘ягня-самиця із близнят’; *близни́ця* ‘те саме, що *близня́чка* 2’; *одина́чка* ‘вівця, яка народила одне ягня’.

У культивуванні вівчарства важливо, чи дає вівця молока і скільки. За цією ознакою гуцульський діалектний словотвір відреагував дериватами *дійка* ‘дійна вівця’; *молочанка, молочни́ця* ‘вівця, яка дає багато молока’; *слабі́ндя, ця́пливка* ‘вівця, яка дає небагато молока’; *осі́нка* ‘вівця, яка дає молоко до пізньої осені’; *ялі́вка* ‘молода вівця, яка не дає молока’; *загоре́няк* ‘вівця із хворим вименем, яка не дає молока’; *тридеці́вка* ‘вівця, яка дає на міру 300 г молока’; *чотиридеці́вка* ‘вівця, яка дає на міру 400 г молока’; *півлі́трівка* ‘вівця, яка дає на міру 500 г молока’; *ші́стьдеці́вка* ‘вівця, яка дає на міру 600 г молока’; *ші́вка* ‘вівця, яка дає на міру 700 г молока’; *ві́сімдеці́вка* ‘вівця, яка дає на міру 800 г молока’; *де́в’ятьдеці́вка* ‘вівця, яка дає на міру 900 г молока’; *лі́трівка* ‘вівця, яка дає 1 л молока на міру’.

Низка гуцульських діалектних дериватів позначають вівцю за якоюсь характерною для неї зовнішньою ознакою, зокрема за наявністю чи відсутністю ріг, рога (формою ріг), – *ріга́к* ‘рогатий баран’; *рі́жкулька* ‘вівця із закрученими рогами’; *рога́ня* 1) ‘рогата вівця’, 2) ‘вівця з великими рогами’; *рога́та* ім. ‘те саме, що *рога́ня* 1’, 2) ‘вівця із закрученими рогами’; *безро́га* ‘вівця зі зламаним рогом’; *однорі́жка* ‘те саме, що *безро́га*’; *шута* ім. 1) ‘безрога вівця’, 2) ‘вівця зі зламаним рогом’, 3) ‘вівця з малими рогами’ (пор. прикметник *шутий*); *ще́боро́га, одноро́га* ім.; *ще́бурі́шка* ‘вівця зі зла-

манним рогом’; *кльоко́рого* ім. ‘вівця із кльокастими рогами’; *коло́чкоро́га* ‘вівця із закрученими рогами’; *косо́рька* ‘вівця з рогами у формі коси’.

За зовнішньою ознакою інших органів вівці у гуцульському діалекті функціонують деривати *дійка́ня* ‘вівця з великими дійками’; *икра́ня* ‘вівця, яка має велике вим’я, але дає мало молока’ (пор. гуц. *икра* ‘вим’я’); *меринда́ня* ‘вівця, з великим вименем’ (пор. гуц. *меринда* ‘вим’я’); *келю́ханя* ‘вівця з великим животом’ (пор. гуц. *келюх* ‘живіт’); *голо́веша* ‘вівця з великою головою’; *слі́пуха* ‘сліпа вівця’; *клапа́вка* ‘вівця з великими вухами’; *плоска́ня* ‘вівця з плоским животом’; *куца́ня* ‘вівця з малим хвостом’; *чуба́ня* ‘вівця з чубом’; *лаба́ня* ‘вівця з великими ногами’; *фоста́ня* ‘вівця з великим хвостом’; *ока́ня* ‘вівця з великими очима’; *чу́лка* ‘вівця з малими вухами’ (пор. гуц. *чулий* ‘який має малі вуха’); *хрі́мка, хро́мак, хро́маня, хрому́ля* ‘кульгава вівця’; *ребрю́ганя* ‘дуже худя вівця’; *шкіря́тянка знев.* ‘худя вівця’.

Словотвірні маркованими в культурі гірського пастухування для вівці став її вік та час народження, пор.: *дроб’с* ‘мала вівці незалежно від роду’; *двогоди́ак* ‘дворічний баран’; *лунча́к* ‘старий баран’ (три-чотири-, п’ятирічний) (пор. гуц. *лунчина* ‘будь-що минулорічне (сіно, сало, бринза)’); *три́тяк* ‘трирічний баран’; *четверта́к* ‘чотирирічний баран’; *ягни́ця* 1) ‘вівця від ½ до 1 року; молода вівця, яка ще не дозріла до парування’, 2) ‘ягня-самиця до ½ року’; *марчу́к* ‘баран, народжений у березні’.

Серед словотвірних номінацій вівці у гуцульському діалекті виділяється група дериватів, ономазіологічна ознака яких пов’язана з фізіологічним чи хворобливим станом тварини та її характером: *біго́ля* ‘вівця в період парування’; *гоні́ця* ‘те саме, що *біго́ля*’; *задрі́станка* ‘вівця, яка має *дриставку*’; *мотили́чняк* ‘вівця, хвора на мотилицю’; *прохі́дниця* ‘вівця, яка швидко ходить в отарі’; *проходя́к* ‘те саме, що *прохі́дниця*’; *куса́нка* ‘вівця, яку вкусила змія’; *здохля́к, здохлі́ця знев.* ‘квола вівця’; *напу́да* ‘ляклива вівця’; *пі́рскавка* ‘норовиста вівця’; *флу́диця* ‘агресивна вівця’ (пор. гуц. *флуд* ‘вовк’); *лі́нивець* ‘лінива вівця’; *самáня* ‘вівця, яка не любить ходити в отарі’.

Диференціальними ознаками для вівці у культурі відгінного гірського пастухування за даними гуцульського діалектного словотвору є також її місце в отарі – *передня́к, передово́вжа* ‘вівця, місце якої

спереду отари'; *задняк* 'вівця, місце якої позаду отари'; *крил'яня*, *крил'янка* 'вівця, місце якої в боковій частині отари' (пор. гуц. *крило* 'бічна частина отари'), а також місце випасання – *дом'аря*, *дом'арька* 'вівця, яка влітку пасеться в селі'; *полонинка* 'вівця, яка влітку пасеться на полонині'.

Отже, сегмент культури відгінного гірського пастухування "вівця" один з основних культуротворчих і культуриносних чинників, досить повно заманіфестовано в гуцульському діалектному словотворі. Він разом з іншими сегментами зазначеної культури, відбитими в гуцульському діалектному пастушому словотворі та в інших мовних культурорепрезентативних одиницях, відтворює багатство та розмаїття культури традиційного гірського пастухування.

Природно-географічні умови замешкання народів, які живуть у Карпатах, спосіб життя, постійні контакти та взаємовпливи впродовж багатовікового співжиття з сусідніми етносами спричинили чимало спільного в матеріальній і духовній культурі горян. Цей полілог культур позначився на номінативних системах мов і діалектів. Дослідник взаємодії мов і діалектів регіону Карпат А. М. Рот зазначив: "Польові дослідження і аналіз зібраного матеріалу дали змогу нам встановити 674 картпатизми на лексичному рівні досліджуваних мов і діалектів, що є результатом мовної інтерференції багатолатеральних контактів мов і діалектів Карпатського ареалу. Вони охоплюють різноманітні мікросемантичні структури і ряди найменувань"¹. На гуцульську діалектну лексико-семантичну систему в частині номінацій гірського пастухування найбільший вплив мала румунська мова – майже половина чужомовних запозичень: назви молокопродуктів (*бриндза*, *вурда*, *будз*, *тлєг*), посуду (*бербениця*, *телета*), приміщень (*колиба*, *струнта*), пастухів (*вакар*, *боггар*, *ватаг*), їх атрибутів (*тайстра*, *фл'юєра*); більше, ніж кожна п'ята номінація, запозичена з угорської мови (*марга*, *терх*), кожна десята – з тюркських (*товар*, *отара*), слов'янських (*бача*, *мразниця*) мов².

¹ Рот А. М. Особенности многосторонних константов языков и диалектов Карпатского ареала и вопросы ареальной структурной типологии // Культура і побут населення українських Карпат: Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1973. – С. 191.

² Ястремська Тетяна. Традиційне гуцульське пастухування. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – С. 214–215.

Такі номінації, позначаючи знакові реалії для культури полонинського тваринництва, органічно укорінюються в гуцульському діалектному лексиконі, частина з яких за його посередництва інкорпорується і в загальнонаціональний мовний простір, напр.: *ватра*, *бринза*, *трембіта*, *бануш* тощо. Більшість із запозичених лексем формують свої словотвірні-семантичні поля в межах гуцульського словотворення. Так, румунізм *бербениця* стає твірним для дериватів *бербенич'арь* 'ремісник, який виготовляє бербениці'; *бербеничка*, *бербенья* 'зменш. до *бербениця*'; *бербеничник* 'канат, яким бербениці прив'язують до коня'; *бербеничнота* збірн. 'бочки, бербениці, які використовуються у полонинському господарстві'. Від іншого румунського запозиченого слова – *бриндзя* – утворено похідні *бриндзяник* 1) 'майстер, який виготовляє бринзу', 2) *заст.* 'камінь, яким притискають бринзу', 3) *заст.* 'мішок, у якому носять бринзу'; *бриндз'арня* 1) *заст.* 'дерев'яне корито, у якому роблять бринзу', 2) *рідк.* 'приміщення на полонині, де варять сир'; *бриндзівка* 'дерев'яна посудина для зберігання бринзи'; *бриндзянка* 'дерев'яна посудина, бочка для зберігання бринзи, яка вміщує 12-14 міртуків'; *бриндзити* 'виготовляти бринзу'. Від угорського за походженням слова *терх* в гуцульському словотворенні засвідчено похідні найменування особи, яка перевозить із полонини в село молокопродукти, а із села на полонину – сіль, борошно, посуд, зокрема *терх'ар*, *терх'ачь*, *т'єрьшиник* та посудини для перевезення молокопродуктів із полонини в село і мір ваги (бринзи, молока), що дорівнює 30-32 кг., двом бербеницям (по 16 кг. кожна), яку везуть верхи на коні – *терх'івка*. Від нього утворено й гуцульське діалектне слово *т'єрхати* 'вантажити (на коня)'.

Запозичення з інших мов не тільки фіксують взаємодію культур і її вектор, а й слугують джерелом словотвірної лінгвалізації певних компонентів культури. Варто зауважити, що гуцульський діалектний словотвір часто породжує паралельні варіантні словотвірні номінації до запозичених питомих дериваційних компонентів. Так, поряд із румунізмом *дзер* 'сироватка' в гуцульському словотворі маємо деривати із прозорою словотвірною мотивацією *відварок*, *зв'арниця*, *н'єварок*, *кваснина*, *квасниця*. Подібні гуцульські діалектні словотвірні номінації засвідчено до *колиба* – *пастірька*, *боггар* – *коровар*, *волар*; *волах* – *товк'альник*, *товк'ач*; *ботей* –

згін; байтáрити – вівчарити; тавляк – здохляк; дежма – дат; гляг – вівчáник, телячка; кошáра – загорóда; мотиліця – вертячка; табзúк – нáзимок; шті́ря – ялівка та ін.

Цінну інформацію про культуру традиційного гірського пастухування заховує словотвірна мотивація тих дериватів, які виявились актуальними для цієї культури, але не актуалізована в загальномовному просторі. Ці мотивації є свідченням важливості й актуальності номінованого сегмента позамовної дійсності в культурі гірського відгінного пастухування. Так, випасання овець – один із найважливіших компонентів культури пастухування. Тут важливо все, навіть час, у який пасуться вівці, – до обіду чи після обіду. Основним, важливішим є дообідній час. Тому в цей час вівці пасе головний пастух, а після обіду – його помічник. Ця особливість доби відбита в гуцульському діалектному словотворенні, зокрема в таких дериватах, як *дополудна́рь, старший* ім. 'пастух, який випасає овець до обіду' та *відполудна́рь, підстарший* ім. 'пастух, який випасає овець після обіду'. Багато такої культурнозначущої для гірського пастухування інформації, відбитої в гуцульському діалектному словотворі, містить монографія Тетяни Ястремської¹.

Гуцульський діалектний словотвір разом із непохідною лексикою у різних своїх виявах заховує важливу інформацію про культуру відгінного гірського пастухування.

Реалії культивування гуцулами гірського скотарства у Словнику відбито у статтях, які подають культурнозначущу інформацію про

– тварин, яких випасають на полонинах:

МАРґА, МАРЖИНА, МАРЖИНКА Велика рогата худоба, воли й корови. *А от у Космачи здав старий богатир-гуцул увесь маєток на пана: хату, трунта, марґу – і сина одинця, аби го вівзволів із воська* (М. Павлик. Юрко Куликів); *Юра дав йому п'ять прутів поля, децо марґжини, хату й обійстя* (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош); *Є де кохати марґжинку, коби лиш кому* (Д. Харов'юк. Палагна);

ТОВАРЕТА Велика рогата худоба. *Казов-сми: сокотиси, не гони коровку межі чужі товаре́та* (Марко Черемшина. Більмо);

¹ Ястремська Тетяна. Традиційне гуцульське пастухування. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. – 424 с.

перен. *Нема до кого й слова заговорити: бо або мовчіт через цілу дорогу, єк товаре́, або ск уже заговорит, то страх на тебе летит, бо боїиси, шо удурів* (О. Манчук. Француз);

ДРІБ, ДРОБ'ЄТА Вівці. *А все то муравками попри дорогу, бо дорогов їдут волами, кіньми, женут із гір худобу та дріб* (М. Павлик. Ребенщуківа Тетяна); *Нетерплячі дроб'єта, яким прибува молоко, пруться в загороди у струнку, щоб їх швидше здоїли* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

ЄРЧЄ Річне ягня, молоденька овечка або баранчик. *Аді, обсіли хату, забрали коні, марґжину, дріб, а навіть єрчєта забрали* (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала);

ВАТУЛА Ялова вівця. перен. – *Ти, ватуле паршива, скажи мені, хто кому газда? Чи я тобі, чи ти мені?* (М. Козоріс. Чорногора говорять);

– осіб, які випасають худобу й переробляють молочні продукти:

ВАТАГ Старший вівчар. *Ватаг зайнятий був добуванням живо-го вогню* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

БОВГАР, ГАЙДЕЙ, ВАКАР Пастух, який доглядає стадо великої рогатої худоби на полонині. *Бовгарям, чи як їх ще називають гайдеями, коло рогатої худоби куди спокійніше* (Г. Хоткевич. Довбуш); *Дзельманові доньки і чорнобородий капрал сідають на повні вершені вози, а бовгарі виганяють череду марґжини, і Дзельман бажає донькам і капралові доброго щастя на дорогу, а бовгарам наказує, аби не дримали і аби всю марґжину його жінці до рук віддали, бо за то їх царинки йому відповідають* (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала); *Цілу днину обходить марґжину, годує, доглядає, доїть корови, гледже молоко, аж вакар з дива вийти не може* (А. Крушельницький. Рубають ліс);

СТАДАР Пастух, який доглядає стадо коней на полонині. *Найвеселіший народ конярі, або як їх ще називають – стадарі* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ВІВЧАР Пастух, який доглядає стадо овець на полонині. – *Гісь! Гісь! – підганяє ззаду вівчар* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

КОЗАР Пастух, який доглядає стадо кіз на полонині. *Біля нього – чорний пелехатий козар, що за кожним слово клене, а там ще вівчарі* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

СПУЗАР, ВАТРАК Помічник ватага. – *Ти ж хто, браччіку, будеш – вівчар? – зацікавивсь Іван. – Ні, я спузар, – одкрив зуби Мико-*

ла, – маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо, бо була б біда!.. (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); **Ватрак** *знаходиться в однім закамарку, – але так, що лиш блиск вогню відбивавався і цілу подрю освічає* (Ю. Федькович. Довбуш, або громовий топір і знахарський хрест);

– приміщення, споруди, місця, пов’язані із проживанням пастухів і утримуванням і випасанням худоби:

СТАЯ Постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти. *Нашіптє Іванові Шепитарюкові у стаї при ватрі на полонині на волоськїм боці: – Зійди-ко, тезку, на ляцкїй бік у село* (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); *За горбком, у долині, де вітер не так дошкуляв, він знайшов стаю, закопчену димом* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

ЗИМАРКА Будівля на полонинах, де взимку зупиняються пастухи. *Зайде десь у полонину, в пусту зимарку, та й живе собі там* (І. Франко. Гуцульський король);

КОШАРА Тимчасово загороджене місце для овець. *Оніміли кошари. Тиша і пустка* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

СТРУНГА Вузкий прохід у кошарі, через який пропускають по одній вівці для доїння. *Тільки й спочинку було, що під дашком у струнці під час доїння* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

ЗАСТАЙКА, ЗАВАТРА Прибудова до стаї, де ночують пастухи. *Бежшумно у своїх постільцях іде Лукєн до застайки, чи як він частіше називає – заватри* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ПОДРА Полиця під дахом, на якій сушать і зберігають овечий сир. *Сири збиваються в круги й кладуться на подрю, де й вітер добре продуває й сонце гріє* (Г. Хоткевич. Довбуш);

БОВГАРКА, ВАКАРКА, ОКІВ Кошара на полонині для великої рогатої худоби. *А то – куча на свині! А далі бовгарка на подій корів. Се у нас, у Жєб’ю, так називають. А вже в Єворові то каут на бовгарку – оків. А у Ферескулі – вакарка. Ади усєко люди називають* (Г. Хоткевич. Довбуш);

СТАДНАРКА, КІННОК Стайня для коней на полонині. *Се кіннок на коні, ци сказати – стаднарка* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ВАТАРНИК Частина стаї, де розкладають ватру. *Далі більша частина стаї – обиталище пастухів. Але назву має не по людях, а*

тому, що тут горить ватра і називається ватарник (Г. Хоткевич. Довбуш);

КОЛИБА Житло пастухів, лісорубів. *Нираз спали у порожніх стаях, зимарках та колибах* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчик).

Словникові статті міститимуть культурнозначущу інформацію про знаряддя і сам процес переробки молока на полонині, пор.:

ВЕРКЛЮГ Пристрій у вигляді стовпа, який повертається навколо своєї осі, з закріпленням на ньому у формі вилки плеча для берфели. *При усіх отих тасмних процесах, коли з молока робиться і сир, і будз, і бринза, і вурда, і керлиба, і жєнтиця, і ще всякі продукти, ступінь температури відіграє дуже велику роль, тому треба мати під рукою гнучкий і послушний апарат – от він і має вигляд верклюга й берфели. Механізація не складна. При серединній стіні стоїть у петлях верклюг – то є стовп, що може крутитися на своїй осі* (Г. Хоткевич. Довбуш);

БЕРФЕЛА, КУЖБА Дерев’яний пристрій у верклюзі, на якому вішають котел над вогнищем. *Від нього [верклюга] йде роздвоєне коліно, і в тих вилках ходить кужба чи берфела – досить груба, витєсана з дерева пластина з дірками. Вона, як то кажуть гуцули, заклебучена, має на кінці клєбуку, крюк, що на нього вішається котел. Таким чином: перше, коли треба котел зовсім вивести зі сфери дії вогню – повертається верклюг, і котел опиниться збоку, друге, коли треба зоставити котел над вогнем, але змінити силу і місце удару полум’я – берфела посувається між двома вершиками у продовбаній частині плеча, третє, коли треба на довший період часу дати сильніший чи менший вплив вогню – берфелу підтягають або спускають на одну-дві дірки, і котел стає вище або нижче над вогнем* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ЛОВИТСИ Зсідатися (про молоко). *Під впливом тепла й мікробів “ринзи” на очах робиться диво дивне: молоко “ловитси”* (Г. Хоткевич. Довбуш);

БРИНДЗЯ Спеціально приготовлений для зберігання посоленого сир. *Витила, брала пальцями бриндзі, закушувала* (М. Козоріс. Черногора говорить);

БУДЗ Овечий сир із свіжого молока у формі кулі. *З подри, де сохнуть великі, круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

КЕРЛИБА Первісна сироватка під час приготування сиру. *Поводі, але безперестанно виділяється сир, а те, що зостається, перестає бути молоком, а стає керлибою* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ВУРДА Сир гіршої якості з вторинної переробки молока. *А керлибу з путини виливає в дзерівний котел, доливає туди малу коновку молока і вішає на кужбі над ватрою. – Се вна ту буде байти, й з неї віваритси вурда. Вурда – це той же сир, але такий, що виділяється вже тільки під впливом тепла. Це гірший гатунок.* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ЖЕНТИЦЯ Сироватка з-під вурди. *Сироватка з-під вурди – це вже останній продукт. Називається жентиця. Її дуже люблять гуцули й п'ють замість води* (Г. Хоткевич. Довбуш).

Відомості про особливості зберігання й перевезення молокопродуктів із полонини, їх мір дадуть такі словникові статті, як

БЕРБЕНИЦЯ 1. Дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (переважно молока і бринзи); 2. Одиниця виміру, місткістю 25–30 кг.;

ПУТИНА Дерев'яна діжка (вгорі розширена). *І завів Івана до стаї, де од порожніх бербениць, путин та голих лавиць йшов запах пухти* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків);

БРИНДЗЄНКА Бербениця для бринзи; одиниця виміру сиру, бринзи. *Але йк давали мені онну бриндзєнку та зрізали рубель, то бовт ненароком ізрізали* (Г. Хоткевич. Довбуш);

БОРДЮГ Мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання молочних продуктів (переважно бринзи). *Из долини з бордюгом на плечю ишов собі молодий гуцул* (О. Манчук. Заробок);

МІРТУК Міра об'єму чи ваги, що дорівнює двом літрам чи кілограмам. *За законом полонин, вівця чи корова може згинутти, але дат з неї, що його мусить віддати ватаг восени, не пропаде, і як мав ти за кожний міртук молока дати бербеницю бринзи восени, так і маєш* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ТЕРХ Вантаж продуктів, що везуть конем з полонини; вантаж на коня з двох бербениць, зв'язаних шнурком, полотном; міра ваги бринзи, молока, що дорівнює двом бербеничкам – по 16 кг. кож-на. *Щось він ізніс тих терхів* (А. Крушельницький. Рубають ліс); *Просив-сми йкос у Дідушки дурничку – терх сиру, а він й того не дав* (Г. Хоткевич. Довбуш);

ТЕРКІЛА Навантажена торба, бесаги, якими перевозять вантажі на коні в полонину, з полонини. *Минулого літа повіз я був шкапетем масло до рестарації на бангофу у Ворохті. Приїхав я там був у саме полудне, передав теркілу кому треба, попас шкапет тай хочю їхати, аж тут надлетіла коля* (О. Манчук. Француз).

Так само семантизація та екземпліфікація у Словнику гуцульських діалектних лексем *бутин, миллі, стріп, ковбок, бирня, конар, ризи, латир, шухи, сикман, сапіна, бутинар, сикманич, трачка, чуфлінка, корчуги, кімак, дараба, швара, плавачка, клявза, балта, кльоц, керма, керманич* та ін. репрезентують культуру заготівлі, транспортування й переробки деревини в гірських умовах. Інша виробнича лексика, подана в Словнику, відображає відповідні сегменти життєдіяльності горян.

Традиційно-побутова культура гуцулів у Словнику добре заманіфестована лексикографічним опрацюванням діалектної побутової лексики. Тут упадає в око розмаїття назв одягу, головних уборів та прикрас, у яких відбито народні строї гуцулів, пор.:

ГАЧІ Штани з домотканого полотна або сукна; **КІПТАР** Хутряна безрукавка, переважно з орнаментом; **ТАШКА** Оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече; **ЧЕРЕС** Широкий ремінний пояс з кишеньками й пряжками. *Увійшов твердим кроком до світлиці, добув святковий одяг і став убиратися: нові чоботи, чорні вовняні гачі, білу сорочку, новий кіптар, перевісив через плечі на один бік таику, на другий – ріг з тютюном – оба пояси цятковані, затягнув на себе широкий черес, на шию закинув шовкову темну хустку – хотів сьогодні виступити у всій параді* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

Це також

ЛУДІННЯ Загальна назва одягу, зазвичай святкового; **КРАШЕНИЦІ** Сукняні штани червоного кольору; **ТАБІВКА** Оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече; **ГУГЛЯ** Верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна; використовується переважно як весільний одяг молоді; **КРЕСАНЯ** Чоловічий повстяний капелюх з прикрасами; **ДЗЬОБНЯ** Невеличка торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носили через плече. *Витягалось най-*

краще лудіння (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гугля, яку мати обережно не сла на цінку через плече. Іван теж дістав нову кресаню і довгу дзьобню, що біла його по ногах (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків).

За браком місця, інші культурнозначущі назви гуцульського одягу головних уборів та прикрас, освоєних українською художньою мовою, наведемо без відповідних екземпліфікацій і паспортизації: сардак 'верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', горботка 'вид жіночого одягу типу плахти, витканої з вовняної пряжі', рантух 'завій з білого полотна для заміжніх жінок, на кінцях вишитий', опинка 'вид поясного жіночого одягу з одного незшитого полотнища', ширинка 'хустина', уставки 'вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки', цирка 'мереживо', політика 'стрічка', портяниці 'чоловічі полотняні штани', байбарак 'верхній короткий чоловічий, рідше жіночий одяг', петек 'вид короткого одягу з домотканого сукна для чоловіків і жінок', кабат 'сукняний або полотняний піджак', холошні, нагавиці 'чоловічі штани з домотканого сукна різного кольору', згарда 'намисто зі срібних або мідних монет', тердан 'жіноча прикраса з бісеру у вигляді стрічки, якою прикрашають ший', бовтиці 'прикраса у вигляді низок жовтих латунних гудзиків', бронзолетка 'браслет', трисунки 'прикраса на чоловічому капелюсі з кораликів, насилених на волосині', когут 'прикраса на крисані з півнячого пір'я', агалян 'золота або срібна стяжка', бинда 'стрічка', пацирки 'намисто, коралі', ковтки 'сережки' та ін.

Важливу інформацію про харчування гуцулів, які страви й напої вони вживають, з чого їх приготують тощо заховують гуцульські діалектні назви їжі, страв, напоїв, що стали окремими словниковими статтями, зокрема чир 'рідка страва з кукурудзяної, вівсяної або іншої муки', натинка 'страва з лободи', набіл 'молочні продукти', звар 'лікувальний напій, який варять з горілки, меду, масла, трав, коров'ячого молока', лакітки 'ласощі', кулеша 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді', малай, малайк 'хліб з кукурудзяного борошна', бриндзя 'спеціально приготовлений посолений сир', бужениця 'копчене м'ясо', солонина 'сало', обарінок 'калачик, бублик', бануш 'густа страва з кукурудзяного борошна, варена на

сметані', дзема 'юшка', жентиці 'сироватка', гуслінка 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', гарбата 'чай', гарак 'ром', будз 'овечий сир зі свіжого молока', буришник 'печений картопляний корж', студенец, драглі 'холодець', джорина 'шкварок', кокуц 'спеціальний обрядовий невеликий виріб з тіста', медіник 'медовий пиріг', пироги 'вареники', буришка 'картопля', жилавник 'хліб з ячмінної муки', матарженик 'печений корж з картоплі і кукурудзяної муки', мандрусь 'печений корж із лободи та інших рослин', сербавка 'рідкий суп, зазвичай без м'яса', розвод 'розведена водою гусянка' та ін.

Традиційно-побутова культура гуцулів добре відбита в низці гуцульських діалектних лексем на позначення житла, предметів хатнього і кухонного начиння, речей господарського призначення, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій тощо.

Духовний світ гуцулів визначають природно-географічні умови проживання, близькість до природи, збережені патріархальні звичаєво-правові устої, архаїка, поширеність архаїчних світоглядних понять і уявлень.

Дослідники культури гуцулів справедливо зазначають: "Естетичний елемент (...) проник у різні ділянки традиційної матеріальної культури гуцулів, але ще більшою мірою він позначився на їх духовному житті. Істотна питома вага поетичного відношення до навколишньої дійсності послужила до певної міри і охоронним модусом побутування давніх світоглядних уявлень гуцулів, що виявилися в традиційних поглядах на утворення світу, взаємини людини і природи, у релігійних віруваннях, забобонах, демонології, в народному осмисленні явищ суспільного буття"¹. Цінну інформацію про духовний світ гуцулів міститимуть словникові статті діалектних лексем на позначення обрядів і їх частин. Весільний обряд у Словнику репрезентують словникові статті

ПЕРЕВІДКИ Етап передвесільного циклу весільного обряду, на якому через знайомих, родичів довідуються про можливу дружину для того, хто хоче одружитися, або можливого чоловіка для дівчини, яка має намір вийти заміж. *Костюк упросив Іванчікову*

¹ *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 243.

жінку, Єлену, аби тишла Риздвених светків у **перевідки** на Жєб'є до церкви, перевідати мижи людьми книгині з таздівського роду для його сина, а для него у дїм поредної таздині (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік);

ОБЗОРИНИ Етап передвесільного циклу весільного обряду, на якому візуально знайомляться з майбутньою нареченою чи нареченим, його (її) господарством. *А на Видорші, то ше до днини прислав Костюк свого сина з Иванчіком на Жєб'є до церкви в обзорини на Ботівску дівку* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік);

ЗАЧІНАНЄ Етап, яким розпочинається власне весільний цикл весільного обряду. *Єк уже було убране князево деревце, то у вівторок тай у середу сходиласи далша родія тай запрошені гості вже з колачами на зачінанє весілля дівку* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік);

ВИРЕДА Етап весільного обряду, на якому молодого з дружбама й боярами виряджають до молодої. *А у четвер рано сходилиси вже на весіле тай на виреду князеви решта гостей* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік);

ПОВНИЦЯ Обряд обдаровування молодих на весіллі. *А коли у Павуна повниця тилась і люди єго дарами дарували, то увела у широку тисову, турецькими коверцями оббиту світлицю прекрасна, прехороша дівчина уже сивого, як голуб, ліварника, уклонилась низенько “князєві” і запитала покїрно щебетливим голосочком, чи би не можна її вітцєві заспівати* (Ю. Федькович. Жовнярка);

ПРОПІЙ Частина весільного обряду, під час якої гості молодої йдуть на гостину до молодого; весільні, які беруть участь у пропої. *Понад вечер надійшов Ботик з пропоєм до Костюка, але видразу не ближивси на Костюково подвіре (...)* Всий **пропій** був на конєх, буйних, золотогривих та груднистих (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Семантична характеристика та контекстуальна репрезентація її текстами художньої літератури таких лексем, як *посижїне* ‘сидіння при небїжчикові вночі’, *грушка* ‘ігри при небїжчикові’, *лопатки*, *жмурки* ‘забави під час грушки’, *прошия* ‘прощання з померлим’ та ін. відбивають різні етапи поховального, а *табора* ‘гурт колядників’, *береза* ‘старший серед колядників’, *вибірца* ‘той, хто вибрав колядників’, *плєс* ‘особливе пританцьовування під час колядування’ – різдвяного обрядів гуцулів.

Словник міститиме цінну інформацію про світоглядні уявлення та вірування гуцулів. Відомості про світобачення, світосприймання гуцулів заховує семантика діалектних слів на позначення так званих “непростих” людей, наділених надприродною силою, нечистої сили, демонів, всього, що пов’язано з насланням чарів, способів і засобів їх відвернення і т. ін. Наведемо деякі словникові статті, що подають таку інформацію:

МОЛЬФАР Знахар, ворожбит, дії якого часто бувають зловоржими. *Григїр характерником був. Місяць новий настає – три дні клацає зубами, а гляне через лїве плече – на горі Кобилі лїс усохне. Жив далеко від села, де лїсовиці-дівчата кохаються, де жовтоволосий хлопчик-лїсовик оленів та серн пасе, де глухі зозулі біду віцують. Мусить бути **мольфар** у горах* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха);

АРІДНИК Очільник нечистої сили, злих духів, найстарший чорт, володар пекла. *Шум, гук, блиски, громи мов у самому пеклі. Стогне земля, западаються доли. Все кругом змішалося в один великий рев. Сам **Арїдник** чорний, скажений урвався з ланців і летить понад землю, а за ним усі чорти повтікали з пекла. Кїнець світа прийшов* (Г. Смольський. Олекса Довбуш).

ПІДПЛИТНИК Чорт, зазвичай той, що живе між плиттям, камінням. *Так нічо інше, лиш **підплитник** улїз у него та й решта – прикинув третій* (Марко Черемшина. Раз мати родила);

ЩЕЗНИК Чорт. *Кинув Юра далі – **щезників** ціла хмара. Отут-таки над ним нагнувся страшенно огидний **щезник** із двома великими рогами на лобі, трохи далі, ой леле, ціла тьма!* (Р. Єндик. Регіт Арїдника).

ЛІСНА Міфічна істота у вигляді прекрасної дівчини, що живе в лісі й може змінювати свою зовнішність, являючись чоловікам. *А усе винні самі парубки. Спокритит єкус дівку, а уна дитинку ту стратит, закопає дес у лісі, а за сім років з такої дитини робитси **лісна**. А така одна **лісна** може багато хлопців покалічити* (О. Манчук. Лісова дівка);

ОБЕРТИН Ритуальна дія, покликана відвернути наслані чари і обернути їх проти того, хто їх наслав. *Ти, фіглярю проклятий, знов поклав протів мого наслання **обертин**?* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Ці та інші словникові статті і в частині розкриття семантики слова, і в сегменті тексту художнього твору, що наводиться як

екземпліфікація, досить повно відбивають світогляд гуцулів, їх вірування, в якому язичницький компонент певною мірою затінює християнський, принаймні за значущістю для життєдіяльності не поступається йому. Отже, Словник подає обширну інформацію, яка репрезентує і духовний аспект культури гуцулів.

Таким чином, завдяки лексикографічному опрацюванню гуцульського діалектного лексикону, заманіфестованого в українській художній мові, отримаємо не лише Словник одного діалекту в художній мові, не лише довідник із гуцульської діалектної лексики, її семантики, використаної в художніх цілях, а й цінне джерело інформації про гуцульську матеріальну, традиційно-побутову та духовну культуру гуцулів.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ДІАЛЕКТИЗМІВ, ПРОАНАЛІЗОВАНИХ У МОНОГРАФІЇ

(цифри вказують на сторінки книги)

агальян 338	байбарачина 82
агій 94, 146, 181	байтарити 332
Адамове реберце 146, 147	баланда 174, 175
ади (аді) 54, 130, 137, 146	балта 337
ає (айа) 130, 146	бальок 46
айно 146	бамбетель (бомбетель) 96, 104, 105
алдомаш 139	бамбірिति 253
алярм 121	бамбірине 253
ані тіцьки 270	бангоф 27
антипко 305, 306	банно 100, 119, 180, 181, 243
ануж ко 26	банта 133
арідник 57, 72, 73, 115, 116, 154,
222, 304, 306, 316, 320, 341	бантина 133-134
аркан 57, 75, 109	банування 142, 143
арнарія (орнарія) 55, 57, 68, 222	банувати 57, 88, 100, 110, 118, 119,
145, 179, 180, 222
археюда 304, 306	бануж 65, 66, 161
асентерунок 135	бануш (бануж, бануша) 15, 100,
123, 292, 331, 338
атак серця 99	бараболі (бараболя) 83, 107, 173
атрамент 97	бараболяник 293
афини 63, 163, 173	барабулі (барабуля) 54, 107, 163
афинник 163	барда 68, 84
ачуй 181	баришівник 250
а щоб тобов текло 147	барлаки 95
	бартка 86, 109, 111, 121, 175
ба 48, 181	батер 172
бабана 328	бахур, 35, 36, 79, 95, 116, 172, 257
бабинець 250	бахурня 257
бабка 68, 104, 105, 112, 113	бача 330
бабчир 104, 105	баюр 140
багна 85, 106	бевка 54
багрій 69	бегарик 140
бадіка 57, 115	безвовниця 327
бадьо 54, 125, 126	белега 160
баїльник 308, 309	белендіти 54
байбарак 33, 35, 57, 82, 112, 173,
174, 222, 291, 338	бенькарт 54

бер 62, 63, 221, 226
бербениця (бербениці, бербеница, бердениці) 67, 104, 113, 124, 162, 175, 295, 330, 331, 336
бербеничарь 331
бербеничка 105, 140, 331
бербеничник 331
бербеничнота 331
бербенья 331
бердо 62, 164, 165, 176, 281
береза 75, 108, 340
берека 126
бери собі на саму 227
беривка (берівка) 67, 84, 298
берфела 124, 241, 335,
бесаги (бисаги) 57, 66, 67, 104, 105, 112, 113, 133, 140, 162, 175, 222, 243, 295, 296
бескид 134
б'єчка 143
бинда, 54, 132, 338
бир (бир, бир) 85, 130
бирка 117, 118
бирня 71, 337
бирькунка 327
бистрець 250
бич 112, 113
бігма 33
біголя 329
біданка 77, 252
бідний та голий, як бук 267
бідниця 79, 80
бізис 98
бійно 146
білиця 252
біривливий 57, 222
біров 144
бірувати 57, 222
бісиця 159, 252
блавучити 57, 301
близниця 328

близнячка, близнючка 328
бо 48
бовгар 70, 158, 252, 330, 331, 333
бовгарити 167, 168
бовгарка 69, 70, 252, 334
бовтиця (бовтиці) 13, 57, 132, 138, 139, 222, 252, 338
богач без гач 289
богила 33
бодай 'му остатна була 227
боївка 142
боїти 10
бокараш (бокорах) 107, 135, 144
бордюг (бордюк, бордюр, бурдюг, бурдюк) 112, 113, 140, 295, 296, 336
борзо 48, 54, 119, 180
боришка (буришка, бурешка, бур'єшка) 63, 83, 107, 243, 250, 294, 339
боришник (буришник) 65, 66, 250, 339
борше 99, 180, 181
борюх 163, 164
ботей (бутей) 69, 85, 125, 331
ботелев 9, 10
бохтар 144
бояри (босре) 74, 115
бранець 85
бранзолетка 338
бранка 252
бранчик 85
брати (й'го) назбиткі 181, 269
бриндза (бриндзя, бринза, бринзя) 9, 10, 15, 68, 70, 71, 83, 103, 104, 113, 114, 123, 132, 161, 174, 252, 294, 327, 330, 331, 335, 338
бриндзарня 331
бриндзенка (бриндзица, бринзенка, бринзянка, бриндзянка) 252, 295, 323, 331, 336

бриндзити 323, 331
бриндзівка 331
бриндзяник 331
бриндуша 173
бриндушка 63, 134
брич 113
броцак 96
брундуш 127, 128
буджениці (буженица, бужениця) 174, 252, 292, 293, 338
будз (буц) 70, 71, 104, 114, 123, 139, 294, 330, 335, 339
будзь 83
буженина 65, 66
бузько 117, 118
бук 266
бук си розвиває 267
буката 54, 57
буки брати 266
бульбона 54, 62, 106
бунда 54
бундзяня 327
бурдей 299
буришіник (бурешенник, буришенник, буришіник, буришник, буришинник, буреник) 174, 293
бурівник 72, 73
бурішечка 83
бурка 107
буркут 134, 135
бурнус 34
бурт(а) 33
бутин 57, 71, 107, 142, 221, 222, 248, 250, 337
бутинар 250, 259, 337
бюрко 97

ваганці 19, 20
вагула 69
вакар 330, 333

вакарка 69, 70, 334
вакатися 57
валети си 54
вар 132
варівний 57
варінник 57, 67, 250, 257, 297
варко 154
варувати 57
ватаг 9, 10, 70, 106, 115, 125, 136, 158, 330, 333
ватагованне 255
ватагувати 129, 255
ватарник (ватерник) 249, 257, 258, 326, 334, 335
ватерка 85, 256, 326
ватра 12, 15, 85, 100, 124, 135, 136, 142, 143, 242, 249, 251, 253, 256, 326, 331
ватрак 251, 326, 333, 334
ватрач 326
ватрише (ватрише) 124, 253, 326
ватровина 326
ватула 300, 333
вахцимра 86
вбезсебити 254
вбезсебитиси 57
в гачі вбрати 289
величкi 27
вербецирка 250
вербецирник 250, 259
вергнути 27
вергги (вергнути, вергати, веречі) 88, 167, 301
вере 243
верем'я (верем'є) 57, 64, 142
верета (вереня) 54, 66, 162, 298
верклюг 241, 335
верствак 251
верствачка 78
вертеп 116, 117, 283, 284

вертячка 332
весна́рка 324
весна́рь 324
весно́вання 325
весно́вище 324
весно́ля 324
веснува́ти 325
весняну́к 325
взга́рда 83
взі́р 26
вибі́рца 75, 340
виді́ти 118, 119, 145
видмо́ 142, 143
видозна́ти 167
вире́да 340
вистра́вний 57
вифі́вкувати 129
виходо́к 177
вичі́чкати 136, 137
вівча́ник 332
вівча́р 323, 333
вівча́рити 23, 332
віда́й 54, 130
відваро́к 331
відда́ниця 252
віди́ 57
відки́ 26
відполудна́рь 332
відтановле́тиси 17
віду́мерщина 59
віжлу́н 308, 309
віжлу́нка 309
віно́ 108
вінува́ти 98, 99
вінче́ні 27
віполичкува́ти 54
віри́тель 46
вісі́мдеці́вка 328
вісприві́й 33
віста́р 323

віхов 54
в не́пки ска́кати 226
вовку́н 308
вовня́ня 327
вовни́стянка 327
вовня́нка 327
вода́р 144
в оди́н гайта́ш 265
вола́р 331
вола́х 331
воло́сиска 327
воля́р 323
вори́ння (вори́не) 105, 114, 124,
133, 140, 141, 177, 183
воро́зкий 166, 167, 178, 251
воро́зкун 251
воро́хтек 78, 79, 251
воро́хтенцки́й 27
всти́к 142, 143
втво́рити ду́шу 182
вужі́вка 133
вуйко́ 54, 76, 80, 81, 94, 95, 115,
158, 171
вуйко́вий 178, 179
вуйна́ 76, 80, 81, 115, 158, 171
вурда́ 10, 70, 71, 104, 161, 330, 336

га 120
габа́ 33, 57, 62, 63, 242
гаде́р 308, 309
гаде́рниця 309
гаде́рька 163
гади́на 47, 152, 173, 270
гади́на сорока́та 270
гади́ця 143
газда́чі 144
гай 181
гайде́й 70, 125, 333
гайду́к 109, 111, 121, 135
гайсте́р 33

гака́р 142
гала́йда 33
гала́йдака 172
гали́ця підка́менна 147
гальба́ 104, 105, 298
гамарня́ 133
гамова́нка 72
гандри́ бити 196, 269
ганити́ 48
ганци́га 54
гара́к 254, 294, 295, 339
гарба́та (герба́та) 59, 96, 294, 339
гарбу́зи 106
гарува́ння 165, 166
гарува́ти 54, 118, 119
гати́нята 82
га́ть 251
га́чі 65, 82, 103, 111, 112, 122, 132,
138, 139, 173, 174, 238, 288, 289,
337
га́чі-краше́ники (га́чі-краше́ниці)
138, 139, 289

гезди́ 54
гейби́ 119, 181
геле́мбі́за 74
генди́ 54
гендлюва́ти 129, 130
герло́ 284
гибі́ти 118, 119
гившну́ти 167
гилити́ 57
гирли́га 19, 20
гич 34
гі 94
гірку́ чашу́ пи́ти 196
гість 130
гладу́н 297
гле́медати́ 54
гложина́ 47

глоти́тися 59
гля́ба 57, 180, 181, 222
гові́рка 47
годова́нець 77, 159, 250
гойне́ 48
гола́к 77, 251
гола́ня 327
голи́ця 252, 280, 327
голо́в 47
голо́вати́ця 63, 64, 252
голо́веша́ 329
голо́ви́ця 222, 253
гоней 158, 159
гони́ця 79, 158, 159, 252, 329
гоні́нник 70
гонор 118, 135, 136, 142, 143
гопка́ 104
горбо́тка (горба́тка) 132, 338
гори́ 48
горі́вчинни́й 54
горне́ц 175, 297
горше́ 253
горше́тко 253
горши́на 47
гости́ миром 21
гостине́ць 47, 59
готу́р 128, 222
го́ц 62, 63
граді́вник 72, 73, 108, 250, 308, 309
градо́бур 72, 73
грани́чар 57, 76, 250
грати́ марму́ліка 99
гребсти́ собі́ гли́ну 263
грегі́тний 57
гредка́ 54
гри́за (гри́жа) 87, 253, 255
гри́зтися 255
грипси́ 142
гри́хува́ти(си) 154
громаді́нник 158

гровиця 253
грузь 251
грушка 74, 107, 108, 340
гузиця (гудзиця) 165, 270
гук 62, 63, 100, 106, 222
гукля 79
гулавий 166
гунцвот 116
гуслити 252
гусянка (гусленка, гуслінка, гуслінка) 65, 66, 83, 103, 104, 114, 123, 132, 161, 174, 252, 294, 323, 339
гусяночка 83

гавляк 332
гавра (гавра, гавора) 141, 282
гаджина 311
гаджужка (гаджучка) 12, 252
гаджюга (гаджуга, гаджуга, гаджюга) 57, 63, 100, 117, 127, 143, 252
газда (газда) 11, 26, 46, 77, 80, 81, 95, 115, 126, 136, 144, 156, 256
газдик 256
газдиня (газдиня) 77, 95, 115, 126, 144
газдинька 95
газдівка 252
газдувати (газдувати) 98, 129, 252, 301
гайда 156, 163, 164, 300
гала 163, 164
гальопувати 156, 167
гамба 54
гандж 135, 136
ганч 177
гарувати (гарувати) 179, 301
гарчик (гарчік, гарчик) 67, 84, 175, 297
гвер 54, 86

гедя 125
гелета 84, 330
гелетка (гелетка, делетка, ділетка) 57, 295
гергев (гердьив, гиргов) 67, 297
гердан (гердан) 15, 65, 82, 243, 291, 338
глег 330
гледжити (гледжіти, гльиджити, гледжати, гледжити, гледжіти) 301
глід 88
гляг 332
говдоване 253
говдовати 253
говня 165
гогоди 63, 163, 237, 312
гоголі 57
горгани (горгани) 57, 280
горгоші 156, 165
готур 63, 64
гражда (гража, гражда) 66, 67, 105, 114, 140, 141, 165, 299
гралі 68
гребітка 156, 162
грегіт (грегіт) 12, 141, 222
грейцар 87
гречно 137
груник 134, 251, 256
грунь (грунь) 12, 57, 62, 85, 105, 116, 127, 141, 164, 176, 222, 246, 247, 251, 256, 272, 273, 274, 275, 279
гугля (гугля) 57, 65, 103, 112, 138, 139, 241, 242, 290, 337, 338
гумаки 160, 161
гумівці (гумовці) 156, 160

дараба 57, 72, 87, 107, 135, 142, 170, 177, 221, 224, 242, 253, 337
дараб'єтко 224, 253
дарабка 87

дармовис 83, 138, 139
дат 125, 332
дати бука 182, 266
дати пуду 261
дача 252
двірець 59
двірник 136
двогодак 329
дворище 253
дебра (дебря) 116, 284
дев'ятьдесять 48
дев'ятьдецівка 328
дедя 144
дежма 332
денцівка 57, 75, 128, 165, 252
депутат 70, 125
деревище (деревище) 74, 253
деревице 74, 108
дерти 301
дерти на усу герланку 227
десниця 117
дедик 81, 114, 115
дедичок 81
дедя (де, дедьо) 54, 57, 76, 80, 81, 114, 115, 158, 171
джвинда (джвінда) 253, 259
джвиндіти 253
джерга (джерга, джерга) 57, 66, 140, 298
джемора (джемора) 284, 285
джинджора (джинджируха) 83
джімрі 164, 165
джорина 293, 339
дзер 70, 71, 222, 331
дзерівний котел 10
дзема 57, 174, 292, 339
дземка 292
дзигар 251
дзигарнічка 95, 96

дзигарок (дзигарок, зигарок) 54, 175, 299
дзигарчик 251
дзумбелати 54
дзьобня (дзобня) 66, 175, 241, 242, 296, 337, 338
дзюбак 14
дзюбенка (дзьобенька, дзюбенка, дзюбенка) 66, 112, 113, 122, 123, 296
дивитися біўки / флудом 263
дик 134
дикун 72, 306
дихавиця 165, 166
дівка 115, 144
дівоцтво 47
дівчур 172
дідорня 97
дійка 328
дійканя 329
дійник 250
дітва 257
дітчик 159, 160
днісь 146
добриня 77, 253
дозирати 179
доїжджачі 35
до лаби 180, 181
долів 48
дома – небідома 270
домар 72, 73, 108, 109, 250
домарити 223, 253
домаріне 223, 253
домаря 330
домарька 330
домів 146
дополуднарь 332
доста 130
до стилої матері 196
дохтор (дохтір) 76, 77, 94, 172

доцотний 178
доцотно 180, 181
дошкар 250
драб 116
драбуга 81, 116
драганистий 54
драгли 293, 339
драниця 140, 141
дранка 57, 252
дранте (дранті) 27, 160, 161, 173, 174
дригоніти 136, 137
дримба 75, 87, 128
дріб (дробета, дроб'єта, дроб'ята, дробйита) 63, 69, 84, 117, 118, 128, 222, 224, 300, 323, 333
дріг пр'єсти 263
дроб'є 224, 329
дружба 13
дружка 13
дужий 129
дука 115, 126, 144
дукач 144
дулевина 33
дути в гузиці 168, 169
дучка 54
дюгнути 54

ерстити 57

єдинчик 79, 80
єкби заворітницю прожер 227
єк Гершкові гачі 289
єлочер 323
єрена 72, 73
єрче 69, 333
єрчета (єрчіра) 300

жандар 144
жвиндіти 54
жгребло 175

же (же, жи) 48, 94
жеби (жеби) 48, 119, 120
женєпин 127
жентиці (жентиця) 10, 66, 70, 71, 83, 103, 104, 123, 161, 336, 339
жереп 117, 127, 134, 143
жєпавий 178
жива ватра 106
жигало 68, 298, 299
жилавник 293, 339
жирований 88
жмурки 340
жовнір (жовняр) 46, 121, 135
жолобок 37

заватра 69, 70, 123, 124, 222, 253, 323, 334
заведія 81
завій 118
заводини 129
заводити 48
заворітниця 28, 133, 134, 243, 253
загирити 59
заглаїти 59
загоді 58
загоїти 58
загонільник 323
загорєняк 328
загорода 332
загуса 104
задвіре (задвір'я) 88, 253
задвір'ячко 88
задняк 330
задрістанка 329
зайдей 78, 79, 251
законитися 57
залушити носа (на верх попівана) 263
замітавка 252
запишитиси йєг зазулка на пасци 263

заплітка 252
зарані 130
зарінок 141, 142, 176, 253
заслюблений 47
застайка 69, 70, 222, 248, 253, 323, 334
засторпіти 179
застрик 97
затичка 57
заткавниця 252
затого 33
зачинанє (зачінанє) 129, 340
зашміраний 136
збанок 46
збєсєбитися 167
збиточна 59
збуй 54, 79, 111
звадити 282
звадка 252
звар 338
зварич 76, 251, 259
зварниця 331
зварок 294, 295
звізда 33, 34, 47
звїздяний 34
звір (звор, ізвір, узвір, звора) 62, 85, 105, 106, 116, 127, 134, 141, 176, 281
згага 33
згар 127, 323
згін 332
згарда (згарда) 65, 103, 112, 291, 338
здибанка 177
здибати 167, 179
здикутор 76, 77
здохлиця 329
здохляк 329, 332
здуфальний 253
здуфальність 253
зелєнюк 58, 77, 78, 251

зелєпуги 174, 175
зима 165, 166
зимарка 58, 114, 133, 141, 252, 323, 325, 334
зимівка 326
зимівник (зимовник) 250, 326
зимівщина 326
зимованя 326
зимувати 326
зимука 326
зицирка 252
зицирувати 98, 99, 252
зійти наніц 262
зійти на пси 147
зіновать 34
зіцірувати 54
злапати 183
злісний 54, 59, 76, 249
злоги 47
знаменєта 125
знєнападу 146
знимкувати 98, 99
зорини 107, 108
зрадець 46
зріхтувати 54
зуміватися 48, 58
зуспітись 33

икра 329
икраня 329
ицївка 328

і гич не до рєчі 34
ігій 191
імити 129, 130
інклюзник 108, 109
іритуватися 59
істик 112, 113

йде, як жидам мулярка 99
ймив пуд 182

йо 181
йой 94, 120, 137, 146, 151, 152, 181

кабат 85, 338
кабиця 33
кабучка (кабичка) 19, 20
кавалер (кавалір) 19, 81, 158, 159
кав'яр 36
кагла 87
калабаня 165, 166
каламар 97
каліцун 79, 251, 256
кальвін 79
калюхач (калюхачь) 77, 78, 251
калюхи 251
камазелька 54
камар 58
камрат 121
кандійка 33
канон 97, 250
канонір (канонер) 86, 250
капарити 167, 168
капсля 103
каптур 122
капуша 86
капчурі 65, 151, 152, 291
капшук 113
карбівничий 35
карва 160
карнувати 58
каруца 122, 123
касарня 86, 121, 140, 141
касиер 94
катран 54, 175, 271, 298
катуш 111, 135
кацабайка 95
кашиця 62, 63, 106, 222, 242
кварівливий 58
квасне слово 196
кваснина 331

квасниця 331
кебета 34
келеф 109
келюх 329
келюханя 329
кептар (киптар, кіптар) 15, 58, 65,
102, 103, 111, 112, 122, 131, 132,
138, 241, 242, 251, 290, 291, 337
кептарик (киптарик, кіптарик) 132,
138, 251
керлиба 9, 10, 70, 71, 336
керма (кермо) 72, 142, 337
керманич 251, 259, 337
кертиці 54
керунок 165, 166
кете 33, 38
кетлунок 139
келавий 178
кемити (кемувати) 145
кешка́ 156
кибель 14
кират 96
кирвавий 42
кирзаки 160, 161
киринний 178, 179
китиця 127, 245, 276, 278
кицка 54
кичера (кечера, кечіра, кечира, ке-
чіра, кичеря, кичира, кичіра, ки-
чера, кічера, кічира, течера, те-
чера) 62, 58, 105, 116, 127, 141,
222, 245, 276, 277, 278
кичка 36
кібзувати 58
ківна 166, 167
кіліми 175
кімак 337
кімувати 179
кінва 37, 295
кіннок 334

кісе (кісся) 112, 113, 162, 163
кітлик 27, 67
кітличок 297
кітловина 283
кішниця (кошниця) 54, 177, 253
кішня 253
кіяня 68, 299
клевец (клевець) 54, 68, 112, 113,
175, 176, 299
клевцун 79
клебука 241
климак 251
климачок 251
клинчики 107
кліть 58, 66, 122, 123, 165, 299
кльоц 337
кльокорога 329
клявза (клявуза, кляуза) 72, 106,
170, 337
клямра 122
кнегиня (княгиня) 13, 27, 74, 108
книш 132
князь 13, 74, 108
коби 119, 120, 146, 181
кобіта 46
ковб 135
ковбок 71, 170, 177, 337
коверець 298
коворот 36
ковтенята 83
ковтки 83, 338
ковточки 83
когут 63, 64, 83, 84, 107, 117, 118,
172, 173, 251, 300, 338
когутек 251, 260
когутик 83
кожівка 54
козар 125, 323, 333
кокуц 293, 339
колачики 107

колешня 66, 299
коледа 75
колиба 85, 114, 123, 124, 133, 242,
330, 331, 335
колибка 85
колибочка 85
колійовець 54
колія 27, 54
колоколи 106
колочорога 329
кольба 111
комашня 74
комірне 54
коміть головов 266
конар 71, 117, 337
контентуватися 48
контетний 54
конюхар 250, 323
копил 58, 116
копица 23
корба 14
корець 46, 87, 97
корнети(си, ся) (корняти, корньити)
58, 88, 224, 243, 301
коровар 323, 331
кортіти 167, 168, 223
кортячка 223, 252
корчуги 337
косарька 329
косиця 107, 108, 117, 118, 269
костріюбаня 327
котюг 143
котюга (кутюга) 63, 128, 163, 164,
243, 300
коц 96, 175
коч 32
кошара 69, 85, 123, 124, 135, 136,
140, 332, 334
кошиця 141
кошулька 34

кошуля (кошулі) 33, 34
крадениця 252
крайка 82, 103, 112
крайчина 82
крак 55
красний 19, 88, 109, 110, 119,
129, 145, 225
красно 119, 130, 225
крашенек 82, 251
крашенечок 82
крашениці 122, 241, 242, 289, 337,
338
креперувати 55
крепір 58
кресак 251
кресаня (крисаня, крісаня) 65, 82,
103, 111, 112, 122, 132, 138, 139,
160, 173, 174, 241, 242, 290, 337,
338
кресло 58
крижі 59
крижма 58
криївка 97, 98
криланка 330
криланя 330
крило 330
кримінал 55, 97
крин сельний 37
кришениця 174
крірваввити 301
кріс 109, 111, 121
крумплі 139
куга 33
куделя 299
кужба 10, 241, 335
кулеша 4, 15, 55, 65, 83, 103, 104,
114, 123, 161, 174, 250, 292, 338
кулешінник 67, 250, 257, 297
кулешір 67, 257
кулешник 104

кульпак 96, 97
кунштик 36
куратор 144
курва 46, 116, 158, 159
курвар 158, 159
курінка 252
курмей 58, 66, 67, 112, 113, 162,
175, 243, 298
кусанка 329
кутання 253
кутати (си,ся) 167, 168, 253, 300
куфайка 95
куфер 175, 176
куферок 162, 163, 175, 176
кухва 132, 133
куцаня 329
кучері 107
кучерявець 250
кучі 55
кучмар 77, 78, 250
кушка 68, 104, 105, 295
кушляня 327

лабаня 329
лавиця 140, 175
лада 175
ладканка 107, 108
ладкання 118
ладкати 118, 119
лаз 176
лайдак 126
лайдацюга 145
лакідки 338
ландати 55, 179
ланц 68, 133
латир 71, 337
легіник 136, 152, 248, 251
легінь 115, 126, 144
легінь 15, 78, 81, 136, 159, 248, 251
лейбан 138, 139, 160

лейбик 131, 132
лелич 127
лелько 144
лем 12, 25
леп'єний 178
лепсько 137
ленка 58
лерва 79, 116
лещта 79, 160
лещтий 178
линва 133
лихо будемо гостити 168
лице лупиться 262
ліжник 15, 66, 67, 104, 105, 122,
123, 140, 162, 175, 250, 298
лінивець 329
ліпше 130, 146
ліска 175, 176
лісна 72, 73, 307, 341
лісова дівка 308
лісовиця 307
лісун 306
літавиця 72, 73
літнарська 325
літнина 325
літнівка 325
літняник 325
літнянка 325
літовище 124, 125, 325
літрівка 328
літування (літовання) 124, 325
літувати 167, 168, 325
літука 325
ліцитація 142, 143
ловитиси 9, 10, 335
лодва 58
лопатки 340
лудження 111, 112
лудина (лудіне, лудине, лудінне, лу-
діння) 58, 65, 122, 173, 238, 239,
241, 247, 287, 338

лужко 175
лумер 55
лунчак 329
лунчиний 329
лупень 327
луплінка 252
лутавий 178
луфко 26, 55
лучатися 136, 137
льоди 96
люба 253, 255
любас 77, 126, 151, 158, 223, 252,
257
любаска 58, 77, 81, 126, 136, 152,
158, 159, 252, 257
любаскун 158, 159
любка 115
любко 115
любчик 115
люфа 86
люфт 55, 250
люфтник 249
ляда 122, 123, 133, 134
лярва 160

маглівниця 96
магура 58, 245, 276, 279
мажа 33
мазанка 323
май 23, 27, 28, 130, 146
май-май 58
малай (малаїк, малайняник) 123,
139, 293, 338
мальфи 72, 74, 250
малява 58, 245, 276, 279
мамалига (мамалига) 4, 132
мамути 107
манджати 179, 180
мандибурка 55, 86, 107
мандрусь 294, 339
манта 103

марга (марга) 58, 300, 330, 332,
маржина 11, 12, 63, 69, 107, 117,
118, 128, 143, 163, 164, 172, 173,
224, 252, 300, 332
маржинка 58, 224, 252, 332
маркітно 137
маркотний 136
марний 129
марфа 58
марчук 329
матарженик 294, 339
мати гимбіль 270
мати серце 263
матка 126
матриган (матриган) 63, 161, 162
мацьонький 98
мачинка 161
медіник 294, 339
мелайняний 145
мельдувати(ся) 55, 145, 179, 180
мент 137
мерза 55, 79, 116, 126, 172
меринда 329
меринданя 329
мершя 58
меценас 76
мештерниця 140, 141
мигла (мигла) 58, 71, 337
мийка 252
митар 46
мідиця 163, 164
міртук 336
мішанник 125
міштелівка 109
млака 85
млачка 85
мовня 58, 64, 225
могчи 45
мой 120, 130, 137, 146, 170, 181
молодець 46, 81

молодек 78, 251, 258
молодечьок 78, 251
молодічка 328
молоти дурного 99
молочанка 328
молочниця 328
мольфар (мальфар) 72, 73, 108, 246,
250, 257, 308, 310, 341
мольфарка (мальфарка) 158, 257
мольфувати 167
морг (морг) 87, 97
моріжок 134
морснути 179, 180
мостина 122, 123
мосяжний 110
мотилиця 332
мотиличняк 329
моторити 34
моцага 172
моцар 46
моцний 119, 129
моцувати(ся) 118, 119, 179, 180
мочар 127, 134, 135
мочаристий 136
моченка 174
мочуло 58
мошна (мошенка, мошенка, мо-
шонка) 113, 296
мошя 58, 222
мразниця 330
мреч (мреча, мрич) 64, 117, 142
мругати 98, 99
мурга 79
мушшіне 27

набіл 114, 123, 338
набоїк 58
на бровах сидіти 269
набуватися 24, 301
набутки 165, 166, 177

навилки 253
навкирки 146
нагавиці (ногавиці) 112, 289, 338
нагло (нагле) 48, 130
нагнати кіз (кози) на бер 226
наг яко благ 196
надтетий 254
назимок 326, 332
назістрінь 154
най 48, 146, 170
най їй пес маму 191
най си пріч каже 146, 147
най шляк трафит 270
наклад 251, 258
накласти повні гачі (наробити в га-
чі) 289
налегки 180
на млі ока 265
нанашка 76, 80, 81, 115
нанашко 95, 115, 125, 126
на ніске си знівечити 227
на пни в'єнути 265
напуда 329
напудитися 48
нарік 59
насланє 253, 255
насподі 180
натинка 292, 338
на тому си текло 269
начине 46
начинка 292
неварка 323
неварок 331
невкритний 251
невкритун 251,
негура (негура) 64, 128
недвиг 33
недосвіт 34
нелітка 328
нема де шпильки опустити 239, 265
ненатля 32, 33

нендза 55, 160
ненечка 81
ненька 81
неньо (няньо) 143
неня 22, 76, 80, 81
необавки 137
непричком 180
нетленник 126, 127, 308
нетрудний 72, 73
нехарапутний 98, 178
нехарити 110
нехарниця 160
нехарь 79
нехтолиця 55
нечасунка 328
ниньки 146
нич 152
ні в пліт, ні в ворота 269
ні сили у тобі ні цвіту 265
ніц 12, 44, 55, 99, 180
нічник 125
нічниця 126, 127, 308
нічьо 22, 23
нотар 144
ноша 287, 288
нявка 58, 72, 73, 108, 116, 159, 160,
307
нянь 144

обарінок 65, 66, 83, 132, 293, 338
обаріночок 83
обертин 72, 73, 243, 251, 341
обзорини 74, 108, 340
обіч (убіч) 85, 253
облаз 62, 134
обмаїти 58
оболонка 33
обора 114, 122, 123, 133, 299
оборіг 13, 66, 67, 87, 114, 122, 123,
140, 177, 299
обрихтувати 251

обрихтунок 251
обрус 132, 133
обчас 55
ов 120, 181
овак 107
огальон (огальон) 13, 103
огір 163, 164
одален 63
оде 48
одиначка 328
одинець 250
одноріжка 328
однорога 328
одпуст 47
озимківка 326
ой-га 137
окаменюшник 108, 109
оканя 329
оків 334
око 55
окот 106
олівце 26
олуфко 97, 98
омраза 79
опередь 27, 137
опинка 252, 290, 338
опівок 58
опришок (опришко) 109, 121, 136,
154
опуд 172
оседок (осідок) 13, 114, 133, 251
осенарька 325
осенівка 325
осеновання 325
осеновище 325
осенувати (осенити) 325
осинавець 72, 73, 108, 109, 250, 305
осік 58
осінка 325, 328
осінянка 325

острова (острива, остругва) 66, 67,
104, 105, 138, 139, 162, 163, 299
отара 330
отік 58, 222
оферма 160
охаба 79
очкур 122

падкувати 129, 130
падоньку, мій падку 20
падуриця 252
пазити 55, 167
пайташ 55
паленка (палинка) 104, 139
паляруш 95
паненка 95
пантрувати 118, 119, 300
панцка кість 265
партолити 301
паршек 79, 251
пасло 327
пасовина 327
паство 326
пастерочка 326
пастинський 224
пастирь 326
пастирька 326, 331
пастівник 326
пастівщина 327
пастущина 327
патентар 78, 250
пахолок 115
пацити 55
пацьорки (пацирки) 83, 173, 174,
291, 338
паша 327
пекун 108, 109, 305, 306
первістка 328
перевідки 339
передак 329

передовожа 329
передрегнути 58
перекоти 58
перемітка 82
перестріл 58
перетика 33, 33
перехідниця 328
перехітка 328
перістий 88
першинка (першунка) 328
першунар (першунаръ) 77, 78, 250
петек 82, 103, 112, 291, 338
петичина 82
пецух 77, 78
п'єц (пєц) 27, 87
пизму мати 147
пилно 48
пирга 63, 64, 163, 164, 300
пироги 294, 339
пирскавка 329
писав, писав, а г... запечатав 196
писана верета 113, 298
писок 55, 117
пишнек 77, 78, 251
пишний 88
пиште 25
пищок 135
півдеки 142
півлітрівка 328
піворити 167, 168, 179, 180
півупруга 32
півчварта (півчверта, півчетвирта)
33, 34
під 59, 114
піддашшє 253
під кицьку 168
підойма 63, 253
підпетик 58
підплитник 72, 73, 253, 341
підстарший (у знач. пастух) 332

пізьмак 77, 78, 251
пізьмовитий 166
пізьмувати 179
пійка 252
пірзний 145
пістоль 109
пістунка 55
піхана 129
піці 166, 167
пйон 96
плавачка 72, 252, 337
плаїк 251
плаїчок 127, 251
плай 13, 15, 62, 85, 116, 134, 141,
164, 165, 176
пластовець 64
плєс 75, 251, 340
плитник 58
плова 58, 64, 142
плюта 58, 64
пляц 121
побережник 76, 172, 253
побій 87, 251
побоїк 58
повісти 25
повниця 74, 107, 108, 247, 248, 252,
340
по-газдівськи 130
погріб'єник 250
подавничок 139
подзвінне 129
подра (подря) 69, 70, 177, 334
подужати 48
пожиток 47
позмилювати 55
поїжджани 35
покотьюло 36
покропивниця 95
полениці 78, 79
полібічок 58, 295

поліг 58
 політика 338
 політок 55
 половик 63, 64
 половко 84
 полонина 13, 15, 62, 85, 106, 116, 117, 127, 134, 141, 164, 176, 183, 285, 327
 полонинка 23, 85, 330
 полониночка 85
 полотнянка 58
 помаранча 96
 пометене (помітиння) 88, 228
 пометене лецте 228
 помінити 154
 помічник (у знач. чорт) 305, 306
 пониж 137
 попас 327
 попасати 327
 попацити 58, 179
 попісніти 58
 порекло 55
 пореднак 77, 251, 258
 портяниці (портениці) 289, 338
 портки 289
 портки скроїти 196
 порційка 84, 175, 176
 порція 67, 84, 162, 297
 посижіне (посіжіне) 74, 223, 253, 340
 посіч 97
 послідний 47, 166, 167
 посмотрити 25
 посороми 58
 поставець 36
 потеруха би те роз'їла до кості 146, 147
 поте (потя) 63, 64, 84, 224, 253
 потеруха 128, 129
 потетко (потятко) 143, 224, 253
 поточина 134, 135
 потужити 58
 потята 58
 потяточко 84
 похатей-латанник 144, 145
 почастувати буком 266
 почінальник 72, 73, 253
 пошанівок 118, 251
 пощо 14
 прецінь (преце) 48, 119
 претати (прятати) 55, 59
 придани (придане) 35
 придибашка 58
 приключка 47, 165, 166
 прикрий чес 265
 примівка 72, 73, 252
 примівник 72, 73, 250, 308, 309
 припадком 48
 припочивати 251
 припочивок 251
 пристанівок 251
 притика 37
 притула 122, 123
 пришня 253
 пріч 137
 проклетюк 58
 прокуратний 58
 пропав, як катран із плота 271
 пропій 129, 340
 простибідник 77
 протес 133, 134, 251
 протів 48
 прохідниця 329
 прохояк 329
 прошша 340
 псенка 58
 пструг 63, 64, 107, 117, 118, 173
 псюрка 163
 пугар (погар, пугарь) 46, 67, 84, 96, 113, 139, 251, 297
 пугарик 139
 пугарчик 84, 251
 пужати 179
 пукавка 111, 183
 пукати 48
 пускати (гнути, крутити) харамана(и) 262
 пустенник 72, 73
 пута 66, 67
 путерія (путерія) 55, 58, 243
 путина 9, 10, 67, 295, 336
 путня 96
 пуцувати 59
 пушка 109, 121, 250
 пушкар 76, 77, 86, 109, 249, 250
 п'ястуки 117
 рабувати 118, 119
 рабунок 118
 рагаш 58
 раква 58, 67, 297
 ралець 37
 рамено 117
 рантух 82, 338
 рантушок 82
 раубшіц 76
 рахва 104, 105, 175, 176
 ребрюганя 329
 реваш 106, 125
 реверенда 138, 139
 регемент 86
 рейвах 55
 рестарація 27
 речинец 55
 ризи 58, 71, 337
 ризувати 167
 риль 14
 ринка 132, 133
 рискаль (рускаль) 68, 112, 113, 299
 рихт 55
 рихтувати (ріхтувати) 55, 110
 рігак 328
 ріжа 127
 ріжкулька 328
 різати тромфа 168
 ріпа 107, 139
 ріще 59
 робак 77, 251
 робити фіглі 265
 ровта 86, 111
 роганя 328
 рогата 328
 рогаш 141
 розвод 161, 251, 294, 339
 розійгри 72, 73
 розказ 47, 177, 178, 251
 розлучіне 124
 розфурети 55
 розчінканий 59
 розчолина 127
 рокита 245
 роківщина 58
 рондиль 96
 руб 88, 298
 руб руба си не держит 265
 ружа 13, 86, 87, 117
 ружки 107
 румунки 132
 рунтати 55
 рупцак 27, 162, 296
 рура 162, 163
 русти 145, 146, 179, 180
 рщений 129
 сага 33
 саманати 58
 саманя 329
 саняка 58
 сапіна 337
 сапсіндія 98

сарака 23, 55, 79, 80, 95, 152, 156, 183
 сарачі 80
 сардак (сердак, сирдак) 13, 65, 82, 102, 103, 112, 122, 131, 132, 138, 139, 160, 291, 338
 сардачина 82, 138, 139
 сардачок 82
 секманич 259
 сербавка 252, 258, 292, 339
 сербати 252
 сигла 105, 141, 284, 285
 сикман 71, 251, 337
 сикманич 251, 337
 сирівець 139
 скакати в непки 239
 скімуватиси 179
 склеп 55
 склівка (склівочка) 252, 298
 скоки 13
 скорій 130
 скорнети 167, 168, 224, 301
 скорода 162, 163
 скоруха 63
 скрипишник 76, 250
 скрипник 76
 скрут 177
 скруцак 58
 скурвійсин 172
 слабідня 328
 сліпуха 329
 смага (неволя, хвороба) би тя (го, вас) втела (вбила) 266
 смажка 174
 смоляк 109, 111, 121
 смолянка 323
 смуччий 145
 собі на муку 99
 сокотити(ся) 58, 88, 100, 118, 129, 145, 167, 168, 179, 180, 238, 250, 300
 сокотінник 76, 77, 250, 258
 солишше 253
 солодашко 126
 солодятко 81
 солонина 83, 161, 293, 338
 сонічливец 323
 сороківець 87, 117
 сороміцький 109, 110
 сотониця 145
 софіт 177
 спасти на кему 147
 спасувати 58
 спацер 59, 118
 спіжак 251
 спіжарка 59
 спіжачок 251
 сподні 95, 173, 174
 спудитися 118, 119
 спуза 55, 250
 спузар 70, 125, 250, 259, 333
 стадар 70, 125, 250, 323, 333
 стаднар 252
 стаднарка 69, 70, 252, 334
 стаєнка 177
 стайка 123, 124
 сталянка 109
 стариня 76, 136, 158, 171, 253
 старовітчєна 253
 старцун 77
 старший (у знач. пастух) 332
 стачити 19
 стая 9, 69, 106, 114, 123, 124, 135, 136, 165, 253, 334
 стидам ся 12
 стовкти на саламаху 182
 стоїще (стоїше) 123, 253
 стойети стовпом 263
 стойка 250, 252
 стойкар 250
 стокмити 58
 сточник 126
 стояти (комусь) у броду 263
 стриешний 136
 стрижка 327
 стрій 94
 стрійна 94
 стріп 156
 стріх 55
 стрільба 111
 стріп 337
 строми 134, 135
 стромина 62, 283
 стромовина 116
 струнга (струнка) 69, 70, 124, 330, 334
 струцель 104
 студенець (студинець) 174, 250, 293, 339
 студений 178
 студено 180, 181
 студня 46
 сутич 97
 сутки 127
 схіснувати 118, 119
 сцурікатися 58
 табзук 332
 табівка 112, 113, 241, 242, 337, 338
 табора 75, 340
 тайстра 55, 104, 105, 112, 113, 132, 133, 140, 256, 296, 330
 тайстрина 256
 тайтиковий 145
 талан 58
 талба 72, 107
 тальяр 117, 128
 тано 55
 танцуристий 152
 тартак 135, 142
 таршук 296
 тачівка 96
 ташка 112, 113, 296, 337
 твар 47, 55
 твій рик криз гудзицу промик 270
 тевкати 118, 119
 телечар (телячир) 70, 125
 телинка 87
 телячка 332
 тенгерія 143
 теньгий 178
 теперки 180
 теркіла 27, 337
 термінє 58
 терпен терпец 182
 тертіла (теркіла) 66, 67, 296, 297
 терх 66, 104, 112, 113, 124, 252, 297, 327, 330, 331, 336
 терхівка (терьхівка) 58, 66, 84, 252, 297, 331
 терхар 331
 терхачь 331
 терхівочка 84
 терьхати 331
 терьшник 331
 тета 59, 76, 94, 158, 171
 тєвати 145
 тєгло 58
 тилинка 75, 109
 тітін 250
 тітінар 250
 тіцьки 270
 тобівка (тобивка) 84, 103, 122, 140, 160, 161, 296
 товар 84, 128, 134, 172, 173, 330
 товарє 69, 163, 164, 333
 товарєта 300, 332
 товарятка 84
 товкальник 331
 товкач 331
 той (у знач. чорт) 305
 токан 4, 139
 токма 58
 токмитися 243

толук 128
 топір 133
 топірець 15, 84, 109, 112, 113, 133, 140
 торбей 58, 77, 251
 тот 28
 тоя 86
 траф'етиси 129, 130
 трафіка 55
 трафунок 98
 трачка 71, 337
 трембіта 15, 75, 87, 109, 117, 128, 135, 142, 244, 251, 331
 трембітанник 125
 трембітати 23, 136, 137
 трембіташ 251
 трепета 59, 63, 86, 173
 трепетовий 178, 179
 трепітка 143
 тресунка (трисунка) 252, 338
 тридецівка 328
 тритяк 329
 тритячка 328
 триюда 306
 тройниця 328
 тройня 328
 тройнячка 328
 тронка 19, 20
 трясти гачами 289
 тузлук 19, 20
 туман 14
 турлаш 58
 турма 55, 106
 туск 177
 тутка 119

 уберя (вберя) 13, 111, 112, 122, 138, 253, 287, 288
 увидіти 136, 137
 увикнути 14
 увихатися 55

 угорнутися 48
 у грудях грають херувими 226
 угурний 55
 у дітчий голос 168, 169
 у дітчим би твоя голов була 227
 узворик 134
 уздріти 118, 119, 136, 145
 упасти в лежу 265
 у п'єті чути 265
 уритний 178, 243
 урльоп 59, 250
 урльопник 250
 усник 128
 уставки 338
 у три косиці 269
 уфати 48
 учічковувати 145, 146

 файда 32, 33
 файкувати 110
 файний 15, 19, 88, 98, 109, 110, 119, 129, 136, 145, 152, 166, 238
 файно 22, 28, 55, 110, 137, 146, 180, 181
 фалатє 55
 фамілія 55, 59
 фанте 287, 288
 фартушанка 58, 78, 79, 252
 фасувати 55
 фашиння 62, 63
 ферія 96
 фертик 99
 ферфляша 96
 фестунок 140, 141
 фисіти 167, 168
 фист 55, 99, 180
 фівкати 110, 145, 146
 фіглі 87
 фіглявий 243
 фіїна 171
 фін 58

 фіна 58, 76
 фіра 59, 96, 97, 175
 фірер 86
 фірлідунок 58
 фірман 76, 94
 фірманування 177
 флетєв 58, 78
 флоєра (флюєра) 75, 87, 109, 117, 128, 135, 142, 165, 166, 330
 флюєрист 125
 флуд 329
 флудиця 329
 фльондра 79
 фолоситися 58
 форшпан 98
 форшпанити 98
 фостаня 329
 фотель 122, 123
 фрайтер 86
 франца 128
 францавий 159, 160, 166
 фризура 97, 98
 фрїлка 109
 фуга 33
 фудульний 225, 248, 253, 256
 фудульність 225, 248, 253, 256
 фузія (фузея) 97, 111
 фурт 58
 футраш 58

 хабаль 55
 халаш (шалас) 66, 299
 харчувати 301
 хїбувати 179, 180
 хлоп 95
 хмарник 72, 73, 309
 хобза 63
 хованець 108, 109
 ходити на ралець 37
 холошні 138, 139, 338
 хороба го знаєт, 28, 265

 хороми 55
 хосен 118
 хоч у пресподне 168
 храбуст 127, 128
 хрещик 37
 хрїмка (хроманя, хромуля, хромак) 329
 худєк 28, 77, 78, 251

 цайг 95
 цапіна (цапина) 71, 112, 113
 царина, 32, 33, 35, 116, 134, 176
 царинка 11, 12, 85, 127, 164, 285, 286
 цариночка 85
 царок 299
 цебер 46
 ци 48, 94, 130
 цизорик (цізорик) 33, 34, 55
 циндра 33
 цирка 338
 цитрина 96
 цївка 111, 135
 цїмборик 145
 цонглі 68
 цоркотіти, 28
 цуг 250
 цугар 69, 250
 цуговий 98
 цугом 119
 цурікати 249
 цяпливка 328

 часунка 328
 чегир 127
 челідь 159
 челядина (челедина, челїдина, чїлїдина, чїледина) 58, 80, 81, 159, 250
 чепелик 68, 104, 105, 112, 113
 чередїнник 72, 73, 252, 308, 310

чередінниця 252, 310
 чередниця 142, 143
 черес 65, 112, 122, 132, 132, 241, 242, 289, 337, 338
 черлений 119, 129, 145
 чергіж 237, 312
 четвертак 329
 черлений 178
 чигор 116
 чиколонки 55, 58
 чиколонки їсти 265
 чипіти 118, 119
 чир 65, 83, 104, 114, 292, 338
 чирок 83, 248
 чирочок 83
 чирчиковий 58
 чисувати 98, 99
 чіледник 250
 чільце 13
 чінагарь 72, 73, 224, 250, 252, 308, 310
 чінагарька 224, 252, 310
 чінитиси 156
 чінки 72, 74, 250, 253
 чіпіти 59
 чірохлебник 254
 чічка 59, 63, 86, 107, 117, 127, 128, 173
 чоколяда 96
 чоргало 59
 чорна година 265
 чорниця 223, 252
 чотиридецівка 328
 чубаня 329
 чугайстер (чугайстир, чугайстр) 59, 72, 73, 108, 116, 306, 313, 316, 320
 чулий 329
 чулка 329
 чупрундир 79
 чуркало 117, 141, 312
 чуровина 165, 166
 чуфлінка 71, 337
 шалапута 172
 шандар 76
 шанталавий 178
 швагро 125, 126
 швара 72, 337
 шелесники 106
 ширинка (ширінка) 59, 82, 338
 шириночка 82
 широкої кости 99
 шістьдецівка 328
 шіфа 55
 шкап'є (шкапйи) 27, 28, 63, 154, 300
 шкапєта 27
 шкірятянка 329
 шляжег би ті трафив (шлях би трафив, шляк би те вибив) 146, 147, 182, 183
 шмаркач 55
 шмаркун 251
 шматє 46
 шніріти 59
 шнірька 59
 шовкова косиця 100, 107, 143
 шопа 299
 шош 27
 шош ни рихта 168
 шпаргат 162
 шпаровитий 136
 шпик 125
 шпиталь 97
 шпихлір (шпіхлір) 114, 300
 шпонги 86
 шпулька 175, 176
 шпурети(ся) 59, 179, 180
 штим 327
 штиманя 327
 штиря 332
 што 25
 штрамуватиси 179, 180
 штрикати 167, 243
 штудерувати 145
 штуркати 59
 шувар (швар) 63, 86, 117, 134, 143
 шуварець 86
 шульки 106
 шупонія 104
 шура 105
 шустка 55
 шута 328
 шух 71
 шухи 100, 337
 шавник 134
 шебурішка 328
 шєз би 108, 109, 154
 шєзник 22, 72, 73, 108, 115, 116, 250, 305
 шєзнути у болото 263
 шеборога 328
 шєвб 105
 що кому смакує, най здоров пакує 270
 юда 126, 127, 305
 юж 12, 25
 юрчик 108, 109
 ягниця 329
 ягнячка 328
 язики ходять 263
 як сліпій курці дзерно 227
 якурат 26
 ялівка 328, 332
 яловега 328
 яловиця 328
 яловичар (яловичир) 70, 125
 ялоха 328
 ярка 84
 ярочка 117, 118
 яфини 86
 яфинки 86

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ГГ* – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
- Негрич* – Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
- Онишкевич* – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. I. – 496 с.; Ч. II. – 516 с.
- Пиртей* – Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок / Упор. і підгот. до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 362 с.
- СБГ* – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- Шило* – Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник. – Львів; Нью-Йорк: Інститут українознавства НАН України, Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, 2008. – 288 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	6
ТЕРИТОРІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ І МОВА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТИПОЛОГІЯ ЗВ'ЯЗКІВ	18
ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	30
НАДДНІСТРЯНСЬКО-ПОКУТСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКО-БОЙКІВСЬКІ ДІАЛЕКТНІ РИСИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ “ЄВАНГЕЛІЯ ЛУКИ” АНТОНА КОБИЛЯНСЬКОГО	39
ПІВДЕННО-ЗАХІДНІ ГОВОРИ І МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ “ПОКУТСЬКОЇ ТРІЙЦІ”	49
ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ: РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ГРУПИ ЛЕКСИКИ	61
НАДДНІСТРЯНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ НОВЕЛ ТА ОПОВІДАНЬ БОГДАНА ГОЛОДА	89
ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГОВІР У ПОВІСТІ СТЕПАНА ПУШИКА “ПЕРО ЗОЛОТОГО ПТАХА”	100
ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ПОВІСТІ РОМАНА ФЕДОРОВА “ЖБАН ВИНА”	110
ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО “ОПРИШКИ”	120

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У ТВОРІ РОМАНА АНДРІЯШИКА “ДОДОМУ НЕМА ВОРОТТЯ”	131
ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ СИЧЕВСЬКОГО	138
ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	147
МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЇ	184
ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	197
ДОСЛІДЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	211
СЛОВНИК “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ” (КОНЦЕПЦІЯ, ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ)	217
ЛЕКСИЧНА КАРТОТЕКА СЛОВНИКА “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ	229
СЕМАНТИКА ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	240
ФРАЗЕМИКА У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	260
СЕМАНТИКА ГЕОГРАФІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	271
ПОБУТОВА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	286

ГУЦУЛЬСЬКА ДЕМОНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	303
ОНІМИ У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”	311
СЛОВНИК “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ” ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ ГУЦУЛІВ	320
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ДІАЛЕКТИЗМІВ, ПРОАНАЛІЗОВАНИХ У МОНОГРАФІЇ.....	343
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	368

НБ ПНУС

803791

Наукове видання

Василь ГРЕЩУК, Валентина ГРЕЩУК

**ДАЛЕКТНЕ СЛОВО
В ТЕКСТІ ТА СЛОВНИКУ**

Комп'ютерна верстка *Ярослави Король*
Коректура *Ірини Шикеринець, Романа Бачкура*

Підписано до друку 24.02.2015
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 21,62.
Тираж 200 прим. Зам. 8471.

Видавець: Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.
Тел.: (0342) 55-94-93.

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ІФ № 9 від 02.02.2001 року*

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.

